

ספרי' – אוצר החסידים – ליובאוויטש

הגדה של פסח

עם

לקוטי טעמים ומנהגים

נלקט ונערך על ידי

כבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל

זצוקלה"ה נבג"מ זי"ע

שניאורסאהן

מליובאוויטש

וניתוסף בו ביאור

דברי שלום

נערך על ידי

הרה"ת ר' שלום דובער לזין

יוצא לאור על ידי מערכת

„אוצר החסידים”

ברוקלין, נ.י.

770 איסטערן פארקוויי

שנת חמשת אלפים שבע מאות שבעים ושמונה לבריאה

פתח דבר

בשבח ותודה להשי"ת יוצאת בזה לאור ה"הגדה של פסח, עם לקוטי טעמים ומנהגים", מאת כ"ק אדמו"ר זי"ע.

וניתוסף בו באור "דברי שלום", להקל על המעיין להבין את הבנת האמור בחיבור הנ"ל". רבות הן ההערות והבאורים שנכתבו במשך השנים על קטעים מתוך "לקוטי טעמים ומנהגים", בספרים ובקובצים שונים.

בבאור שלפנינו השתדלתי לבאר הדברים באופן קל ומוכן. ואם דנו בנושא זה באיזהו מקומן, מצויין לדבריהם.

בנוסף לכל אלה נעזרתי בספר "שערי שלום", להרב שלום שי' שפאלטער, הערות ובאורים על "לקוטי טעמים ומנהגים".

*

החיבור "לקוטי טעמים ומנהגים" נדפס לראשונה בהגדה של פסח, קה"ת תש"ו.

בהוצאה שנית (קה"ת תשט"ו) נוספו בסופו עוד 12 קטעים.

בהוצאה שלישית (קה"ת תשי"ז) נוספו בסופו עוד 16 קטעים, ובסך הכל נדפסו בסופו 28 קטעים.

בהוצאה רביעית (קה"ת תשכ"ג) נוספו בסופו עד 13 קטעים, ובסך הכל נוספו בה 41 קטעים (כמה מהם נדפסו בתחלתו, מעבר לשער).

בהוצאה שביעית (קה"ת תשל"ג) בא ה"לקוטי טעמים ומנהגים" בשולי גליון ההגדה, כל קטע – בשולי העמוד שאליו שייך. כמו כן נוספו בהוצאה זו כמה קטעים. וכך הוא גם בכל ההוצאות הבאות.

בהוצאת קה"ת תשמ"ו נוספו עוד 2 קטעים, ונדפסו בשולי הגליון בתור "הוספה לאחר זמן". גם ניתוספו בה מילואים, על פי אגרות קודש ועוד.

בהוצאת קה"ת תשנ"ו, ניתוסף בסופו "פיענוח המראי מקומות והציונים". כלומר ציטוט חלק מהקטעים, שמצויין אליהם ב"לקוטי טעמים ומנהגים".

*

כפי הנראה התאמץ כ"ק אדמו"ר זי"ע בחיבורו זה, שיהי' מועט המחזיק את המרובה, הן בסגנון והן בצורת ההדפסה. ולכן:

(א) נכתב לפעמים בקיצור לשון ביותר, שדורש באור קצר.

(ב) הציונים לספרים הם בדרך כלל בראשי תיבות, ובלי פירוט המקום בתוך הספר.

(ג) גם כשאותו פירוש, או אותה הלכה, הובא בכמה ספרים, מסתפק לפעמים בציון לאחד מהם.

(ד) כשיש כמה נושאים באותה פסקה, צירפם פעמים רבות באותו קטע, והפריד בינם בנקודה, או בנקודה ומקף ". –". שבא לציין שהוא כעין קטע חדש; אלא שכדי שלא להשאיר הנייר חלק, באו שני הנושאים באותו קטע (ובזה מיושבים קטעים רבים, שבהם שני נושאים, אשר לפום ריהטא לא נראה קשר בינם).

במהדורה שלפנינו השארנו את נוסח ה"לקוטי טעמים ומנהגים" כפי שנדפס בהוצאות הקודמות, בלי שינוי; מלבד פתיחת ראשי התיבות, כדי להקל על המעיין.

בשולי הגליון באים: (א) באור קצר – להקל על המעיין. (ב) פירוט הציונים, וציטוט הדברים שנאמרו באותו ספר. (ג) ציון וציטוט מחיבורים נוספים שבהם נתפרשה אותה הלכה או אותו פירוש.

*

אין בדינו הרשימות בכתב־יד־קדשו, שעל פיהם נדפס חיבור זה.

אמנם בחורף תשע"ז נתפרסמו (תחיינו גליון 7 ע' 58) שני עמודים של רשימת ציונים בכתב־יד, אשר רשם לעצמו ממה שנמצא באיזה ספרים על ההגדה, כדי לבדוק במקורו אם יש בו חידוש, ולהעתיק משם לחיבורו "לקוטי טעמים ומנהגים". ורשם עליו: "כ"ז לברר במקומו".

רק חלק קטן מתוכן הערות אלו, נכלל בלקוטי טעמים ומנהגים.

למען השלימות מועתקת רשימה זו בתור הוספה, עם הערות וציונים בשולי הגליון.

כמה שורות הועבר אליהם קו למחיקה, ולא נעתקו בזה.

*

ויה"ר שנזכה לעסוק כל ימינו בתורת רבותינו הקדושים, לירד לעומק דבריהם, וישמיעונו נפלאות מתורתם, בגאולה האמיתית והשלימה על ידי משיח צדקנו.

שלום דובער לויין

י"ט כסלו, ה'תשנ"ח
ברוקלין, נ.י.

תוכן ענינים

פתח דבר 3

הגדה של פסח עם לקוטי טעמים ומנהגים

א	הלכות פסח
ב	שבת הגדול
ג	בדיקת וביעור חמץ
יג	סדר קרבן פסח
יח	סדר הגדה
לא	סימן סדר של פסח
לד	קידוש
נג	ורחץ
נג	כרפס
נז	יחץ
סא	מגיד
קכט	רחצה
קכט	מוציא מצה
קמ	מרור
קמג	כורך
קמח	שלחן עורך
קנב	צפון
קנו	ברך
קסז	הלל נרצה

○

רשימת ציונים על ההגדה קפא

○

הגדה של פסח

עם

לקוטי שירים ומנהגים

הגדה של פסח

דינים, מנהגים, מקורות וטעמים

הלכות פסח

הלכות פסח. ה' הראשונות שנדפסו משולחן ערוך רבינו הזקן (על ידי בניו, שקלאוו, תקע"ג^א), והן גם הראשונות (ביחד עם הלכות ציצית) שנכתבו ונגמרו על ידי רבינו הזקן עוד „בהיותו יושב בשבת תחכמוני“ במעזריטש (הקדמת אדמו"ר האמצעי להשולחן ערוך^ב, הקדמת הרבנים בני הגאון המחבר ז"ל^ג). – הלכות תלמוד תורה^ד (וסדר ברכת הנהנין^ה) – נדפסו על ידי אדמו"ר הזקן, אבל כענין בפני עצמו ולא כחלק מהשולחן ערוך.

א היינו שהעריכה והכנה לדפוס התחילה בשנת תקע"ג, אחרי הסתלקות כ"ק אדמו"ר הזקן (בכ"ד טבת תקע"ג), ונסתיימה הדפסתו בשנת תקע"ד.

באותה שנה נסתיימו אף הדפסתם של חלק יורה דעה (קאפוסט תקע"ד), והתניא שעם אגרת הקודש (שקלוב תקע"ד).

בשער חלק יורה דעה נזכר גם חלק הלכות פסח: „נדפסו בק"ק שקלאב על חלק הלכות פסח, שיצא ראשונה“. ובהסכמת בני הגאון המחבר לאגרת הקודש הנ"ל, חותמים: „היום יום ה' כ"ב אייר תקע"ד“.

מסתבר אם כן, שחלק הלכות פסח נסתיימה הדפסתו במשך החורף, ואילו חלק יו"ד והתניא – בקיץ תקע"ד.

ב שנדפסה לראשונה באורח חיים ח"א, קאפוסט תקע"ו (בספרי שלחן ערוך אורח חיים הידועים, שנדפס מהם הלכות פסח, וכבר מבואר בהקדמה שכתבנו, סיבת מעשה הספר).

ג שנדפסה לראשונה בחלק הלכות פסח, שקלוב תקע"ד (והיתה התחלתו בהיותו יושב בשבת תחכמוני במקום תחנונות של הרב הקדוש הנ"ל, שם הואיל באר את התורה בהלכות ציצית והלכות פסח).

ובדיוק יותר נראה, שאת הלכות פסח ערך רבינו במשך שנת תקל"א, וסיימו בסוף הקיץ (ראה תולדות חב"ד ברוסיא הצארית פרק טו).

ומה שנוסף כאן „במעזריטש“, זה ה' בתחלת עריכת השלחן ערוך, בשנת תקל"א (ראה תולדות חב"ד ברוסיא הצארית פט"ו). במשך אותה שנה עבר הרב המגיד ממעזריטש לראווא, ובתחלת שנת תקל"ג התגורר באניפאלי, עד להסתלקותו באניפאלי ב"ט כסלו תקל"ג (ראה תולדות חב"ד ברוסיא הצארית פ"ו ע' יט).

ד שקלוב תקנ"ד.

ה „לוח ברכת הנהנין“ נמסר על ידי רבינו רבינו לדפוס לראשונה, כפי הנראה, בשנת תקנ"ה (ראה תולדות חב"ד ברוסיא הצארית פרק כא). אחר כך מסרו לדפוס כמה פעמים נוספות,

עם הוספות והשלמות. אחר כך ערכו מחדש, והדפיסו בשם „סדר ברכת הנהנין“, בתוך ה"סדור" שלו (שקלוב תקס"ג).

שבת הגדול

נקרא כך מפני שנעשה בו נס גדול (תוד"ה ואותו שבת פז, ב'. טוש"ע רס"י תל'). – במחזור ישן כת"י נמצא דגם שבת שלפני שבועות נקרא שבת הגדול, וכן שבת שלפני ראש השנה (כתר שם טוב ח"ג"). ויש לומר שקראו שם זה לשבתות אלו, (אף דלא שייך בהם הטעם הנ"ל), מפני הדמיון לשבת שלפני הפסח, שגם הם באים לפני יום טוב.

שבת הגדול שחל להיות בערב פסח – ורק אז – מפטירין וערכה (כאר היטב סת"ל סק"א), לפי שבאותה פרשה כתוב הביאו המעשר אל בית האוצר, וערב פסח (של שנה רביעית ושביעית לשמיטה) הוא זמן ביעור מעשרות (שו"ע אדה"ז סוס"י ת"ל, עיי"ש).

ו' ועל כן קורין אותו שבת הגדול, לפי שנעשה בו נס גדול.
 ז' בטור (קורין אותו שבת הגדול, והטעם לפי שנעשה בו נס גדול ... ועל שם אותו הנס קורין אותו שבת הגדול), ובשו"ע (קורים אותו שבת הגדול מפני הנס שנעשה בו).
 ונתבאר בשו"ע רס"י תל (שבת שלפני הפסח קורין אותו שבת הגדול, לפי שנעשה בו נס גדול ... וקבעו נס זה לזכרון לדורות בשבת, וקראוהו שבת הגדול).
 ח' למוה"ר שם טוב גאגין ח"א-ב קידאן תרצ"ד ע' קעז (מצאתי בסדור לחג השבועות כ"י קדמון, מנהג קורפו, כתוב בדף הראשון סדר "לשבת הגדול" של שבועות), וח"ג לונדון תש"ח ע' 2 (ועתה נודע לי שגם במחזור רומניא תמצא שם יוצר לשבת הגדול לפסח, ויוצר לשבת הגדול שבועות ... ובמחזור ישן גרמני כתוב שבת לפני ראש השנה קורין אותו שבת הגדול).
 [בשעה שנדפסה לראשונה ההגדה של פסח עם "לקוטי טעמים ומנהגים" (קה"ת תש"ו), עדיין לא נדפס ח"ג של כתר שם טוב. וקטע שלפנינו (וגם ד"ה מנהג בית הרב דלקמן, שנזכר בו כתר שם טוב ח"ג), נוספו בהוצאה השנית (קה"ת תשט"ו) והשלישית (קה"ת תשי"ז) של לקוטי טעמים ומנהגים].
 ועוד נוסף ב"התוועדיות" תשמ"ט ח"ג ע' 1 הערה 7 (להעיר, שבכמה ק"ק בישראל נהגו לקרות שבת הגדול גם לשבתות שלפני שבועות וסוכות (שבלי הלקט סי' רה. וראה הגדה שלמה ב"מבוא" פי"ב ס"ט, ורש"י)).

והוא מ"ש בשבלי הלקט שם (וכן נהגו לקרות שבתות לשלש רגלים).
 ובהגדה שלמה שם הביא את דברי שבלי הלקט וכתר שם טוב הנ"ל, ועוד כמה מקורות לזה (מצינו במחזור רומא: "יוצר לשבת הגדול של שבועות". וכן יש שם: "אזהרות מרבי שלמה ז"ל ופירושם, אומרים אותם בשבת הגדול של שבועות" ... ובפירוש מסכת משקין לר' שלמה בן היתום (ברלין תר"ע, עמ' 15): "... בשבת הגדול שלפני פסח ועצרת וראש השנה וסוכה ...". וראה אור ישראל כ ע' קצד, שהכוונה למחזור בלוגיא (ש-שא, ח"א), שנדפס שם "יוצר לשבת הגדול של שבועות", ו"אזהרות מרבי שלמה ז"ל, ופירושם, אומרים אותם בשבת הגדול של שבועות". וכן מביא שם מכמה ראשונים.

ובאגרות קודש ח"א אגרת ג'תקסו (ענין השם שבת הגדול, יעין בתורה שלמה כרך יא ובמילואים שם – שציין לכמה ספרים המדיינים בזה).

ט' מה שכתב על זה במוסגר שם (ואע"פ שיש אומרים שזמן הביעור אינו בערב יום טוב הראשון של פסח, אלא בערב יום טוב האחרון של פסח, וכן עיקר, כמ"ש ביורה דעה סי'

בשבת הגדול אחר מנחה

סדר בדיקת וביעור חמץ

אומרים עבדים היינו עד לכפר

על כל עונותינו, לפי שאז

היתה התחלת הגאולה והנסים

המנהג להניח פתיתי חמץ קשה זמן מה קודם הבדיקה

(שו"ע סוס"י ת"ל) וכן נוהגים (ודלא כמ"ש בשער הכולל"א).

בדיקת וביעור חמץ

המנהג להניח פתיתי חמץ כו' קודם הבדיקה. מעיקר הדין אין צריך כלל להניח, כי המצוה

לחפש אחר החמץ, וגם אם לא מצא כבר קיים המצוה כתיקונה (שבלי הלקט סי' רו בשם

שו"ת הגאונים^{יב}, כלבו בשם רב האי גאון^{יג}). אבל כבר נתפשט המנהג להניח ומנהג

ישראל תורה היא (שו"ע אדה"ז סו"ס תל"ב טז). ראה בחק יעקב^{טו} טעמי מנהג זה. ויש

של"א. מכל מקום נתפשט המנהג על פי סברא ראשונה).

וראה קובץ מגדל אור ב' ע' כג ואילך. ח' ע' קצג ואילך. שערי שלום ס"ד.

י ברמ"א (והמנהג לומר במנחה ההגדה מתחילת עבדים היינו, עד לכפר על כל עונותינו).

לבוש (מפני שהיתה בו התחלת הגאולה והנסים).

וכן הוא בשוע"ר (אומרים עבדים היינו וכו'). לפי שבשבת הגדול היתה התחלת הגאולה

והנסים).

וראה קובץ מגדל אור ח' ע' קצג. הערות ובאורים אל"ג ע' 40. א'קן ע' 49.

יא פמ"ח ס"א (בסדור השמיט זה (כי לא ציין, כמו בשארי סדורים, עד כאן אומרים בשבת

הגדול). גם בפע"ח ומשנת חסידים וסדור האריז"ל ליתא).

ובקונטרס הסידור להגרא"ח נאה ספ"ח (כתב לי הרה"ח ר' אלתר שימחאוויץ ע"ה וז"ל,

בשער הכולל פרק מ"ח בענין אמירת עבדים... שמעתי בענין זה מ ידידי התמיד הרה"ח הר"ר

ישראל (יחי') [וז"ל] לעווין מנעוול... שבפועל הי' כ"ק אדמו"ר נבג"מ נוהג להגיד עבדים,

היינו בשבת הגדול). וראה "שערי שלום" ס"ה.

יב "מצאתי בתשובות [הגאונים] כשמברך אדם על ביעור חמץ אינו חושש אם אינו מוצא,

דמכל מקום ביעור חמץ הוא, שמחזר אחריו לבערו, וחייב לברך".

יג סי' מח ו, ד (לא חששנו בזה, לפי שדעתנו כשמברכין על הבעור לבער אם נמצא).

ומה שצוין לרב האי גאון, ראה הערות וביאורים תשעב ע' 36, שאולי הכוונה למה שכתב בכל

בו שם: "וכתב רב האי גאון ז"ל ברכת הבעור לפני בדיקה... ואם שח שיחת חולין בין ברכה

לבדיקה קודם שיתחיל צריך לחזור ולברך, ואם התחיל לבדוק ואחר כך שח אינו צריך לחזור

ולברך". והיינו אף שהתחיל לבדוק ולא מצא חמץ עדיין, נקרא התחלת מצות בדיקת חמץ.

וראה הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תשפו ע' 28.

יד סי"א (ומעיקר הדין אין צריך כלל להניח פתיתים הללו קודם בדיקה, שאף אם יבדוק

הבודק ולא ימצא שום חמץ בבדיקתו אף על פי כן לא בירך לבטלה, שכן המצוה לבדוק

החמץ ולחפש אחריו שמא ימצא ממנו מאומה, ואם לא מצא אין בכך כלום וכבר קיים המצוה

כתיקונה. אבל כבר נתפשט המנהג להניח, ומנהגן של ישראל תורה היא).

טו סי' תלב ס"ק יד (ומהר"י ווייל סי' קצ"ג כתב הטעם שמניחין שלא ישכח לבטל למחר

... ולי נראה טעם המנהג, שאם יבדוק ולא ימצא זמן מה, יתרשל שוב ויתייאש מן

להוסיף טעם: כדי שבביטול כדי שימצאם הבדוק ועל פי הקבלה יש להניח עשרה היום יוכל לומר כל חמירא פתיתין. וקודם שיתחיל לבדוק יברך: וחמיעא דחמית^{יט}. וגם שלא

ישכח חובת ביעור, ולא יצטרך לשרוף הכלי שלקח לבדיקה, כמ"ש סו"ס תמ"ה^י.

חמץ קשה. כדי שלא יתפרר (שו"ע סי' תל"ב^{יח}).

וע"פ הקבלה יש להניח עשרה פתיתין. (משנת חסידים^{יט}, סידור האריז"ל^כ) בס' ברית

הבדיקה ולא יבדוק עוד היטב, לכך מניחין לו פתיתים, שעל ידי זה שימצא חמץ יתן לבו לבדוק היטב אולי ימצא עוד).

טז כדלקמן פסקה דחזית^י (דחזית^י כו' דחמית^י). אפשר לומר: חמית^י בשעת הבדיקה. חזית^י — מעולם). וראה "שערי שלום" ס"ח.

יז ברמ"א (ואם לא מצא חמץ כשבדק, ישרוף הכלי שלקח לבדיקה, כדי שלא ישכח חובת בעור). וכן הוא בשו"ע^י שם ס"ז (ואם לא מצא שום חמץ בבדיקתו, טוב לשרוף הכלי שלקח לבדיקה, כדי שלא ישכח חובת הביעור לשנה הבאה, וגם כדי שלא ישכח לבטל ביטול השני). וראה הערות ובאורים תשעג ע' 16.

יח של רבינו סי"א (יזהרו להניח חמץ קשה שאינו מתפרר, שמא יתפרר ממנו מעט, וישאר ממנו בבית בפסח).

יט מסכת ניסן פ"א מ"ב (אור לארבעה עשר דחדש זה, יניח עשר פתיתי חמץ בזויות הבית). **כ** בסדור האריז"ל תקמ"א, ושל ר' אשר (טוב להניח עשר פיתותי חמץ בזויות הבית). ובסדור של הר"ש מרשקוב (טוב להניח י' פתיתי חמץ בזויות הבית).

*

לקמן נסמן פעמים רבות סידור האריז"ל, לפעמים הוא באופן סתמי, וכולל את כל המהדורות של הסדור. ולפעמים נתפרשה אחת ממהדורות. והן בעיקר ארבע מהדורות:

(א) "סדר תפלה מכל השנה", שנערך על ידי רבי שבתי מרשקוב, שנפטר כבר בשנת תק"ה. ולא נדפס עד שנת תקנ"ד, בקאריץ (להלן: סדור האריז"ל של ר' שבתי מרשקוב).

(ב) סדר התפלה ... מוהר"ר חיים ויטל ... רבינו יצחק לוריא, שנדפס בזאלקווא תקמ"א (להלן: סדור האריז"ל תקמ"א).

(ג) "סדר תפלה מכל השנה עם כוונת האר"י זללה"ה", שנערך על ידי רבי אשר מרגליות, ונדפס בלבוב תקמ"ח (להלן: סדור האריז"ל של ר' אשר).

(ד) "סדור מהאריז"ל הנקרא בשם קול יעקב", שנערך על ידי רבי יעקב קאפיל ליפשיץ, ונדפס בסלאווא תקס"ד (להלן: סדור האריז"ל קול יעקב).

[לפי הדמיון שבין ארבעה סידורים אלו, נראה שכולם השתמשו בסדור של רבי שבתי הנ"ל, שכנראה ה' נפוץ בכתב-יד לפני הדפסתו. הסדור של ר' אשר, דומה מאד לסדור האריז"ל מהדורת זאלקווא תקמ"א, ובשניהם שינויי לשון רבים לעומת הסדור של ר' שבתי].

גם במקום שנכתב לקמן בסתם "סדור האריז"ל", עיקר הכוונה היא כנראה אל הסדור שנערך על ידי רבי שבתי מרשקוב, שהשתמשו בו רבותינו בליל הסדר:

באוסף ספרי רבותינו נמצא הסדר הזה, שנרשם עליו בכת"ק אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע: "הסידור של הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק צמח צדק זצוקללה"ה נבג"מ ז"ע, והוד כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה נבג"מ ז"ע, ה' מחזיקו קודם תקיעות ובשעת אמירת ההגדה".

ובאוצר מנהגי חב"ד ע' קכה (לפני כ"ק אדמו"ר ז"ע היו מונחים ההגדה "עם לקוטי מנהגים

הלויכא למהר"ש אלקבץ כתב
שמרומז בגמרא (פסחים י, א)
הניח עשר כו' (שער הכולל^{כב}).

פָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל
בְּעוֹר חֲמֵץ:

מנהג בית הרב. מניחים

במקומות שונים בבית עשרה

פתיתי חמץ קשה, כל אחד מהם כרוך בפיסת נייר – בכתר שם טוב ח"ג^{כג} כותב אשר כן
הוא גם מנהג הספרדים באה"ק סוריא תוגרמא ומצרים. והטעם כדי שלא יתפרר. ועדמ"ש
בשו"ע סת"ב. –

בודקים לאור נר של שעוה (שו"ע סת"ג^{כד}) ועל ידי נוצת עוף. הבדוק מניח החמץ
שמוצא בשק קטן של נייר. בגמר הבדיקה מניח שק זה הנוצה ושירי הנר – אם ישנם –
בקערורית כף-עץ^{כה}, מעטף הכל בנייר (אבל לא יד הכף, שנשאר בלתי מעוטף), ומהדק
על ידי חוט שכורכו סביב הנייר כמה פעמים וקושרו^{כו}.

ברוך כו' על ביעור חמץ (פסחים ז, ב^{כז}) ואע"פ שבשעה זו אינו מבערו עדיין, מכל מקום

וטעמים" שלו, וכן סידור האריז"ל (להר"ר שבתי מרשקוב). ובמשך כל הזמן היה מעיין בשניהם).
בסדור הזה של ר' שבתי, נדפסו גם איזה תפלות ובאורים של רבו הבעש"ט, כנזכר גם בשער
הסדור: "וראינו דאתי לידינו יחודי" של האלקי קדוש הבעש"ט אשר שמו נודע בכל קצוי ארץ".
כא פרק טו (וכתוב באור זרוע כי חסידים הראשונים היו מצוים לשום י' פרוסות של חמץ
בעשר מקומות קודם הביעור, למצוא אותה ולשרוף אותם למחרתו, וזה מנהג ותיקין. כי
גם זה לעומת זה עשה האלקים, וכמו שיש עשר צבורים של מצה מדת הרחמים, כן יש עשר
ציבורין של חמץ ברשות הקליפות).

והיינו האמור בגמרא ט, ב (תשע ציבורין של מצה ואחד של חמץ). ושם י, א (הניח י'
ומצא תשע).

כב פמ"ח ס"ג.

כג ע' 4 (מנהג הספרדים בארץ ישראל וסת"מ [סוריא תוגרמא ומצרים] להכין עשרה פתיתי
חמץ בקערה, וכל חתיכת פת נשמרת תוך פיסת נייר).

כד ס"ב (ולא בנר של חלב ולא של שומן ולא של שמן, אלא בנר של שעוה). ושוע"ר ס"ח
(ולכתחלה יש להזהר שלא לבדוק כי אם בנר של שעוה).

כה על פי האמור בשוע"ר סי' תמה ס"ז (ואם לא מצא שום חמץ בבדיקתו, טוב לשרוף הכלי
שלקח לבדיקה, כדי שלא ישכח חובת הביעור לשנה הבאה, וגם כדי שלא ישכח לבטל
ביטול השני). וראה הערות ובאורים תתקצו ע' 101.

כו על פי האמור בשוע"ר סי' תלד ס"א-ב (וצריך הוא להזהר בו לשומרו שלא יתגרר ממנו
מאומה על ידי קטנים או עכברים ויצטרך לחזור ולבדוק פעם אחרת ... מצניעו בתיבה
וכיוצא בה מקום שאין התינוקות ועכברים יכולין ליטול משם, או יתלנו באויר, או יכפה עליו
כלי רחב ויניחנו במקום גבוה קצת, שלא יוכלו התינוקות ליטלו משם ... צריך להזהר כשהולך
לבדוק מזוית לזוית שישמור יפה את החמץ שמצא בזוית הראשונה ויוליכנו עמו או יצניעו).
כז "מאי מברך ... רב פפא אמר משמיה דרבא על ביעור חמץ ... והלכתא על ביעור חמץ".
וראה לקמן (הערות תתטז-תתיט).

הגדה של פסח

וצריך לחפש לאור הנר בכל המחבואות גם בסדקים שבקרקע. ולא ידבר בין הברכה לתחלת הבדיקה אפילו מעניני הבדיקה ונכון שלא ישיח שלא מעניני הבדיקה כל זמן בדיקתו ויעמיד מב"ב אצלו לשמוע הברכה שיבדקו איש במקומו ולא ישיחו בינתים ויזהרו לבדוק תחלה בחדר הסמוך למקום ששמעו הברכה ולא ילכו לבדוק תיכף אחר הברכה לחדר אחר. ואחר הבדיקה יזהר בחמץ שמשירר להצניעו למחר לשרפה או לאכילה לשמרו שלא יוליכוהו אנה ואנה שלא יתפרר ויתגרר ממנו על ידי תינוקות או עכברים. וגם צריך לבטל אחר הבדיקה ויאמר:

כיון שאין הבדיקה תכלית המצוה ולאחר הבדיקה מיד הוא מבטל ומפקיר כל החמץ שנשאר ולא מצאו, הרי ביטול זה נקרא ביעור. וגם ביעור שביום יד' נפטר בברכה זו (טור כח וב"י כט. שו"ע אדה"ז סתל"ב²).

על ביעור. ולא לבער ראה רמב"ם הל' ברכות פ"א הט"ז³ ובנ"כ הש"ס שם.

וצריך לחפש לאור הנר מפני שאור הנר יפה לבדיקה (פסחים ח, א"ב).

ויזהרו לבדוק תחלה בחדר הסמוך למקום ששמעו הברכה. לפי שהליכה מבית לבית חשובה הפסק בין הברכה לתחלת עשיית המצוה (שו"ע אדה"ז סתל"ב ס"ח⁴).

צריך לבטל אחר הבדיקה. בטול בזמן זה הוא תקנת חכמי הגמרא⁵, כדי שיהי' לו זמן קבוע ... ובדורות האחרונים הוסיפו לבטלו גם ביום (שם סתל"ד ס"ג⁶).

כח "שבדיקה זו תחלת ביעור ומיד (ס"א שמיד) אחר הבדיקה הוא מבטלו".
כט "אפשר שבא ליישב דלא תקשה מאחר שהברכה היא על הביעור היה לו לברך סמוך לביעור ... ואפשר לומר שבא ליישב דלא תיקשי לן שלא היה לנו לברך אלא על בדיקת חמץ".

ל ס"א (ואע"פ שבשעה זו אינו מבערו עדיין. מכל מקום כיון שלאחר הבדיקה מיד הוא מבטל ומפקיר כל החמץ שנשאר בביתו שלא מצאו בבדיקה זו, הרי ביטול זה נקרא ביעור ... והמותר מבערו מן העולם. וביעור זה שביום י"ד, וביטול זה שבלי ל"ד, אין מברכין עליהם כלום, והן נפטרינן בברכה שבירך על הבדיקה שהיא תחילת הביעור. לפיכך מברכין עליהם על ביעור חמץ).

לא "וכך הוא מברך על ביעור חמץ, בין שבדק לעצמו בין שבדק לאחרים, שמשעה שגמר בלבו לבטל נעשית מצות הביעור קודם שיבדוק".

ובשוע"ר סי' תלב ס"ד (וטעם שינוי הנוסחאות בברכת המצות הוא מבואר בראשונים). וראה גם לקמן, פסקה "על" אכילת מצה כו' מרור (ולא לאכול מצה כו' מרור), ושם (הערות תתטז-תתיט).

לב וכן הוא בשוע"ר סי' תלג ס"א (שאור הנר יפה לבדיקה, וחיפוש במחבואות בחורים ובסדקים).

וראה הערות ובאורים א'טז ע' 30.

לג ונתבאר שם (הערה 30), שלכתחלה יש ליזהר שלא ילך מחדר לחדר בין ברכה לבדיקה. וראה הערות ובאורים א'קו ע' 50.

לד ו, ב (אמר רב יהודה אמר רב הבודק צריך שיבטל).

לה "שביטול זה שלאחר הבדיקה הוא תקנת חכמי הגמרא ... ועכשיו בדורות אחרונים שנהגו

כָּל־חֲמִירָא וְחֲמִיעָא דְאִכָּא בְרִשּׁוּתֵי דְלָא
חֲמִיתִיה וְדָלָא בְעֶרְתִּיהָ וְדָלָא יִדְעָנָא
לִיה לְבָטִיל וְלִיהוּ הַפֶּקֶר כְּעַפְרָא דְאַרְעָא:

כל חמירא. בירושלמי
(פסחים פ"ב ה"ב^ז), נוסח
הביטול הוא בלשון הקודש,
אבל הגאונים תיקנוהו בלשון
ארמי מפני עמי הארץ (דרכי

משה^ז. שו"ע אדה"ז תל"ד ס"ח^ז). ונמצא – בשינויים – ברש"י (פסחים ו, ב^ט), רי"ף (שם
ג, א^ט), רא"ש (שם פ"א, ס"ט^א), בה"ג^ב, מחזור ויטרי^ג, יוצר לשבת הגדול^ד ועוד. נוסח
רבינו^ה מדויק על פי מה שכתב הב"ח סי' תל"ד^ו – הובא בח"י^ז – וכן הוא בסידור

להחמיר ולבער חמץ בסוף שעה ה' ולבטלו בשעת הביעור לא באו אלא להוסיף על תקנת
חכמים".

לו "רב אמר צריך לומר כל חמץ שיש לי בתוך ביתי ואינו יודע בו יבטל".
לז ס"ק ב (והפוסקים כתבו בלשון תרגום, כי לקחוהו מדברי הגאונים, שתיקנוהו בבבל משום
עמי הארץ).

לח "נתקן נוסח הביטול בלשון ארמי, מפני עמי הארץ שאינם מבינים בלשון הקודש כי אם
בלשון ארמי".

לט ד"ה הבודק (אומר כל חמירא דאיכא בביתא הדין ליבטיל). וכעין זה שם ד, א ד"ה חובת
הדר (משוי ליה כעפרא ואמר כל חמירא דבביתא הדין כו').

מ "היכי מבטל דאמר הכי, כל חמירא דאיכא ברשותי דלא חמיתיה ולא ביערתיה, ליבטיל
וליהוי כעפרא".

מא "היכי מבטל דאמר הכי, כל חמירא דאיכא ברשותי דלא חזיתיה ולא בערתיה, ליבטיל
ולחשיב כעפרא דארעא".

מב ה' פסח כח, ד (והיכי מבטיל ליה, אמר הכי, כל חמירא דאיכא ברשותי ולא ידענא ביה,
ליבטיל וליהוי עפרא).

מג סי' א (ואומר כל חמירא דאית בהדא דירה, דלא חמיתיה ודלא ביערתיה, ליבטיל וליהוי
כעפרא ... ובהלכות גדולות כתב בלשון זה: כל חמירא דאיכא ברשותי ולא ידענא ביה,
לבטיל וליהוי כעפרא. וכן עיקר).

מד יוצר אלקי הרוחות לשבת הגדול, שחיבר רבי יוסף טוב עלם, פוסק ופייטן צרפתי בדור
שלפני רש"י, ובו מפרט את הלכות הפסח, מבדיקת חמץ ועד לסיום הסדר. התוספות
ושאר הפוסקים דנים בדיוקי ההלכות שבו.

ביוצר זה כותב גם את נוסח ביטול חמץ (ולימא הכי, כל חמירא דאיכא בהדא דירה, דלא
חמיתיה ודלא ביערתיה, ליבטיל וליהוי כעפרא).

יוצר זה הובא מספר פעמים לקמן (הערות קסח. קע. רסא. שלז. תתקט), ובשו"ע^ר (סי' תעח
ס"א הערה י, וסי' תפא ס"א הערה יד).

מה "כל חמירא וחמיעא דאיכא ברשותי, דלא חמית' ודלא ביערת' ודלא ידענא ליה, ליבטיל
וליהוי הפקר כעפרא דארעא".

מו "נוסח הביטול לפי הנראה לעניות דעתי הוא זה, כל חמירא וכל חמיעא דאיכא ברשותי,
דלא חזיתיה ודלא ביערתיה ודלא ידענא ליה, ליבטיל וליהוי הפקר כעפרא דארעא".

מז ס"ק ט (על כן מסיק ונכון לומר בזה הנוסחא, כל חמירא וחמיע דאיכא ברשותי, דלא
חזיתיה ודלא ביערתיה ודלא ידענא, ליבטיל וליהוי הפקר כעפרא דארעא".

שער השמים להשל"ה^מ. והנה בב"ח ושער השמים כתבו: כל חמירא וכל חמירא, אבל רבינו העתיק כל חמירא וחמירא, וכן הוא בח"י, ובאר היטב^{מט} (שם), בסידור האריז"ל^נ, בסידור יעב"ץ^{נא} ועוד. ולכאורה ע"פ מרז"ל (מו"ק כו, א) ואימא עד דהווי כולהו, אמר ליה על על הפסיק הענין, גם כאן, כיון שגם אם ישנו רק אחד משניהם, חמץ או שאור, מבטל צריך לומר: כל חמירא וכל חמירא. ויש לומר דתיבת כל עצמה מורה דבאיזה אופן שיהי' – מבטל^{נב}. וראה בסידור קול יעקב^{נג} רמזי תיבת וחמירא בוא"ו.

וחמירא. אף שחמירא כולל גם חמץ, ראוי לכל מדקדק במעשיו להזכירו בפירוש (ב"ח^{יד}, שו"ע אדה"ז סי' תל"ד ס"ט).
דלא חמית^י: כ"ה בסידור של"ה, סידור קול יעקב ועוד. ודלא כהב"ח, ח"י,

מח "כל חמירא וכל חמירא דאיכא ברשותי, דלא חמיתיה ודלא בערתיה ודלא ידענא ליה, ליבטל ולהוי הפקר כעפרא דארעא".

*

סדור שער השמים להשל"ה נדפס לראשונה, על ידי נכד המחבר, באמסטרדם תע"ז. שוב נדפס בשנית, עם הוספות רבות, באמסטרדם תק"ב. שוב נדפס בשלישית, עם הוספות רבות, בזיטאמיר תרכ"ו. ועל פיו נדפס אחר כך פעמים רבות.

חלק מהציונים שלפנינו הם גם להוצאה הראשונה הנ"ל, חלק הם להוספות שבהוצאה השניה הנ"ל, וחלק הם להוספות שבהוצאה השלישית הנ"ל. במקום שהוא רק להוספות שבהוצאה השלישית ואילך (ראה לקמן הערות תרלח. תתכד. תתקנז. תתקצז), או במקום שהוא רק להוצאה הראשונה (ראה לקמן הערה רסו), צויין כן בפירוש בהערות שבשולי הגליון.

מט ס"ק ז (המדקדק במעשיו יאמר נוסח זה, כל חמירא וחמירא דאיכא ברשותי, דלא חמיתיה ודלא בערתיה ודלא ידענא ליה, ליבטל ולהוי הפקר כעפרא דארעא. ב"ח. חק יעקב). וראה לקמן ב"רשימת ציונים על ההגדה" (והערה א).

נ בסדור של הר"ש מרשקוב (ואחר הבדיקה יאמר, כל חמירא וחמירא דאיכא ברשותי, דלא חמיתיה ודלא בערתיה, ליבטל ולהוי הפקר כעפרא דארעא). חזיתיה ודלא ביערתיה, ליבטל ולהוי הפקר כעפרא דארעא).
בסדור האריז"ל תקמ"א, ושל ר' אשר (ואחר הבדיקה יאמר, כל חמירא וחמירא דאיכא ברשותי, דלא חמיתיה ודלא בערתיה ודלא ידענא ליה, ליבטל ולהוי הפקר כעפרא דארעא). ובסדור קול יעקב (כל חמירא וחמירא דאיכא ברשותי, דלא חמיתיה ודלא ביערתיה, ליבטל ולהוי הפקר כעפרא דארעא).

נא סדור עמודי שמים, שנערך על ידי רבי יעקב עמדין, אלטונא תק"ה"ח (ויאמר, כל חמירא וחמירא דאיכא ברשותי, דלא חמיתיה ודלא ביערתיה, ליבטל ולהוי הפקר כעפרא דארעא).

נב ראה הערות ובאורים א"ח ע' 12. א"פ ע' 39.

נג שם מבאר כמה גימטריאות לתיבת "וחמירא".

נד ד"ה כתוב בהגהות מיימוניות (נוסח הביטול לפי הנראה לעניות דעתי הוא זה כל חמירא וכל חמירא). וראה שו"ע"ר שם (הערה סג).

סידור הר"ש ראשקובי^{נב}, שכתבו דלא חזיתי' (והבאר היטב לא דק בהעתיקו לשון הב"ח). וראה בסידור קול יעקב הטעם על פי סוד^{נז}.

ודלא ידענא ל'. כי החמץ שמצניע למחר אינו מבטל^{נח} (ב"ח סתל"ד).

כעפרא דארעא^{נח}. ממעט זהב שנקרא גם כן עפר, כמו שנאמר (איוב כח, ו) ועפרות זהב לו (ח"י, שו"ע אדה"ז סתל"ד ס"ז).

בדיקת חמץ. אדמו"ר הזקן הלך למעזריטש בפעם הראשונה בשנת תקכ"ד^{נט} ושהה שם (בפעם ההיא) עד לפני חג הפסח תקכ"ה. כשחזר לביתו – ביום י"ג ניסן בשנה ההיא לא אכל (לא התענה שהרי אסור בתענית^ס, אלא שלא אכל) כי ה' טרוד בהכנה לבדיקת חמץ, אשר כל הכוונות שקיבל במעזריטש בענין בדיקת חמץ יבוא כן בהבדיקה בפועל. הבדיקה נמשכה כל הלילה, ולא ה' לו אז רק חדר אחד (שיחות כ"ק מו"ח אדמו"ר חג הפסח תרח"ץ^{סא}).

אז פירש רבנו המשנה (ריש פסחים): אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר – י"ג בגימטריא אחד, הוא ענין הדעת, בזה אין שייך (צריך?)

נה כמועתק לעיל (הערות מו"נא).

נו שמבאר שם הגימטריא של תיבת "חמיתיה".

והנה לקמן בנוסח כל חמירא שבשעת השריפה, אומרים שניהם "דחזיתיה ודלא חזיתיה, דחמיתיה ודלא חמיתיה". ונתבאר לקמן הטעם: "אפשר לומר: חמית' בשעת הבדיקה. חזית' – מעולם".

משא"כ כאן שאין אומרים "דחזית' ... דחמית'", כי אם "דלא חמית'", אם כן אין טעם לפרט את שניהם. ולכן בא לבאר כאן טעם העדפת רבינו את נוסח "דלא חמית'". ואפשר שגם בפירושו הפשוט עדיף לומר "דלא חמית'", היינו שמבטל כל מה שלא ראה בשעת הבדיקה (בין שראהו מעולם, ובין שלא ראהו מעולם).

נז משא"כ בשעת ביעור החמץ ביום י"ד, כבר אין לו חמץ שמצניע, ולכן נשמטו תיבות אלו שם.

ונתבאר גם בשו"ע ר סי' תלד ס"י (כשמבטל החמץ בליל י"ד מיד אחר הבדיקה, אינו מבטל אלא החמץ שאינו ידוע לו שלא מצאו בבדיקה, אבל חמץ הידוע לו, שדעתו לאכול ממנו בלילה ולמחר עד שעה ה', אף אם ביטלו אינו מבוטל).

וכן אינו מבטל את החמץ הידוע שנמכר לנכרי.

נח תרגום הנוסח ללה"ק (כל חמץ ושאור שיש ברשותי, שלא ראיתיו ושלא בערתיו ושלא ידעתיו, יבטל ויהא הפקר כעפר הארץ).

נט ראה היום יום לכ"ב חשון (בהיותו שם בפעם הראשונה – שלהי קיץ תקכ"ד עד אחרי חג הפסח תקכ"ה).

ס כמבואר בשו"ע ר סי' תכט ס"ט (ואין מתענין בכל חדש ניסן, אפילו תענית יחיד). והוא על דרך האמור בתוס' קח, א ד"ה רב ששת הוה יתיב בתעניתא (לאו דוקא, אלא שומר עצמו מלאכול).

וראה הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תשמא ע' 26.

סא ס' השיחות תרח"ץ ע' 265.

הגדה של פסח

בדיקה. י"ד הוא ענין המדות (ז') מדות דנפש האלקית ודנפש הבהמית) שם צריך להיות בודקין את החמץ, והבדיקה היא לאור הנר, נר ה' נשמת אדם^{סב}. והבדיקה היא בחורין ובסדקין, שלכן צריך להיות לאור הנר, כי מדורה היא

ביום י"ד בשעה ה' יעשה לו מדורה בפני עצמו וישרפנו ויבטלנו ובבטול היום יאמר:
כָּל־חֲמִירָא וְחֲמִיעָא דְאַפָּא בְּרִשּׁוֹתֵי דְחֲזִיתִיה וּדְלָא חֲזִיתִיה וְדְלָא חֲמִיתִיה דְּבַעֲרִיתִיה וְדְלָא בַּעֲרִיתִיה לְבָטֹל וְלִהְיוּ הַפֶּקֶר כְּעַפְרָא דְאַרְעָא:

בחינת אצילות, ושם הרי לא יגורך רע^{סג}, אבוקה היא בבריאה ואור הנר – יצירה, כי עשי' היא בחינת חושך (שם). ועייג"כ של"ה מס' שבת – קלו, ב^{סד}. קהלת יעקב מערכת אבוקה^{סה}. ד"ה אור לי"ד הי"ש^{סו}.

ביום י"ד בשעה ה'. ראה שו"ע סתמ"ג איך משערין שעות אלו^{סז}.

מדורה בפני עצמו (טור סי' תמ"ה^{סח}. מהרש"ל^{סט}, מהרי"ל^ע, מ"א^{עא}), דגזרינן אטו שורפו לאחר זמן איסור הנאתו (ב"עב).

דחזית' כו' דחמית'. אפשר לומר: חמית' בשעת הבדיקה. חזית' – מעולם^{עג} (ב"ח סתל"ד).

סב משלי כ, כז.

סג תהלים ה, ה.

סד "אור הבריאה שהיא אור האבוקה ... נר והוא עולם יצירה, והוא מאיר בבית האפל שהוא עולם העשי'".

סה שהביא מדברי של"ה הנ"ל, וביארו.

סו סי' המאמרים הי"ש^ט ע' 37 ואילך.

סז ברמ"א שם ס"א, ובשוע"ר שם ס"ד. ויש בזה הפרש בין מ"ש בשוע"ר שם (ובפסקי הסדור), לבין מ"ש בשוע"ר סי' נח ס"ג, וסי' פט ס"א. ונתבאר בסדר הכנסת שבת עם באור (הערה 113).

סח "טוב לעשות לו מדורה ולשרפו בפני עצמו".

סט שו"ת סי' פז (אף בשעה חמישית ... נוהגין לעולם לעשות מדורה בפני עצמו).

ע הל' ערב פסח ע' מט (וגם קודם שש, דעדיין שעת היתר ... כל השורף חמצו יעשה לו מדורה בפני עצמו, ולא במדורת בישולי הקדירות).

עא ס"ק ד (ובטור משמע שאפילו שרפו קודם שעה ו' טוב לעשות לו מדורה בפני עצמו). וכן הוא בשוע"ר סי' תמה ס"א (נוהגין לעשות לו מדורה בפני עצמו אפילו כששורפין אותו קודם שהגיעה שעה ששית).

עב ד"ה ומ"ש לכך טוב (נראה לי דבשורפו שלא בשעת איסורו מיירי, ולהכי קאמר שאף על פי שאינו שעת איסורו ומותר ליהנות בו, טוב לעשות לו מדורה ולשרפו בפני עצמו, ולא יהנה ממנו בשעת שריפה, דחיישינן שמא גם כשישרפנו בשעת איסורו יהנה ממנו). וראה הערות ובאורים תתקלו ע' 54.

עג נתבאר באגרות קודש ח"ב אגרת שפג (מ"ש דבבבלי רגיל הבטוי חזי ובירושלמי חמי, כ"כ

ויש לשרוף עשרה פתיתין ובשעת שריפת החמץ יאמר
 זה:
יְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאַלֹּהֵי אֲבוֹתֵינוּ,
כָּשֶׁם שְׁאֵנִי מִבְּעַר חֶמֶץ מִבֵּיתִי וּמִרְשׁוֹתַי,
כִּןֶּה תִּבְעַר אֶת כָּל הַחִיצוֹנִים, וְאֶת רוּחַ הַטּוֹמְאָה
 ויש לשרוף עשרה פתיתין, ויש לשרוף עשרה פתיתין.
 כפל עוד הפעם ע"ד י' פתיתין,
 כי הן כבדיקה והן בשריפה צ"ל
 י' פתיתין (עיינן בפרי עץ חיים
 שער חג המצות ספ"ד ע"ד
 ובמשנת חסידים שם ע"ה).

יְהִי רְצוֹן. בסידור האריז"ל^ט. ושם הוא "ד' אלקי ואלקי אבותי" בלשון יחיד. ואולי
 הטעם דשינה ללשון רבים, "אלוקינו ואלקי אבותינו", שמתוך כך התפלה נשמעת (ברכות
 ל, א^ט. שו"ע אדה"ז או"ח סק"י ס"ד ע"ה). ובפרט ששאר כל תפלה זו היא גם כן בלשון

בערכי מדרש לבכר, ובערוך השלם סוף ע' חם ג'. וראה שם כמה דוגמאות. אבל לפענ"ד יותר
 מחילוק זה יש כאן, כי חזי הוא ל"מ: מחזה אחזה. ולהעיר ג"כ מ"מ"ש בלקו"ת פ' מטות ד"ה
 עיני כל פ"א).

והיינו שחזית' הוא לשון מקרא, מחזה שדי יחזה (בלק כד, ד). אחזה פניך (תהלים יז, טו).
 ובלקו"ת שם פה, ב (חזה שהוא תרגום של ראייה. ועמ"ש במ"א ע"פ ומבשרי אחזה אלוה
 בד"ה וידעת היום, דאחזה שהוא לשון תרגום, הוא אחוריים דבחי' ראייה ממש).

*

ולפי זה יהי' הפירוש "ודלא חזית'!", היינו שמבטל אף את החמץ שלא ראה מעולם. והיינו
 שמישהו זרקו לחצרו, והוא לא ידע מזה.

והטעם שצריך לבטל גם חמץ זה, הוא כעין מה שנתבאר בשו"ע"ר (סי' תלז ס"א): "שמיד
 שקנה הבית באחד מהדרכים ששכירות קרקע נקנה בו, זכה גם כן בחמץ שעזב שם המשכיר,
 שהרי כבר הפקירו המשכיר, וכל דבר הפקר המונח בבית המושכר לשוכר זכה בו השוכר".
 ונתבאר שם (הערה כד).

*

תרגום הנוסח ללה"ק (כל חמץ ושאור שיש ברשותי, שראיתיו מעולם ושלא ראיתיו,
 שראיתיו בשעת בדיקה ושלא ראיתיו, שבערתיו ושלא בערתיו, יבטל ויהא הפקר כעפר הארץ).
 ואף שבארמית מקדימים "שאור" (חמירא) לפני "חמץ" (חמיעא). היינו כמבואר בשו"ע"ר
 סי' תלד ס"ט (כי חמירא כולל חמץ ושאור, שאף החמץ נקרא חמירא לפעמים). משא"כ בלה"ק
 צריך להקדים חמץ, וכלשון הכתוב בא יג, ז (ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאור). וראה
 שלחן המלך ח"ב ע' מב הערה 2.

עד "דע בענין הביעור צריך להניח קודם הביעור עשרה פתיתי חמץ לבערם, ולכן שורפין
 ומבטלין מן העולם נגד י' כתרין דמסאבותא".

עה מסכת ניסן פ"ב מ"ג (ובשרפו אותו יכוין לבער העשר כתרין דמסאבותא שהם בקליפות).
עו של רבי שבתי מרשקוב, ובסדור קול יעקב. ואילו בסדור תקמ"א, ושל ר' אשר "אלקינו
 ואלקי אבותינו".

עז "אמר אביי לעולם לישתף איניש נפשיה בהדי צבורא היכי נימא יהי רצון מלפניך ה'
 אלהינו שתולכנו לשלום וכו'", ופירש"י: "אל יתפלל תפלה קצרה בלשון יחיד אלא בלשון
 רבים שמתוך כך תפלתו נשמעת".

עח "היוצא לדרך צריך להתפלל תפלת הדרך שהיא יהי רצון מלפניך ה' או"א שתולכנו
 לשלום וכו', ואף אם הולך יחידי יאמרנה בלשון רבים שמתוך כך תפלתו נשמעת".

תַּעֲבִיר מִן הָאָרֶץ, וְאֵת יִצְרָנוּ הָרַע תַּעֲבִירָהוּ
מֵאֲתָנוּ, וְתִתֵּן לָנוּ לֵב פָּשׁוּר לְעַבְדְּךָ בְּאַמֶּת, וְכָל
סִטְרָא אַחֲרָא וְכָל הַקְלִיפּוֹת וְכָל הָרָשָׁעָה בְּעֵשֶׂן
תַּכְלֶה, וְתַעֲבִיר מִמִּשְׁלַת זֶדֶן מִן הָאָרֶץ, וְכָל
הַמַּעֲיָקִים לְשִׁכְנָהּ תִּבְעֶרֶם בְּרוּחַ פָּעַר וּבְרוּחַ
מִשְׁפָּט פֶּשֶׁם שְׂבַעְרָתָ אֶת מִצְרַיִם וְאֵת אֱלֹהֵיהֶם
בְּיָמִים הָהֵם בְּזֶמֶן הַזֶּה, אָמֵן סְלָה:

רבים^{נט}. וראה מ"א ואחרונים
או"ח ריש סי' מו⁹. וצע"ק
דבתפלת יהי רצון כו' מעזי
פנים כו', ובסוף סדר קדוש
לבנה, גם נוסח רבינו הוא
בלשון יחיד^{9א}, וכן הוא בסידור
של"ה (ובסידור רבי שבתי
רשקובר: יהי רצון כו' מעזי
פנים, הוא בלשון רבים).

ומ"ש בשער הכולל^{9ב} על יהי רצון כו' מעזי פנים, שהטעם מפני שאינו בצבור – צ"ע,
שהרי גם יהי רצון דביעור חמץ אינו בצבור.

בעשן תכלה. וכן הוא בתפלות ראש השנה ויום הכיפורים – בבי"ת, וכלשון הכתוב
(תהלים לז, כ) כלו בעשן כלו.

ברוח בער וברוח משפט. לשון הכתוב (ישעי' ד, ד) הוא ברוח משפט וברוח בער. ומה ששינו
והקדימו בער למשפט מובן, דלענין הדחה וזיכור עונות בנות ציון שבכתוב, ידיח ברוח
משפט דאיהו רחמי, כמו שפירש"י ביסורין, שזהו כמו אב המייסר את בנו (ראה בזה אגה"ק
לרבינו הזקן ס' כב). ומה שישאר בלי בירור יבער מן העולם ברוח בער. אבל כאן, לענין
החיצונים והקליפות המעיקים לשכינה, יבער ברוח בער, וכל ניצוצי הקדושה שהחיצונים
יונקים מהם (עיי' פ"ח שער חהמ"צ פ"א) ידיח ברוח משפט לזככם (שער הכולל^{9ג}).

בימים ההם ובזמן הזה^{9ד}. וכן הוא בסידור הר"ש רשקובר. וצ"ע דבכל התפלות הנוסח

עט שאף שמתחיל (בהודעה): "כשם שאני מבער החמץ מביתי ומרשותי", מכל מקום מסיים
(בתפלה): "ואת יצרנו הרע תעבירהו מאתנו ותתן לנו".

פ "קודם תפלת שחרית יקבל עליו מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך". ובשוע"ר שם סי"א
(ויקבל עליו מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך קודם תפלה). וכן הוא בסידור רבינו.

פא "יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי" (אף שבשאר הבקשות הוא בדרך כלל בלשון
רבים). וראה הערות וביאורים גליון תשעה ע' 82 ואילך. הערות התמימים ואנ"ש ירושלים
ז ע' כב.

פב פ"א סט"ו (בגמרא היה רצון הזה בלשון רבים, ואדמו"ר כתב בסידור בלשון יחיד, מובן
הטעם משום דרבינו הקדוש ה' אומרו בתר צלותא, ומסתמא היה בציבור, אבל אנחנו
אומרים אותו בין ברכות השחר, ומדלא הוי ברכה הקבוע לרבים, אומרים בלשון יחיד).
וראה הערות ובאורים מוריסטאון רט ע' ח.

פג פרק מח ס"ח.

פד כן הוא בדפוס ראשון. וכן הוא גם בהגדה של פסח שאם לקוטי טעמים ומנהגים דפוסים
הראשונים.

אמנם ב"הגהות לסידור רבינו הזקן" ע' ס (אות לב): "ובזמן, צ"ל בזמן".
וכן תוקן בכמה סידורים והגדות דפוסים חדשים: "בימים ההם בזמן הזה".

סדר קרבן פסח

הוא „בזמן“, ולא נמצא במקום
אחר „ובזמן“ בתוספת וא"י⁹⁸.
ובסידור קול יעקב⁹⁹ כאן הוא
לנכון בזמן בלא וא"י.

ביעור חמץ. מאן דאכיל
חמץ בפסח כמאן דפלח לכו"ם
(זח"ב קפב, א). האריז"ל כתב
הנזהר ממהו חמץ בפסח

מובטח לו שלא יחטא כל השנה (באר היטב רס"י תמ"ז¹⁰⁰). – ואולי הכוונה שלא יאונה
לו כל און בשוגג, שהרי בודאי בעל בחירה הוא גם אז.

סדר קרבן פסח

ונשלמה פרים כו' (בשינוי לשון קצת: של"ה מס' פסחים בתחלתו, סידור האריז"ל¹⁰¹).
קרבן פסח כו' זהו הענין כו' (לשון סדר היום הועתק שם¹⁰²). בסי' יעבץ הקשה על סדר

פה כמבואר במ"א רס"י תרעו (בזמן הזה, ולא ובזמן). פר"ח רס"י תרעו (צריך לומר בימים
ההם "בזמן" הזה בלא וי"ו, והאומרים "ובזמן" הזה בוי"ו, טועים). ונתבאר בט"ז סי'
תרפב ס"ק ה (צריך לומר בימים ההם בזמן הזה, כאלו אומר בימים ההם בכ"ה לחדש).
וראה סדור רבינו הזקן עם ציונים והערות (רסקין) ע' תר. הערות התמימים ואנ"ש ירושלים
א ע' ט.

פו וכן בסדור תקמ"א, ובשל ר' אשר.

פז "האר"י ז"ל כתב הנזהר ממהו חמץ בפסח מובטח לו שלא יחטא כל השנה".
ומקורו במשנת חסידים מסכת ניסן פ"ג מ"ד (והשומר פסח מחמץ כהלכתו, ויחמיר בו בכל
החומרות שמחמירים המחמירים, יועיל לנפשו מאד כל השנה).
ובסדור האריז"ל של הר"ש מרשקוב, ושל תקמ"א, ושל ר' אשר (עשרה דברים המקדשין
לאדם שיזהר מחמץ ממהו, בכל פרטי החומרות הנזכרות בפוסקים).
ובסדור קול יעקב (כתב הרב האר"י ז"ל שיזהר האדם בחמץ במשהו בכל החומרות והוא
אחד מעשרה דברים המביאים לידי קדושה).
ונרמז גם בשו"ת אדמו"ר הזקן סוס"י ו (לפי מ"ש האריז"ל להחמיר כל החומרות בפסח).

*

במהדורות הראשונות נוסף כאן: "כתבי האריז"ל. ראה זח"ג רפב, ב).". ובמהדורות הבאות
נשמט. וראה "שערי שלום" סכ"ג. הערות ובאורים תתלה ע' 49.

פח בשל"ה (קמב, א) ובארבעת סדורי האריז"ל (ונשלמה פרים שפתינו, על כן תקנו אנשי
כנסת הגדולה תפלה כנגד התמידין, ותפילת המנחה היא כנגד תמיד של בין הערבים.
והנה בזמן שבית המקדש קיים היה הפסח נשחט אחר תמיד של בין הערבים, וכדי שישלמו
פרים שפתינו ראוי לעסוק בסדר קרבן פסח אחר תפלת מנחה. והא לך סדרו בקצרה כפי מה
שהעתיק בסדר היום).

פט היינו שלשון זה הוא הן בסדר היום (הנהגת ערב פסח), והן בשל"ה ובסידור האריז"ל.
ומקורו מהנדפס בגמרא פסחים נז, ב. ראה הערות ובאורים תתקצו ע' 20.

זה כמה קושיות וכתב לאומרו
בנוסח אחר. וכדי שלא יוקשה מה
שרבינו הביא בכל זה לשון סדר
היום, יש לומר בתירוץ קושיות
היעבץ:

א] שלא הזכיר זמן ההקרבה
ביחוד וקדימתו בחל ערב פסח
להיות בערב שבת – יש לומר
דכיון דאמירת סדר קרבן פסח הוא
משום ונשלמה פרים שפתינו, ולא
חייבוהו לכוון לאומרו בדיוק
בשעה שהיו מקריבין את הקרבן
פסח בפועל, ודיו שיהי' בזמן
שהקרבן קרבן פסח כשרה, וכמו

בן שנה וְשֹׁחֲטוֹ בְּעֶזְרָה בְּכָל מָקוֹם אַחֵר
חֲצוֹת אֲרֻבָּעָה עֶשְׂרֵי דוֹקָא וְאַחֵר שְׁחִיטַת
תָּמִיד שֶׁל בֵּין הָעֶרְבִים וְאַחֵר הַטֶּבֶת גְּרוֹת שֶׁל
בֵּין הָעֶרְבִים. וְאִין שׁוֹחֲטִין אֶת הַפֶּסַח עַל
הַחֲמִץ. וְאִם שָׁחַט קוֹדֵם לַתָּמִיד פֶּשֶׁר וּבִלְבָד
שִׁיָּהָ אַחֵר מִמָּרָם בְּדָם הַפֶּסַח כְּדִי שֶׁלֹּא
יִקְרָשׁ עַד שְׁיִזְרְקוּ דָם הַתָּמִיד וְאַחֵר כֶּךָ יִזְרְקוּ
דָם הַפֶּסַח וְרִיקָה אַחַת כְּנֶגֶד הַיִּסּוֹד. וְכִיצַד
עוֹשִׂין שָׁחַט הַשּׁוֹחֵט וְקָבַל הַכֹּהֵן הָרִאשׁוֹן
שֶׁבְּרָאשׁ הַשּׁוֹרֶה וְנָתַן לַחֲבִירוֹ וְלַחֲבִירוֹ לַחֲבִירוֹ
וְהַכֹּהֵן הַקָּרוֹב אֶצֶל הַמִּזְבֵּחַ זֹרְקוֹ וְרִיקָה אַחַת
כְּנֶגֶד הַיִּסּוֹד וְחֹזֵר הַכֹּלִי רִיקָן לַחֲבִירוֹ וְלַחֲבִירוֹ

שהוא לענין תפלת מנחה, לא רצו להזכיר בנוסח זה שהי' הפסח קרב בשמונה ומחצה כו',
כיון דעל פי רוב לא יוכל לכוון אמירתו לזמן זה, ויהי' כסותר את עצמו. ב] לא פרט על
מי מוטל חיובו – ויש לומר דלא רצו לפרוט בזה דהוא דוקא בטהורים ויכולים להגיע
לירושלים בשעת שחיטת הפסח, דאם כן הוא סותר לענין ונשלמה כו' וכנ"ל. ג] לא פרט
שנוי הפשטו בשבת. – יש לומר דאפילו אם תמצוי לומר דאין הפשטו בשבת כהפשטו
בחול (ראה נו"כ הרמב"ם הל' קרבן פסח פ"א הי"ד), הרי אין השינוי אלא באופן ההפשטה
ולא נחית לפרטים כאלו. ד] כתב בפשיטות שהאלי' קריבה ולא התנה שזהו בכבש, כי עז
אין אליה קריבה. – ויש לומר דאין זה מצוי, כי רוב פסחיהם היו מן הכבשים, וכתירוץ
הראשון על קושיא מעין זו בתוד"ה מאל"י (פסחים ג. ב^צ). ועדיין צ"ע. ה] נשמטו פרטי
צליית הפסח נקורו ואכילתו, – ויש לומר מפני שאין כל זה נוגע להקרבת קרבן פסח,
וגם אינו בזמן אמירת סדר קרבן פסח, לכן לא הזכירם אלא בכללות. וא"ו] לא נזכר על
דבר חגיגת יד'. – ויש לומר, וכמו שרמזו ביעבץ גופא, שנשמט מפני שהחגיגה אינה אלא
רשות, ואינה באה בשבת במרובה ובטומאה (פסחים סט, ב^{צא}).

צ "אע"ג דגדי אין אליהו קריבה, רוב פסחיהם היה טלה".

וראה אגרות קודש חכ"ט אגרת יא'קג, בשולי הגליון, הוספה לאחר זמן (גענומען אַ שעפּט:
ע"ד הרוב (תוד"ה מאל"י פסחים ג, ב), אף שיכול להביא גם מן העזים (בא יב, ה), ורוב עד
כדי כך – ש"בסדר קרבן פסח" אף שמתחיל ש"מביא מן הכבשים או מן העזים" ממשיך וכולל
בהאימורים גם האלי' – שאינה אלא בכבש (פסחים צו, ב. וראה היעבץ בסידורו). ולכאורה
י"ל שמפני הוספת האלי' הי' רובם מקריבים כבש – קרבן משובח יותר).

צא משנה שם (אימתי מביא חגיגה עמו בזמן שהוא בא בחול בטהרה ובמועט. ובזמן שהוא
בא בשבת במרובה ובטומאה אין מביאין עמו חגיגה).

ומקבל כלי המלא תחלה ואחר
כך מחזיר הריקן מפני שאין
מעבירין על המצות (פסחים סד,
בצב).

ונותנים^{צג} כנראה הוא טה"ד
וצריך להיות ונותנם וכן הוא
בכמה דפוסים.

קוראין את ההלל – הלויים
(תוספתא פסחים, ספ"ד^{צד}).

לחבירו ומקבל כלי המלא תחלה ואחר כך
מחזיר הריקן. והיו שורות של בְּזִיכֵי כֶסֶף וְשֹׁרֹת
שֶׁל בְּזִיכֵי זָהָב. וְלֹא הָיוּ לְבְּזִיכֵי שֹׁלִיִם שֶׁמֶא
יָנִיחַם וְיִקְרֹשׁ הַדָּם. אַחֵר כֶּךָ תוֹלֵן אֶת הַפֶּסַח
וּמִפְּשִׁיטֵין אוֹתוֹ כּוֹלֹ וְקוֹרְעִין אוֹתוֹ וּמִמַּחֲיִין אֶת
קֶרְבּוֹ עַד שֶׁיֵּצֵא הַפֶּרֶשׁ וּמוֹצִיאִין אֶת הָאִימּוּרִים
וְהֵם הַחֲלָב שֶׁעַל הַקֶּרֶב וְיוֹתֶרֶת הַכֶּבֶד וְשֵׁתִי
כָּלִיֹּת וְהַחֲלָב שֶׁעַלֵּיהֶן וְהָאֵלֶּיָּה לְעֻמַּת הָעֵצָה
וְנוֹתְנֵם בְּכָלִי שָׁרֵת וּמוֹלָחֵם וּמִקְטִירֵם הַפֶּהֶן עַל

גְּבִי הַמִּזְבֵּחַ כֹּל אֶחָד לְבָדוֹ. וְהַשְׁחִימָהּ וְהִזְרִיקָהּ וּמַחֲוִי קֶרְבּוֹ וְהִקְטִיר חֲלָבּוֹ דּוֹחִין
אֶת הַשֶּׁבֶת וְשָׂאָר עֲנִינָיו אֵינָם דּוֹחִין אֶת הַשֶּׁבֶת. וְכֵן אֵין מוֹלִיכִין אֶת הַפֶּסַח
לְבֵית כֶּשֶׁחַל בְּשֶׁבֶת אֶלָּא כֵּת הָאֶחָת הֵם מִתְּעַכְּבִים עִם פִּסְחֵיהֶם בְּהַר הַבֵּית
וְהַכֵּת הַשְּׁנִיָּה יוֹשֶׁבֶת לָהּ בַּחֵיל וְהַשְּׁלִישִׁית בְּמִקְוֵמָה עוֹמְדָת. חֲשֻׁכָה יֵצְאוּ וְצִלוּ
פִּסְחֵיהֶם. בְּשִׁלְשָׁה כֶּתוֹת הַפֶּסַח נִשְׁחָט וְאֵין כֵּת פְּחוּתָה מִשְׁלֹשִׁים אֲנָשִׁים. נִכְנָסָה
כֵּת הָרְאשׁוֹנָה נִתְּמָלְאָה הָעוֹזֶה נוֹעֲלִין אוֹתָהּ. וּבְעוֹד שֶׁהֵם שׁוֹחֲטִין וּמִקְרִיבִין אֶת
הָאִימּוּרִים קוֹרְאִין אֶת הַהֲלֵל. אִם גָּמְרוּ אוֹתוֹ קוֹדֵם שֶׁיִּקְרִיבוּ כָּלֶם שׁוֹנִים אוֹתוֹ

צב "קבל את המלא ומחזיר את הריקן וכו' ... דאמר ר"ש בן לקיש אין מעבירין על המצות".
ופרש"י (דמכיל מושיט ליה האי, מיד בעי לקבולי, דאין מעבירין על המצוה, מאחר שבאת לידו).

צג וכן הוא בסדורי הארז"ל (ונותנין), מלבד בקול יעקב ובשל"ה (ונותנם).

צד ה"ט (הלויים עומדין על דוכנן, וגומרין הלל בשנ"רה, אם גמרו שנו ואם שנו שלשו).
תוס' סוכה נד, א ד"ה שייר (מה שפירש בקונטרס שהכת קוראה את ההלל, לא היתה הכת
קוראה אלא הלויים קוראים, וכן איתא בתוספתא דפסחים הלויים היו עומדים על דוכנן ואומרים
את ההלל בשיר, אם גמרו שנו ואם שנו שלשו).

רמב"ם הל' קרבן פסח פ"א הי"א (וכל זמן שהן שוחטין ומקריבין קוראים הלויים את
ההלל).

וכן הוא בנוסח שנדפס בפסחים נז, ב (והלויים קראו את ההלל בשיר, כל זמן שחיתה
והקרבה).

ובסדר היום (ובעוד שהם שוחטין ומקריבין, הלויים קוראין את ההלל).
ובשל"ה (ובעוד שהם שוחטין ומקריבים, הלויים קוראין את ההלל).
ובסדור יעב"ץ בסדר קרבן פסח (כהנים העומדים שם על דוכנן, שיאמרו ההלל בקול רנה
ותודה).

*

ואף שנתבאר ברש"י פסחים סד, א ד"ה קראו את ההלל (אכל כיתות קאי). ובסוכה נד, ב
ד"ה ערב הפסח (וכל כת קוראה את ההלל ג' פעמים).

נתבאר באגרות קודש ח"ב אגרת רצה (מעיר, על מה שכתבתי בליקוטי ההגדה ע' 5 "קוראין

את ההלל — הלויים", שאין זה פשוט כל כך, כי לדעת רש"י (פסחים סד, א. סוכה נד, ב) ישראל קראו את ההלל. — הנה מה שכתבתי הוא ל' סדר קרבן פסח של היעב"ץ, ואני לא הוספתי מדילי, אלא ציון המקור לתוספתא. ובגוף הדבר — כבר פסק הרמב"ם (הל' קרבן פסח פ"א הי"א) שהלויים קוראין את ההלל, ולע"ע, לא מצאתי פוסק חולק בפירוש על דעה זו (וגם בדעת ברש"י ראה לקמן). וידוע אשר רש"י מפרש הוא ולא פוסק ובפירושו רגיל לפרש יותר קרוב לפשוטו אע"ג דלית הלכתא הכי (ביד מלאכי כללי רש"י המקורים. ועוד). עוד זאת: מה שהביא דעת רש"י, כנראה נגרר בזה אחרי ל' התוס' בסוכה שם בשטחיותו, ודעת המנחת חנוך מצוה שצד. אבל אם תאמר שרש"י בא לומר ולחדש בפירוש שהישראלים גם כן קראו את ההלל, כמה קושיות בדבר: א) למה לא פירש ב"תקעו" מי היו התוקעין. (ב) הול"ל "אכתות קאי" ותיבת "כל" מיותרת. ג) והוא העיקר: דעה זו היא היפך מ"ש בתוספתא, וכמ"ש בתוס' סוכה שם. וגם את"ל שכיון שאין כאן יין גם ישראל מותר בשירה זו, ועדמ"ש במנחת חנוך שם, עדיין צ"ע מה הכריחו לרש"י לחלוק על התוספתא ואיפוא המקור לזה. הנה מחוייבים לתרץ דברי הראשונים, גם אם נראה לנו שהם בסתירה למרוז"ל מפורש. אבל, במה דברים אמורים כשברור שזהו דעת הראשון, משא"כ כשספק בדבר, ואדרבה. בנדון דידן כיון שהסתירה על דעה זו מהתוספתא ברורה, נלפענ"ד שמעולם לא נתכוון רש"י לדעה זו. וכוונת רש"י היא פשוטה — דהנה במשנה (פסחים שם) מבאר כל סדר קרבן פסח עד גמירא של כתה ראשונה, ומסיים "כמעשה הראשונה כך מעשה הב' והשלישית קראו את ההלל אם גמרו כו". ובשטחיות הלימוד משמע דאינו מדבר אלא בכת ב' וג', דאם גם כת א' קראה את ההלל, הו"ל לשנות זה בסדר כת א' במקומו. ולכן מפרש רש"י "אכל הכתות קאי". והוא מכוון למה שנוגע ברש"י לפרש בסוכה שם ד"כל כת קוראה", דאין נפקא מינה בסוגיא שם אם הלויים קוראים או גם הישראלים, כמובן — (ומה שלא שנה "קוראין את ההלל" בסדר כת א', י"ל משום דנפישין מילי, דפליג ר"י) — ורש"י אינו מדבר אלא בזמן אמירת ההלל, שהוא גם בזמן הקרבת כת הא', ובזה מדברת המשנה ג"כ. אבל לא בא לפרש מי הוא הקורא, כמו שלא פירש מי הוא התוקע, כי גם המשנה אינה עוסקת בזה. ועי"ז סרו כל הדיוקים הנ"ל ועוד. גם בתוס' סוכה (נד, סע"א), י"ל שלא בא אלא לבאר ל' רש"י, שלא נטעה לומר דכל אנשי הכת קראו, ולא הביא זה התוס' בל' של קושיא ופירכא. ודלא כפירוש המנחת חנוך בדברי הרע"ב.

ועוד כתב בזה שם אגרת שח (בענין אמירת הלל בשחיטת הפסח. א) קודם שאעיר מה שנלפענ"ד במ"ש במכתבו, הנני להדגיש עוד הפעם במה שכבר כתבתי במכתבי הקודם, אולי בלי הדגשה הנחוצה, והוא: בענין זה מצינו מפורש בתוספתא על אתר, וכ"ה בתוס' ורמב"ם, שהלויים הם האומרים את ההלל. והנה רוצים לחדש פלוגתא ודעה דרש"י חולק על כהנ"ל וס"ל דכל ישראל אמרו את ההלל. ועי"ז כתבתי דהיסוד לומר דרש"י פליג מצאתי לע"ע רק לשון רש"י בפסחים וסוכה ולשון התוס' בסוכה, והיסוד אינו מכריח ומספיק כלל וכלל לחדש מחלוקת ודעה מוזרה. ולא עוד אלא שבלשון רש"י זה גופא ניחא יותר לומר שאין זה כוונת רש"י, וכמ"ש כבר. והנה כותב במכתבו שברש"י פסחים נכון לומר שלא נתכוון רש"י לפרש שגם הישראלים אמרו את ההלל, אבל בפרש"י סוכה קשה לומר כן. והגע עצמך: לפי זה הרי בפסחים, ששם הוא מקום דין זה, לא נחית רש"י לבאר את הנ"ל, ובסוכה, ששם הובאה המשנה רק להודיענו מספר התקיעות שתקעו בעת שחיטת הפסח ולזה נחוץ לדעת רק זה ששלש כתות אמרו את ההלל ג"פ, יפרש רש"י הדין אם הישראלים אומרים אותו! — וכבר כתבתי שגם ל' התוס' בסוכה יש לתרץ. ואף את"ל שהוא תירוץ בדוחק, הנה דוחק הרבה יותר לומר שרש"י ברמז (ובפירושו שלא במקומו, בסוכה, כפי דברי כת"ר) חולק על דעת התוספתא המפורשת על אתר, ובלי הוראת מקור. עוד כותב שיש "תלמוד ערוך שכמעט מפורש שישראל אמרו", — אבל הרי על כרחו יתרץ מאמר

וְאִם שָׁנוּ יִשְׁלָשׁוּ. עַל כָּל קְרִיאָה תוֹקְעִין שְׁלֹשׁ תִּקְיעוֹת
 תִּקְיעָה תְּרוּעָה תִּקְיעָה. גָּמְרוּ לְהַקְרִיב פּוֹתֶחֱחִין הָעֶזְרָה.
 יֵצֵאָה כַּת רֵאשׁוֹנָה נִכְנָסָה כַּת שְׁנִיָּה נוֹעֲלִין דְּלָתוֹת
 הָעֶזְרָה. גָּמְרוּ פּוֹתֶחֱחִין יֵצֵאָה כַּת שְׁנִיָּה נִכְנָסָה כַּת שְׁלִישִׁית וּמַעֲשֶׂה כָּלָן שְׁוִין.
 וְאַחֵר שִׁינְאוּ כָּלָן רוֹחֲצִין הָעֶזְרָה וְאֶפִּילוּ בִּשְׁכַּת מִפְּנֵי לְכַלּוֹךְ הַדָּם שֶׁהָיָה בָּהּ.
 וְכִיצַד הָיְתָה הִרְחִיצָה אִמַּת הַמַּיִם הָיְתָה עוֹבֶרֶת בְּעֶזְרָה וְהָיָה לָהּ מָקוֹם לְצִאת
 מִמֶּנָּה וּבִשְׂרוּצִין לְהַדְיָח אֶת הָרֶצֶפָה סוֹתֵמִין מָקוֹם יֵצִיאָתָהּ וְהִיא מִתְמַלֵּאת עַל
 כָּל גְּדוּתֶיהָ מִפָּה וּמִפָּה עַד שְׁהַמִּים עוֹלִים וְצָפִים מִכָּאן וּמִכָּאן וּמִקֶּבֶץ אֵלֶיהָ כָּל
 דָּם וְכָל לְכַלּוֹךְ שֶׁהָיָה בְּעֶזְרָה. וְאַחֵר כָּךְ פּוֹתֶחֱחִין מָקוֹם יֵצִיאָתָהּ וְהַכֹּל יוֹצֵא עַד
 שֶׁנִּשְׁאָר הָרֶצֶפָה מְנוּקָה וּמְשׁוּפָּה. זֶהוּ כְבוֹד הַכֵּית. וְאִם הִפָּסַח גִּמְצָא טְרִיפָה לֹא
 עָלָה לוֹ עַד שֶׁמֵּבִיא אַחֵר:

זהו הענין בקיצור גדול. וצריך האדם הירא וחרד על דבר ה' לקרות אותו בזמנו שתעלה
 קריאתו במקום הקרבתו וידאג על חורבן הבית ויתחנן לפני ה' בורא עולם שיבנה
 אותו במהרה בימינו אמן:

זה אליבי' דתוס' ורמב"ם ואם כן הוא הדין לרש"י. בגוף ראיתו דממרז"ל (פסחים צה, ב וק"ז,
 [א]): אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן ואין אומרין הלל, מוכח "שאינן זה
 עבודה של קרבן אלא דין מיוחד, וישראל הם שאומרים כמו בלולב". וכנראה ראיתו בשתיים:
 (א) שכיון שאין זה עבודה אינו שייך ללוים. (ב) כמו שבלולב אמרו גם ישראלים, כן צריך לומר
 גם בפסח. וי"ל (א) כיון דזה דין בקרבן הרי שייך כאן דין לוי' — (ולהעיר מהטעם שפרש"י צ"ה,
 ב ד"ה אפשר — דכיון דדבר מצוה הוא טעון הלל. וכנראה כונתו שנוסף על שמחה שבדבר יש
 כאן מצוה, והמצוה היא הקרבת קרבן. ועצ"ע). (ב) מי הם האומרים. י"ל שלצדדין קתני: בלולב
 כל אחד ואחד אומר, ובפסח — הלוים. וזה מתאים לענין המצוה, אשר נטילת הלולב שהיא מצוה
 שבגופו וכל אחד ואחד נוטל, ולכן על כל אחד ואחד לומר את ההלל, משא"כ בשחיטת הפסח
 דאינו שוחט אלא אחד (קדושין מא, ב) בשליחות, לכן גם אמירת ההלל היא על ידי הלוים שהם
 נתונים נתונים מבני ישראל. (ויש לעיין קצת במש"כ בס' מעשה נסים להר"א מימון סימן א' הובא
 בפ"י סהמ"צ להרס"ג להרב פערלא מ"ע נט"ס). — ופשוט שאין רצוני לקשר זה לפלוגתא אם
 כהני שלוחי דרחמנא וכו'. — הערה דרך אגב: אליבי' דמ"ד הנ"ל דאפשר ישראל שוחטין כו' —
 הרי מי שלא נזדמן לו לולב עד לאחר התפלה צריך לומר הלל עוד הפעם! שו"ת צפנת פענח
 ח"ב וס' חוקת הפסח אין תח"י. ולהעיר מתיאור סדר קרבן פסח המובא בסדר הדורות (שנת ב"א
 תתקל"ה) שכותב שהכהנים אמרו את ההלל. ובנוסף סיפור זה שבסידור יעבץ שגם בעל הקרבן
 אמרו. והס' שבט יודא, שממנו העתיקו הנ"ל, אין תח"י להשוות).

פיעננו הנ"ל ראה הערות ובאורים א'פו ע' 40.

צה "ובני אהרן יתקעו בחצוצרות ... והרעותם בחצוצרות ... ותקעתם בחצוצרות על
 עולותיכם ועל זבחי שלמיכם".

צו "ושני כהנים עומדים על שלחן החלבים, ושתי חצוצרות של כסף בידם, תקעו והריעו
 ותקעו".

סדר הגדה

סדר הגדה

סדר הגדה. פעם אמר לי
אאמו"ר: יוסף יצחק מ'דארף
טראכטען – (במשך הסדר) – אף זיין א מענטש וועט דער אויבערשטער העלפן. בפרט
בעת פתיחת הדלת. ניט בעט קיין גשמיות בעט רוחניות (שיחות חה"פ תש"ב^צ).
סדר ההגדה. ראה במשנה פסחים פ"י, מכילתא פ' בא, תלמוד בבלי וירושלמי שם וכו'.
סדר הגדה בצורה קבועה נמצא כבר בסידור ר' עמרם גאון^צ, סידור ר' סעדי' גאון,
ברמב"ם^צ, מחזור ויטרי^ק ועוד, הביאור על דרך הסוד בפרי עץ חיים^{קא} וסידור האריז"ל.
יהא כל אדם חרד באימה לקיים מאמר חכמים שתקנו מצות הסדר והגדה, ולא יהא
הדבר קל בעיניו, אף אם כמה דברים יש בסדר שנראה בעיני האדם שאין הקפדה בהם,
ישכיל בדעתו לקיים שאין שום דבר ריק בהן (מהרי"ל^{קב}).
יש מקום לומר שאין הגר חייב בפסח^ק לפי שלא הי' לא הוא ולא אבותיו במצרים,
דומה למאמרם גר אינו קורא שאינו יכול לומר נשבע ה' לאבותינו (בכורים פ"א מ"ד).
אבל עיין רמב"ם שם^ק). לזה אמר (במדבר ט, יד) וכי יגור אתכם גר ועשה פסח, אתכם

צז רשימת היומן ע' תיט (אדמו"ר נ"ע אמר לי פעם: "יוסף יצחק מ'דארף טראכטען – במשך
הסדר – אף זיין א מענטש, וועט דער אויבערשטער העלפן. ובפרט בעת פתיחת הדלת.
ניט בעט קיין גשמיות. בעט רוחניות).
צח וכבר נזכר בתשובת רב נטרונאי גאון (קודמו של רב עמרם גאון), שהועתקה ב"הגדה
שלמה" ע' 27 (מה נשתנה ... עבדים היינו לפרעה ... מתחלה ... ויאמר יהושע אל כל
העם, עד ויעקב ובניו ירדו מצרים ... ברוך שומר ... צא ולמד ... ארמי אוכד אבי, עד שגומר
כל הפרשה כולה ... רבן גמליאל אומר ... אשר גאלנו ... הלל). וראה לקמן (הערה שפד).
צט הלכות חמץ סוף פ"ח (נוסח ההגדה שנהגו בה ישראל בזמן הגלות כך היא).
ק סימנים צה-צז.
קא שער חג המצות פרקים ו-ז.
קב סדר ההגדה בתחלתו (ע' פו).
קג עוד בזה לקמן פסקה וכל המרבה (והערה תעה).
קד בפירוש המשניות שם (כל זה ברור. אלא שפסק ההלכה מביא הגר עצמו בכורים וקורא,
וסמכוהו למה שאמר ה' לאברהם כי אב המון גוים נתתיך, אמרו, לשעבר הייתה אב לארם
עכשיו אב לכל העולם כולו. ולפיכך אפשר לכל גר לומר אשר נשבע ה' לאבותינו, מפני
שאברהם אב לכל באי העולם לפי שלימדם האמונה והדת).
וכן פסק הרמב"ם בהלכות בכורים פ"ד ה"ג (הגר מביא וקורא, שנאמר לאברהם אב המון
גוים נתתיך, הרי הוא אב כל העולם כולו שנכנסין תחת כנפי שכינה, ולאברהם היתה השבועה
תחלה שיירשו בניו את הארץ).
והוא על פי הירושלמי בכורים שם (תני בשם רבי יהודה גר עצמו מביא וקורא מה טעם כי
אב המון גוים נתתיך, לשעבר הייתה אב לארם, ועכשיו מכאן ואילך אתה אב לכל הגוים. רבי
יהושע בן לוי אמר הלכה כרבי יהודה. אתא עובדא קומי דרבי אבהו והורי כרבי יהודה).
ועל פי זה נפסק בשו"ע ר סי' נג סכ"ב (יש מונעים גר מלהיות ש"צ, מפני שאינו יכול לומר
אלהי אבותינו. ונדחו דבריהם, שאף הגרים יכולים לומר אלהי אבותינו, שנאמר כי אב המון

הוא כאחד ממנו ויציאתנו ממצרים הייתה גאולת עולם גם לנפש הגר, הגם שלא הי' בנגלה הי' בנסתר כי שורש הקדושה אחד הוא, וכשהיו אבותינו במצרים הייתה כללות הקדושה טבועה בטומאת מצרים ואם ח"ו הייתה כללות הקדושה נטבע אין תרופה לענפים והצלת העיקר נוגעת גם לענפים (אור החיים במדבר שם).

השם „הגדה” – בפסחים (קטו, ב^{קח}). הגדה על שם והגדת לבנך, ויש מפרשים הגדה שהוא לשון הודאה ושבח להקב"ה על שהוציאנו מארץ מצרים כמו שמתרגם בירושלמי הגדתי היום לד' אלקיך שבחית יומא דין. וכן תרגמו ר' סעדי' בערבי (אבודרהם^{קפ}). ויש גורסין אגדה באל"ף (ראה דקדוקי סופרים לפסחים קטו-קטז. תוד"ה אמר ע"ז מה, א^{קז}. ובכמה ראשונים^{קח}).

יסדר על שולחנו כו', בפרי עץ חיים^{קט} וסידור האריז"ל^{קי} בשינוי לשון קצת. וראה גם כן שו"ע רבינו סי' תע"ג סכ"ו^{קיא}.

גוים נתתיך, כלומר מכאן ואילך אתה אב לכל הגוים שיתגייירו). ובסי' קצט ס"ד (גר גמור יכול לברך אפילו בזימון להוציא אחרים ידי חובתם, ויכול לומר על שהנחלת לאבותינו, לפי שלאברהם נתנה הארץ למורשה, ואברהם נקרא אב המון גוים).

*

אלא שכל זה הוא לענין אמירת לאבותינו, אברהם יצחק ויעקב. משא"כ כאן שאנו אומרים "הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים", שהם אבותינו יוצאי מצרים, יש מקום לומר שהגר לא הי' לא הוא ולא אבותיו במצרים.

וראה הערות ובאורים תשעג ע' 23. א'קכד ע' 89.

קה "אין עוקרין את השלחן אלא לפני מי שאומר הגדה". הובא בשו"ע סי' תעג סל"ח (בימי חכמי הגמרא ... הצריכו חכמים לעקור מלפני מי שאומר ההגדה את השולחן הקטן שלפניו עם המצות).

קו סדר ההגדה ד"ה ומתחיל ההגדה (ונקראה הגדה על שם (שמות יג, ח) והגדת לבנך ביום ההוא וכו' ... ויש מפרשים הגדה שהוא לשון הודאה ושבח להקב"ה על שהוציאנו מארץ מצרים, כמו שמתרגם בירושלמי הגדתי היום לה' אלהיך (דברים כו, ג) שבחית יומא דין. וכן תרגמו רבינו סעדיה בערבי).

קז "דכמו כן מזכיר באגדת הפסח".

קח ובאגרות קודש ח"ב אגרת שפג (ואת"ל דהגדה של פסח פירושו מדרש של פסח, אם כן אין בכלל זה אלא חלק הגדתנו מעבדים היינו עד ונאמר לפניו הללו". ולכאורה לא כן משמע בש"ס וראשונים).

וראה שו"ע סי' תעב סט"ז (והערה קיב), שגם נשמת והלל הגדול נכללים ב"הגדה".

קט פרק ו ד"ה לה"ר חיים כהן בשם הר"י ז"ל מעץ חיים (סדר סידור הקערה ליל פסח, תקח הג' מצות).

קי בסדור הר"ש מרשקוב (סדר השלחן ... ויסדר קערה גדולה בג' מצות). ובסדור קול יעקב (סדר השלחן, יסדר הקערה בג' מצות זה על גב זה). ובסדור תקמ"א, ושל ר' אשר (על שלחנו יסדר קערה בג' מצות מונחים זה על גב זה).

קיא "הנוהגים מטעם הידוע להם לסדר כל דברים אלו על גבי המצה, דהיינו לאחר שסדרו המצות בתוך הקערה".

יסדר על שולחנו קערה. בטור ושו"ע (סי' תע"ג ס"ד קי"ב) מבואר שגם עתה מביאין הקערה רק אחר שתית כוס ראשון, ורק שולחנו יהי' ערוך מבעוד יום (רס"י תע"ב קי"ג). בסידור קול יעקב^{קיד} משמע דהקערה יסדר על השולחן קודם הליכתו לבית הכנסת וקודם אמירת סדר קרבן פסח. וכן משמע קצת בשל"ה

וראה לקמן (הערה קלא). הערות ובאורים א"ב ע' 35.

קיב אחר שנתבאר שם בטור ושו"ע שם ס"א ג' דיני הקידוש, נתבאר שם ס"ד (מביאין לפני בעל הבית קערה שיש בה שלשה מצות ומרור וחרוסת וכרפס או ירק אחר (וחומץ או מי מלח) ושני תבשילין).

וכן הוא בשו"ע ר"ס' תעג סכ"ה (ונהגו להביא כל דברים אלו לפני בעל הבית מיד אחר קידוש, קודם אכילת הירקות).

ואף שנתבאר לעיל סי' רע"א ס"ז (אין מביאים אותו [את השלחן] למקום הסעודה עד אחר הקידוש ... במה דברים אמורים בימיהם שהיו להם שלחנות קטנים כל אחד שלחנו לפניו ... אבל עכשיו ששלחנות שלנו גדולים ... נוהגין להביאו לכתחלה קודם קידוש, ולפרוס מפה לכסות הפת). הרי שמביאים את הלחם משנה לשלחן לפני הקידוש.

מכל מקום נהגו בפסח שלא להביא הקערה עד אחר קידוש, כדתנן קיד, א (מזגו לו כוס ראשון ... הביאו לפניו, מטבל). כפירוש ר"ח שם (פירוש, הביאו לפניו השלחן, מטבל). הובא בתוס' שם ד"ה הביאו לפניו (ונראה כפירוש ר"ח הביאו לפניו שלחן). דהיינו שאחר קידוש מביאים השלחן עם המצות והמינים למקום הסעודה. ואף שהמשנה ופירוש ר"ח ותוס' מיירי בימי התלמוד שהיו מביאים את השלחן למקום הסעודה אחר הקידוש.

מכל מקום, "בטור ושו"ע מבואר, שגם עתה מביאין הקערה רק אחר שתיית כוס ראשון". ורק בשבת נוהגין להביא הלחם משנה לפני הקידוש.

קיג בטור ושו"ע ובשו"ע ר"ס' (יהיה שולחנו ערוך מבעוד יום). וכן הוא בשבת, כדלעיל רס"י רסב (צריך אדם לסדר שלחנו בערב שבת ללילי שבת). ומקורו בשבת קיט, ב (אמר רבי אלעזר לעולם יסדר אדם שלחנו בערב שבת). ולפום ריהטא ה"י צריך לפרש דמיירי דוקא בימי חכמי הגמרא, וכדלעיל סי' רע"א ס"ז (אע"פ שהשלחן צריך להיות ערוך ומסודר מבעוד יום כמו שנתבאר בסימן רס"ב, מכל מקום אין מביאים אותו למקום הסעודה עד אחר הקידוש ... עכשיו ששלחנות שלנו גדולים ... נוהגין להביאו לכתחלה קודם קידוש).

ואם כן מדוע נתבאר כן בטור ושו"ע גם להלכה למעשה (יהי' שולחנו ערוך מבעוד יום). ועל כרחינו לפרש דברי הטור ושו"ע, דהיינו ש"רק שולחנו יהי' ערוך מבעוד יום". אבל את הקערה יביאו "רק אחר שתית כוס ראשון".

ומזה מובן, שגם מה שנפסק בטור ושו"ע רס"י רסב, שמיד בערב שבת יסדר שלחנו, היינו רק שלחנו, אבל את החלות לחם משנה מביאים לשלחן קודם קידוש.

סיכום פרטי הלכה זו — בשו"ע ר"ס' שם (והערה ב).

קיד לפני אמירת קרבן פסח (עתה בערב פסח צריך ליזהר מיד אחר הטבילה לערוך השולחן ... ויקח קערה ... ויניח עליה ג' מצות ... החרוסת ... הכרפס ... המרור ... הזרוע

וביצה). ובתחלת הסדר (הנה בבואך מבית הכנסת צריך שיהא השולחן ערוך עם כל צרכיו, כמ"ש כבר).

ריש מס' פסחים^{טו}. אבל בסידור ה"ר שבתי רשקובר כתב: „כשיבוא לביתו (אחר תפלת ערבית) ישמח ויאמר כו' ותכין הקערה עם המצות כנ"ל סידורו". וכן אנו נוהגין לסדר הקערה בלילה וקודם קידוש, וכדמוכח גם מסידור רבינו שכתב על דבר הקערה בין סדר קרבן פסח לקידוש. וכ"כ גם בפרי מגדים מש"ז סי' תפ"ו^{טז}. ומ"ש במשנה (פסחים קיד, א) מזגו לו כוס אחד כו' הביאו לפניו מטבל כו'^{יז}, יש לומר כפירוש ר"ח (הובא שם בתוס'^{יח}) דהיינו הביאו את השלחן, וזהו דוקא בימי חכמי הש"ס שהיו להם שלחנות קטנים לפני כל אחד ואחד ולא היו מביאין השלחן עד אחר קדוש משא"כ בדורות האחרונים. ועיין תוד"ה שאין (פסחים ק, ב'^{יט}).

סדר הגדה. יסדר על שולחן. ה' אצלנו בירושה הכוס לקידוש של רבנו הזקן ובו שיורי היין (שנקרשו) שקידש בו לאחרונה. והיו מעמידים אותו על השלחן

קטו קמא, ב (יעסוק בדברי הצריכין ללילה להסדר הקדוש להכניס מבעוד יום ... ויכין כרפס ... ומרור וחרוסת ושני תבשילין).

קטז "אנו נוהגין להביא הקערה וכל מה שצריך קודם קידוש". וכן הוא באבדורהם (וכשיבא אדם אל ביתו, ומוצא נרות דולקות ושלחן ערוך וכוסות מוצעות מלאות יין, מביאין לפניו סל או קערה שיש בה שני תבשילין ושלש מצות ושני מיני ירקות וחרוסת).

וראה לקמן ב"רשימת ציונים על ההגדה" (והערות בד. טז"ח).

קיז שכבר נתבאר לעיל (ובהערה קיב), שלדעת הטור וש"ע "גם עתה מביאין הקערה רק אחר שתית כוס ראשון", כפירושם "במשנה (פסחים קיד, א) מזגו לו כוס אחד כו' הביאו לפניו מטבל כו'". כי לדעתם אין הפרש בזה (לענין פסח) בין ימי חכמי הש"ס לבין "הדורות האחרונים".

משא"כ לפי מנהג המקובלים שהובאו כאן, ולפי מנהגנו, שמביאים הקערה קודם קידוש, "דוקא בימי חכמי הש"ס שהיו להם שלחנות קטנים לפני כל אחד ואחד ולא היו מביאין השלחן עד אחר קדוש, משא"כ בדורות האחרונים" מביאים הקערה קודם קידוש (וכמו בשבת שנתבאר בשו"ע ר סי' רע"ז (אבל עכשיו ששלחנות שלנו גדולים ... נוהגין להביאו לכתחלה קודם קידוש, ולפרוס מפה לכסות הפת).

וראה הערות ובאורים תתטו ע' 41.

קיח ד"ה הביאו לפניו (ונראה כפירוש ר"ח הביאו לפניו שלחן). והיינו שמיד אחר קידוש הביאו את השלחן ועליו המצה וכל המינים (כמבואר בתוס' שם ד"ה הביאו לפניו מצה).

קיט "והא דאמר בכל כתיבי (שבת דף קיט:): מצא שלחן ערוך מלאך טוב אומר כו', לא קשה, דערוך הוא במקום אחר, אך אין מביאין אותו למקום סעודה עד אחר קידוש. ועכשיו שלחנות שלנו שהם גדולים יותר מדאי, וקשה להביאם אחר קידוש, שלא להפסיק כל כך בין קידוש לסעודה, אנו רגילין לפרוס מפה ולקדש". הובא בשו"ע ר סי' רע"ז (במה דברים אמורים בימיהם שהיו להם שלחנות קטנים כל אחד שלחנו לפניו, ולא היה להם טורח להפסיק ולהביאם אחר קידוש, אבל עכשיו ששלחנות שלנו גדולים, וטורח להביאו אחר הקידוש ולהפסיק בין קידוש לסעודה, נוהגין להביאו לכתחלה קודם קידוש ולפרוס מפה לכסות הפת עד אחר הקידוש).

בעת הסדר, עד שעל פי סיבה נאבד. כן קערת הכסף שהיא עתה על השלחן היא של רבנו הזקן.

בדרך כלל לא הי' בבית רבינו הזקן עשירות בכלי כסף. אין די טיעופע יאָרען פון רבי'סטווע (לאחרי שכבר נהג בנשיאות כו"כ שנים), אספו החסידים ביניהם סכום מסוים, מכל משפחה לקחו לא יותר ממטבע פולנית ששווי הי' בערך ג' עדשי (שעורות?) כסף ובוזה קנו מתנה לרבנו הזקן קערה זו וכן מנורה. — כן הי' לרבנו הזקן „הדס" שנתן לו הרב המגיד "א מתנה פון רבי'ן — הבעש"ט — מיט וריח לו כלבנון".

גם קופסת-טאבאק של כסף הייתה אצל רבינו הזקן מתנת בעל תשובה אחד (אף שבכלל לא קבל רבינו הזקן מתנות). ויאמר: אבר אחד ישנו באדם ואינו בעל תאוה וגם אותו רוצים להלעיטו (אן שטאפן) תאוה! ויפריד את מכסה הקופסא, שהייתה כסף מלוטש, והשתמש בה בתור מראה לכוון התפלין שתהיינה מונחות במקומן (שיחות חה"פ תש"ב קכ).

כוס קידוש הנ"ל ושירי היין שבו — הם שקידש רבינו הזקן בשבת האחרונה בכפר פיענא (שיחת י' אייר תרצ"א קכא).

קערה. בבית הרב מסדרין המצות על מפה ולא על קערה. מלבד האדמו"ר המסדר המצות על טס של כסף קכב.

בג' מצות. שאלו אנשי קירואן למר רב שרירא גאון למה לוקחין ג' מצות בלילי פסחים לא פחות ולא יותר, והשיב להם רמז מן התורה הוא לג' סאין שאמר אברהם לשרה לעשות מהם עגות כו', וגמירי אותו זמן פסח הי', וי"א זכר לג' הררי עולם אברהם יצחק ויעקב (מעשה רוקח טז, נח קכב).

קכ ס' השיחות תש"ב ע' 89-90.

קכא רשימת היומן ע' קצט.

וראה שוע"ר ס"י תעב סכ"ט (והערה ריב).

קכב בס' המנהגים — חב"ד ע' 38 בשולי הגליון (ואולי רק על שולחן האדמו"ר יש לעשות כן, אבל בכ"מ צ"ל קערה כיון שהיא (ככתבי האריז"ל) "בחי' מלכות הכוללת כו" — ראה במדבר רבה (פי"ג, יד): קערה כנגד הים. מאורי אור מערכת קערה (רשימת כ"ק אדמו"ר שליט"א)).

ובאוצר מנהגי חב"ד ע' קכז (כשהיה כ"ק אדמו"ר זי"ע עורך את הסדר בבית אדמו"ר מוהריי"צ ועל שולחנו (דהיינו אחר הסתלקותו של מוהריי"צ), היתה לו קערת כסף, אך היתה מכוסה בנייר ולא נראתה כלל לעין. שאר המסובים סידרו את המצות והמינים על מפות בד). **קכג** במעשה רוקח לרבי אליעזר ממגנצא, הוצאת סאניק תער"ב, ע' טז סנ"ח. וראה הערות ובאורים תתטו ע' 53.

"רמז" הנ"ל הוא בנוסף לטעמים שעל פי ההלכה, שנתבארו בשוע"ר ס"י תעה ס"ג (ושם הערה יח), וסי' תעג ס"כ (ושם הערה קנו). וראה קובץ מגדל אור ז ע' 19.

זה. הישראל ועליו הלוי הכהן ועליו לימין הישראל ועליו הלוי כו'.

ראה הביאור בפרי עץ

חיים קכד וסידור האריז"ל קכה.

ונוהגין להפסיק במפה בין מצה למצה, והטעם מבואר בסידור קול יעקב קכו. וכן הוא גם כן בתפארת ישראל קכו סוף מסכת פסחים (תוספות חיים קכח).

יסדר כו' הישראל ועליו כו'. „אצלנו הסדר ישראל לוי כהן, יל"ך – ורומז גם כן שהוא כבר מהלך בעבודתו – ולא כל"י. בכלל: המצות – רומזים לכלים, מה שמניחים על המצות – לאורות. ולכן נוהגים לקחת מצות כפופות – בית קבול, שזהו ענין כלי האמיתי" (שיחות פסח תרח"ץ קכט).

הערה מהמלפס: בסידור האריז"ל הסדר – יל"ך. בפרי עץ חיים שער חג המצות פ"ו – כל"ק. על פי הנ"ל שהמצות – כלים וששת המינים – אורות, יש לבאר גם כן מה שרבים

קכד שער חג המצות פ"ו (סדר סידור הקערה ליל פסח, תקח הג' מצות מצה שמורה, ותניח הכהן למעלה, והלוי למטה ממנו, והישראל למטה ממנו).

קכה כן הוא בכל ארבעת ההוצאות של סדר האריז"ל (ישראל ... ועליו הלוי ... ועליו הכהן).

וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סכ"ו (כהן מלמעלה, ולוי תחתיו, וישראל תחתיו). ונתבאר שם (הערה קנו).

קכו לפני קרבן פסח (ובין כל מצה יהי' הפסק במפה, לא כמו בשבת, כי בשבת כל הי"ב ככרות מצוה אחת, ורומזים לכוונה אחת, משא"כ עתה הג' מצות כל אחת מצוה בפני עצמה וכל אחת רומז לכוונה מיוחדת, לכן צריך הפסק בין כל אחת ואחת).

קכז בהלכתא גבירתא, שבמשניות עם יכין וברעז, לבעל התפארת ישראל (שמעתי מפה קדוש של עטרת ראשינו, מרן רבן של ישראל זצוק"ל ... שהי' לו לקערת הסדר ארגז יפה מאד קטן בנוי לתלפיות תחתיים שניים שלישים, ובהם היו מונחים הג' מצות).

קכח חיי אדם, עם ביאור תוספות חיים למוהר"מ פינקלשטיין, סי' קל ס"ק ו [על מ"ש החיי אדם שם: מה שנוהגין לכרוך המצות, ומניחין המטפחות בין מצה למצה הוא מנהג בורות] (ואני אומר לא נחא להו למרייהו לומר הכי על מנהגן של ישראל, ואם אינם נביאים בני נביאים הם, הן אמת שלא נמצא מנהג זה בהפוסקים ובכתבי האריז"ל, אבל בסידור הרב יעקב קאפיל כתוב טעם שמניחים המטפחות בין מצה למצה, כי המצות של הקערה כל מצה ומצה היא מצוה בפני עצמה, ורומזים לכוונות מיוחדות, ולכן צריך להפסיק בין כל אחד ואחד, משא"כ החלות של שבת כל החלות הן מצוה אחת, ורומזין ע"פ סוד לכוונה אחת, ולכן די במפה אחת, וכן הי' נוהג הרב תפארת ישראל על המשניות, עי' ב"הלכתא גבירתא" סוף מסכת פסחים (משנה ג"ה). וכן נוהגין בכל תפוצות ישראל ואין לשנות). וראה הערות ובאורים תתק"ז ע' 64.

קכט סי' השיחות תרח"ץ ע' 260. וראה הערות ובאורים תתקצו ע' 35.

קל כמועתק לעיל (הערות קכד-קכה).

ולמעשה בפועל, מקדימים את אכילת המצה העליונה (שהיא הכהן). ובזמנים שהיו אופין כל מצה לחוד, היו מקדימים גם באפיית המצה העליונה. ולאידך, מקדימים את הנחת המצה התחתונה (שהיא הישראל). ונתבאר בשוע"ר סי' תעג (הערות קנו; רטו).

נתחבטו קלא להבין הסדר שהמינים צריכים להיות מונחים על המצות דוקא קלב וכו'.

קלא בשו"ת שבסוף "כחו דרבי אלעזר ברשב"י, למוה"ר ישעי' אשר זעליג מרגליות (ואיני מבין זה הסדר של העשר ספירות שכותבים בזה לכוון שחב"ד (שהם המצות) יהיה למטה, ועליהם הו' קצוות (זרוע ביצה מרור חרוסת כרפס מרור) ... שהו' קצוות ביושר יהיו מסודרים ומונחים על חב"ד ... וזה תשובת אדמו"ר ממונקאטש זצוק"ל ... אמנם הקבלה והלכה למעשה בידינו מאבותינו הקדושים זי"ע שהיו מתלמידי תלמידי רבינו הבעש"ט זי"ע, שהיו כולם מסדרים המצות למטה, ועליהם על גביהם שארי הדברים כנ"ל).

ובאגרות קודש חכ"א אגרת ח'מט (בודאי ראה ההוספה להגדה של פסח, ובה העתק דברי כ"ק מו"ח אדמו"ר, בהנוגע להמצות וששת המינים שעליהם, וכוונתי במ"ש שם אודות המתלבטים בזה, גם להשו"ת הנדפס בס' כחו דר' אליעזר ברשב"י. ואולי כדאי להודיע עד"ז להמחבר — כיון שהתירוק המובא בשו"ת הנ"ל הרי, במחכת"ר, אינו מתקבל).

ובחי"א אגרת ג'תקנט (מ"ש הנ"ל אשר מפורש איתא בכתבי האריז"ל, כי המצות הן מוחין דאבא ולא כלים, אין לזה הבנה. ולא הוצרך להביא ממרחק לחמו, כי הרי בדא"ח דנשיאנו הק' הועתק זה ובהרחב הביאור: בלקו"ת, בסידור, בדרך מצותיך כו' וכו'. ואעפ"כ הרי אמר כ"ק מו"ח אדמו"ר בשם כ"ק אביו אדמו"ר מוהרש"ב, אשר המצות רומזים לכלים, ועכצ"ל שאין בזה כל סתירה. ובאמת אין הבנה לקושיתו של הנ"ל: א) במוחין דאבא עצמן הרי ישנם אורות וכלים. ב) המצות, כמו כל עניני התורה והמצוה, רומזים לכמה ענינים בב"א. והרי ידוע שהמצות הם מוחין דאבא, ובכ"ז הם גם כנגד האבות, היינו כנגד חג"ת, וביחד עם זה הרי הם במלכות לחם עוני כו' וכו', כמובא בכתבי האריז"ל, ואפילו בזהר ובתקו"ז. וה"ה למ"ש שאין מקור בנכ"ה האריז"ל לומר שמה שמניחים על המצות — רומז לאורות — הוא גם כן כנ"ל: א) בהענינים הנרמזים בשש הדברים שמניחים על המצות ישנם הן אורות והן כלים. ב) גם בששת דברים אלו נרמזים כמה ענינים, וכנ"ל. ואין הזמן פנוי עתה לחפש בכתבי האריז"ל מקום הנ"ל (אבל יעוין במאו"א, קה"י וכו' בערכם). אבל, א) ברור שאי אפשר שתמצא שם סתירה — כיון שהנ"ל נאמר מפי כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב. ב) קרוב לודאי שיש למצוא מקור בכתבי האריז"ל ואפשר גם בתקונים להנ"ל).

ובחי"ט אגרת ז'רטז (בהערתו עדמש"כ בהגש"פ קה"ת הוצאה ב', שבכלל ג' המצות — כלים, וששת המינים — אורות, יש לפרש על פי מש"כ בכ"מ, דז"א ומלכות הם בדוגמת אורות וכלים, ובכלים יש פנימים אמצעים וחיצונים). וראה הערות ובאורים א'פו ע' 23.

ובנוסף לכל זה, מסיים בסדור האריז"ל של רבי שבתי מרשקוב (והזהר שיהיו מסודרים באופן שלא תצטרך לעבור על המצות, ותפגע בכרפס תחילה). והיינו שכן צריך להיות גם על פי ההלכה, כמבואר בשו"ע ס' תעג סכ"ו (כשמביא לפניו הירקות עם כל דברים אלו, טוב שיסדרם לפניו בקערה בענין שלא יצטרך לעבור על המצות, דהיינו שהירקות יהיו סמוכים לו יותר מן המצה). ולכן צריך הכרפס להיות על גבי המצות, שאוכלים אותו קודם המצות.

ואף שאת שאר המינים אין אוכלים עד אחר המצות, נתבאר בזה בשו"ע"ר שם (ויש שאין מקפידין על החרוסת ושני תבשילין אם יהיו סמוכים אליו, דכיון שאינן באין על השלחן אלא ליכר בעלמא, לא שייך אצלם אין מעבירין על המצות. וגם על המרור אין מקפידין אם יהיה סמוך לו, דכיון שאינו חביב על האדם, ואין לו דין קדימה לענין ברכת הנהנין, לכן גם כאן אין מקפידין אם יצטרך לעבור עליו).

קלב כמבואר בשו"ע"ר ס' תעג סכ"ו (מטעם הידוע להם לסדר כל דברים אלו על גבי המצה), ושם נסמן (הערה ריד).

הזרוע וכנגדו לשמאל הביצה תחתיהם באמצע המרור
הזרוע כו' הביצה. כי
צריכים להיות שני תבשילין

אחד זכר לפסח ואחד זכר

לחגיגה (פסחים קיד, ב^רא). ואמרינן בירושלמי שמנהג לקחת זרוע וביצה (ביעא בלשון
ארמי) כלומר בעא רחמנא למיפרק יתנא בדרעא מרממא (כל בורקד הובא בב"י,
אבודרהם^{קלח}). יש שכתבו דלוקחים ביצה משום שעושים זכר לאבילות דחורבן בית
המקדש^{קלז}. וצע"ק דמוכח במשנה ובירושלמי דגם בזמן בית המקדש היו לוקחים שני
תבשילין^{קלז} ואז לא עשו זכר לאבילות. ואם כן נצטרך לומר אשר מאות שנים לקחו מין
אחר לזכר החגיגה ואחר החורבן שינו מנהג זה^{קלח}.

קלג "שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה".

הובא בשו"ע ר"ס' תעג ס"כ (שני מיני תבשילין, אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה).

קלד ס' נ (ואמרינן בירושלמי שהמנהג לקחת זרוע וביצה, כלומר בעא רחמנא למפרק יתנא
בדרעא מרממא).

קלה סדר ההגדה ופירושה (ואמרינן בירושלמי שלכך לוקחין ביעא ודרעא, כלומר בעא
רחמנא למפרק יתנא בדרעא מרממא). והוא טופס ירושלמי עם הוספות שהיה בידי חכמי
אשכנז, כמובא בכמה מקומות.

קלו ראה כל בו ס' נ (והמבושל עושין מביצה זכר לאבילות בית המקדש). הערות ובאורים
תשכח ע' 46.

קלז נתבאר באגרות קודש ח"ב אגרת רצה (המשנה בבבלי במקומו (פסחים קיד, א): הביאו
לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין ... ובמקדש היו מביאין לפניו גופו של פסח.
וז"ל הירושלמי במקומו (פסחים פ"י סוף ה"ג): ובגבולין צריכין ב' תבשילין אחד זכר כו').
הרי שגם בזמן בית המקדש, היו מביאים בגבולין שני תבשילין, ורק במקדש היו מביאים פסח
וחגיגה. ועוד האריך בזה שם אגרת שח.

ואילו אחר החורבן הביאו גם בירושלים שני תבשילין, כמבואר בשו"ע ר"ס' תעג ס"כ (ובזמן
שבית המקדש קיים היה צריך להביא גם את הפסח בשעת אמירת ההגדה. ועכשיו שחרב בית
המקדש תיקנו חכמים שיהיו על השולחן בשעת אמירת ההגדה שני מיני תבשילין, אחד זכר
לפסח ואחד זכר לחגיגה).

וראה הערות ובאורים תשע ע' 53. א'לג ע' 27. א'קכד ע' 80. הערות התמימים ואנ"ש
מוריסטאון שה ע' טו.

קלח על כן נראה שגם בזמן בית המקדש היו לוקחים בגבולין ביצה זכר לחגיגה.
ואחר החורבן נהגו לאכול ביצה זו זכר לאבילות, כדלקמן פיסקה שלחן עורך (מתחילין —
בשני הלילות — באכילת הביצה (שעל הקערה) וטובלה במי המלח — והוא זכר לאבילות חורבן
בית המקדש, שכשהי' קיים היו מקריבין ואוכלין פסח (שו"ע רבינו סו"ס תע"ו)).

והוא בשו"ע ר"ס' תעו ס"ו (נוהגין בקצת מקומות לאכול ביצים בסעודה זכר לאבילות חורבן
בית המקדש, שכשהי' קיים היו מקריבין פסח ואוכלין בלילה זה, ועכשיו אין לנו פסח לכן
מתאכלין עכשיו על זה, ומזה הטעם אוכלין ביצים גם בלילה השני).

ונזכר גם בשו"ע ר"ס' תעג סכ"א (והביצה עושין בין צלויה בין מבושלת, ואוכלין אותה
בתוך הסעודה, כמו ש[נ]תבאר בס"י תע"ו).

הזרוע. נוהגין לקחת חלק מצואר עוף קטן. כן מדקדקין שלא לאכול הזרוע אחר כך^{קמ} – כל זה הרחקה שלא יהא כל דמיון לקרבן פסח. ומטעם זה הנה כבוד קדושת מו"ח אדמו"ר מסיר כמעט כל הבשר מעל עצמות ה"זרוע"^{קמא}.

קלט מנהג זה נזכר בפרי מגדים א"א סי' תעג ס"ק ז (שנהגו קצת מפרקת של עוף עם בשר שעליו).

והיינו שאף שנתבאר בשוע"ר סי' תעג ס"כ (וכבר נהגו מדורות הראשונים שהבשר יהיה מפרק הנקרא זרוע, לזכר שגאלם הקב"ה בזרוע נטויה), והכוונה לזרוע של טלה, כמבואר שם סכ"ו (הזרוע של טלה מימין), ושם נסמן (הערה רטז).

מכל מקום נוהגים לקחת חלק מצואר העוף, על פי המבואר בשוע"ר סי' תעו ס"ג (אפילו בשר עגל ועוף, שאין הפסח בא מהם, וכן כל דבר הטעון שחיטה, אסור לאכול צלי במקום שנהגו שלא לאכול, לפי שהעולם יטעו בין צלי לצלי ויבואו להתיר גם בשר צלוי מכבשים ועזים כיון שהכל מין בשר). ולכן גם בתרנגול (שאינן הפסח בא מן התרנגול) אין לוקחים את הזרוע שלו, אלא חלק מצואר העוף, שכמעט אין בו בשר.

ונתפרש בס' השיחות תש"ב ע' 93 (שאלו, מפני מה מניחים על הקערה גרגרת דוקא במקום הזרוע, והשיב כ"ק אדמו"ר [מוהרי"צ] שליט"א [נ"ע], שעושים כמה עניינים כדי לשלול כל דמיון לקרבן פסח, וכעין הדין שאין אוכלין בשר צלי בליל פסח. הוד כ"ק אדמו"ר הרה"ק [מוהרש"ב] היה מהדר שיהיה כמה שפחות בשר על הזרוע שלוקחין). – התרגום ע"פ אוצר מנהגי חב"ד ע' קל.

קמ שנתבאר בשוע"ר סי' תעג סכ"א (הבשר אין נוהגין לאכול בלילה הזה, אפילו במקום שנוהגין היתר באכילת בשר צלי בלילה, מכל מקום זה הבשר שמביאין אותו זכר לפסח, אם יאכלנו בלילה זה יהא נראה כאוכל קדשים בחוץ). ומנהגינו שלא לאכול גם למחרת. ונתבאר באגרות קודש ח"ב אגרת רכט (מה שכתבתי שנמנעים מלאכול הזרוע – הבאתי בזה, כמו בשאר המנהגים, מנהג בית הרב היינו כ"ק מו"ח אדמו"ר שליט"א. והוא גם פירש לי הטעם, שהוא כדי שלא יהא כל דמיון לקרבן פסח (וצריכין להרחקה שלזכרו הוא בא)). כן הוא בסדר הרגיל, אמנם לפעמים חייבים לאכול למחר ביום, כמבואר בשוע"ר סי' תעג סכ"א (הבשר אין נוהגין לאכול בלילה הזה ... זה הבשר שמביאין אותו זכר לפסח אם יאכלנו בלילה זה יהא נראה כאוכל קדשים בחוץ. לפיכך אם שכח לצלותן מערב יום טוב לא יצלה ביום טוב משחשכה אלא אם כן דעתו לאכול למחר ביום, אבל אם דעתו להניחו ללילה השני אסור לצלותו בלילה ראשון. וכן יזהר כשצולה בלילה השני שיאכל למחר ביום ולא יניחם עד הלילה). יוצא אם כן, שאם שכח לצלותו מערב יום טוב, צריך לצלות זרוע אחד בליל ראשון של פסח, ולאכלו ביום ראשון של חג, וזרוע שני צריך לצלות בליל שני של פסח, ולאכלו ביום שני של חג.

אמנם יש אומרים, שלפי מה ש"מדקדקין שלא לאכול הזרוע אחר כך", עדיף לנהוג כמבואר בכף החיים סי' תעג ס"ק סג (להנהגים שלא לאכול צלי גם ביום, ושכח לצלותו מבעוד יום, יש להניח במקומו בשר מבושל, שראוי לאכול באותו היום לכו"ע).

קמא כמבואר בשוע"ר סי' תעג ס"כ וסכ"ב (והערות קעג; קצג), דקיי"ל כרבינא קיד, ב (רבינא אמר אפילו גרמא), ור"ן כה, רע"א (גרמא לחודיה ודאי לא מהני, אלא בדסביך ביה בשרא פורתא).

וכן נוהגין לקחת צואר העוף, שהוא עצם שנשאר כרוך עליו רק מעט בשר.

ותחת הזרוע החרוסת וכנגדו תחת הביצה הכרפס
ותחת המרור החזרת שעושין כורך:
הביצה. מבושלת עד
שתתקשה קמח.

גם כשחל ערב פסח בשבת
לוקחים הביצה זכר לחגיגה
(ודלא כמ"ש באבודרהם קמח) אף שלא קרבה חגיגה אז (תוד"ה אח"ד) פסחים קיד, ב קמח).

תחתיהם באמצע המרור. לכאורה ה' צריך להיות המרור בקו שמאל כי הוא בחי
גבורות. אך הוא מפני שהמרירות מעורר המשכת רחמים רבים, כאשר תשתפך במר נפשו
ויבוא לידי מרירות גדולה איך שהוא רחוק מאלקות על ידי זה מעורר בחינת רחמים רבים
(לקו"ת שה"ש ד"ה קול דודי, ס"ב קמח).

החרוסת. זכר לטיט שנשתעבדו בו אבותינו. ונותנין בה דבר של קיוהא (פסחים קטז,
א קמח) זכר שהיו שיני ישראל קיהות מקושי השעבוד (ב"ח סי' תע"ג קמח). ועושין אותה
מפירות שנמשלה בהם כנסת ישראל (תשובות הגאונים הובאו בתוד"ה צריך שם קמח).

קמב בשוע"ר סי' תעג סכ"א (והביצה עושין בין צלויה בין מבושלת). ומנהיגו במבושלת
עד שתתקשה, כדלקמן פיסקה שלחן עורך (מתחילין — בשני הלילות — באכילת הביצה
(שעל הקערה) ... זכר לאבלות חורבן בית המקדש. וברמ"א סי' תקנב ס"ה (ביצים קשים,
שהוא גם כן מאכל אבליים).

קמג סדר ההגדה ופירושה (ובזמן שחל להיות י"ד בניסן בשבת אין צריך כי אם הצלי שהוא
זכר לפסח, ולא המבושל שהוא זכר לחגיגה, שלא היתה חגיגה דוחה שבת באותו זמן).
קמד "מיהו אומר ר"י דמכל מקום אין לחלק, דדמי לחובה אם היינו מניחים מלעשות שני
תבשילין ... ואין שום חשש אם אנו עושין אע"ג דלא צריך".

וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סכ"ג (אם חל פסח במוצאי שבת, אף שלא היתה חגיגה נאכלת
בלילה זה ... אף על פי כן צריך להביא שני תבשילים אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה.
דכיון שאין מביאין אלא לזכר בעלמא, אין לחוש אם לא היתה חגיגה נאכלת בלילה זה.
ואדרבה המדקדק בזה נראה שעושה אותן כמין קדשים ממש). ושם נסמן (הערה קצו).

קמה יד, ד (כפי סדור הקערה הוא מרור באמצע בחי' קו האמצעי, ולכאורה ה' צריך להיות
המרור בקו שמאל כי הוא בחי' גבורות כו' ... אך מפני זה הוא בקו האמצעי מפני
שבחינת מרירות מעוררת המשכת רחמים רבים ... ומפני זה בחינת רחמים הוא בחינת קו
האמצעי. ולעורר בחינת רחמים רבים הוא על ידי בחי' מרירות ... ואזי תשתפך במר נפשו
ויבא לידי מרירות גדולים איך שהוא רחוק מאלקות ועל ידי זה מעורר בחינת רחמים רבים).
קמו "אמר אביי הלכך צריך לקהוייה".

קמז ד"ה והחרוסת שם (דטעמא דלקהוייה הוי משום זכר למרור, שהיו שיניהם קיהות
מעבודה קשה שבחומר ובלבנים). פר"ח שם ד"ה ומ"ש וחרוסת (רמז לשיעבוד שהיו
משתעבדין בישראל עד שהיו שיניהם קהות).

וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סל"ב (זכר לשיעבוד שהיו משתעבדים בישראל עד שהיו שיניהם
קיהות).

קמח וכן הוא בשוע"ר שם (ונסמנו שם הערות רפ"רפז).

ואחר כך מרכיין אותה במשקה אדום זכר לדם מכה הראשונה (ירושלמי פסחים פ"י סוף ה"ג קט"ט). – וכל דבר שטובלין בו קרוי חרוסת (מחזור ויטריקני).

סימן אל החרוסת: חרושת אבן חרושת עץ בלשון אשכנז: איפ"ל בארי"ן ניס"ן אינגב"ר צימנ"ד, ובלשון הקודש: תפוחים אגסים קידה אגוזים וקנמון (פרי עץ חיים שער חג המצות פ"ק קנ"א). אבל זה מכמה שנים אשר מנהגנו לא לקחת קידה וקנמון מחשש תערובת חמץ קנב.

נקרא שמו חרוסת – זכר ללבינה שהיא מעשה חרסית (מרדכי לפסחים סדר הגדה הקצר קנ"ג – בשם הירושלמי קנ"ד).

קמט בירושלמי שם סתם וכתב "זכר לדם". וכן הוא בתוס' קטז, א ד"ה צריך (ובירושלמי אמר אית דעבדי זכר לדם), ובטור (ואיתא בירושלמי ... זכר לדם).
ופירוש הדברים נתבאר בקרבן העדה (שהיה שוקעין בטיט על הילדים הקטנים), ובפני משה (זכר לדם מכה הראשונה שבאה עליהם במידה כנגד מידה).

וכאן מפרש בפשיטות בשם הירושלמי כפירוש הפני משה (זכר לדם מכה הראשונה).
וההוכחה לפירוש זה, ראה שוע"ר סי' תעג סל"ב (הערה רעה). הערות ובאורים תתקט ע' 42. תתקצו ע' 29.

קנ סי' נ (וכל דבר שטובלין בו קרי חרוסת).

וראה הערות ובאורים תתקצו ע' 46.

קנא כן הוא שם בהג"ה שבתחלת הפרק. ואף שהאריז"ל לא הי' מדבר באידיש, מכל מקום כתב כן הרח"ו, בשם האשכנזים, בשער הכונות דרוש ו הגהה ג (האשכנזים נוהגין לשים עיקר החרוסת מן שלושה דברים אלו, ואלו הם היותר מוכרחים, והם ר"ת אב"ן בלשון אשכנז, והם אגוזים ותפוחים ופירא"ש, כי בלשון אשכנז ר"ת שלושה פירות אלו הם נוטריקון אב"ן, ונותנין סימן לדבר ובחרוסת אב"ן למלאות. עד כאן מצאתי). כל זה הוא בכת"ק בנו רבי שמואל ויטאל (כת"י 1948). ומובן אם כן שהוא מכת"ק רבי חיים ויטאל בעצמו.
ומקורו בספרי האשכנזים הוא במעגלי צדק (הלכות פסח, דיני חרוסת), שאלוניקי שי"ז (ונוהגין לעשותו מתפוחים ואגסים, ופורשים עליו חתיכי קידה וקנמון זכר לתבן, וסימן לדבר שלא ישחך, חרושת אבן חרושת עץ, אבן ראשי תיבות אפ"ל ביר"ן נו"ש, עץ ראשי תיבות עימבי"ר צימרי"ר).

ועצם מנהג מינים אלו לחרוסת, כבר הובא בלקט יושר, שכולל מנהגי רבו בעל התרומת הדשן (ורוב בני ארצנו נהגו ליטול תפוחים אגוזים ואגסים, דהני שכיח להו. וקאמר נמי תלמודא שצריך לגבל בה תבלין זכר לתבן שבטיט, וכתב אשירי (משום) דנוטלין עצי קינמון חתוכי לאורכה, שדומים לתבן).

ובסידור האריז"ל של ר' שבתי מרשקוב ד"ה ויסדר קערה (וחרוסת העשוין מתפוחים ואגוזים וקדה וקנמון).

קנב טעמי החששות בזה הובאו באוצר מנהגי חב"ד ע' קלב"ג. אוצר ההלכות ס"ה ע' קצב. ואף שכיום אפשר לקנות בשוק קידה וקנמון חיים, ועם "הכשר" שאין בו חשש חמץ. מכל מקום נשאר מנהגינו שלא לאכלו בפסח ושלא לקחת אותו לחרוסת.

קנג לר, ב (בירושלמי דערבי פסחים למה נקרא שמו חרוסת זכר ללבינה שהוא מעשה חרסית). וכן הוא ברוקח סי' רפג (ירושלמי למה נקרא שמו חרוסת זכר ללבינה שהיא מעשה חרסין).

הכרפס. נוטריקון ס' פרך כלומר ס' רבוא עבדו עבודת פרך (אבודרהם קנה). מהרי"ל קנז. ואנו נוהגין ליקח בצל (או תפוח אדמה). ועיינ מ"א ס' תעג ס"ד ובאחרונים קנז.

ותחת המרור החזרת שעושין כורך, מחמת שינוי הלשון, דבתחילה קורא אותו מרור ואחר כך חזרת (וכן הוא גם כן בפרי עץ חיים, משנת חסידים, סידור קול יעקב, סידור ה"ר שבתי רשקובר), יש נוהגין שלא ליקח מין אחד למרור ולכורך, ואפילו במקומות שנמצא סאלאט אינם עושים הכל מן סאלאט, וטעמם אולי אין בקיאים בחמשה מינים שבמשנה (פסחים לט, א קנז) לכן יוצאים אכילת מרור בירק מר. ולא דקו דאם כן יש לאכלו בלא ברכה, וכמ"ש בשו"ע אדמו"ר הזקן ס' תעג סל"א קנז. אבל באמת מצוה להדר אחר חזרת (פסחים שם), דהיינו סאלאט, שעיקר המצוה בה (שו"ע סי תעג ס"ה קס) ואין חילוק בין מרור לכורך. והא דשינה בלשונו הוא כי אם ה' כותב ותחת המרור המרור שעושין כורך (ועל דרך מ"ש בשו"ע אדמו"ר הזקן סכ"ו קסא) היו טועים לומר שלכורך יותר טוב ליקח המין הנקרא במשנה מרור, ובאמת

קנז פ"י ה"ג. בירושלמי דידן הגירסה היא (למה נקרא שמה רובה שהיא רבה עמו). וראה אנציקלופדיה תלמודית ח"ז ערך חרסת הערה 17.

קנה סדר ההגדה ופירושה (כרפס זכר לששים רבוא שנשתעבדו בעבודת פרך, כי כשתהפוך כרפ תמצא בו פרך, והס' סימן לששים רבוא).

קנו סדר ההגדה ע' צו (אמר מהרי"ל סג"ל עושין אותו מן ירק כרפס שקורין איפך. והטעם משום דכרפס למפרע ס' פרך, רוצה לומר ששים רבוא עבדו בפרך במצרים).

קנז הכרפס הוא מה שנקרא סלרי או פטרוזיליא. ובמ"א שם נתבאר הטעם שהעדיפו ירקות אחרים על הכרפס.

ובשו"ע"ר ס' תעג סט"ז (ואם אין לו כרפס יקח ירק אחר מאיזה מין ירק שירצה). ושם ריש ס"ז (וצריך שיהיה הירק ממיני ירקות שברכתן היא בורא פרי האדמה כשאוכלן חיים).

והטעם שהנהיגו ליקח בצל חי (ולא כרפס), ובשעה שאי אפשר בירקות חיים לוקחים אף מבושלים (כמו תפוח אדמה), נתבאר שם (הערה קכו).

וראה הערות ובאורים תשעה ע' 38. תצטו ע' 20.

קנח "ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחזרת בתמכא ובחרחבינא ובעולשין ובמרור". ונתבארו בשו"ע"ר ס' תעג סכ"ז (אלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובת מרור), ומבארם בכמה לשונות.

קנט "ואם אין לו אפילו מרור, יקח איזה ירק מר שירצה. לפי שיש אומרים שכל ירק מר שראוי לאכילה נקרא מרור בלשון תורה... ומכל מקום לא יברך עליהם".

קס "ועיקר המצוה בחזרת". ובכמה מהדפוסים האחרונים תוקן "ס"ל", והוא בשו"ע"ר ס"ל (מצוה לחזר אחר חזרת).

קסא "והמרור... והמרור של כריכה".

מצוה בחזרת (שער הכולל^{קסב}). והתירוץ תמוה, דאם כן גם עתה יש מקום לטעות, דלמרור יותר טוב ליקח מרור שבמשנה. ולהוציא מכל טעות הוה לי' למימר: „תחתיהם באמצע החזרת ותחת כו' ותחת החזרת החזרת שעושין כורך". ואולי יש לתרץ שינוי הלשון, כי הנה התיבות „מרור", „חזרת" כמה רמזים על דרך הסוד בהם – וכמ"ש בפרי עץ חיים וקהלת יעקב – ורמזי תיבת מרור שייכים יותר לבחינת מרור שעל הקערה ורמזי תיבת חזרת – לכורך^{קסג}. ולכן בשו"ע אדמו"ר הזקן שהוא יותר על דרך הנגלה לא קפיד לשנות, וצ"ע. – ואנו נוהגין ליקח חזרת (סאלאט) ותמכא (חריין) שניהם – הן למרור והן לכורך^{קסד}.

אין אנו נוהגין ללבוש קיטל להסדר^{קסה}. וכן אין מקפידין לאיזה רוח יהי מקום מושבו^{קסו}.

קסב פמ"ח סי"א.

וראה הערות ובאורים תתלה ע' 53.

קסג ראה לקוטי לוי יצחק לזהר פ' אחרי ע' רפז, לזח"ג נו, ב (חזרת"ת שהוא המובחר בכל המיני מרור ונק' חסא, הוא הגבורות כמו שנמשכים ליסוד הכולל כל הה"ג ששם נמתקין בהחסדים, זהו שנקרא חסא דחס רחמנא עלן ... מרור גבורת הת"ת, ושם הכוללם הוא מרור, וכן אומרים בהברכה על אכילת מרור, הוא כי ת"ת כולל כל הו"ק ... והיינו מה שמרור וחזרת הם בקו האמצעי בסדר הקערה דליל פסח, כי ת"ת ויסוד הם בקו האמצעי, מרור ת"ת וחזרת יסוד, ומדוקדק לשון סידור רבינו ז"ל זיע"א מה שנקט ותחת המרור החזרת שעושין כורך, נקט כאן חזרת ולא מרור, הוא כי בכאן קאי זה על יסוד, שיסוד הוא חזרת).
קסד הטעם לזה שהנהיגו להוסיף גם התמכא (חריין), נתבאר בשו"ע"ר סכ"ז (אלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובת מרור, בחזרת (שקורין סאל"ט) ... ואינו מצוי בזמן הפסח אלא במדינות החמות). ולכן הנהיגו במדינות הקרות בתמכא, שגודל גם במדינות אלו. וגם עכשיו ובמקומותינו שאפשר להשיג בקלות גם סלט, עדיין נשאר המנהג שנהגו במשך הדורות בחריין, ואפשר שמטעם זה נוהגים כעת בשניהם.

וראה הערות ובאורים א'קן ע' 59.

*

ובאוצר מנהגי חב"ד ע' קלה (כ"ק אדמו"ר זי"ע ... לוקח כמה כפות חריין (מגורד ומפורר) ... נטל את החריין השלם (שאינו כתוש ומגורד), חתך ממנו בסכין שתי חתיכות, ומניחן – כשהן בשלימותן – האחת לתוך המרור והשני' לתוך החזרת).
וכנראה הוא לצאת גם לדעת החוות דעת, שכתב בהגדת מעשה נסים, בתחלתו לפני הקידוש (נראה לי דאסור למלול קריין, והמולל ואכלו אינו יוצא בו משום מרור). ואף שרוב הפוסקים חולקים עליו, מכל מקום הוסיף חתיכה קטנה שאינה מגורדת.
קסה למרות האמור בשו"ע"ר סי' תעב ס"ד (הקיטל שלובשין בשעת עשיית הסדר, שבגד זה הוא בגד מתים, ולובשין אותו להכניע הלב, שלא תזוז דעתו מחמת השמחה והחירות שעושין בליל זה). ונתבאר שם (הערה כב).
קסו למרות האמור בסדר האריז"ל של הר"ש מרשקוב (וישב אחוריו לצפון ופניו לדרום, נגד פני הנרות).

סימן סדר של פסח

סימן סדר של פסח

קדש. ורחץ. כרפס. יחץ. מגיד. סימן סדר של פסח קדש כו'. במחזור ויטרי סי' סה הובאו

סימנים אלו ב"סדר ערוך שסידר ר' שלמה בר יצחק זצ"ל^{קסז} – רש"י (ויש אומרים כי אחד מבעלי התוספות ר' שמואל מפלייזא – מפלייש – הובא באור זרוע סי' רנ"קסח – חבר הסימן קדש ורחץ כו'. שד"ל בשם כת"י^{קסט}). ובפרדס לרש"י^{קע}, בהגמ"י^{קעא} (על סדר הגדה שברמב"ם) ובאבודרהם^{קעב} הובאו עוד סימני סדר של פסח בנוסחאות שונות. אבל

קסז אבל במהדורה החדשה מכת"י (גולדשמידט), אין סימנים אלו מופיעים בסדר של רש"י המועתק שם (והיינו שהם רק הוספת המדפיסים, על פי סימנים אלו שנערכו על ידי רבי שמואל מפלייזא, דלקמן בסמוך, שחי יותר ממאה שנה אחרי רבי שמחה מויטרי, תלמיד רש"י – מחבר מחזור ויטרי).

קסח שם הועתק "אלו פירושי אלהי הרוחות לכל בשר והפסקים. פירש ה"ר שמואל מפלייש זצ"ל". שהוא פירוש שחיבר רבי שמואל מפלייש, ליוצר אלהי הרוחות לשבת הגדול, של רבי יוסף טוב עלם (ראה אודותיו לעיל הערה מד).

קסט כך כתב בהמגיד ה' אדר תרכ"ב ע' 45 (יש בידי קלף ... שכתב אחד מרבני אשכנז מתלמידי מהרי"ל ומחותנו, והיה רב בעיר ביננא, והיה כותב אחר שנת רי"ז, ושם ראיתי כי ר' שמואל מפלייזא הנ"ל הוא שחיבר הסימן לסדר של פסח: קדש ורחץ כרפס יחץ ... היקר ר' יעקב פורמיגיני איש פאדובה שנתן לי הכ"י הנ"ל במתנה). הובא בכמה מקומות משמו. וכן הוא ב"אוצר טוב", ברלין תרל"ט, ע' 48 (ר' שמואל מפלייזא הוא בעל קדש ורחץ, ע"י כת"י פורמיגיני).

וראה הערות ובאורים תתטו ע' 54, שיחוס זה מופיע גם בכת"י ותיקן 266.

קע ע' נה. וכן הוא (בשינויים קלים) בסידור רש"י סי' תלה, ובמחזור ויטרי סי' צה (בא לביתו טרם יסעד מקדש על היין, ועושה סדרו כתיקון רבותינו. ולמען אשר לא ישגה בסדרו, יגרוס לו מסורת זה, מטעם ר' יוסף הגדול. גפן קידוש, זמן, נטילה, ירקות, אדמה, וטבל, בצע, עניא, כסא, ונשתנה, נטילה, שלימה מוציא, ופרוס אכילת מצה, אכיל עמה חסא ומרור, טבל כרך וסעד, בצוע מפטיר ונוטל, שלישי למזון, רביעי להלל).

והובא בהגדה שלמה ע' 77, מכתב יד, שהכוונה לרבי יוסף טוב עלם הנ"ל, שהוא ערך את סימני הסדר הזה.

קעא שם העתיק את סימני הסדר שערך מהר"ם מרובורג, והוסיף לו הגהותיו (זהו יסוד סדר מ"ו מהר"ם זצ"ל, על הגפן קידוש בזמנה, במוצאי שבת יקנה"ז סימנה, ואחר כך מעין שלש טעונה, וידי ורחץ ויברך כתיקונה, אדמה בטבול ברכה הגונה, ובוצע שניה למשמרת נתונה, וירים קערה וירון ברנה, הא לחמא דאכלו אבהתנא, ומוזגין שנית במה נשתנה, ברכת היין ולסוף אינה, נוטל ובוצע על הראשונה, וכורך השניה שהיא תחתונה, וכזית מרור בחרוסת ישקענה, ומצות ומרורים כזית רעננה, לא יהיה להם זכרון עם שיהיה לאחרונה).

קעב בסוף סדר ההגדה ופירושה (אלו החרוזים מצאתי סימן לסדר הפסח: קדש ורחץ. כרפס יחץ. מגיד רחצה. מוציא מצה. מרור כורך. שלחן עורך. [צפון ברך]. הלל נרצה.

ועוד אחר, קדש ותתקדש טבול ופרוס. ודרשת רחץ ובצע וחוק מצה שמור. מרור אכול וכורך ולחם סתרך. ומזונך על כל כוס יהללך גמור.

ועוד אחר, יקדש יטהר וכרפס וחצה. ודורש ונוטל ללחם ומצה. ומרור וכורך ואוכל פרוסה. ונקי יזמן יהלל בדיצה.

בפרי עץ חיים (שער חג המצות פו"ז)^{קעג}, במשנת חסידים^{קעד} ובסידור האריז"ל מבאר סדרו של

פסח על פי הסימן קדש ורחץ כו'. והאלשיך^{קעה} חיד"א^{קעו} ועוד פירשו על דרך המוסר. ורחץ תיבה זו בתוספות וא"ו – למען שיהיו כל התיבות שבסימן זה בני שתי תנועות. ובסידור ה"ר שבתי רשקובר וקול יעקב איתא רחץ בלא וא"ו, ואולי מנקדים רחץ בשני פתחין.

עוד י"ל תוספת הוא"ו להדגיש שצריך להיות קדש ואחר כך רחץ אף למי שאין נוהג כן בשאר ימות השנה (וכדעת הט"ז^{קעז} וחק יעקב^{קעח} רס"י תע"ג), או שאף שרוחץ קודם קדש (כדעת הב"ח שם^{קעט}) חוזר ורוחץ (שמחת הרגל^{קפ}).

ועוד אחר, קדוש ידי אדם וטבול בצעו. יגיד בגפן יד יציאת מצה. מרור וטבול גם כריכה סעוד. מצה ידי מזון והלל יצא.

ועוד אחר, קדש בכוס ראשון ובירק גנך טבל. והגדה בכוס שני אמור ברך עלי לחם ועל מצה ועל מרור ובכריכה דבר הלל גמור. ואכול סעודתך ומצתך ופן תפטיר לאחריה אפיקומן שמור. וכוס שלישי על מזונך צורך ברך וברביעי זכור הלל גמור. לחי בציון תעשה את פסחך בעלות מקום הנעצוץ קנה ומור.

סימן קטן אחר. קנ"ך יהנ"ה. ממ"ך שמ"ה. פירוש קידוש. נטילה. כרפס. יבצע. הגדה. נטילה. המוציא. מצה. מרור. כריכה. שמורה. מזון. הלל).

קעג פ"ו (ואבאר לך על פי הסימן שהוא קד"ש ורח"ץ גו'), ופ"ז (סוד כוונת פסח בקיצור). **קעד** מסכת סדר ליל פסח פ"ג ואילך (ויסב על שלחנו ויעשה הסדר בכוונותיו, ואלו הן קד"ש ...).

קעה בפירושו להגדה (נסדר רמז הענין בסדר הלילה, על פי הדברים אשר שמו ראשונים למזכרת הסדר, למען יהי' נזכר לקרוא אותו וז"ל, קדש ורחץ כרפס כו').

קעו בפירושו שמחת הרגל להגדה (בט"ו מלות אלו הבאות לפניך נכלל כל סדר של פסח ... קדש ירמוז ... רמז שני חזינא בהאי סימנא טבא קדש ורחץ ... רמז ג' בו תרמוז הסדר הזה ... קדש ...).

קעז ס"ק א (בפסח ... אין לו לבעל הבית ליטול ידיו קודם קידוש ... היותר נכון ... שאין נוטלין אלא עד הטיבול ראשון).

קעח ס"ק ז (רבו בזה דעות האחרונים, ולענ"ד עיקר כפסק הרב, וכן הסכמת הט"ז). וכן נפסק בשוע"ר סי' תעג ס"ד (ואף הנוהגים בכל ימים טובים ושבתות ליטול הידים לסעודה קודם קידוש ... מכל מקום בליל פסח ... יותר טוב שיטול ידיו אחר הקידוש קודם הטיבול).

קעט ד"ה ומ"ש ומיהו (ולי נראה להכריע דודאי ראוי שיטול ידיו קודם קידוש ... אבל מכל מקום עוד צריך ליטול ידיו לצורך טיבול ... ובשתי נטילות אלו אין לברך על נטילת ידים, אלא לאחר כך, כשיטול ידיו שלישית לצורך סעודה).

קפ ד"ה ורחץ (ואמר ורחץ בוי"ו ... דאף לנוהגים ליטול בשבת ויום טוב קודם קידוש ... בליל פסח אין ליטול קודם קידוש ... וזהו קדש מקודם ורחץ אחר כך).

מאבא מארי ז"ל שמעתי^{99א} על דרך הסוד לבאר דיוק הוא"ו ועוד שינוי שישנו בשתי תיבות אלו, אשר רק הם נאמרו בלשון ציווי ולא סיפור, כי קדש ורחץ רומזין על ג' ראשונות דחכמה (קדושה) וד' ראשונות דבינה (טהרה, רחיצה) שלא הי' בהם פירוד ושבירה, כי לקחם עתיק לחלקו. משא"כ י"ג בחי' הנשארות מהם. וזהו אשר קדש ורחץ בא בוא"ו החיבור. וגם רק הם באים בלשון ציווי – רמז רמזו לקדש ולרחץ מהבחי' העליונות את שאר י"ג בחי', הנרמזות בי"ג הסמנים: כרפס כו' נרצה.

רחצה. יש שרצו^{99ב} להגי' רחץ (בשני פתחין), אבל במחזור ויטרי^{99ג}, אבודרהם, פרי עץ חיים, משנת חסידים, סידור האריז"ל, סידור של"ה, סידור יעב"ץ וכו' איתא רחצה, וראה בפרי עץ חיים^{99ד} טעם הדבר.

והיינו שמ"ש כאן "חוזר ורחץ" הוא מהב"ח, וכללות התירוק, שמטעם זה ורחץ הוא בוי"ו, הוא משמחת הרגל.

קפא באגרת שכתב אליו בערב חג המצות תרצ"ג, ונדפס אחר כך בספרו לקוטי לוי יצחק אגרות ע' רצט (יש לומר שהוא מג' ראשונות דחכמה וד' ראשונות דבינה, שלקחם עתיק לחלקו. ונשארו ז' בחינות מחכמה, וששה בחינות מבינה ... והיינו הט"ו סימנים דסדר ליל פסח קדש ורחץ כרפס כו' עד נרצה. שבהשנים הראשונים יש ו' החיבור, ובי"ג האחרונים אין ו' החיבור. הפירוש כך הוא, קדש ורחץ קאי על חכמה ובינה. כי קדושח היא בחכמה. ורחיצה, טהרה הוא בבינה כמ"ש אם רחץ כו'. וקדש ורחץ הוא ציווי, היינו שתקדש ותרחץ את כרפס כו' עד נרצה. והיינו קדש ורחץ הוא ההמשכה מהבחינות העליונות דחכמה ובינה שעלו לעתיק, ששם הם בחיבור יחדו לגמרי. משא"כ בהי"ג בחינות שלא עלו והי' בהם ביטול, הרי יש בזה כמו ענין פירוד ... זהו שבהי"ג אין ו' החיבור, והציווי הוא שתקדש ותרחץ מהבחי' העליונות דחכמה ובינה, את שארי הי"ג בחינות, ואז הכל יהי' נרצה).

קפב כן הגיה בהגדה של הר"ו היידנהיים. והטעם לזה נתבאר באגרות קודש ח"ב אגרת שפג (מה שכתב שסימני הסדר הם בחרוזים. וכנראה שבזה מסייע לגירסתנו רחצה. ולכאורה אדרבא זהו סיוע לגירסת רחץ, כי אז גם ברך ונרצה נחרזים:

קדש ורחץ / כרפס יחץ / מגיד רחץ / מוציא מצה
מרור כורך / שולחן עורך / צפון ברך / הלל נרצה).

והיינו שכוונת השואל היתה לומר, שהחרוזים מסייעים לגירסתנו "רחצה" (מגיד רחצה – מוציא מצה).

ועל זה משיבו, שאדרבא החרוזים מסייעים לגירסה "רחץ"; כי החרוז "רחץ" נמשך אל שלאחריו (ורחץ – יחץ – רחץ). כמו שהחרוז "ברך" נמשך אל שלאחריו (כורך – עורך – ברך). ואילו החרוז "מוציא מצה", נמשך אל שלפניו "הלל נרצה".

קפג ראה לעיל הערה קסז.
קפד שער חג המצות פ"ד ד"ה רחצה (לכן אמר כאן רחצה בה', שהוא נגד בינה דז"א. ולעיל אמר ורחץ, שהוא נגד חכמה דז"א שהוא זכר).

קידוש

קידוש

אַתְּקִינּוּ סְעוּדָתָא דְּמַלְכָּא עֲלֵאָה דָּא
הִיא סְעוּדָתָא דְּקוּדְשָׁא בְּרִיךְ

אתקינו סעודתא. (סידור ה"ר
שבתי רשקובר¹⁹⁹⁸. וראה זח"ב
פ"ח א¹⁹⁹ ושם).

הוא ושכינתיה:

קדש. (משנה פסחים קיד,
א¹⁹⁸) ואנו נוהגין לקדש
מעומד הן בשבת ויום טוב הן
בפסח (כן הוא בפרי עץ חיים

קדש

שער י"ח פי"ד קפח ושער כ"א פ"ק קפט, סידור האריז"ל קצ, משנת חסידים קצא. ועיין שו"ע
או"ח סי' רעא ס"קצב ונו"כ).

קפה "ותאמר אתקינו סעודתא דמלכא עילאה דא היא סעודתא דקודשא בריך הוא
ושכינתיה". וכן הוא בסדור תקמ"א, ושל ר' אשר. ובשינוי קצת — בסדור קול יעקב.
ואם חל בשבת, נתבאר בהיום יום ל"ט ניסן (שלום עליהם, אשת חיל, מזמור לדוד, דא
היא סעודתא ... בלחש).

ויש בזה חילוקי מנהגים, כמבואר באוצר מנהגי חב"ד ע' קמב. אוצר ההלכות סי' תעג ס"א
ע' נ.

קפו בזהר שם מיירי בשלש סעודות שבת (בעי בר נש לאתענגא תלת זמנין אלין ... בעתיקא
קדישא ובזעיר אפין ובחקלא דתפוחין, ובעי בר נש לאתענגא בהו ולמחדי בהו ... ובגין
כך שבתא אתיקר מכל שאר זמנין וחגין, משום דכלא ביה אשתכח ולא אשתכח הכי בכלהו
זמני וחגי ... רבי שמעון כד הוה אתי לסעודתא הוה אמר הכי אתקינו סעודתא דמהימנותא
עלאה אתקינו סעודתא דמלכא, והוה יתיב וחדי).

והיינו מה שאנו אומרים בשלוש הסעודות של שבת: "אתקינו סעודתא דמהימנותא ...
דחקל תפוחין קדישין ... דעתיקא קדישא ... דזעיר אנפין". ונתבאר בזהר שם, שמטעם זה
השבת נעלית יותר מהחגים.

אמנם מה שהובא בסדור רבינו, לומר בסעודות יום טוב (בלילה וביום): "אתקינו סעודתא
... דקודשא בריך הוא ושכינתיה", מקורו בסדור האריז"ל כנ"ל.

ויש לעיין מהי כוונת המצויין כאן "ושם".

ובניצוצי זהר שם, מציין הרב מרגליות, למה שדן בזה בספרו קהלת משה על ההגדה
(החילוק בין אתקינו שבסעודות שבת לבין אתקינו שבסעודות יום טוב).

קפו "מזגו לו כוס ראשון ... מברך על היין ואחר כך מברך על היום".

ציון זה אינו נמשך להלכה מסויימת שנזכרת כאן, כי אם, כיון שכאן נזכר לראשונה הקידוש
שעושים על כוס ראשון, צויין למשנה שבה נתבארו הלכות הקידוש שעל הכוס הראשון, וסדר
ברכות הקידוש (ראה כעין זה גם לקמן הערות רכו. רנה. רעג). ועוד בכמה מקומות לקמן "נזכר
בפסחים ... " (ראה לקמן הערות תקמב. תתקעו. תתקפט).

הלכה זו נתבארה בשו"ע ר"ס י"י תעג (מזג כוס ראשון ואומר עליו קידוש היום), ומצויין
על הגליון "משנה דף קיד".

עוד לתוכן כוונת ציון זה, ראה קובץ מגדל אור ח"ח ע' רא ואילך.

קדש. בכל התיבות של הסימן קדש ורחץ הביא אדמו"ר הזקן בכל אחת ואחת במקומה גם פירוש התיבה וכמו ורחץ ונוטל ידיו ואינו מברך וכה"ג, מלבד בתיבת קדש הלל נרצה. וי"ל הטעם מפני שאין כל חדוש בפירוש תיבות אלו קצת.

קפח "מורי זלה"ה היה נוהג לולמר כל הקידושין מעומד בשבת ויום טוב, ואחר כך יושב וטועם מן הכוס של קידוש".

קפט "ויברך מעומד".

קצ בסדור של ה"ר שבתי מרשקוב, בקידוש ליל שבת (ויאמר הקידוש מעומד), ובסדר ליל פסח (ויקח הכוס ... ויברך מעומד). ובסדר קול יעקב, בליל שבת (ותתחיל לומר הקידוש מעומד). ובסדר תקמ"א, ושל ר' אשר, בליל שבת (תזהר לעמוד על רגליך בשעת הקידוש). **קצא** ליל שבת פ"ב ס"ה (בעודו עומד על רגליו יפתח פיו ויתחיל לומר הקידוש).

וכן הוא בסדר היום, סדר תפלת ערבית והקידוש של פסח (ויקדש מעומד). והיינו שאף בפסח, שנתבאר בשוע"ר סי' תעג סמ"ח (אף על פי שקריאת ההלל היא מעומד ... מכל מקום ההלל שבלילה זה קורין אפילו מיושב, לפי שכל מעשי לילה זה הוא דרך חירות). וכן לענין קידוש והבדלה כתב הח"י ס"ק ד (דהלל ... בליל פסח אומרין אותו במיושב דרך הסיבה וחירות, אם כן הוא הדין לענין קידוש והבדלה). מכל מקום נהגו לאמרו מעומד, אף בליל פסח.

קצב "ואומר ויכלו מעומד, ואחר כך אומר בפה"ג ואחר כך קידוש. הגה, ויכול לעמוד בשעת הקידוש, ויותר טוב לישב. ונוהגים לישב אף בשעה שאומר ויכלו, רק כשמתחילין עומדין קצת לכבוד השם, כי מתחילין יום הששי ויכלו השמים ונרמז השם בר"ת". ובשוע"ר שם סי"ט (וטוב לעמוד בשעת אמירת ויכלו ... אבל בשעת ברכת הקידוש יותר טוב לישב (מטעם שנתבאר בסי' רצ"ו). אבל במדינות אלו נתפשט המנהג לישב אף בשעת אמירת פרשת ויכלו ... ומכל מקום עומדים קצת כשמתחילין י"ום ה"ששי ויכלו ה"שמים שנרמז השם בראשי תיבות).

וכן הוא בשוע"ר סי' תעג ס"ח (הקידוש אומרים אותה מיושב). סי' תרמג ס"ב (ונוהגים שאין מדקדקים לעמוד בשעת הקידוש, אלא מקדשין אפילו מיושב). והטעם ש"בשעת ברכת הקידוש יותר טוב לישב", ביאר בט"ז סי' רצו ס"ק ה (כיון דאחד פוטר חבירו יש להם לעשות קביעות, ובמעומד לא הוה קביעות). אבל נתבאר בשוע"ר סי' ריג ס"א (ביין קידוש והבדלה פוטר אחד את חבירו בעמידה, ואפילו אין עומדים במקום אחד אלא כל אחד בביתו, שאחד מקדש או מבדיל בביתו ומתכוין להוציא שכנו ... הואיל והיא חובה ואינה כברכת הנהנין).

*

וכן הוא לקמן בסמוך (מנהג בית הרב ... ומקדש מעומד). וכן הוא ברשימת הדין ע' קעח (קידוש בעמידה). וע' שעא (קידוש בעמידה. במענה על שאלתי: לעולם קידוש בעמידה).

מסתימת הלשון נראה שכן הוא גם בקידוש היום (בשבת ויום טוב). וכן נהוג. ובקובץ התקשרות חוב' צד, הביא מכמה מקורות, שכ"ק אדמו"ר זי"ע הי' מקדש מעומד גם בקידוש היום. ובתחלת ההתוועדות בשבת, כשהי' יושב עם כל הקהל, הי' מגביה עצמו מעט בעת אמירת הברכה.

קצג בסדר תורה אור נדפס כאן (קדש, מוזגין לו כוס ראשון לקידוש).

ואף שבשו"ע שלו (ריש סי' תע"ג) העתיק מ"ש ברמ"א (שם) וכתב „ואם אפשר טוב שלא ימזוג הבעל הבית בעצמו אלא אחר ימזוג לו שיהא לו כמשרתו, כלומר דרך חירות ושררות זכר ליציאת מצרים“, יש לומר דכיון שאין זה אלא אם אפשר לא העתיקו בסידורו (ומה שתירץ בשער הכולל דדין אחר מוזג לו הוא דוקא ביינות חזקים, שטרחא רבה בדבר, כי צריך להביא מים למזיגה ^{קצ"ד} משא"כ ביינות שלנו כל אחד ואחד מוזג לעצמו – צ"ע, כי פשיטא דגם ביינות שלנו אם אחר ימזוג לו הרי זה ענין של עשירות ואם כן הרי זה דרך חירות ושררות זכר ליציאת מצרים ומנין לנו לחלק בזה? ועוד דאם כן למה לא אשתמיט בנו"כ השו"ע ובשו"ע אדמו"ר הזקן לכתוב דביינות שלנו כל אחד ואחד מוזג לעצמו וכמו שחילקו דין יינות שלנו בסי' רד ^{קצ"ה}, רעב ^{קצ"ו} תעב ^{קצ"ז}).

מנהג בית הרב: מוזגין הכוס ^{קצ"ח}, ואין מדקדקין שימזוג אחר ^{קצ"ט}. לוקחו

אלא שהוספה זו (בסדור תורה אור) היא בטעות, כמבואר בשער הכולל פמ"ח סי"ג (ומה שזה מקרוב הדפיסו סדורים והגדות בנוסח אדמו"ר "מוזגין לו כוס ראשון ... " הוא שבוש גמור, כי לא נמצא זה בנוסח אדמו"ר).

קצד כמבואר בשו"ע סי' תעב סי"ז (כל אחד מד' כוסות הללו צריך שיהיה בו לא פחות מרביעית יין, לאחר שימזגנו, אם הוא יין חזק שצריך מזיגה. ושיעור מזיגה הוא לפי דעת השותה, כדי שתהיה שתיה עריבה, דרך חירות).

קצה סי"י (ויינות שלנו שאינם חזקים כל כך).

קצו סי"ו (ויינות שלנו שאינם חזקים הם יותר טובים בלא מזיגה).

קצז סי"ז (וסתם יינות שלנו אינם חזקים ואין צריך מזיגה כלל). ושם (הערה קכג).

וכן הוא לעיל סי' צט ס"ד (יינות שלנו שאינם חזקים).

קצח ראה התועדויות תשמ"ב ח"ג ע' 1692 (ידוע המנהג שכאשר ממלאים כוס יין לקידוש והבדלה וברכת המזון, ממלאים את הכוס על כל גדותיו עד שישפך מעט יין).

וכדאמרינן בברכות נא, א (עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה ... ומלא). רמ"א סי' קפג ס"ב (וכוס של ברכה ימלאנו שיהא מלא על כל גדותיו). וכמובא בשו"ע סי' קפג ס"א (עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה טעון הדחה ושטיפה חי ומלא), וס"ד (מלא כמשמעו שיהא מלא על כל גדותיו). וסי' קפב ס"ד (שיהא הכוס מלא ... שלא יהיה חסר). וסי' רעא סי"ח (כוס של קידוש ... טעון כל הדברים שטעון כוס של ברכת המזון ... ויהיה מלא יין על כל גדותיו). ואף שנתבאר בשו"ע סי' קפג ס"ד (ומכל מקום אם חושש שאם יהא מלא הרבה ישפוך ויתבזה ומניח קצת ריקן למעלה אין לחוש שעדיין שם מלא עליו).

מכל מקום המנהג הוא, ש"ממלאים את הכוס על כל גדותיו עד שישפך מעט יין".

קצט באוצר מנהגי חב"ד ע' קמ (פעם מזגו לאדמו"ר מוהריי"צ, וכן מזג פעם מוהריי"צ לאביו אדמו"ר מוהרש"ב (והיה זה מחמת בריאותו), אך מכך שלא נהג כך תמיד, משמע שלא הניחוהו למזוג. ואמר כ"ק אדמו"ר זי"ע, שהוא עצמו לא יניח שימזגו לו. ומה שכתב בהגדה של פסח שלו רק ש"אין מדקדקין שימזוג אחר", הוא בגלל שאצל חותנו [מוהריי"צ] מזגו פעם אחת (ראה: המלך-במסיבו, א, עמ' ר; רג)).

ולפי זה יובן בפשטות לכאורה, מה שלא העתיק בסדורו, זה ש"אם אפשר טוב שלא ימזוג הבעל הבית בעצמו, אלא אחר ימזוג לו". וראה הערות התמימים ואנ"ש ירושלים כג ע' כב.

בימינו, מוסרו לשמאלו, מעמידו, דרך הורדה מלמעלה למטה, על כף ידו

ר בברכות נא, א (א"ר זירא א"ר אבהו ואמרי לה במתניתא תנא עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה ... נוטלו בשתי ידיו ונותנו בימין ... אמר ר' חנינא בר פפא מאי קראה שאו ידיכם קדש וברכו את ה').

והטעם להלכה זו נתבאר בט"ז סי' קפג ס"ק ב (מקבלו בשתי ידיו כו'). שמעתי טעם מאבי מורי ז"ל, כדי להראות חביבת קבלת הכוס שהוא חושק לקבלו בכל כחו. ואחר כך יחזיקנו ביד אחד כדי שלא יהא נראה כמשי עליו, ועכ"פ הימין עיקר שהיא החשובה יותר לכבוד הכוס. וכן נפסקה הלכה זו בשו"ע סי' קפג ס"א (עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה ... מקבלו בשתי ידיו ונותנו לימינו), ובס"ז (מקבלו בשתי ידיו להראות חביבות הכוס שהוא חושק לקבלו בכל כחו. וכשיתחיל לברך נוטלו בימינו לבדו ולא בב' ידיו, כדי שלא יהא נראה כמשאוי עליו, והימין היא חשובה יותר לכבוד הכוס).

בגמרא ובשו"ע שם נאמרה הלכה זו בקשר לכוס של ברכת המזון, וכן נפסק קידוש והבדלה, כמבואר בשו"ע סי' רעא סי"ח (כוס של קידוש בין של לילה בין של יום ובין של הבדלה טעון כל הדברים שטעון כוס של ברכת המזון ... ויקבלנו בשתי ידיו ויאחזנו בימינו לבדו).

וכן בהלכות הבדלה נתבאר בשו"ע סי' רצו ס"ב (וצריך ליזהר בכוס של הבדלה בכל הדברים שצריך ליזהר בכוס של קידוש ושל ברכת המזון כמו שנתבאר בסי' קפ"ג וסי' רע"א). ומכל מקום מנהיגנו ש"לוקחו בימינו, מוסרו לשמאלו, מעמידו ... על כף ידו הימנית", והיינו אשר גם זה נחשב "מקבלו בשתי ידיו להראות חביבות הכוס" — בשתי ידיו בזה אחר זה, ואחר כך מוסרו משמאלו לימינו. ראה מה שדנו בזה בהערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון גליון תתה, ע' ה ואילך. דיני איטר ע' 216.

או דקיי"ל כדעת לקט יושר, לתלמיד בעל תרומת הדשן, ע' פו (דכיון דאין מושיטין לו לברך, כמו בכוס ברכת המזון, לא שייך בו לקבלו בשתי ידיו, והוא הדין כל כוס של קדוש והבדלה כה"ג).

*

והטעם למנהג זה הוא, כפי שאנו מוצאים לענין נטילת ידיים, שמבואר בסדר נטילת ידיים לסעודה ס"ה (ויש לשפוך על יד ימין תחלה ואחר כך על יד שמאל. אך על פי הקבלה יקח הכלי עם המים ביד ימינו תחלה, ויתנו לשמאלו, וישפוך בשמאלו על ימינו תחלה, ואחר כך ישפוך בימינו על שמאלו).

והיינו שבודך כלל, כל דבר שמברכים עליו צריך לקחת ביד ימינו, כמבואר בשו"ע סי' קסז ס"ז (שכל דבר שמברכין עליו צריך לאחוז בימין בשעת הברכה).

וגם כל דבר שאדם עושה, כמו רחיצה ולבישה, צריך להקדים את הימין, כמבואר בשו"ע סי' ב, מהדו"ב, ס"ד (לעולם יקדים אדם ימינו על שמאלו בכל דבר לפי שהימין היא חשובה בכל התורה כולה ... לכן יש לאדם גם כן לחלוק כבוד לימינו לעולם, ולכן כשינעול מנעליו ינעול של ימין תחילה ... וכן כשרוחץ או סך ירחוץ או יסוך יד ימין תחילה).

וכי איך אפשר לעשות שניהם יחד, שיאחז הכלי ביד ימין, וגם יטול בו יד ימין? לכן נתבאר בשו"ע סי' ד, מהדו"ק, ס"י (ולפי שטוב הוא שמן יד ימין יבואו המים על ידיו לטהרם, מטעם שנתבאר בזוהר [ח"ב קנד, ב], לפיכך יטול כלי של מים ביד ימינו ונותנו לשמאלו, כדי שישפוך מים על ימינו תחילה). וכן הוא מנהיגנו לעשות גם בקידוש.

*

הימנית, כשהיא כפופה קצת כעין בית קבול, ד' אצבעותיו מוגבהות והגודל מושכב מן הצד^{רא}. ומקדש מעומד^{רב}, והכוס מוגבה למעלה משלשה טפחים מעל גבי השולחן^ג – וכל זה הוא גם בשאר ימות השנה^{יד}.

ואף שאין הקידוש דומה בזה לנטילת ידים, שהרי בנטילת ידים נוטלים את יד ימין ביד שמאל, ולכן "יקח הכלי עם המים ביד ימינו תחלה ויתננו לשמאלו".

משא"כ בקידוש, הרי הוא לוקח את הכוס ביד ימין, וגם בעת הקידוש אוחזו ביד ימין, אם כן לאיזה צורך "מוסרו לשמאלו"?

הנה הטעם לזה הוא, כי בעת ש"לוקחו בימינו" הוא אוחזו באצבעותיו מסביב לכוס, ואילו בעת הקידוש אין אוחזין את הכוס באצבעות, אלא על הכף, כמבואר בשוע"ר סי' קפב ס"ז (שעל פי הקבלה יש להעמיד הכוס על הכף ... ולא לאחזו באצבעותיו). לכן הדרך היחידה לעשות זאת היא על ידי ש"מוסרו לשמאלו", ואחר כך מעמידו על כף יד ימינו.

ובאמת יש לפעמים שאוחזים את הכוס עם האצבעות מסביב לכוס, ואז אין צריך למסרו לשמאלו, כמבואר לקמן, פיסקה יכסה כו' (ויגבי' כו' גאלנו ... שלברכת בפה"ג אין צריך אלא אחיזת הכוס, ולא הגבהה), ונתבאר לקמן שם (הערה תשיח).

רא ראה שוע"ר סי' קפב ס"ז (ויש מי שאומר שעל פי הקבלה יש להעמיד הכוס על הכף והאצבעות תהיינה זקופות סביב הכוס, ולא לאחזו באצבעותיו, ויש אומרים להעמיד על האצבעות ממש).

ומנהגינו, שלא יהיו כל האצבעות זקופות סביב הכוס, אלא "הגודל מושכב מן הצד". והטעם לזה נתבאר כאן, כדי שתהי' היד "קצת כעין בית קבול". ולכאורה הכוונה בזה, כיון שכוס היין הוא האור, לכן "מעמידו דרך הורדה מלמעלה למטה על כף ידו ... כעין בית קבול" שהיא המשכת אורות בכלים.

וכן הוא גם דרך אחיזת הכוס של ברכה בברכת המזון (ראה לקמן פיסקה ברך, והערה תתקכה).

רב נסמן לעיל בפסקה הקודמת (והערות קפח-קצב).

רג בשוע"ר סי' רעא סי"ח (ויגביהנו מעל השולחן טפח). והוא כמו בכוס של ברכה, שנתבאר לעיל סי' קפג ס"ח (מגביהו מן הקרקע טפח, אם הוא יושב על גבי קרקע. ואם הוא מיסב בשולחן, מגביהו מעל השולחן טפח, כדי שיהא נראה לכל המסובין ויסתכלו בו).

ומה שמנהגינו להגביה "למעלה משלשה טפחים מעל גבי השולחן", נתבאר בלקוטי שיחות ח"ט ע' 450 (מנהגנו – הובא בלקוטי מנהגים שבהגדה (קה"ת. ברוקלין, נ. י.) – שיהי' גבוה מן השולחן ג' טפחים. ואולי הוא לכתחילה ולהידור. ועפ"ז מתיישב בפשיטות, מש"כ בזח"ב (קפט, ב) שצ"ל גבוה זרת (שפירושו גם כאן ג' טפחים – וכמש"כ בספר אור חחמה, ודלא כמש"כ בעיטור ספרים), אם שבכמה מקומות, וגם בזהר גופא, (ח"ג רמה, א. רעג, ב), איתא שמסלקן טפח. – ומה שמיישב באוה"ח דוחק, כמוכן. – ובפרט שהכוס דרו"ל גבוה לערך ג' אצבעות (פסחים קט, א) ולא טפח. ואכ"מ).

והיינו מ"ש בזהר שם (כוס דברכה אצטריך ... למהוי זקיף מן פתורא שיעורא דאקרי (דאיהו) זרת לברכא לקודשא בריך הוא).

ובאור החמה שם (תימה דהא זרת ג' טפחין אינון, ובגמרא דילן קאמר ומגביהו מן הקרקע טפח, והכי איתא ברעיא מהימנא ובכמה דוכתי. ואפשר לומר שהכוס עצמו הוא טפח, והשולחן עוביו טפח, ובין כוס לשולחן טפח, נמצא הכל ג' טפחי' דהיינו זרת).

וכן הקשה היעב"ץ במטפחת ספרים סעיף עד. והשיב בעיטור ספרים שם (אמת הוא שרש"י

קדש. בכל יום טוב חייב בקדוש מדברי סופרים, וכשחל בשבת הרי יש לו גם כן עיקר מן התורה¹ – מוסיף עליהם בלילה זה, שהוא אחד מארבעה

ותוס' בעירובין כ"א ובכ"מ כתבו דזרת הוא חצי אמה, שהוא שלשה טפחים ... מכל מקום תמצא בתרגום ירושלמי שמות כ"ח ט"ז גבי זרת דחושן, שתרגם פישך והוא טפח ... ואם כן גם בזה"ק שכתבו בכוס של ברכה שיהיה זקוף מן פתורא זרת, היינו שיעור טפח, והוא שיעור אחד עם המבואר בתלמוד.

אמנם כל זה דחוק, ולכן מפרש, שמ"ש כאן בזהר "הוא לכתחילה ולהידור", להגביהו ג' טפחים.

*

ובאמת ראינו תמיד, שבעת ברכת המזון בהתוועדויות ה' כ"ק אדמו"ר זי"ע מגביה את הכוס רק טפח אחד מהשלחן, ולא ג' טפחים. וכן בקידוש שבעת ההתוועדות, שכדי שלא להטריח את הקהל היושב, ה' מקדש בישיבה, ורק מגביה עצמו מעט בעת אמירת הברכה (כדלעיל הערה קצב), וגם אז לא ה' מגביה את הכוס ג' טפחים מהשלחן, רק טפח אחד. ולכאורה אפשר שכל מה שנוהגים להדר לכתחילה להגביה ג' טפחים מהשלחן, היינו לפי מה שנתבאר בסמוך שנוהגים לקדש מעומד, שאז קל לאחוז הכוס מוגבה למעלה משלשה טפחים מעל גבי השלחן. משא"כ בכוס של ברכה, שאוחזים אותו בברכת המזון בישיבה, נשאר המנהג כאמור בשו"ע ר"מ מגביהו מעל השלחן טפח.

שהרי מנהגינו למלאות את הכוס בקידוש על גדותיו, כמובא בהתוועדויות תשמ"ב ח"ג ע' 1692 (ידוע המנהג שכאשר ממלאים כוס יין לקידוש והבדלה וברכת המזון, ממלאים את הכוס על כל גדותיו עד שישפך מעט יין), ולעיל (הערה קצח). ואם ישב ליד השלחן ויגביה את הכוס שעל כף ידו ג' טפחים מהשלחן, יהי' מאד קשה ליזהר שלא ישפך יין מהכוס על ידו. ולכן מסתפקים אז בהגבהת טפח מהשלחן.

ורמז לזה הוא מה שנתבאר בסדור האריז"ל (ויקח הכוס ... נגד החזה ויברך מעומד). וכאשר הכוס הוא כנגד החזה, כשהוא מעומד, הוא "למעלה משלשה טפחים מעל גבי השלחן", ואילו כשהוא מיושב, הוא "מעל השלחן טפח". וכן הוא בשאר הגבהות הכוס שבמשך הסדר, אשר הם בישיבה, והכוס מוגבה מעל השלחן רק טפח.

אמנם בזהר שם מיירי בכוס של ברכה, שמברכים בישיבה. ומקור הערה הנ"ל הוא בקובץ מכתבים, שנדפס בסוף התהלים אהל יוסף יצחק (ע' 210), וגם שם מיירי בכוס של ברכת המזון, שמברכים בישיבה.

רד וכך גם בשאר הגהות הכוס שבמשך הסדר, כמובא באוצר מנהגי חב"ד ע' קסז (בכל פעם שכ"ק אדמו"ר זי"ע היה נוטל את הכוס במשך הסדר, היה לוקחה בימינו, מוסרה לשמאלו, ומעמידה – דרך הורדה מלמעלה למטה – על כף ידו הימנית (כפי הסדר הנהוג בנטילת הכוס לקידוש)).

רה כמבואר בשו"ע ר"ס רע"א ס"א-ד (מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים, שנאמר זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרהו וזכירות שבח וקידוש ... ותקנו חכמים שתהא זכירה זו על כוס של יין ... הקידוש ביום טוב הוא מדברי סופרים).

יוצא אם כן, שהקידוש בשבת על הכוס הוא מדברי סופרים, אלא שיש לו עיקר מן התורה, שעצם הקידוש בדברים הוא מן התורה. ואילו ביום טוב, גם עצם הקידוש בדברים הוא מדברי סופרים.

כוסות שהן מצוה מדברי סופרים בליל פסח. ולכן: א) אינו מקדש על הפת"י.
 ב) אין אחר מוציא אותו ידי חובתו (שו"ע רבינו סי' תע"ב סכ"ב"י). ג) דוחק
 עצמו לשתות ד' כוסות אף שמזיקו או שצריך למכור כסותו (נדרים מט, ב"י).
 פסחים צט, ב"ט). ד) אינו מקדש אלא בלילה ממש ולא בתוספות יום טוב
 (תרומת הדשן סקל"ז"י), כי תקנו חכמים ד' כוסות בזמן הראוי לאכילת מצה
 (שו"ע רבינו שם ס"ב"י"א). ה) יש לחוש לדעת אלו האומרים שמצוה לשתות
 כל הכוס ועכ"פ רובו (שם סי"ט"י"ב).

ד' כוסות – מצוה מדברי סופרים"י. ואף נשים חייבות בה, שאף הן היו

רו כמבואר בשו"ע"ר סי' תעב סכ"ח (בליל פסח אי אפשר לקדש על הפת, שהרי חייב בארבע
 כוסות, והראשון הוא כוס של קידוש). סי' תפג ס"ד (אף אם בשאר ימים טובים ושבחות הוא
 מקדש על הפת, מכל מקום בלילה זה כשתקנו חכמים ד' כוסות, תיקנו לקדש על היין ולא על הפת).
רי "בארבע כוסות של פסח, שאף בני הבית שהן שומעין הקידוש וההגדה מבעל הבית, אף
 על פי כן חייב כל אחד ואחד לשתות ד' כוסות". וראה הערות ובאורים תשנ"ע' 39. א'קכד
 ע' 82. א'קכה ע' 10.

רח בגמרא (ארבעה כסי דפסחא, וחוגרני צידעי מן הפסח עד העצרת), ופרש"י (וקושר אני
 צדעי פדחתי, משום מיחוש ראשי, מפני ד' כוסות ששתיתי, שאני חושש מהן, מפסח עד
 עצרת).

וכן הוא בשו"ע"ר סי' תעב סכ"א (מי שאינו שותה יין כל השנה מפני ששונאו או שמזיקו,
 אף על פי כן חייב לדחוק את עצמו לשתות ד' כוסות, כמו שאמרו חכמים על רבי יהודה ברבי
 אילעי, שהיה שותה ארבע כוסות של פסח ואחר כך היה צריך לחגור צדעיו עד עצרת).
רט במשנה (ואפילו מן התמחוי), ורשב"ם שם (אם לא נתנו לו גבאי צדקה, ימכור את מלבושו
 או ילוה או ישכיר את עצמו).

וכן הוא בשו"ע"ר סי' תעב ס"ל (אפילו עני המתפרנס מן הצדקה, ואין לו מעות לקנות יין
 לארבע כוסות, שלא נתנו לו הגבאים, חייב ללות או למכור כסותו או להשכיר את עצמו בשביל
 יין לד' כוסות).

רי "כוס של קידוש שהוא אחד מד' כוסות ... בעי נמי דליהוי בשעת שראוי לאכול מצה
 ומרור ... הואיל וכוסו בכלל ד' כוסות מן הרמוזים בלשון גאולה במצה שהיא זכר
 לחירות, אם כן כולו צריכין שיהא לילה ממש".

ריא "לא ימהר להתחיל הקידוש קודם שיהיה ודאי חשיכה. אף על פי שבשאר ימים טובים
 יכול האדם להוסיף מחול על הקודש לקדש ולאכול מבעוד יום, מכל מקום בפסח אינו
 יכול לעשות כן ... כל הארבע כוסות שתקנו חכמים אינו אלא בלילה, בזמן הראוי לאכילת
 מצה, שכל מה שתקנו חכמים כעין של תורה תקנו. וכוס של קידוש הוא אחד מן הארבע
 כוסות, לפיכך צריך בלילה ממש, ולא במה שהוסיף מחול על הקודש".

ריב "יש אומרים שלכתחלה מצוה לשתות כל הכוס, אפילו מחזיק כמה רביעיות. אף על פי
 שבקידוש של שאר ימים טובים ושבחות, אפילו לכתחלה די בשתיית מלא לוגמיו, דהיינו
 רוב רביעית. מכל מקום בד' כוסות של פסח החמירו חכמים לשתות כל הכוס לכתחלה.
 ובדיעבד ששתה רוב הכוס יצא ... ויש חולקין ... טוב לחוש לסברא הראשונה".

ריג גמרא קט, סע"ב (ארבעה כסי תקינו רבנן). תוס' קח, ב ד"ה היו (בארבעה כוסות דרבנן).
 וכן הוא בשו"ע"ר סי' תעב ס"ב (הארבע כוסות שתקנו חכמים).

באותו הנס"ד של יציאת מצרים (תוד"ה היו פסחים קח, ברט"ו). ואין מברכים עליהם ברוך כו' וצונו לשתות ד' כוסות, לפי שהם מופסקים (כלבו^{רס"ז}, רוקח^{ר"ז}).

ותקנום כנגד ד' לשונות של גאולה: והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי^{ר"ח} (שמות ו, ו"ז) – שהן כנגד ד' גזירות שגזר עליהם פרעה (שמות רבה ספ"ו^{ר"ט}). כנגד שבירת ד' קליפות (תולעת יעקב^כ) – כנגד ד' כוסות של פרעה (בראשית מ, יא"ג) שנרמזה באותו חלום גאולתן של ישראל כדרז"ל בבראשית רבה פ' פ"ח^{כא}, כנגד ד' מלכיות, כנגד ד' כוסות של פורעניות

בתקנה זו של ד' כוסות, ישנם כמה פרטים, ונתבאר בשוע"ר סי' תעד ס"ב (הערה י). **רי"ד** גמרא קח, סע"א (אמר ר' יהושע בן לוי נשים חייבות בארבעה כוסות הללו, שאף הן היו באותו הנס).

נוסף עליהם כוס של קידוש, שחייבות עליו מעיקר הדין, כמבואר בשוע"ר סי' רעא ס"ה (נשים חייבות בקידוש היום בשבת מן התורה, וביום טוב מדברי סופרים). **ר"טו** "בירושלמי גרים שאף הן היו באותו ספק, משמע באותה סכנה ... בארבעה כוסות דרבנן תיקנו גם לנשים, כיון שהיו באותו הנס". ובלבוש סי' תעב ס"ד (שגם הם היו באותו הנס של יציאת מצרים).

וכן הוא בשוע"ר סי' תעב סכ"ה (חייבו אותן חכמים בכל הדברים שתקנו בלילה זה, לפי שאף הם היו באותו הנס של יציאת מצרים).

וכן הוא במרור, כדלקמן פסקה מרור (והערה תתכט). **ר"טז** סי' נ (אין מברכין עליהן אקב"ו לשתות ד' כוסות, ואף על פי שיש להן סמך מן התורה, לפי שהן מופסקין).

רי"ז סי' רפג (למה אין אנו מברכין על ד' כוסות אקב"ו לשתות ד' כוסות ... לפי שאינו עושה ביחד). הובא דבריהם בח"י סי' תעג ס"ק ב.

ומטעם זה אין מברכים אף על ההלל, כדלקמן פסקה הללוי' (והערה תשלח), ושוע"ר סי' תעג סמ"ז (אין מברכין על ההלל שקורין בלילה זה. לפי שאין קורין אותה בפעם אחד, אלא קורין מקצתו לפני הסעודה ומקצתו לאחר ברכת המזון), ושם (הערה שפב).

ומטעם זה אין מברכים אף על אמירת ההגדה, כדלקמן פסקה מצוה עלינו (והערה תלד). **רי"ח** וכן הוא בשוע"ר סי' תעב ס"ד (שהד' כוסות תקנו חכמים כנגד ד' לשונות של גאולה האמורים בפרשה וארא והוצאתי וגאלתי ולקחתי והצלתי). אלא ששם הובא שלא על

סדר הפסוקים (ראה שם הערה צג).

רי"ט ס"ד (ד' גאולות יש כאן, והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי, כנגד ד' גזירות שגזר עליהן פרעה, וכנגדן תקנו חכמים ד' כוסות בליל הפסח).

רכ סתרי חג המצות, ד"ה טעם ארבע כוסות (וכנגד שבירת הארבע קליפות נאמר ד' לשונות של גאולה בפרשת וארא, כדי להוציא את ישראל מתחת שעבודם, ונגדם נצוינו לשתות ארבע כוסות).

רכא ס"ה (ובגפן שלשה שריגים, משה אהרן ומרים, היא כפורחת, הפריחה גאולתן של ישראל, עלתה נצה, הנצה גאולתן של ישראל, הבשילו אשכולותיה ענבים, גפן שהפריחה מיד הנצה, ענבים שהנצו מיד בשלו, וכוס פרעה בידי, מכאן קבעו חכמים ד' כוסות של לילי פסח).

שהקב"ה משקה את אומות העולם^{רכב} וכנגדן משקה את ישראל ד' כוסות של נחמה (ירושלמי פסחים פ"י ה"א^{רכג}), כנגד ד' אותיות שם הוי' (סידור של"ה^{רכד}). ועיי"ש מזהר ח"ג צה, ברכה).

כשחל יו"ט בשבת אומרים תחלה יום הששי: **יִּוֹם הַשְּׁשִׁי: א וַיִּכְלוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צִבְאָם: ב וַיִּכְלֵ אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי**

כשחל יום טוב בשבת אומרים תחלה יום הששי (פסחים קו, א ותוד"ה זוכרה^{ורכז}). מתחילין יום הששי (ולא מ"ויכולו"^{רכז}) כי יום הששי ויכולו השמים ר"ת הוי'. וכשמתחיל יתן עיניו בנרות ובשעת ברכת הקידוש בכוס (רמ"א סי' רע"א ס"י^{רכח}). אין להתחיל

רכב הובאו גם לקמן פסקא מוזגין כוס ד'.
רכג "מניין לארבעה כוסות רבי יוחנן בשם ר' ר' בנייה כנגד ארבע גאולות ... רבי יהושע בן לוי אמר כנגד ארבעה כוסות של פרעה ... רבי לוי אמר כנגד ארבעה מלכיות, ורבנן אמרי כנגד ד' כוסות של פורענות שהקב"ה עתיד להשקות את אומות העולם ... וכנגדן עתיד הקדוש ברוך הוא להשקות את ישראל ארבעה כוסות של נחמות".
רכד "ד' כוסות ... הם ד' אותיות הוי' כנודע".
רכה "דד' אלין ד' גאולות קרינן לה".
 וראה לקמן ב"רשימת ציונים על ההגדה" (והערה ה).

רכו בגמרא שם (תנו רבנן זכור את יום השבת לקדשו, זוכרה על היין), ובתוס' (זכירה היינו קידוש, דויכולו לא מצינו על הכוס, אלא בתפלה, כדאמר בשבת (ק"ט:)). ולא נתקן על הכוס אלא להוציא בניו ובני ביתו).

ציון זה אינו נמשך להלכה מסויימת הנזכרת כאן (שהרי אמירת יום הששי בקידוש לא נזכרה בגמרא ולא בתוס' הנ"ל). כי אם, שכאן נזכר לראשונה הקידוש שעושים ביום טוב שחל בשבת, ולכן צויין לגמרא ולתוס' שבהם נתבארו הלכות קידוש ליל שבת (ראה כעין זה גם לעיל הערה קפז. לקמן הערות רנה. רעג).

עוד לכוונת ציון זה, ראה שערי שלום סי' לח. הערות ובאורים תתטו ע' 49.
 הלכה זו נתבארה בשוע"ר סי' רעא סי"ט (אע"פ שאמר ויכולו בבית הכנסת, צריך לחזור ולאמרו על הכוס קודם קידוש, כדי להוציא בניו ובני ביתו הקטנים שלא אמרוהו עדיין. ואחר כך יברך בורא פרי הגפן וברכת קידוש).

רכז כאמור בשוע"ר סי' תעג ס"ה (אם חל בשבת נוהגין לומר ויכולו), ושם נסמן (הערה כח).
רכח "מתחילין יום הששי ויכלו השמים, ונרמז השם בר"ת. וכשמתחיל יתן עיניו בנרות, ובשעת הקידוש בכוס של ברכה".

וכן הוא בשוע"ר סי' רעא סי"ט (מתחילין יום הששי ויכולו השמים, שנרמז השם בראשי תיבות. וכשמתחילין טוב ליתן עיניו בנרות, כי ב' פעמים נר עולה ת"ק, והיא רפואה לפסיעה גסה שנוטלת אחד מת"ק ממאור עיניו של אדם. אבל בשעת ברכת הקידוש צריך ליתן עיניו בכוס).

ובלקוטי שיחות חכ"ב ע' 283 (בשעת מן הויבט אן מאכן קידוש (בשבת, ועד"ז ביום טוב), איז "טוב ליתן עיניו בנרות". ומובן אז דער ענין וואס טוט זיך אויף דורך דעם — איז ביותר וביותר ווען ער איז נותן עיניו אין די נרות וואס מען האט געמאכט א ברכה אויף זיי).
 ומה שצריך ליתן עיניו בכוס בשעת ברכת הקידוש, הוא כמבואר בברכות נא, א"ב (עשרה

מתחילת המקרא וירא אלקים כו'
משום דדרז"ל טוב מאד זה המות
(שו"ת חתם סופר חאו"ח ס"יכט).

סברי מרנן. כצ"ל ולא יותר
(סידור יעבז"ל) כי הם משלימין
מספר תיבות שבקידוש^{רלב}.
הטעם לאמירת סברי מרנן –
שו"ע אדמו"ר הזקן סוס"י
קע"ד^{רלב}. ובאבודרהם הביא עוד
טעמים^{רלג}.

מִלֵּאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם
הַשְּׁבִיעִי מִכָּל־מִלֵּאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה:
ג וַיִּבְרָךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ
אֹתוֹ כִּי בּוֹ שָׁבַת מִכָּל־מִלֵּאכְתּוֹ אֲשֶׁר־
בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

בחול מתחילין כאן

סברי מרנן בְּרוּךְ אַתָּה יְיָהּ אֱלֹהֵינוּ מִלֶּךְ
הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן:

דברים נאמרו בכוס של ברכה ... ונותן עיניו בו, כי היכא דלא ניסח דעתיה מיניה). וכן הוא
בקידוש, כמבואר בשו"ע^ר סי' רעא סי"ח (כוס של קידוש ... טעון כל הדברים שטעון כוס
של ברכת המזון ... ויתן עיניו בו, שלא יסיח דעתו ממנו).

רכט "מה תאמר היה להתחיל תחילת הקרא, וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד,
לא נכון להתחיל בליל שבת קודש בזה, מפני דרשות חז"ל טוב מאוד זה המות [עיי'
ב"ר סוף פרשה ט'], והשתא דלא אפשר באופן אחר שרי למפסק קרא".

וראה "סדור רבינו הזקן עם ציונים והערות" (רסקין) ע' עדר.

רל בקידוש של שבת (סברי מרנן, כצ"ל ולא יותר).

רלא נתבאר במ"א סי' רעא ס"ק כב (מתחילין יום הששי ... להשלים ע"ב תיבות שבקידוש).
וכן לענין "סברי מרנן" הובא בשער הכולל סוף פי"ח (סברי מרנן, השתי תיבות הללו
משלימין לשם ע"ב). אמנם במספר התיבות יש כמה שיטות, וגם יש הפרש בין שבת ליום טוב.
ולכן לא פירש כאן מהו מספר התיבות. וראה "שערי שלום" סל"ט. הערות וביאורים תתפא ע'
82. הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תשמא ע' 12.

רלב "אומר להם סברי מרנן, כלומר תנו דעתכם לברכה לצאת ידי חובתכם, כדי שיפנו בית
הבליעה ויניחו אכילתם ויתנו דעתם לשמוע הברכה ויענו אמן ... ומטעם זה נתפשט
המנהג בכל מקום שמברכין על היין, כגון בקידוש והבדלה, אם אחד מברך לכולם לצאת
בברכתו אומר סברי מרנן, ולא ברשות מרנן, כדי שלא לחלוק בברכת היין בין אם מברכין שלא
בשעת הסעודה ובין יין הבא להם בתוך הסעודה".

ובס' המנהגים חב"ד ע' 28 (סברי מרנן אומרים גם ביחיד, כשאינו מוציא אחרים). ובשו"ג
שם (הגם שמשלשון אדמו"ר הזקן בשו"ע (סו"ס קעד) משמע שאומרים זה רק כשבברכתו מוציא
גם אחרים, אבל מנהגנו לאמר זה גם ביחיד. וראה של"ה מס' שבת (קלט, א). סידור יעבז"ל
ובספרו מור וקציעה או"ח סוס"י קע"ד).

והיינו מ"ש בשל"ה שם (ומ"ש בלקט ושכחה ופיאה שאפילו יחיד יאמר סברי מורי, כדי שעם
אלו ב' תיבות יהיה ע"ב, כמנין ויכלו, הדין עמו). ובסדור היעבז"ל (שאפילו יחיד יש לומר סברי).
ובמור וקציעה שם (ונהגתי גם כן לומר סברי, אפילו בשותותי יחידי. מפני מלאכים המלווין).

וראה "סדור רבינו הזקן עם ציונים והערות" (רסקין) ע' ערה. ולענין אמירתו בברכת אירוסין
ונישואין ובמילה – שם ע' שפז.

רלג "ענין סברי מרנן רבו הטעמים ...".

סברי מרנן בתקוני זוהר תיקון כ"ד וצריך למימר סברי מרנן. ועד"ז הוא בתנחומא ר"פ פקודי^{דלד}, בלקוטי שו"ת הגאונים שבסו"ס כלבו^{דלה} ובטור סי' קע"ד בשם אביו^{דלו} (בתוד"ה הואיל – ברכות מג, א – ועוד: סברי מורי. ברא"ש ברכות שם^{דלז} – סברי רבותי). וראה בפרי עץ חיים שי"ח פט"ז^{דלח} ביאור לשון זה דוקא על דרך הסוד.

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בָּחַר-בָּנוּ מִכָּל-עַם וְרוֹמְמָנוּ מִכָּל-לָשׁוֹן וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו, וַתִּתֵּן-לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה (לשבת שְׁבֻתוֹת לְמִנוּחָהּ ו) מוֹעֲדִים לְשִׂמְחָה, חֲגִים וְזִמְנִים לְשִׂשׁוֹן אֶת-יוֹם (לשבת הַשְּׁבֻת הַזֶּה וְאֶת-יוֹם) חַג הַמִּצְוֹת הַזֶּה, וְאֶת-יוֹם טוֹב מְקָרָא קֹדֶשׁ הַזֶּה

יום חג המצות. כן נקרא בכל

התורה, ואנו קורין אותו פסח – כי השי"ת מספר שבחן של ישראל שלא התמהמהו ולא אמרו היאך נצא למדבר ואנו מספרים שבחו של השי"ת אשר פסח גו' (קדושת לוי, פ' בא^{דלט}). ויש אומרים שהנהיגו השם חג הפסח – זכר למקדש (עטרת זקנים^{דמ}).

ואת יום טוב מקרא קדש הזה כן הוא במסכת סופרים פי"ט^{דמא}, בסידור רב עמרם גאון^{דמב}, בסדר התפלה להרמב"ם^{דמג} ובסוף הל' שבת^{דמד}, אבודרהם^{דמה}, סידור ה"ר שבתי רשקובר^{דמו} ועוד. וראה שו"ע ריש סימן תפ"ז^{דמז} ונו"כ.

רלד "שליח צבור כשיש בידו כוס של קדוש או של הבדלה, והוא אומר סברי מרנן".
רלה ד"ה לרבינו האי ז"ל גרושה (מנהג ספרד לומר סברי מרנן לפני קידוש והבדלה וברכת ארוסין ונשואין וברכת המילה שעל היין).

רלו "וכתב א"א הרא"ש ז"ל ... אמר המברך סברי מרנן".

רלז ברכות פ"ו סל"ד (אומר המברך סברי רבותי).

רלח "סברי מרנן, סברי גימטרי" ... מרנן גימטרי' ...".

רלט ד"ה ואמרתם (יש להבין שאנו קורין את יום טוב המכונה בתורה בשם חג המצות, אנו קורין אותו פסח ... שאנו מספרים שבחו של הקב"ה, והקב"ה מספר שבח ישראל ... חג המצות נקרא על שבח ישראל, ועיין ברש"י על פסוק ויאפו את הבצק כו' עגות מצות כו' וגם צדה, ועיין ברש"י מגיד שבחו של ישראל כו'. אנו קורין היום טוב בשם פסח, על שם שבח הש"י ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח כו', שהוא שבח הש"י, עד דרך הפסוק אני לדודי ודודי לי).

רמ הוא פירוש ההגדה לרבי מנחם מענדל חיים לנדא מזאוריזיע, ד"ה חג המצות הזה (והא דנקרא בפי חז"ל, וכן בפומא דאינשי, חג הפסח, יש לומר שהנהיגו כן לזכר למקדש שהקריבו בו קרבן פסח, ואכתי חביבותא גבן).

רמא "צריך להזכיר, ביום טוב מקרא קודש הזה".

רמב בנוסח הקידוש בסדר פסח (את יום חג המצות הזה, את יום טוב מקרא קדש הזה, זמן חרותנו באהבה מקרא קדש זכר ליציאת מצרים).

רמג בנוסח ברכות האמצעיות שבסוף ס' אהבה (ותתן לנו יי' אלהינו מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את יום טוב מקרא קדש הזה ... ואת מוסף יום טוב מקרא קדש הזה).

רמד פכ"ט הי"ט (נוסח קידוש יום טוב ... ותתן לנו ... את יום טוב מקרא קדש הזה).

רמה בסדר תפלות הפסח (ותתן לנו ... את יום טוב מקרא קדש הזה זמן חירותינו).

רמו בנוסח קידוש ליל הסדר (את יום טוב מקרא קדש הזה זמן חירותינו מקרא קדש זכר ליציאת מצרים).

רמז "את יום טוב מקרא קדש הזה (ועי' לקמן סי' תצ ס"ג)".

ובשוע"ר סי' תצ ס"ג (נוהגים שביום טוב אומר את יום טוב מקרא קדש הזה, ובחולו של מועד אומר את יום מקרא קדש הזה). וברמ"א שם (ואנו אין נוהגין לומר מקרא קדש כלל, לא ביום טוב ולא בחול המועד).

והוא מהטור שם (ובאשכנז אין אומרים מקרא קדש כלל, לא ביום טוב ולא בחול המועד). אבל בב"ח שם (כן היה המנהג בזמנו, אבל אנו עכשיו בני אשכנזים מנהגינו לומר מקרא קדש באתה בחרתנו בין ביום טוב ובין בחולו של מועד, אבל ביעלה ויבוא בעבודה אין אומרים מקרא קדש. ומה שכתב הרב בהגהות שלחן ערוך (סע' ג) אנו אין נוהגין לומר מקרא קדש כלל לא ביום טוב ולא בחולו של מועד, על כרחך לא דק, כי הוא ז"ל העתיק לשון רבינו שכתב כן לפי מנהג אשכנז שהיה בזמנו, אבל עכשיו נהגו בני אשכנז לאמרו באתה בחרתנו. וכן כתב מהר"ש לוריא (בביאורו לטור) וזה לשונו, ומנהגינו לומר מקרא קדש עכ"ל). וכן הוא בט"ז שם ס"ק ב (ותמהני על זה, שהרי מנהגינו לומר מקרא קדש ביום טוב בכל ארצותינו).

ובמ"א שם ס"ק ב (וב"ח כתב בשם רש"ל שאומרים מקרא קדש, וכן הוא בסידורים. ורמ"א שכתב דעת הטור לא דק במנהג עיי"ש).

ובשוע"ר סי' תפז ס"ו (בקצת מדינות אומרים את יום חג המצות הזה את יום טוב מקרא קדש הזה זמן חירותנו זכר ליציאת מצרים כו'. ובמוסף של חול המועד נוהגין שם לומר את יום מקרא קדש כו' ולא יום טוב, לפי שחול המועד אינו נקרא יום טוב). ובסדור רבינו, בקידוש לשלש רגלים (ואת יום טוב מקרא קדש הזה זמן חרותנו מקרא קדש זכר ליציאת מצרים). וכן הוא בסדר תפלות החגים.

ומה שכופלים את "מקרא קדש", נתבאר בלקוטי שיחות חכ"ט ע' 407 (במה שאומרים בתפלה וקידוש "את יום טוב מקרא קדש הזה זמן ... מקרא קדש". למה כופלים מקרא קדש. יש לומר בתחלה מבאר גודל הענין שניתן לנו חג פלוני יום טוב מקרא קדש זמן חרותנו. ואחר כך מפרש טעם המקרא קדש, שהוא זכר ליציאת מצרים, ומקרא קדש השני נמשך למטה).

*

ומה שבחול המועד אומרים "מקרא קדש הזה" רק במוסף, ולא בעבודה, נתבאר בשוע"ר סי' תקכט ס"ה (ב' מצות אלו שהן כבוד ועונג הן נוהגות גם כן בראש השנה, שהרי נאמר בו מקרא קדש. אבל אינן נוהגות בחולו של מועד, שהרי לא נאמר בהן מקרא קדש ... נתבאר בס' רמ"ב).

ובשוע"ר סי' רמב ס"א (ומקרא קדש פירשו חכמים לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו בענג אכילה ושתיה. ויש אומרים שמקרא קדש הוא לקדשו באיסור עשיית מלאכה).

ועל הגליון שם (וחול המועד לא נאמר בו מקרא קדש כמ"ש בס' תקכ"ט), אלא שקרוי מקרא קדש (בחגיגה יח, [א]) לענין קרבנות בלבד כדכתיב [ויקרא כג, לז] להקריב אשה וגו'. ואתי שפיר דעת רב האי גאון בטור סי' ת"צ. עיי' ב"ח שם).

**זמן חרותנו (באהבה) מקרא קדש זכר
ליציאת מצרים, פי בנו בחרת ואותנו**

בשבת באהבה מקרא קדש. כי
מקרא קדש דשבת קבלו ישראל
באהבה, במרה, אבל של יום
טוב הי' על ידי שכפה עליהם

הר כגיגית בסיני (לבוש סי' תפ"ז) מטה משה רמ"ט אליה רבה רי).

והיינו מ"ש בטור סי' תצ (שאלה לרב האי אם יש לומר בחול המועד בעבודה ביעלה ויבא
ביום חג פלוני הזה ביום מקרא קודש הזה, והשיב אין ראוי לומר כן, ואין אומרים בכבל אלא
ביום חג פלוני הזה, ואין מזכירין יום מקרא קדש בעבודה. אבל במוסף אומר ותתן לנו מועדים
לשמחה את יום חג פלוני הזה את יום מקרא קדש הזה ... ע"כ, ואיני יודע מה חילוק יש בין
יעלה ויבא שבעבודה ובין מוסף).

ובב"ח שם (נראה לי דטעמו של רבינו האי, דפירושו של מקרא קודש הוא שיהו כולם
קוראים ונאספים ביום הזה לקדושת קרבן מוסף שמקריבים בו ביום, כי מצוה היא על כל
ישראל להקבץ אל בית אלהים ביום מועד לקדשו בקרבנות הנוספים בשביל המועד, לפיכך
אין אומרים אותו אלא במוסף).

וזאת היא כוונת רבינו הזקן, אשר לפי באור הב"ח, גם ביום טוב אין צריך לומר "מקרא
זה", אלא במוסף, ולא בשחרית. משא"כ לפי מה שנתבאר לעיל, אשר יום טוב נקרא "מקרא
קדש" לאיסורו במלאכה, ואילו חול המועד נקרא "מקרא קדש" רק לענין קרבנות, אם כן אתי
שפיר דעת רב האי גאון, שביום טוב אומרים מקרא קודש בכל התפלות, ואילו בחול המועד
אין אומרים מקרא קדש אלא במוסף.

רמח ס"א (דמקרא קודש דשבת קבלו עליהם ישראל באהבה במרה קודם שבאו לסיני, ולא
כפה עליהם הר כגיגית, אבל שאר המצות קבלו עליהם בסיני, וכפה עליהם הקדוש ברוך
הוא הר כגיגית, לכך אין אומרים על פרטי המצות באהבה. אף על פי שעל הכלל אומרים
באהבה, שאומרים באהבה מועדים לשמחה, על הפרט אין אומרים אותו).

רמט סי' תרה (ושמעתי דדווקא בשבת יש לומר באהבה, לפי שקבלו את השבת באהבה
וברצון, אבל שאר המועדות שקבלו בהר סיני לא קבלו באהבה, שכפה עליהם הר כגיגית
אבל שבת במרה נצטוו ... ואם תאמר למה אומרים באהבה מועדים לשמחה, מאחר דלא קבלו
מאהבה לא לימרו גם התם. יש לומר דהכי פירושא ותתן לנו ה' אלהינו באהבה מועדים
לשמחה ... שאנו אוכלין ושותין ... מה שאין כן במקרא קודש שהוא עול מצוה באיסור
מלאכה).

רנ ס"ק א (ותתן לנו ה' אלקינו באהבה וכו', מאהבת ה' אתכם וגו') (אבודרהם עמוד ריג).
ולפי זה יש ליישב קושית הלבוש, דפעם שנית מרמז על קבלת ישראל באהבה).

והיינו שבטעם הנוסח שאומרים בשבת באהבה, שוים שלשתם. אבל בטעם הנוסח שגם
בחול אומרים "ותתן לו ... באהבה מועדים לשמחה", כתבו ג' טעמים נפרדים.

וכטעם האל" רבה נתבאר באגרות קודש ח"ב אגרת שפג (שואל במה שהעקתי פירוש
הלבוש בזה שביום טוב אין אומרים "באהבה מקרא קודש", כי קבלת מצות יום טוב הי' רק
על ידי שכפה עליהם הר — דאם כן א) איך אומרים ותתן ה' אלקינו באהבה כו' גם ביום טוב.
והחילוק לפענ"ד פשוט, כי באהבה הראשון נמשך למעלה, לחיבת ותתן, שאתה ה' אלקינו נתת
באהבה. ובאהבה השני נמשך למטה, שהמקרא קדש קוראים אותו בני ישראל באהבה שלהם).
ובאגרות קודש ח"ב אגרת רכט (ומה שהעיר שאם כן יתחלף פירוש התיבות מקרא קדש

ומועדי גם בחול אומרים
ומועדי בוא"ו, וכמו שאומרים
ושבת בוא"ו רנא.

קִדְשָׁתְּ מְכַל־הָעַמִּים, (וְשַׁבָּת) וּמוֹעֲדֵי
קִדְשֶׁךָ (לשבת בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן) בְּשִׂמְחָה

בחול מבשבת, הנה אין כאן חילוף אלא הוספה, שכשחל בשבת קאי מקרא קדש הן על "חג פלוני" הן על "יום השבת הזה" משא"כ בחול. אלא שתיבת באהבה לצדדין קתני דלא קאי אלא אשבת. ואין כאן תימה כי עד"ז הוא גם לקמן שאומר: באהבה וברצון וקאי רק אשבת ולא איו"ט, ואח"כ: בשמחה ובששון וקאי איו"ט ולא אשבת. ומה שהקשה דשבת נק' קדש ולא מקרא קדש וכמ"ש בלקו"ט ד"ה להבין מ"ש בהגדה — הנה מקרא מפורש הוא דגם שבת נק' מקרא קדש, וכמש"נ (ויקרא כג, ג) וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש. וכמ"ש רבנו הזקן בשולחנו (חאו"ח ר"ס רמ"ב) שהשבת הוא בכלל מקראי קדש. איברא דבנתינה לגר מביא בשם חדא"ג מהרש"א והגר"א דמפרשים וביום השביעי שבפסוק זה ביוהכ"פ (וששת ימים שקודם לו בשאר יו"ט ור"ה) — אבל מלבד שהוא היפך פשט הפסוק ופירוש אדה"ז כנ"ל, הרי מוכח מכמה דרו"ל שביום השבת הכתוב מדבר (ראה תו"כ במקומו — הובא באדרת אלי' עה"ת להגר"א; קדושין לו, א תוד"ה והרי; חולין קא, ב). והנה שלא יקשה אלקו"ת הנ"ל ממקרא זה, אפשר ה' לתרץ דשם כונתו בעיקר הוא דיו"ט לא אקרי קדש, משא"כ בשבת הרי בכלל מאתים (שנקרא קדש) מנה (— מקרא קדש). אבל בזח"ג (צה, א. הובא בסידור שער המועדים) אי אפ"ל כן, כי כתב: בגיני כך שבת כו' ואקרי קדש ולא מקרא קדש. ואולי אפ"ל דהנה מקרא קדש כמה פ' בו: קבוץ להקרבת קרבנות מוסף, איסור עשיית מלאכה, כסות נקי' ואכילה ושתי', דזמין קדש. ומ"ש בזהר ולא מקרא קדש אין כונתו שבכתוב לא נקרא מקרא קדש, אלא שמפרש הדבר שלענין זמין קדש אין השבת נקרא מקרא קדש. — ועד"ז נמצא במ"מ בשו"ע אדה"ז שם לענין חוה"מ. ועדיין צ"ע).

והיינו שעיקרה של "מקרא קדש" נאמר בימים טובים (אמור כג, ב; ד; לו): "מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש אלה הם מועדי ... אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש". וכן נתפרש בתורה בכל אחד משלושת הרגלים וראש השנה ויום הכיפורים (בא יב, טז. אמור כג, ז. ח. כג, כא. כג, כד. כג, כז. כג, לה. פנחס כח, יח. כח, כה. כט, א. כט, ז. כט, יב), שכל אחד מהם הוא "מקרא קודש".

אמנם גם השבת נקראת בשם מקראי קדש, כמבואר בשו"ע"ר שם (סי' רמב ס"א): "שהשבת הוא בכלל מקראי קודש, שנאמר וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש וגו'". והוא האמור בתורה (אמור כג, ב"ג): "מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש אלה הם מועדי. ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש". וביאר הרמב"ן בפירושו על התורה (אמור כג, ב): "והזכיר השבת במועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש, שגם הוא יום מועד, נקרא אותו מקרא קדש". והיינו שמלבד ממה שנתפרש בתורה שהשבת נקראת "מקרא קדש", השבת נכללת גם במה שנאמר בתחלה: "מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש אלה הם מועדי".

וזהו שאנו אומרים "באהבה מקרא קדש", כי גם השבת נקראת מקרא קדש. **רנא** והיינו שנמשך למה שנאמר לפני זה: כי בנו בחרת, ואותנו קדשת מכל העמים, ומועדי קדשך כו'.

משא"כ בתפלה הנוסח הוא: והנחילנו ה' אלקינו בשמחה ובששון מועדי קדשך (ובשבת: והנחילנו ה' אלקינו באהבה וברצון בשמחה ובששון שבת ומועדי קדשך).

וּבְשִׁשּׁוֹן הִנְחַלְתָּנוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה
מְקַדֵּשׁ (הַשְּׁפֵט ו') יִשְׂרָאֵל וְהַזְמִינִים:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶּךְ הָעוֹלָם
שֶׁהַחֵינּוּ וְקִיַּמְנוּ וְהִגִּיעֵנוּ לְזֶמֶן הַזֶּה:

במוצאי שבת מקדשין יקנה"ז. יין. קידוש. נר.
הבדלה. זמן:

ומועדי קדש מעין החתימה
סמוך לחתימה (פסחים ק"ד,
א"ב).

מקדש ישראל והזמנים
(פסחים ק"ז), ב"ג. ואין
אומרים והמועדים כלשון
הכתוב לפי שכל המועדים
תלויים בזמנים: פסח בזמן
האביב כו' (בחי ס"פ בא"ב).

שהחיינו כו' במוצש"ק יקנה"ז (פסחים ק"ג, א"ב). נוסח ברכת שהחיינו במשנה ברכות
(רפ"ט"ו). ג' פעמים שהחיינו וקיימנו והגיענו – כנגד הללי נפשי את ד' אהללה ד' בחיי
אזמרה לאלקי בעודי (רוקח שע"א"ב). וראה גם כן סידור האריז"ל ברכת הנהנין"ו).

רנב "צריך שיאמר מעין חתימה סמוך לחתימתו".

וכן הוא בשוע"ר סי' תעג ס"ט (שצריך לומר מעין חתימה סמוך לחתימה), ושם נסמן (הערה
סד).

רנג "אמר רבא אשכחתינא לסבי דפומבדיתא דיתבי וקאמרי ... ביומא טבא בין בצלותא ובין
בקידושא מקדש ישראל והזמנים ... דישראל הוא דקבעי ליה, דקמעברי ירחי וקבעי
לשני, מקדש ישראל והזמנים".

רנד על הפסוק בחדש האביב (וידוע כי כל מועדי התורה תלויים בזמנים, חג הפסח בזמן
האביב, חג שבועות בזמן הקציר ... חג הסוכות בזמן האסיף. לכך תקנו לנו ז"ל בתפלה
ובברכות לומר מקדש ישראל והזמנים, ולא המועדים, כלשון הכתוב, לפי שכל המועדים תלויים
בזמן).

רנה בגמרא שם הובאו כמה דעות, והמסקנא (ורבא אמר יקנה"ז. והילכתא כרבא).
ובאמת אין הקטע שלפנינו דן בהבדלה (אלא בברכת שהחיינו שאומרים בסוף הקידוש,
ובסוף יקנה"ז). אמנם כיון שכאן נזכר לראשונה יקנה"ז, צויין לגמרא שבה נתפרשה המסקנא,
שסדר הברכות הוא יקנה"ז (ראה כעין זה גם לעיל הערות קפז. רכו. לקמן הערה רעג).
הלכה זו נתבארה בשוע"ר סי' תעג ס"ו (אם חל במוצאי שבת צריך לומר הבדלה לאחר
הקידוש. ואם יש לו נר יברך עליו קודם ההבדלה לאחר הקידוש. ואחר ההבדלה יברך שהחיינו.
נמצא סדר הברכות יקנה"ז).

רנו "אומר ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".

רנז "ולמה ג' פעמים שהחיינו וקיימנו והגיענו. כנגד הללי נפשי את ה', אהללה ה' בחיי,
אזמרה לאלהי בעודי".

רנח אחרי סדר ברכת המזון, בסדור של ר' שבתי מרשקוב (שהחיינו ביסוד שהוא חי, וקיימנו
ובו סוד נ"ה שהם העומדים המקיימים את האדם, והגיענו לזמן הזה היא מלכות סוד
הזמנים). וכעין זה בסדור תקמ"א, ושל ר' אשר.

ובסדור קול יעקב, בכותרת כוונת הברכות (שהחיינו יסוד, וקיימנו נצח הוד, והגיענו לזמן
הזה מלכות).

אין מברכים ברכת שעשה נסים^{רנט}, לפי שעתיד לאומרו בהגדה (מחזור ויטריס. ר"י טוב עלם ביוצר אלקי הרוחות^{רסא}. רוקח^{רסב}) למי שעשה לנו כל הנסים האלו (סידור ר' עמרם גאון^{רסג}. שבלי הלקט^{רסד}). וי"א מפני שאין

רנט כפי שתקנו חכמים לברך בחנוכה ובפורים.

ומה שאין מברכים ברכה זו בחג השבועות (אף שהי' נס מתן תורה, ושראו את הקולות כו') ובחג הסוכות (אף שהי' נס של ענני הכבוד), כי אין מברכים ברכה זו אלא בהצלה מסכנת חיים, כמו בחנוכה ופורים ופסח, משא"כ בנסים של חג השבועות וחג הסוכות. ועיקר השאלה היא מחג הפסח, שהיתה הצלה מסכנת חיים, ומכל מקום לא תיקנו ברכת שעשה נסים.

רס סי' סח (ואינו אומר שעשה נסים, מפני שצריך לומר באגדה אשר גאלנו), וסי' צו (אינו אומר שעשה נסים, מפני שצריך לאומרו באגדה).

רסא יוצר לשבת הגדול, שחיבר רבי יוסף טוב עלם (ראה אודותיו לעיל הערה מד). וכאן מובא האמור שם בקשר לברכת שעשה נסים (ואינו אומר נס עדיין, שצריך לאמרו באגדה).

רסב סי' רפג (ואין מברכים שעשה נסים, שהרי יברך ברוך אתה אשר גאלנו, זהו כמו שעשה נסים).

רסג בתחלת סדר של פסח (ואין צריך לומר שעשה נסים, שכך אמר ראש ישיבה, המקדש בפסח אין צריך לומר על הכוס שעשה נסים, מאי טעמא, הואיל וצריך לומר ועשה לנו את כל הנסים האלו).

רסד סי' ריח (לפיכך אנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך ולגדל ולקדש למי שעשה לנו ולאבותינו את כל האותות וכו'. פירוש זה במקום שעשה נסים שהיינו חייבים לברך).

*

כאן הובא מהגאונים והראשונים, שני טעמים: (א) שברכת "שעשה נסים לאבותינו" היא באמירת "לפיכך כו' שעשה לאבותנו ולנו את כל הנסים". (ב) שהיא ברכת אשר גאלנו. טעם שני זה הובא גם לקמן פסקא ברוך כו' אשר גאלנו, ונתבאר לקמן שם (הערה תשמח), ובשוע"ר סי' תפג ס"ג (והערה כח).

והן שתי דעות, כמבואר בארחות חיים הלכות ליל פסח סכ"א (ואין אומר שעשה נסים בלילה זה כמו שאומר בחנוכה ופורים, שברכת אשר גאלנו במקומה, ויותר מבוארת כשמוזכרין בה פרט הנס. ויש אומרים כי לפיכך אנו חייבין היא במקום שעשה נסים, כמו שמבואר בו למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו וכו').

ובכמה מהם כותבים שניהם יחד, כמבואר בס' המנהיג ע' תעב (ואינו אומר שעשה נסים לאבותינו, כיון שעתיד לאומרו בסוף ההלל, שצריך להזכיר שעבוד נס וגאולה לפיכך אנו אומרים את כל הנסים האלו, אשר גאלנו כו', וחותרם בא"י גאל ישראל).

וכדי ליישב ביניהם, פירש הדברים רבינו שמואל מפלייזא, באור זרוע סי' רנו (וְנָס אינו אומר, לפי שמוזכרו בהגדה כשאומר לפיכך. ואף על גב דאין מברך עליו, מכל מקום כשמברך אשר גאלנו מזכיר הנס).

היינו שמה שכתב רבי יוסף טוב עלם ביוצר לשבת הגדול "ואינו אומר נס עדיין, שצריך לאמרו באגדה". הכוונה בעיקר למה שאנו אומרים בלפיכך "שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים".

מברכין ברכה זו אלא על מצוה דרבנן (מהרי"ל^{רסח}).

לזמן הזה. הלמד בחירק. וכן הוא בסידור של^{רס"ו}. רש"ל. מטה משה^{רס"ז}.

מג"א רס"י תרע"ו^{רסח}.

אמנם זה אינו מספיק, שהרי זו אמירת חלק מההגדה, ואינה ברכה. על כן מבארים, שזה נכלל גם בברכת "אשר גאלנו וגאל את אבותינו".

וגם זה אינו מספיק, שהרי אין כאן הלשון "שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים". על כן מבארים, שזה נכלל גם באמירת לפיכך "שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים". ומטעם כל הנ"ל כתב מהרי"ל, בסדר ההגדה ע' ק (ויש אומרים דסומכין על מה שמזכירין בהגדה הנס. וקשה לרב אדהיכא סומכין, אם על שעשה נסים לאבותינו זה לא הוי ברכה, ואם על ברכת אשר גאלנו אין בו משום לשון נס). ולכן פירש באופן אחר (כדלקמן הערה הבאה). אמנם שאר הגאונים והראשונים מפרשים מטעם זה, שהוא בצירוף שניהם. וראה גם קובץ מגדל אור ח"ח ע' רו ואילך. הערות ובאורים תתקלו ע' 26. שערי שלום סי' מא. ושם ע' רטז ואילך.

*

ועוד יתבאר לקמן פסקא מוציא מצה (ואין מברכין שהחיינו על מצות מצה, כי די לו בברכתו והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור), ושם (הערה תשסח).

וראה הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תשמא ע' 15.

רסה בסדר ההגדה ע' ק (והא דלא מברכין שעשה נסים איציאת מצרים, אמר מהרי"ל סג"ל משום דמצוה הכתובה בתורה היא, ואין מברכין שעשה נסים אלא אמצוה דרבנן, כגון חנוכה ופורים דתיקנו הברכה משום הנס, מצות ופסח דאורייתא גם אם לא הנס).

רסו ובאגרות קודש ח"ז אגרת ב'פט (במה שהעיר בענין לזמן שכתבתי שכן הוא בסידור של"ה, ובדפוס שלו מצא נקוד בפת"ח. הנה כוונתי היתה להוצאה הראשונה, כי אחר כך הי' תלוי בהמדפיסים ששינו כמה ענינים בהתפלות עצמם, ונקרא סידור של"ה רק על שם הפירוש, ובפרט בענין שלא ידעו שיש כאן דיוק).

והיינו שבדפוס הראשון (אמסטרדם תע"ז) הוא בחיריק, ובדפוס השני (אמסטרדם תק"ב) ואילך, הוא בפת"ח (ראה לעיל הערה מח).

רסז סי' תתקפא (ונוסח הברכה כתב מורי ז"ל ... ומצאתי כתוב שיש לומר לזמן הזה, הלמד בפתח ... אין לנו לדקדק בדקדוק הלשון הזה, ויותר נכון לומר בחירק).

אמנם יש מפרשים, שמ"ש "כתב מורי ז"ל" [הרש"ל] לא קאי על פרט זה, שהוא כותב בשם עצמו.

רסח "לזמן הזה למ"ד בחיר"ק [רש"ל מטה משה].

ונתבאר באגרות קודש ח"ח אגרת ב'תקפח (במ"ש בנוסח ברכת שהחיינו שהובא בהגדה הוצאת קה"ת לאמר לזמן, הנה זוהי הוראת נשיאנו, וכמדומה מקורה מרבינו הזקן בעל התניא והשו"ע). ובח"ט אגרת ב'תשו (במ"ש אודות אמירת לזמן בחיריק, הנה כן נוהגים כל אנ"ש, וכמדומה ברור שכן שמעתי אומר כ"ק מו"ח אדמו"ר צוקללה"ה נבג"מ זי"ע, ושאלתי היתה אם ידוע לכהדר"ג איזה מקור או מסורה בזה. ומה שמקשים מכללי הדקדוק, וכותבם גם כן במכתבו, הנה במה דברים אמורים שצריך להיות בפת"ח כשמצר הה"א הידיעה, אבל אם תיבת זמן היא מלכתחילה בלא ה"א הידיעה, הרי הלמ"ד יכול להיות בחיריק גם על פי דקדוק, אלא שבכל זאת, הנני מחפש מקור על זה אף שלע"ע לא מצאתיו).

ודן בזה ב"התקשרות תסב ע' 15.

הבדלה. מנהג בית הרב:
בהבדלת מוצש"ק שחל ביום
טוב אין מקרבין הנרות ואין
מאחדין השלהבת שלהם^{רסט},
וכן אין מביטים בצפרנים^{ער}.
ורק, בעת ברכת בורא מאורי
האש, מסתכל בנרות כמו שהם
כל אחד בפני עצמו.

מאורי האש. כי הרבה
מאורות (אדומה וירקרקת) יש
באור (ברכות נא, ב. נב, ברעא.

פרוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם בורא
מאורי האש:

פרוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם
המבדיל בין קדש לחול, בין
אור לחשך, בין ישראל לעמים, בין יום
השביעי לששת ימי המעשה, בין
קדשת שבת לקדשת יום טוב הבדלת,

וראה גם כן תקוני זהר תיקון כא^{ערב}).

המבדיל כו' (פסחים קד, א ובתוד"ה בעי שם^{רעג}).

רסט והיינו שאף שבכל שבת צריך לקרב הנרות, כמבואר בשוע"ר סי' רחצ ס"ד (מצוה מן
המובחר לברך על אבוקה שיש בה עצים הרבה ומאורות הרבה, שהרי מברכים בורא
מאורי האש לשון ריבוי מאורות).

מכל מקום כשחל ביום טוב אין מקרבין הנרות, וסומכים על המבואר בשוע"ר שם ס"ה (אם
אין לו אבוקה, עכ"פ יש לו למצוה מן המובחר להדליק נר אחד להבדלה חוץ מהנר המיוחד
להאיר בבית (אם אי אפשר לקרבם כל כך זה אצל זה עד שיהיו אורותיהם מדובקים יחד)).
והטעם לזה ביאר בשמירת שבת כהלכתה פרק סב ס"ק לב, כדי שלא יהי' ככיבוי ביום טוב
בשעת הפרדתן. וראה הערות ובאורים תתטו ע' 54.

ער והיינו שאף שבכל שבת צריך להביט בצפרנים, כמבואר בשוע"ר שם ס"ו (ונוהגין להסתכל
בצפרנים לראות שיוכל להנות לאורו ולהכיר בין מטבע למטבע כמו שמכיר בין צפורן
לבשר. ועוד שהצפרנים הן סימן ברכה שהן פרות ורבות לעולם).

מכל מקום כשחל ביום טוב אין מביטים בצפרנים.

רעא משנה נא, ב (בית הלל אומרים בורא מאורי האש), וגמרא נב, ב (בית הלל סברי טובא
נהורי איכא בנורא. תניא נמי הכי אמרו להם בית הלל לבית שמאי הרבה מאורות יש
באור), ופרש"י (שלהבת אדומה לבנה וירקרקת).

ערב "נר איהי ה', חמש גוונין נהירין בה, ואינן חיוור סומק ירוק ואוכס ותכלת).

רעג בגמרא שם קג, ב — קד, א (המבדיל בין קודש לחול בין אור לחשך בין ישראל לעמים
בין יום השביעי לששת ימי המעשה ... יום טוב שחל להיות אחר השבת דחתמינן בין
קודש לקודש ... בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת). ובתוס' שם (נהגו העולם להוסיף
ולומר ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת הבדלת וקדשת את עמך ישראל בקדושתך).
ציון זה אינו נמשך להלכה מסוימת שנתבארה כאן, כי אם, כיון שנזכר כאן לראשונה נוסח
ההבדלה שביקנה"ז, צויין לגמרא ולתוס' שבהם נתבאר נוסח זה (ראה כעין זה גם לעיל הערות
קפז. רכו. רנה).

הלכה זו נתבארה בשוע"ר סי' תעג ס"ט.

הבדלת וקדשת. ב' הבדלות:
בין כהנים ללוים, ולוים
לישראלים (תוס' שם ע"ד).
בפסח ע"ה שותה הכוס. כולו
(ב"ח סי' תע"ב ע"ה) ובבת אחת
(מ"א שם ע"ה) – מנהג בית הרב.
וכן בשאר ג' כוסות.

וְאַת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי מִשְׁשַׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה
קִדְּשָׁתָּהּ, הַבְּדִלְתָּ וְקִדְּשָׁתָּ אֶת־עַמְּךָ
יִשְׂרָאֵל בְּקִדְּשָׁתְךָ: בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה
הַמְּבַדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ: שְׁחַנְנוּ
שֹׁתֵה הַכּוֹס בִּישִׁיבָה בְּהִסִּיבָה שְׁמַאל דְּרַךְ חִירוֹת:

בהסיבת שמאל. כי הסיבת ימין, על פניו, או על גביו אין זו הסיבה (פסחים קח, א
וכפירוש הרמב"ם הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ח ע"ה).

עדר "נהגו העולם להוסיף ולומר ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת הבדלת וקדשת
את עמך ישראל בקדושתך ... שתי הבדלות בין כהנים ללוים וישראלים ז', והיו מעין
חתימה דבין קדש לקדש".

ונתבאר בשו"ע סי' תעג ס"ט (נהגו לומר בין יום השביעי כו' בין קדושת שבת לקדושת
יום טוב הבדלת ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת הבדלת וקדשת את עמך ישראל
בקדושתך ברוך אתה ה' המבדיל כו'). והטעם הוא ... הבדלת וקדשת כו' הן שתי הבדלות בין
כהנים ללוים בין לויים לישראל, ושתי הבדלות אלו הן מעין חתימה שהיא בין קודש לקודש).
ערה בסדור רבינו נדפס הקידוש הוא אחר תפלת שלוש רגלים, וכאן נדפס: "קידוש תמצא
אחר תפלת שלוש רגלים". ולכן נדפס כאן "בפסח שותה הכוס בישיבה בהסיבת שמאל
דרך חירות".

רעו ד"ה ומ"ש ושיעור (מבואר דלכתחלה ישתה כל הכוס. וכך יש לפרש דברי רבינו שכתב
דאין צריך שישתה כולו אלא רובו, כלומר דברובו יצא אבל לכתחלה ישתה כולו ... דלא
אמרין רובו ככולו אלא לענין שיוצא ברובו דיעבד, אבל לכתחלה ודאי צריך כולו ופשוט הוא).
הדעות בזה הובאו בשו"ע סי' תעב ס"ט. ונתבאר שם (הערה קכט ואילך).
רעז סוף סק"א (ולכתחלה ישתה רוב רביעית בבת אחת). ונתבאר בשו"ע שם ס"כ (הערה קלו).
ומנהג בית הרב כשתייהם, היינו כל הכוס בבת אחת.

רעח בגמרא דף קח, א (פרקין לא שמייה הסיבה. הסיבת ימין לא שמה הסיבה). ופירש רבינו
חננאל שם (פרקין פירוש רובין לאחוריו. ויש אומרים על פניו). ונפסק בטור ושו"ע סי'
תעב ס"ג (כשהוא מיסב לא יטה על גבו ולא על פניו ולא על ימינו אלא על שמאלו). והיינו
כשניהם לחומרא, כמבואר בב"י (ורבינו כתב כדברי שניהם).

אמנם ברמב"ם פ"ז ה"ח (והסיבת ימין אינה הסיבה, וכן המיסב על ערפו או על פניו אין
זו הסיבה), והיינו שמעצם הדין שלשתם אינם חשובים הסיבה, וכמבואר בחק יעקב שם ס"ק
ו (וכבר השבתי ... כי לדינא קיי"ל דהוי פרקין בין שוכב על גבו או על פניו, וכמבואר לעיל
סי' ס"ג לענין קריאת שמע עי"ש). והיינו כמבואר בשו"ע שם ס"א (פרקין, דהיינו שפניו
טוחות בקרקע או מושלך על גבו ופניו למעלה). וכן הוא בשו"ע סי' סג (פרקין דהיינו
שהוא מוטל ופניו טוחות בקרקע או מושלך על גביו ופניו למעלה).
הלכה זו נתבארה בשו"ע סי' תעב ס"ט.

וראה מ"ש בקובץ מגדל אור ח"ח ע' ריד ואילך. שערי שלום סי' מב. הערות ובאורים תשכח

ורחין ונוטל ידיו ואינו מברך: הסיבה. ויסב אלקים את
כרפם נוטל פחות מכזית כרפם ויטבול במי מלח או העם מכאן אמרו רבותינו^ט
 חומץ ויברך: אפילו עני שבִּישְׂרָאֵל לא יאכל
 עד שיסב שכך עשה להם
 הקב"ה (שמות רבה פ"כ, יח). מהו ויסב שהרביצם כדרכי המלכים^פ רבוצין על מטותיהם
 (במדבר רבה פ"א, ב).

ורחין

ורחין ונוטל ידיו ואינו מברך כי הבא לאכול דבר שטיבולו במשקה צריך נטילת ידיים
 תחלה (פסחים קטו, א^{פא}) בלא ברכה כי ספק ברכות להקל (שו"ע רבינו סי' קנח ס"ג^{פב}).
 ואף מי שאינו נזהר בזה כל השנה – נוטל ידיו והוא כאחד משאר שנויים שעושין בליל
 זה כדי שישאלו (חק יעקב סי' תע"ג סקכ"ח^{פג}).

כרפם

כרפס נוטל כו' כדי להתמי' התינוקות, שאין עושים כזה בכל ימות השנה (פסחים קי"ד,
 א, ברפ"ד).

רעט במשנה צט, ב.

רפ ראה שווע"ר סי' תעב ס"ז (שישב בהסיבה דרך חירות, כדרך שהמלכים והגדולים אוכלים),
 ונסמן שם (הערה לד).

ואפשר גם כאן, עיקר הכוונה בהבאת מדרש זה, לומר שהסיבה היא "כדרכי המלכים".

רפא "אמר רב אושעיא כל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידיים. אמר רב פפא שמע מינה האי
 חסא צריך לשקועיה בחרוסת".

רפב "אם אוכל דבר שטיבולו במשקה ... צריך ליטול ידיו תחלה ... ובמדינות אלו לא נהגו
 רוב המון עם ליטול ידיהם לכל דבר שטיבולם במשקה ... ואין למחות בידם מאחר
 שיש להם על מי שיסמוכו, אבל העיקר כסברא הראשונה. ומכל מקום לא יברך על נטילת ידיים
 שספק ברכות להקל".

וכן הוא בשווע"ר סי' תעג ס"ט (קודם שמטבל הירק בחומץ או במי מלח וכיוצא בהם,
 צריך ליטול ידיו בלא ברכה, כמו שנתבאר בסי' קנ"ח, שכל דבר שטיבולו במשקה צריך נטילה
 בלא ברכה). וראה שם (הערה קמט).

רפג "דהעולם נוהגים שלא ליטול ... והא דנוטלין בליל זה הוא כאחד מן שאר שינויים
 שעושין בליל זה כדי שישאלו".

והיינו שאף לפי מה שנתבאר בשווע"ר סי' קנח ס"ג (ובמדינות אלו לא נהגו רוב המון עם
 ליטול ידיהם לכל דבר שטיבולם במשקה ... ואין למחות בידם מאחר שיש להם על מי
 שיסמוכו). מכל מקום "נוטל ידיו והוא כאחד משאר שנויים שעושין בליל זה כדי שישאלו".
 וראה הערות ובאורים א'קו ע' 67.

רפד קיד, א (הביאו לפניו מטבל), ופרש"י (טיבול ראשון כדי שיכיר תינוק וישאל, לפי שאין
 רגילין בני אדם לאכול ירק קודם סעודה). ובדף קיד, ב (כי היכי דליהוי היכירא
 לתינוקות), ופרש"י (משום תינוקות שישאלו, ועבדינן היכירא טובא).

פחות מכזית כי גם זה דיו להתמי' התינוקות, ואז לכל הדיעות לא יתחייב לברך אחריו בורא נפשות רבות (שו"ע אדמו"ר הזקן סי' תע"ג סט"ו וסי"ח^{רפה}).
 ויטבול – ואחר כך – ויברך. כדי לתכוף הברכה להאכילה בכל מה דאפשר
 (חק יעקב סי' תע"ה סק"ח^{רפה}). והא דבסעודת כל השנה מברך המוציא ואחר
 כך טובל במלח, הוא משום דמברך קודם שפורס (כדי שיברך על הגדולה)^{רפז}.

וכן הוא בשו"ע ר' תעג סי"ד (ולמה תקנו חכמים דבר זה, כדי להתמיה את התינוקות, שיראו שינוי שאוכלין ירקות בטיבול שאין דרך לאכלם קודם הסעודה בכל ימות השנה, וישאלו על שינוי זה).

ונתבאר שם (הערה קיד), שיש בזה שתי דעות בפוסקים: (א) "שינוי שאוכלין ירקות... קודם הסעודה". (ב) "שינוי שאוכלין ירקות בטיבול... קודם הסעודה". וכולל כאן את שניהם, ולכן כותב בסתם "שאינן עושים כזה בכל ימות השנה".
 וראה הערות ובאורים תתצח ע' 36.

רפה הטעם הראשון נתבאר בשו"ע ר' שם סט"ו (וכיון שאכילה זו אינה אלא להתמיה את התינוקות, לפיכך אין צריך כזית).

והטעם השני נתבאר בשו"ע ר' שם סי"ח (ולענין הלכה יש לחוש לב' הסברות. ולכן לא יאכל מהירקות כזית שלם).

רפו "ואינו מברך עד אחר הטיבול קודם אכילה, דמקרי עובר לעשייתו. וכן מתבאר לעיל סי' תע"ג סעיף ו, גבי טיבול ראשון... וכן כתב שם המ"א".

והיינו מ"ש בשו"ע שם (ויקח מהכרפס... ומטבלו בחומץ ומברך). ובמ"א שם ס"ק יט (דהא הברכה לא קאי רק על האכילה, דמברך בורא פרי האדמה). וראה שערי שלום סי' מד. וכן הוא לקמן (לענין טיבול המרור בחרוסת), פיסקה ויטבול (ויטבול – ואחר כך – ויברך. כדי לתכוף הברכה לעשיית המצוה, כנ"ל פיסקא ויטבול).

וכן הוא בשו"ע ר' סי' תעה סי"ב (ואחר שטבלו בחרוסת יברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מרור, ולא יברך קודם הטיבול, לפי שיש לתכוף הברכה לעשיית המצוה דהיינו האכילה בכל מה שאפשר), ומצוין שם למ"א ולח"י הנ"ל.

אלא שבמרור מיירי בברכת המצות (לפני אכילת המרור), וכאן מיירי בברכת הנהנין (לפני אכילת הכרפס). וראה שו"ע ר' שם (הערה פד). הערות ובאורים תתקנט ע' 85. הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תשמא ע' 17.

רפז כמבואר בשו"ע ר' סי' רו ס"ג (המברך על הפרי וחותר ממנו ואוכל, לא יחתוך עד אחר הברכה, כדי שיברך על השלם למצוה מן המובחר, כמו שנתבאר בסימן קס"ח, ואין לחוש להפסק שהיית החיתוך בין הברכה לאכילה, הואיל והוא צורך אכילה). והיינו כמבואר בשו"ע ר' רס"י קסח (מצוה מן המובחר לברך על השלימה).

ואפילו אם מניח על הקערה חתיכת בצל (ולא שלם), גם בזה הדין הוא בדרך כלל שצריך לברך לפני החתיכה, כמבואר בשו"ע ר' סי' קסז ס"ג (מצוה מן המובחר לברך על הפת כשהיא שלימה... ואף אם הביאו לפניו פרוסה, מצוה מן המובחר לברך עליה כך כשהיא פרוסה גדולה, ולא יפרוס ממנה עד לאחר הברכה), וכמובא גם כאן בפנים (כדי שיברך על הגדולה). משא"כ הכרפס דמיירי כאן, שהוא כבר פרוס בעת הברכה. ולכן יטבול ואחר כך יברך.

אמנם כ"ק אדמו"ר זי"ע הי' רגיל להניח בצל שלם על הקערה לכרפס, ובהגיעו לכרפס הי' חותך ממנו, טובל במי מלח, מברך בורא פרי האדמה, וטועם.

פְּרוּךְ אֶתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הָאָדָמָה:
במי מלח או חומץ, תוד"ה מטבל (פסחים קיד, א) כתב בחומץ או במים ומלח^{רפח}. אבל בסידור של"ה ויעב"ץ במי מלח

יכוין להוציא גם המרור בברכה זו:
או בחומץ. אבל לא בחרוסת^{רפט}, דכיון דבטיבול שני חרוסת מצוה – לאחר שמילא כריסו ממנו יביאנה למצוה אתמהה (רא"ש שם^{רצ}).
יכוון. לכאורה כצ"ל בשני וואוי"ן, ולא בוא"ו יו"ד. וכן בכ"מ^{רצא}.

יכוין להוציא גם המרור. כי אין אמירת ההגדה וכו' חשובים הפסק והיסח הדעת (שו"ע רבינו סי' תע"ד^{רצב}). ומכוון להוציא גם המרור של כורך^{רצג}.

רפח וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סי"ד (שיטבלנו בחומץ או במי מלח).
רפט היינו אף שבשוע"ר סי' תעג סי"ד (ואם אין לו יטבלנו בחרוסת). מכל מקום נראה כאן בפסקי הסדור, שלא לטבול בחרוסת, מטעם הרא"ש דלקמן. וראה הערות ובאורים תשנ ע' 59.

סיכום פרטי הלכה זו, בשוע"ר סי' תעה סי"א (והערה פ).
רצ פ"י סכ"ה (וכן היה נוהג ר"ת שלא היה מטבל טיבול ראשון בחרוסת, דהא קי"ל כר' אלעזר בר צדוק דאמר חרוסת מצוה ... לאחר שמלא כריסו ממנו יביאנה למצוה).
והיינו כדאמרינן לגבי חזרת, בגמרא קטו, רע"א (מתקיף לה רב חסדא, לאחר שמילא כריסו הימנו חוזר ומברך עליה), בתמיה.

רצא היינו שהן בגמרא והן ברמב"ם והן בשו"ע והן בשוע"ר, נכתב מאות פעמים "יכוין", "לכוין", "מתכוין" וכיו"ב, ומאות פעמים "מכוון", "מתכוון" וכיו"ב. ומכל מקום כתב בתשבי ערך כוון (מכון לכוון מתכוון כלן לשון כוונה ... וכותבין אותם בשתי וויז).
וראה גם לקמן פיסקה ועכשו (והערה תקמד).

רצב בשוע"ר סי' תעג סי"ז (ואע"פ שמפסיק בינתיים בהגדה, אין בכך כלום, מטעם שיתבאר בסי' תע"ד).

והיינו מה שבסי' תעד ס"א נתבארה הלכה זו לענין כוס ראשון של קידוש, שמעיקר הדין פוטר את ברכת בורא פרי הגפן על הכוס השני שעל ההגדה וההלל (ואף על פי שהפסיק הרבה בינתיים באמירת ההגדה וההלל ... אין צריך לחזור ולברך על השתיה).

אלא שבסי' תעד נתבאר שהעיקר הוא כדעה זו (ונתבאר שם הערה יג). ואילו בסי' תעג סי"ז הובאה גם דעה החולקת (ונתבאר שם הערה קלז). ולכן ציין כאן לסי' תעד, שהעיקר כדעה זו. וראה שערי שלום סי' מה. הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תשמב ע' 13.

רצג הטעם שברכת בורא פרי האדמה מוציאה גם את המרור, נתבאר בשוע"ר סי' תעג סי"ז-ח (ושם הערה קכז).

והטעם שצריך לכוין להוציא גם המרור, ולא סגי במה שיודע בעת הברכה שיאכל גם הכורך. יתבאר לקמן (הערה תתיב).

אמנם מה שצריך לכוון להוציא גם המרור של כורך, ראה מה שנתבאר ברשימת היומן ע' מג (בברכת פרי האדמה אין לפטור אלא את הכזית מרור, ולא זה של כורך, כן אמרו לי (כנראה כ"ק אדמו"ר [מוהרש"ב] נ"ע, הכותב)).

והיינו שדוקא את המרור צריך להוציא בברכת בורא פרי האדמה, כמבואר בשוע"ר סי' קעז ס"א-ב (דברים הבאים בתוך הסעודה ... אם הם דברים הבאים שלא מחמת סעודה, דהיינו

בכרפס לא ציין אם יאכלנו בהסיבה או בלא הסיבה (כמו שכתב במרור).
 ויש לומר דדינו כמו שאר הסעודה דלילה זה דהרשות בידו שלא להסיב
 והמיסב הרי זה משובח (שו"ע רבינו סי' תע"ב סי"ד) ולא ציין אלא במקום
 שהחויב או הפטור הוא מוחלט. ונוהגין לאכלו שלא בהסיבה.
 לדעת רצ"ד רוב הפוסקים כרפס אינו צריך הסיבה (שבלי הלקט, מטה משה,
 ברכי יוסף^{רצ"ה}, ועוד. ודלא כדעת הבית דוד).
 לאחר כרפס לא ראיתי מחזירין הנשאר מהכרפס על הקערה. ובמילא מכאן
 ולהלן אין על הקערה אלא ה' דברים^{רצ"ו}.

שאינ דרך לקבוע סעודה עליהם לא ללפת ולא להשביע, כגון כל מיני פירות וכיוצא בהם... אם
 אוכל אותם בלא פת טעונים ברכה לפנייהם). וכך גם המרור, כיון שאוכלים אותו למצוה (ולא כדי
 ללפת בו את הפת), טעון ברכה לפנייהם. ולכן צריך לפטור אותה בבוא פרי האדמה שעל הכרפס.
 משא"כ בכורך, שאוכלים את המרור יחד עם המצה, אינו טעון ברכה לפניו. וכעין המבואר
 באור זרוע סי' רנו ד"ה שקיל (ואם תאמר מי פוטר מרור מבואר פרי האדמה. ופירש רבינו
 משולם פת פוטרו, כי עושה ממנו כריכה, ואם כן בא מחמת סעודה).
 ומכל מקום נוהגים לכון גם על המרור של כורך, כי אולי המרור של כורך גרע מדברים
 הבאים שלא מחמת סעודה, כיון שאכילת המרור היא לשם מצוה, כמו המצה, אינו נפטר
 בברכת המצה.
 וכשם שבעת ברכת על אכילת מצה וברכת על אכילת מרור, מכוונים גם למצה ומרור
 שבכורך, כמבואר בשו"ע ר סי' תעה סי"ח (צריך ליזהר שלא להשיח בדבר שאינו מענין הסעודה
 משבירך על אכילת מצה עד שיאכל כריכה זו, כדי שתעלה ברכה זו, וברכת המרור, גם לכריכה
 זו). ובפסקי ההגדה (ויכוין לפטור גם כן אכילת הכריכה). כן הוא גם בברכת בורא פרי האדמה
 שעל הכרפס, שמכוונים לפטור גם את המרור, וגם את המרור שבכורך.
 וראה הערות ובאורים תשעה ע' 39. תשצו ע' 24. א'קו ע' 53 וע' 104. הערות התמימים
 ואנ"ש מוריסטאון תרנו ע' ט.

רצד קטע זה ניתוסף בהוצאה שני' (קה"ת תשט"ו), על האמור בקטע הקודם.
רצה סי' תעג ס"ק יד (כד הוינא טליא שמעתי מפי המרובין מחכמי הדור, כי לא פורש, אשר
 לא כתוב בספר אי הכרפס נאכל בהסבה. ולפי טעם הכלבו (סי' נ) דשם רמז כרפס
 אותיות ס' פרך, כלומר כשנשתעבדו סבלות בפרך, וי"א ששים רבוא שנשתעבדו בפרך, אם כן
 דמי למרור ואינו טעון הסבה. ועתה ראיתי להרב בית דוד סי' ר"ן שכתב וז"ל, דבר ברור הוא
 שכל הסבה שצריך להסב בלילה הזה הוי דוקא בשעת אכילה ושתייה, ולא בשעת ברכה וכו',
 עד כל הברכות כמו ברכת אכילת כרפס וקריאת הגדה וברכת המוציא על אכילת מצה צריך
 בלא הסבה, עכ"ל. ומזה מוכח דהרב סבר בפשיטות דאכילת כרפס בעי הסבה, רק דקפיד על
 הברכה ידידה, ואינך, כי הוא יברך בלא הסבה. אמנם ראיתי בספר שבלי הלקט שכתב סי'
 ס"ד, נוטל הבקי כרפס או ששאר מיני ירקות שהן לטיבול ראשון ומברך בורא פרי האדמה
 ומטבל בחרוסת ואוכלין בלא הסבה, עכ"ל. הרי מפורש דאוכל כרפס בלא הסבה. וכ"כ צידה
 לדרך פי"א. וכן ראיתי כתוב משם מטה משה סי' תרכ"ו. וכל זה נעלם מהרב בית דוד).
 וראה גם לקמן ב"רשימת ציונים על ההגדה" (והערות יג"ד).

רצו וכן הוא בשו"ע ר סי' תעג סכ"ה (ולאחר שאכלו מהירקות יכול לסלק מעל השולחן את
 מה שנשתייר מהירקות והחומץ או מי המלח).

יחזק ויקח מצה האמצעית ופורסה לשנים חלק אחד **יחזק**
גדול מחבירו וחלק הגדול יניח לאפיקומן והקטן
מניח בין הב' מצות:
המצה קודם הגדה^{רצז} (ר"ן בשם
רב האי גאון^{רצו}) כי ההגדה
צריכה להיות על מצה הראוי' לצאת בה ידי חובתו דהיינו לחם עני – פרוסה (פסחים
קטו, ב ושם)^{רצט}. וצריכה שתהי' בין ב' מצות השלימות (ברכות לט, ב^ש). כי ברכת המוציא

וכן הוא ברשימות היומן ניסן תרצ"ה, ע' שעא (אחרי כרפס נשאר במקרה הבצל הנשאר
אל המצות והסירו [כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע] והניחו על השלחן).
כי דוקא המצות והמרור והחרוסת ושני התבשילים, צריכים להיות על השלחן בעת אמירת
ההגדה, מהטעם המבואר בשוע"ר סי' תעג ס"כ, משא"כ הכרפס, שאינו קשור לאמירת ההגדה.
ולכן הי' המנהג בתחלה, שהיו מביאים את חמשת המינים – אחרי אכילת הכרפס, ולפני
אמירת ההגדה, כמבואר בשוע"ר שם (אחר שאכל הירקות, יביאו לפני מי שאומר ההגדה ג'
מצות ... המרור ... חרוסת ... שני מיני תבשילין), ונתבאר לעיל שם (הערה קנד).
אלא שעתה המנהג לסדר את המצות והמינים על השלחן לפני הקידוש, כדלעיל פסקה
יסדר על שולחנו.

רצז היינו אחר אכילת כרפס, וקודם אמירת הא לחמא עניא.
וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סל"ה-ו (אחר שאכלו מהירקות בטיבול צריך ליקח מצה ...
ולבצוע ... אחר כך נוהגין להגביה הקערה שבה המצות ואומרים הא לחמא וכו').
רצז בר"ן כה, ב ד"ה ומיהו כתב רבינו האי גאון (עכשיו נהגו הכל לברך על הפרוסה, אלא
שמקדים לפורסה קודם הגדה).

ומלשון רבינו (ר"ן בשם רב האי גאון), נראה שמפרש, שגם דברים אלו כתב הר"ן בשם
רב האי גאון (שמקדים לפורסה קודם הגדה), והיינו שמנהג זה התחיל כבר בזמן הגאונים.
וכן הובא מנהג זה בכלבו סי' נ (והמנהג לחלקה קודם שיקרא ההגדה כדי שיאמר עליהן
הא לחמא עניא, מה לעני בפרוסה אף כאן בפרוסה). מהרי"ל, סדר ההגדה ע' קג (אמר מהרי"
סג"ל דראה הטעם מפני מה פורסין אפיקומן סמוך להתחלת הא לחמא עניא, לפי אותו פירוש,
דרכו של עני בפרוסה). ב"י ד"ה כתב הכלבו.
וראה קובץ מגדל אור ח ע' רלז ואילך, וע' שכב.

רצט "לחם עוני לחם שעונין עליו דברים הרבה. דבר אחר לחם עוני, עני כתיב, מה עני שדרכו
בפרוסה אף כאן בפרוסה".
ונתבאר בשוע"ר סי' תעג סל"ו (והערה שטז).

וכן הוא לקמן פסקה והקטן (כי עליו האומרים ההגדה כנ"ל).
ש "מניח פרוסה בתוך השלמה ובוצע". ונתפרש ברא"ש פ"י סי' ל (ויניח חציה בין שתי
השלימות).

וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סל"ו (ומקצתה השני צריך להחזירו לקערה, וליתן אותו בתוך
שתי מצות השלמות ... ובסימן תע"ה יתבאר למה משימין אותו בתוך שתי השלימות).
ובסי' תעה ס"ד (והפרוסה תהיה בין שתי השלימות. ולא יניח הפרוסה מלמעלה, לפי
שבתחלה צריך לברך המוציא ואחר כך על אכילת מצה, וברכת המוציא היא על השלימה,
וברכת על אכילת מצה היא על הפרוסה, שהיא לחם עני, ואם הפרוסה תהיה מלמעלה, יצטרך
לעבור על המצות כשיברך המוציא בתחלה).

שהיא קודמת לברכת על אכילת מצה^{שא} היא על השלמה (תוד"ה הכל שם^{שב},
וכן עיקר – שו"ע רבינו סי' תע"ה ס"ה^{שג} וס"ז^{שד}) ומשום אין מעבירין על
המצות צריכה השלמה להיות למעלה^{שה}.

ופורסין המצה כשהיא בתוך המפה, מכוסה^{שו}.

חלק [ה] גדול יניח לאפיקומן כי הוא מצוה חשובה שהוא לנו במקום הפסח
(מהרי"ל^{שד} ב"ח^{שח}). ונוהגין לכרכו במפה^{שט} (ראה זח"ב קנ"ח, ב"ש^י. טושו"ע סי'

אלא שבסי' תעה שם מבאר הטעם שבעת ברכת המוציא ועל אכילת מצה תהי' בין
השלימות, ובסי' תעג שם מבאר שמיד בעת פריסת המצות צריך ליתן אותו בתוך שתי מצות
השלימות.

וכן הוא גם כאן, שמבאר הטעם שמיד אחר יחץ יתן אותה בין שתי מצות השלימות (ולא
רק לקמן פיסקה הפרוסה בין שתי השלימות).

שא כדלקמן פיסקה מוציא מצה (מוציא ואחר כך מצה, כי תדיר ושאינו תדיר קודם
(ראה ברכות נ"א, ב) ואורחא דמילתא לברוכי לקב"ה דאפיק לחמא מן ארעא והדר
לברוכי על מצה דמתעביד מינה מצוה).

שב "מכל מקום אין לבצוע כי אם על השלמה, ועל הפרוסה יברך על אכילת מצה, וכורכים
ואוכלים משתיהן יחד".

שג "שיש אומרים שברכת המוציא היא על הפרוסה, שהיא לחם עני, וברכת על אכילת מצה
היא על השלימה ... סברא הראשונה (שהיא עיקר) שברכת על אכילת מצה היא על
הפרוסה".

דש "הכזית של המוציא, דהיינו של השלימה, לפי סברא הראשונה (שהיא עיקר)".
שה כמבואר בשו"ע ר סי' תעה ס"ד (ואם הפרוסה תהיה מלמעלה, יצטרך לעבור על המצות
כשיברך המוציא בתחלה), ושם נסמן (הערה כט).

וראה בארוכה קובץ מגדל אור ח' ע' רלז ואילך. הערות ובאורים תתטו ע' 51.
שו לכאורה הטעם בפשטות, מחשש שרויה, כדי שפירורי המצה לא יפלו לכוס יין שעל
השלחן (כדלקמן פיסקה שלחן עורך, ד"ה נזהרין).

וראה רשימת היום ע' קעח (ל"יחץ" הוצאתי את האמצעית כדי לפורסה, ואמר לי, שצריך
לפורסה בלי ראות).

שז סדר ההגדה ע' קג (את החלק הגדול שיעלה בבציעת המצה בידו יניח לאפיקומן).
שח סי' תעג ד"ה ומ"ש וחציה (כתב במהרי"ל דחלק הגדול יקח לאפיקומן, ולא פחות
מחציה, דהיינו חלק הקטן. וכ"כ מהרש"ל). והוא בשו"ת מהרש"ל סי' פח (וחלק הגדול
יטמין ... וכן פסק מהרי"ל). הובא בט"ז סק"ט, ובמ"א סקכ"א.

והטעם האמור כאן "כי היא מצוה חשובה", נתבאר בט"ז סי' תעג ס"ק ט (ויש לתת טעם
לזה לפי שאותו החציה של אפיקומן הוא עיקר המצוה, שיאכל באחרונה).
וראה "שערי שלום" ס"נ, וע' רכט ואילך.

ואף שמצות אכילת מצה היא מן התורה, ואילו אפיקומן הוא רק זכר לקרבן, מכל מקום,
כיון שהוא לנו במקום הפסח היא מצוה חשובה. והיא דעת הרא"ש פ"י סל"ד (אוכלין אותה
זכר לפסח שהיה נאכל על השובע באחרונה), וטור ושו"ע סי' תעז ס"א (זכר לפסח הנאכל על
השובע). שהיא דעה העקרית, כדלקמן פיסקה צפון (והערה תתצ).

תע"ג שי"א) זכר למשארותם צרורות בשמלותם (ראה רוקח שי"ב, ב"י שי"ג), ולהניחו

וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סל"ה (נכון הדבר שיהיה מקצת הזה רוב המצה, שאפיקומן היא מצוה חשובה, שהוא לנו במקום הפסח).
וראה הערות ובאורים תתקלו ע' 32. תתקלו ע' 21.

שט כאן, ובשוע"ר סי' תעג סל"ה, וסי' תעז ס"ה, נתבארו 4 אופנים:
(א) להצניעו תחת המפה (שעל השלחן), מטעם זכר למשארותם צרורות בשמלותם.
(ב) לכרוך במטפחת ולשלשל לאחוריו, מטעם זכר לצרורות בשמלותם על שכמם.
(ג) לכרוך במפה, מטעם זכר למשארותם צרורות בשמלותם.
(ד) להניח בין הכרים, מטעם שלא יבא לאכלו בתוך הסעודה.
ועל זה מבאר כאן, שמנהגנו הוא כאופן השלישי והרביעי הנ"ל.
המנהג הראשון לא נזכר כאן (רק בשוע"ר סי' תעג סל"ה, וסי' תעז ס"ה). אבל צוינו כאן מקורותיו (זהר וטוש"ע).
המנהג השני, לא נזכר כאן (רק בשוע"ר שם ושם).
המנהג השלישי הובא כאן (ולא בשוע"ר), ולא צויין כאן מקורו. ויצויין לקמן בסמוך.
המנהג הרביעי הובא כאן (ולא בשוע"ר), ויצויין לקמן (הערה שיד).
טעם המנהג השלישי, שווה לטעם המנהג הראשון. ועל כן צוינו כאן מקורותיו של טעם המנהג הראשון (רוקח וב"י ומנהיג), שנלמד ממנו את הטעם למנהגנו כאופן השלישי..
טעם המנהג הרביעי צויין כאן (סידור יעב"ץ).

*

המקורות למנהגנו זה (השלישי הנ"ל) "לכרכו במפה" הם בשבלי הלקט סי' ריח (וחצייה כורך אותה בקצת המפה, [וכתב בעל] עשרת הדברות על שם צרורות בשמלותם על שכמם). הובא גם בתניא רבתי סי' מז.

לקט יושר, תלמידו של התרומת הדשן (וזכורני שהיה כורך חציה של אפיקומן במפה קטנה שהיתה נאה).

שו"ת רש"ל סי' פח (שראוי לכורכה בתוך מטפחת הידים ... זכר למשארות צרורות בשמלותם). הובא בשל"ה ריש מסכת פסחים קמב, ב (וכתב הגאון מהרש"ל ז"ל, שראוי לכורכה בתוך המטפחת).

שי "מצה דאתפליג, חציה תחת המפה לאפיקומן".

שיא טור שם (ונוטנין אותה תחת המפה זכר למשארותם צרורות בשמלותם), ובשו"ע סי' ו (ונוטנים אותה תחת המפה). ובסי' תעז ס"א (אוכלים ממצה השמורה תחת המפה).

וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סל"ה (ונוהגין להצניעו תחת המפה, זכר למשארותם צרורות בשמלותם). ובסי' תעז ס"ה (מוציאין אותו מתחת המפה שהצניעוהו שם ואוכלין אותו).

שיב סי' רפג (וישים חציה תחת המפה, על שם משארותם צרורות בשמלותם על שכמם).

שיג סי' תעג, שהביא מרוקח הנ"ל.

ובכל אלה הוא כאופן הראשון הנ"ל (הערה שט), שלא נזכר בהם לכרכו במפה, אלא להניחו תחת המפה (שעל השלחן).

ולכן לא נסמנו כל אלה כמקור, אלא בתוספת "ראה". והיינו לומר, שגם הטעם למנהג "לכרכו במפה" הוא "זכר למשארותם צרורות בשמלותם".

הגדה של פסח

בין הכרים (המנהיג ש"י) שלא יבא לאכלו בתוך הסעודה (סידור יעב"ץ ש"י).

כ"ק אדמו"ר (מהורש"ב) נ"ע – (ומובן אשר כן עשה גם בנו כ"ק מו"ח אדמו"ר) ה' שובר את האפיקומן לחמש חתיכות. – פעם נזדמן שנשבר לשש חתיכות – והניח אחת הצדה. – ביאר אשר מצה האמצעית היא כנגד יצחק. וצ"ל שבירה ובה' חתיכות – המתקת ה' גבורות דיצחק באפיקו מן, השפעת מזון, חסד דאברהם (שיחות תרח"ץ ש"י).

אפיקומן (פסחים קיט, ב"י) מצה הנאכלת באחרונה זכר לפסח נקראת אפיקומן (שו"ע רבינו סי' תע"ז ס"ג ש"י). פירוש אפיקומן כלומר הוציאו

שיד בהמנהיג ע' תפו (ומה שנהגו כל ישראל לתתה תחת המפה, שמעתי בימי חרפי בלונל העיר הקדושה, זכר למשארותם צרורות בשמלותם). שגם זה קאי על אופן הראשון הנ"ל, להניחו תחת המפה.

ואפשר, שציון "המנהיג" שנדפס כאן, צריך להיות אחר "רוקח ב"י" (שלשתם מבארים טעם הנ"ל של המנהג הראשון). ואפשר שבמקום שנדפס כאן "המנהיג" צריך להיות "רש"ל" (שהוא המקור למנהג להניחו תחת הכרים), כדלקמן בסמוך:

*

המנהג הרביעי הנ"ל (להניחו בין הכרים), מובא בלקט יושר, תלמידו של התרומת הדשן (וזכרני שהיה כורך חציה של אפיקומן ... ועשה תחת הסיבה שלו).

ובשו"ת רש"ל סי' פח (שראוי להניח בין כרים וכסתות). הובא בשל"ה ריש מסכת פסחים קמב, ב (וכתב הגאון מהרש"ל ז"ל, שראוי ... ליתנה בין הכרים, ולא להצניע בלבד).

ובס' השיחות תש"ה ע' 83 (די מקובלים האחרונים זאגן, אז מען דארף באהאלטן דעם אפיקומן צווישן ב' כרים). המלך במסיבו ע' קמ (מקורו בקבלה ... להטמין את האפיקומן בין ב' כרים ... "צפון" פירושו טמון, וממילא צריך להניח דוקא ביניהם).

וראה בכל זה הערות ובאורים תשצה ע' 41, תתקז ע' 43 וע' 52. תתקלו ע' 34 ואילך. תתקלו ע' 21 ואילך. "שערי שלום" סנ"א, וע' רלט ואילך.

שטו "יצניע האפיקומן בין כר לכסת תחת מראשותיו, שלא יבוא לאכלו תוך הסעודה". וכן הוא באור זרוע סי' רנו (והטעם שמצניעין, לפי שלא תהא מצויה לפניו לאכלה קודם זמנה תוך הסעודה).

אלא שבאור זרוע לא נזכר להצניעו בין כר וכסת, וזה מובא כאן מסדור יעב"ץ. והיינו שזה שכורכים במפה הוא זכר למשארותם צרורות בשמלותם, וזה שמניחים בין הכרים הוא כדי שלא יבא לאכלו בתוך הסעודה.

וראה הערות ובאורים תשצה ע' 43. תתקלו ע' 23).

שטז ס' השיחות תרח"ץ ע' 261.

שיז שם נתבאר במשנה ובגמרא דין אין מפטירין אחר הפסח [ומצה] אפיקומן.

שיח "וכזית זה נקרא אפיקומן".

והנה רש"י ורשב"ם פירשו שם (לשון אפיקומן הוציאו והביאו מיני מתיקה). אבל ממה שנתבאר שה"מצה הנאכלת באחרונה זכר לפסח נקראת אפיקומן" (היינו שכיון שאין מפטירין אחר המצה אפיקומן, קינוח סעודה, לכן המצה עצמה היא אפיקומן), נראה שאין הכוונה ל"מיני מתיקה", אלא גם למצה שאוכלים אחר כל הסעודה.

מגיד ומגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר: והביאו מזונות ומאכלים על השלחן (שם ס"ב שיט'). וכן הוא בס' הפרדס לרש"י הל' פסח שכ'. בתשבישכא ובמוסף הערוך שכב: אפיקומן בלשון יוני – דברים הנאכלים אחר הסעודה.

יש נוהגין שהתינוקות „חוטפין“ את האפיקומן (ופודין אותו מהם תמורת איזו מתנה). ואומרים שמרומז בל' רז"ל: חוטפין מצה בלילי פסחים בשביל התינוקות שלא יישנו (פסחים קט, א שכג. חק יעקב סי' תע"ב סק"ב שכד). כ"ק מו"ח אדמו"ר סיפר איך שפעם „חטפה“ בתו הבכירה של אדמו"ר מהר"ש האפיקומן שלו שכב, והי' זה בקטנותה. וכנראה שהי' זה מקרה יוצא מן הכלל, ואין נוהגין בחטיפת האפיקומן בבית הרב. ולהעיר ממרז"ל בטר גנבא גנוב וטעמא טעים (ברכות ה, ב).

והקטן מניח בין הב' מצות כי עלי' אומרים ההגדה כנ"ל שכנ.

מגיד

ומגבי' הקערה (רא"ש סוף פסחים שכז, טוש"ע שכח. אבל מ"ש בפסחים קטו, ב – קאי

ועל זה מביא כמה מקורות, שכל דבר שנאכל אחר הסעודה נקרא אפיקומן. וראה הערות ובאורים תתקין ע' 47.

שיט "פירוש אפיקומן כלומר הוציאו והביאו מזונות ומאכלים על השולחן". **שכ** סי' קלב (ולאחר שאכל כזית אין מפטירין אחריו מן הסעודה באפיקומן, כלומר אין רשאים להפטר בדבר אחר מתוך סעודתו ולומר אפיקומן, הוציאו והביא מינין של מאכל בקינוח סעודה).

שכא ערך אפיקומן (הוא לשון יון ממש, אפיקומוס נקרא סעודה גדולה, ומה שאוכלין אחר הסעודה נקרא אפיקומין. ובדברי רבותינו ז"ל נקרא קנוח סעודה).

שכב ערך אפיקומן (פירוש בלשון יוני מיני מגדים ופירות הנאכלים בקנוח סעודה).

שכג "תניא רבי אליעזר אומר חוטפין מצות בלילי פסחים בשביל תינוקות שלא ישנו". ונפסק בשוע"ר סי' תעב סכ"ג (ימהר לסלק המאכל מלפניהם, ולא יניחם לאכול הרבה, שלא ישנו בשעת אמירת ההגדה).

שכד "ואפשר שמזה נתפשט המנהג שמניחין לתינוקות במדינות אלו לחטוף האפיקומן, שעל ידי זה לא ישנו ויתעוררו לשאול".

שכה ראה רשימת היומן ע' שעג (פעם האט זיך דבורה לאה אטוואציט [=הרהיבה עוז] לגנוב, ער [=כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע] האט זי געחאפט בא דער האנד. קבלה בעד זה נ שנרעל פערל).

שכו פיסקה יחץ ויקח (והערה רצט).

וכאן אינו בא לבאר הטעם שמניח אותה בין ב' מצות; כי אם הטעם שמחזיר הפרוסה לקערה, כמבואר בשוע"ר סי' תעג סל"ו (ומקצתה השני צריך להחזירו לקערה ... שהמצה שיוצא בה ידי חובתו לא תהיה שלימה אלא פרוסה, ועליה יאמר ההגדה).

שכז בהלכות פסח בקצרה (ויגביה הקערה ויאמר הא לחמא כו').

שכח סי' תעג ס"ו (ויגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר). וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סל"ו (נוהגין להגביה הקערה שבה המצות ואומרים הא לחמא וכו').

בסילוק הקערה שאנו עושין **הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא**
 אחר אמירת הא לחמא, ודלא **פארעא דמצרים כל דכפין ייתי**
 כמ"ש בשער הכולל^{שכט}). בבית
 הרב אין מגביהין הקערה ורק מגלין מקצת המצות^{של}.

הא – בצירי (משנת חסידים^{של}, סידור האריז"ל^{של}, עיי"ש הטעם) ונמצא בכתוב בנקוד
 זה (בראשית מז, כג^{של}, יחזקאל טז, מג^{של}, דניאל ב, מג^{של}), אבל שם פירושו הנה, ולא
 זה.

הא לחמא כן הוא^{של} בסידור ר' עמרם גאון יוצר לשבת הגדול לר"י טוב עלם (הובא
 בתוד"ה למה פסחים קטו, בש"ז), מחזור ויטרי, שבלי הלקט ס' רי"ח, רמב"ם סוף הל' חמץ
 ומצה, אבודרהם ועוד. ואף שאין זה אותו הלחם ממש אלא דוגמת הלחם – לישנא דקרא
 הוא (שמות טז, לב) למען יראו את הלחם אשר האכלתי^{של} (מ"א סי' תע"ג סקכ"ד עיי"ש).

שכט פמ"ח ס"ק יז (ומגביה הקערה (פסחים קט"ו ע"ב תוס' ד"ה למה עוקרין)).
 ואף שבתוס' שם (ומגביה קערה ולימא הא לחמא עניא כו') מיירי בהגבהת הקערה שלפני
 הא לחמא עניא, מכל מקום מ"ש בגמרא שם (אביי הוה יתיב קמיה דרבה חזא דקא מדלי תכא
 מקמיה) מיירי בסילוק הקערה שאנו עושין אחר אמירת הא לחמא. וראה שערי שלום סנ"ג.
 הערות ובאורים תשנ"ע ע' 57.

של כמובא ברשימת היומן ע' קעח (לא הי' מגבי' הקערה, ורק מגלה מקצת הפת), וע' שעב
 (אין מגבי' הקערה).

ואולי הטעם, כיון שאנו נוהגים שהמינים מונחים על המצות דוקא (כדלעיל הערה קלא),
 וצריך זהירות יתירה שלא יפלו בעת הגבהת הקערה.

וראה אוצר מנהגי חב"ד ע' קנז (כ"ק אדמו"ר זי"ע היה מדקדק שכל שלוש המצות תהיינה
 מגולות במקצתן, גם המצה האמצעית, הפרוסה).

שלא פ"ה ס"ב-ג (הא לחמא, ופירושו הא ממש בניקוד צירי תחת ההא ... בציווי הא לכם
 זרע).

שלב בסדור של הר"ש מרשקוב נדפס הא בקמץ. אבל בסדור תקמ"א, ושל ר' אשר (הא סוד
 המילה), ובסדור קול יעקב נדפס הא בצירי.

וכן הוא ברשימת היומן ע' קעח ("הא לחמא" – בצירי).

וראה הערות ובאורים תתטו ע' 54.

שלג הא לכם זרע.

שלד הא דרכך.

שלה הא כדי פרזלא לא מתערב עם חספא.

שלו דלא כנוסח "כהא לחמא", שהובא גם בשו"ע ר' סי' תעג סל"ז (יש מדקדקים לומר כהא
 לחמא, או הא כלחמא, לפי שאין שייך לומר הא לחמא די אכלו אבהתנא, שהרי אין זה
 הלחם ממש שאכלו אבותינו. ולפיכך אף שבכל הספרים הנוסח הוא הא לחמא, מכל מקום
 האומר כהא לחמא או הא כלחמא לא הפסיד).

שלו "וכן יסד ה"ר יוסף בסדרו ... ולימא הא לחמא עניא כו" (ראה אודותיו לעיל הערה
 מד).

שלח ואף שאכלו את המצה ביציאתם ממצרים, ולא בתוך מצרים. ראה לקו"ש ח"י"ז ע' 81.

והתקינו זה המאמר בל' ארמי כדי שיבינו גם עמי הארץ כי נתקן בעת שדברו כולם ארמית אבל לשנה הבאה בני חורין בלשון הקודש כדי שלא יבינו הבבלים ויחשבו למורדים במלכות (כלבו שלט, וראה בשל"ה שמ ביאור כל זה על דרך הסוד). ואין להקשות משאר ההגדה שהיא בלשון הקודש, ובפרט מזה דמה נשתנה שהוא שאלת התינוקות הוא גם כן בלשון הקודש – כי חלק הגדה זה הי' כבר בזמן הבית שמא כמובא במשנה (פסחים קטז, א), ולהעיר אשר בסידור ר' סעדי' גאון כל הפסקא היא בלשון ארמי (אלא שהתחלת הפסקא „הא לחמא – דמצרים” אינה שם) וברמב"ם שמב רק לשנה הבאה (הראשון) הוא בלשון הקודש והשאר – ארמית.

ובמחזור וויטרי מוסיף בסוף הפסקא דהא לחמא וכן בסוף מה נשתנה – ולועז. ובס' המנהיג שמג מזכיר זה כמנהג שנתקבל כבר. וז"ל: ומה שנהגו ללעז שני המקראות הראשונים, משום הכר ולפרסם הנס. ובכל בו שד"ם: יש לועזים הא לחמא ומה נשתנה כדי שיבינו הנשים והקטנים ויש לועזים אף עבדים ומנהג יפה הוא כו' כי מה תועיל הבנת השאלה אם לא ידעו התשובה.

וליישב מנהגנו אשר אין לועזים כי אם מה נשתנה – ראה לקמן שמה –

יש לומר בפשיטות שמדקדקין אשר עכ"פ האומר הפסקא יבין את הנאמר על ידו שמו. ומה נשתנה הרי שואלין התינוקות.

שלט לשון הכלבו יועתק בפנים בסמוך ד"ה ובמחזור.

וראה ראבי"ה ס' תקכה (ונהגו העם לומר הא לחמא עניא בלשון ארמית, שלשונם היה לשון ארמית, כדי שיבינו הנשים והתינוקות ... ומה שנתקן לשנה הבאה בני חורין ואינו תרגום כמו שאר כל החרוזה, לפי שנתקן בבבל, ולשונם היה ארמית, והיו הגוים מבינים, ויאמרו דעתם לצאת ממנו, ויסתכנו. ולכך תיקנו לומר זה בלשון עברית, שלא יבינו הגוים).

שמ ביאור ההגדה, מצה שמורה (קנד, א ואילך).

שמא ואז דיברו בלשון הקודש; אף שגם אז דיברו עמי הארץ בארמית, כמבואר בשוע"ר הל' תלמוד תורה פ"א קונטרס אחרון ס"ק ב (כל ימי בית שני היו עמי הארץ מספרים

ארמית). וראה הערות ובאורים תשצה ע' 35. תשצו ע' 22.

שמב בנוסח ההגדה שברמב"ם יש שינוי נוסח בדפוסים:

(א) שתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל, שתא הכא עבדי לשתא דאתיא בני חורי.

(ב) הא שתא הכא לשתא דאתיא בארעא דישראל, השתא הכא עבדי לשתא דאתיא בני חרי.

שמג ע' תפה.

שדמ ס' נ יג, א.

ועד"ז בשוע"ר ס' תעג סמ"ב (צריך לומר ההגדה בלשון שמבינים הקטנים והנשים. או יפרש להם הענין לפי דעתם).

שמה פסקה הבן שואל מה נשתנה ד"ה מנהגנו (טאטע איך וועל ... וואס איז אנדערש ...). **שמו** ואחר כך יפרש להם תוכן הענין לפי דעתם.

כל דצריך ייתי ויפסח. כלומר
 יבוא ויעשה סדר הפסח היינו
 מצה של מצוה ד' כוסות וכו'
 ועדמ"ש רז"ל (תענית כ, ב) ר'
 הונא כי הוה כרך ריפתא הוה
 פתח לבבי ואמר כל מאן דצריך ליתי וליכול (אבודרהם שם).

לשנה הבאה כו' הבאה. אאמו"ר אמר הראשון – מלעיל, השני – מלרע (שיחות
 תרצ"א שם). – ראה רש"י בראשית כט, וא"ש שם. זח"א רסה, א"ש. רמב"ם הל' תשובה
 ספ"ח שנה.

שמו "ואמרינן במסכת תעניות רב הונא כי הוה אכיל הוה פתח הכי כל דכפין ייתי ויכול. ובליל
 פסח יש הוצאה גדולה ואין ביד העניים לקנות די ספוקם על כן נהגו לומר כל דכפין ייתי
 ויכול, כלומר מי שהוא רעב ואין לו מה יאכל יבא ויאכל עמנו. כל דצריך ייתי ויפסח, פירוש ...
 אין לו מצה של מצוה ולא צרכי הפסח, כגון חרוסת ומרור ויין לארבעה כוסות, לכך אומר כל
 דצריך ייתי ויפסח, כלומר יבא ויעשה סדר הפסח". וכך גם כאן מזמינים לסדר של פסח, מצה ויין.
 ואינו מזמין לאכילת קרבן פסח, שהרי אי אפשר למנות בליל פסח על הקרבן פסח, שאינו
 נאכל אלא למנוייו, כמבואר בשבלי הלקט סי' ריח (שאיין לנו פסח עתה, ואפילו אם היה לנו
 פסח עתה לא היינו מזמנין אותם, שאין הפסח נאכל אלא למנוייו כשהוא חי).
 וראה שערי שלום סנ"ז.

שמח רשימת היומן ע' קעט (אדמו"ר נ"ע ה' תמיד אומר "לשנה הבאה" הא' מלעיל, הב' מלרע).
שמש "באה עם הצאן, הטעם באל"ף, ותרגומו אתיא. ורחל באה, הטעם למעלה בבי"ת
 ותרגומו אתת. הראשון לשון עושה, והשני לשון עשתה" [וראה גם רש"י לך טו, יז.
 ויגש מז, כו. הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון שה ע' ז].

ובאגרות קודש חי"א אגרת ג'תקסו (במה שכ"ק אדמו"ר (מוהרש"ב) נ"ע ה' אומר השתא
 הכא לשנה הבאה בארעא דישראל, הבאה, מלעיל, היינו לשון עבר. ושואל איך יפרשו זה. הנה
 אף שלא שמעתי בפירוש, נראה לי לומר שפירושו כפשוטו, שזה תקופה שכבר התחילה, בשנת
 פסח זה עצמה, ולשנה הבאה מלרע – בני חורין, היינו בעתיד, ולהוסיף בם הכנות הדברים
 ובפרט ברוחניותם. כי לשנה הבאה בארעא דישראל תלוי רק בהאדם עצמו, שבחירה חפשית
 לו בפרט ברוחניות הדברים, אשר ארץ ישראל הוא שנמצא בהשגחה תמידית מד' אלקינו
 מראשית שנה עד אחרית שנה, תמידית ומיוחדת שזה תלוי באם אין הולכים בקרי כי אם בחקתי
 תלכו. ולכן כשאומר ומחליט לשנה הבאה בארעא דישראל – בידו להעשות כך על אתר וגם
 שעה אחת קודם, ומשא"כ להעשות בני חורין היינו להשתחרר משעבודים, הרי, כמו בדין
 הנגלה צריך לשטר שיחרור או לענינים מעין זה, וברוחניות הרי זה כמה שנאמר שרק הקב"ה
 שוחטו ליצה"ר שאז נעשים בני חורין, וכדו"ל אל תקרי חרות אלא חירות).

וראה רשימת היומן שם ע' קפ (כי "בארעא דישראל" אין צריך הקדמות לזה, ומחכים בכל
 עת, משא"כ "בני חורין" צריך הקדמת הגאולה, ואינו מוחלט). הערות ובאורים תתקלו ע' 32.
שנ "והיינו דכתיב העולם הבא, שכבר בא מקודם ששת ימי בראשית".

שנא "זה שקראו אותו חכמים העולם הבא, לא מפני שאינו מצוי עתה, וזה העולם אובד
 ואחר כך יבא אותו העולם, אין הדבר כן, אלא הרי הוא מצוי ועומד שנאמר אשר צפנת
 ליראיך פעלת וגו'".

מסלקין הקערה עם המצות לצד אחר ומוזגין לו כוס מסלקין הקערה (פסחים קטו, ב' וכאן הבן שואל מה נשתנה: בשב) כדי שיתמה התינוק

וישאל: עדיין לא קא אכלינן

אתו קא מיעקרי תכא מיקמן ומתוך כך יבוא לשאול שאר הדברים (שם תוד"ה כדי שנג).

ומוזגין לו כוס ב' וכאן הבן שואל (משנה פסחים קטז, א שנג) כאן, במזיגת כוס שני, הבן שואל מה נשתנה עכשיו שמוזגין כוס שני קודם אכילה (רש"י ורשב"ם שם שנג) ומתוך כך ישאל גם כן שאר השאלות ולכן מוזגין הכוס קודם אמירת ההגדה אף שאין צריך לאחזו בידו עד שיגיע ללפיקך (שו"ע רבינו סי' תע"ג ס"מ שנו).

ומוזגין לו. תיבת לו – טעות הדפוס, ובסידור קאפוסט הראשון שהגיהו אדמו"ר הזקן אינה. וכן השמיטה בשו"ע שלו (שער הכולל שנג, וראה לעיל פסקא קדש).

הבן שואל. זה שהתינוק דוקא שואל מעורר למעלה הענין דכי נער ישראל ואוהבהו, כתוב שנג המדבר בזמן דיציאת מצרים (שיחות חה"פ תש"ד שנט).

שנב "למה עוקרין את השולחן, אמרי דבי ר' ינאי כדי שיכירו תינוקות וישאלו ... עדיין לא קא אכלינן אתו קא מעקרי תכא מיקמן".

ובאוצר מנהגי חב"ד ע' קנט (ונראה שאדמו"ר זי"ע הי' מסיטה קימצא).

שנג "כלומר ומתוך כך יבא לישאל בשאר דברים, אבל במה ששאל למה אנו עוקרין השולחן לא יפטר ממה נשתנה".

וכן הוא בשו"ע ר' סי' תעג סל"ח (כדי שיראו התינוקות וישאלו למה מסירין המצות ועדיין לא אכלנו, ועל ידי כן יתעוררו לשאול גם כן שאר השאלות מה נשתנה כו').

סיכום הלכה זו של להתמיה התינוקות – ראה שו"ע ר' סי' תעג סי"ד (והערה קיד).

שנד "מזגו לו כוס שני, וכאן הבן שואל אביו".

שנה "מה נשתנה עכשיו שמוזגין כוס שני קודם אכילה".

שנו "ואף על פי שאין צריך לאחזו הכוס בידו עד שיגיע ללפיקך כמו שיתבאר, אף על פי כן צריך למזוג מיד קודם התחלת אמירת ההגדה, כדי שישאלו התינוקות למה שותין כוס

שני קודם הסעודה, שאין דרך לשותות כן בכל ימות השנה, ועל ידי כך יתעוררו לשאול גם כן שאר השאלות מה נשתנה וכו'".

*

והיינו שבתחלת הסדר נעשים 3 שינויים, כדי לעורר את הבן לשאול מה נשתנה:

(א) כרפס. (ב) סילוק הקערה. (ג) מזיגת הכוס השני.

ולכן "כאן, במזיגת כוס שני, הבן שואל מה נשתנה".

שנז פמ"ח סי"ג (לכן השמיט אדמו"ר בשו"ע תיבת לו ... ומה שבאיזה סדורים כתוב אצל כוס שני מוזגין לו כוס שני, הוא טעות הדפוס, ובסידור הראשון דקאפוסט שהגיה האדמו"ר הזקן לא נמצא תיבת לו).

שנח הושע יא, א (כי נער ישראל ואוהבהו וממצרים קראתי לבני).

שנט ס' השיחות תש"ד ע' 77 (דער ענין וואס א תינוק פרעגט די ד' קושיות, איז דער טעם המנהג, אויף לעורר זיין למעלה דעם: כי נער ישראל ואוהבהו).

הבן שואל מה נשתנה, בסידורים הישנים הי' גם כן גירסא: הבן שואל מה (שיחות חה"פ תש"ג אות ה^ט).

ובזהר חדש תיקונים שבסופו (קיב, ד^טא): בליל שימורים ... כד ייתי ליל פורקנא דילה [דשכינתא] אנהיר לה מ"ה דאיהו שמא מפרש בההוא זימנא בן שואל לאביו מ"ה נשתנה הלילה הזה כו'. עיי"ש ש^טב.

מנהגנו אשר השואל מקדים לאמירתו מה נשתנה: טאטע איך וועל בא דיר פרעגען פיר קשיות ש^טג.

— וגם אם אין לו אב אומר כן ש^טד — וממשיך:

מה נשתנה כו' הלילות. וואס איז אנדערש די נאכט פון פסח פון אלע נעכט פון א גאנץ יאָר. די ערשטע קשיא איז שבכל הלילות אין אנו כו' שתי פעמים, אלע נעכט פון א גאנץ יאָר כו' צוויי מאָל איין מאָל כרפס אין זאָלץ וואַסער דעם צווייטען מאָל מרור אין חרוסת. די צווייטע קשיא איז שבכל הלילות וכו'. לאחר אמירת מה נשתנה כנ"ל על ידי הקטן שבמסובים — נהג כ"ק מו"ח אדמו"ר לחזור ולאמור — בלחש — מה נשתנה כו' (עם הקדמה הנ"ל) והעתקתה ש^טה.

מה נשתנה כו' (משנה פסחים קטז, א ש^טו).

אנו. האל"ף קמוצה ש^טז.

מטבילין, מצה, מרור, מסובין, בסדר זה ש^טח הוא במשנה שבירושלמי רי"ף ורא"ש

שס ס' השיחות תש"ג ע' 54.

שסא בהוצאות ווארשא.

שסב והטעם שאומר "מה" (ולא "למה"), ראה הגדה שלמה ע' י, מפירוש הגדת דרמשטדט (מה נשתנה, אנו מתחילין ופותחין בלשון הכתוב, והי' כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת).

שסג ראה לעיל פסקה הא לחמא.

שסד באגרות קודש ח"ב אגרת רצג (לא שמעתי בזה לא טעם ולא מקור. ומה שנ"ל, שהוא מפני מכבדו בחייו מכבדו במותו, וכנפסק הדין בשו"ע יו"ד סר"מ (וראה ג"כ זח"ג ס"פ בחוקותי ובמקומות שציין בנצוצי זהר שם).

שסה ראה תורת מנחם התועדויות תשמ"ג ח"ג ע' 1230 (ענין זה (שעורך ה"סדר" חוזר ואומר "מה נשתנה"), אינו ענין של מנהג טוב והידור כו' בלבד, אלא מפורש כן ברמב"ם: בהלכות חמץ ומצה (פ"ח ה"ב) כותב הרמב"ם: "מוזגין הכוס השני וכאן הבן שואל, אומר גם הקורא (עורך ה"סדר") "מה נשתנה").

שסו במשנה (וכאן הבן שואל אביו ... מה נשתנה ...).

שסז לאפוקי מהדפוסים הראשונים של סדור תורה אור, שנדפס בהם אנו בחטף פתח.

והיינו כי אני ואנחנו — האל"ף בחטף פתח. אנכי ואנו — האל"ף קמוצה.

שסט במשנה שבבבלי הסדר הוא: מצה, מרור, צלי, מטבילין. והיינו שמטבילין הוא בסוף. ואילו במשנה שבירושלמי ושביר"ף ורא"ש הסדר הוא: מטבילין, מצה, צלי. והיינו שמטבילין הוא בתחלה.

(אבל שתי קושיות האחרונות חסרות שם. והגהת הב"ח ברי"ף שס"ט צ"ע) בסידור ר' עמרם גאון (בכתיב ב"מ שט) בסידור ר' סעדי' גאון, רמב"ם, טור שטא, אבודרהם שטב (מדמקדימין פירוש קושית מטבילין לפירוש שאר ירקות) זבח פסח למהר"י אברבנל, פרי עץ חיים, סידור האריז"ל, משנת חסידים ועוד. וכן הוא בהגדה הראשונה שבדפוס (שונצינו 1485 שטג). וזהו מתאים לסדרם בליל זה: טיבול (עכ"פ הראשון שהוא אינו אלא להתמי' את התינוקות), מצה, מרור, וקושית מטבילין אינה בכלל הנ"ל, כי נתוספה זמן רב אחרי קושיות הראשונות, היינו כשחדלו מלאכול בהסיבה כל השנה שטד. ולכן לא נזכרה במשנה וגמרא (הגר"א שטג). ופירושו צע"ג, כי ברמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ח ה"ב הביא קושית מסובין וגם קושית כולו צלי, הרי זהיו שואלים מסובין גם בזמן בית המקדש שטו) ולכן באה גם כן בסוף כל הקושיות לכל הדעות. ועיי' בפרי עץ

והוא המקור לנוסח שלנו, שמטבילין בא בתחלה.
שס"ט כה, ב — שהוסיף בנוסח המשנה שברי"ף את קושית מרור (אחרי מצה).
שע בסדר רב עמרם גאון (ירושלים תער"ב) מופיעה שאלת מטבילין בסוף; ובשוה"ג שם (בכ"י ב"מ מובא כאן שאלת "אין אנו מטבילין פעם אחת", וכן נוסח הרמב"ם). והוא כתב יד בריטיש מוזיאון מס. 1067 (שנדפס במהדורת צילום).
שעא "וצריך שיאמר שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו פעם אחת והלילה הזה ב' פעמים ... שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות והלילה הזה מרור"
שעב "ופירוש אין אנו מטבילין ... שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות והלילה הזה מרור. פירוש שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות מתוקים והלילה הזה מרור".
שעג מהדורת צילום (לייפציג תרפ"ג).
 שוב נדפסה (ירושלים תשכ"א) מהדורת צילום של הגדה הראשונה בדפוס (ואדי אל חג'ארא רמ"ב), וגם שם הוא בסדר הזה.
שעד כמובא בשו"ע ר"י ס' קסז סט"ו (שכן היה מנהגם כשמתחברים לאכול בחבורה אחת היה כל אחד מיסב על מטתו ולא היה קבע סעודה בלא הסיבה ... ועכשיו שאין אנו רגילין בהסיבה), וס' ריג ס"א (בימיהם שלא היה קבע לסעודה בלא הסיבה ... ובזמן הזה שאין דרכנו בהסיבה כלל).
 וראה גם לעיל ס' תעב ס"י (אין רגילות להסב כלל בארצות הללו).
שעה בפירושו להגדה (הלילה הזה כולנו מסובין, שלא הוזכר במשנה קושיא זו, מפני כשהי' בית המקדש קיים היה קרבן פסח, לכן הי' הקושיא הלילה הזה כולו צלי, ומסובין לא נחשב להם בשינוי, כי היו יושבין תמיד מסובין, שכן היה דרכם, כמו שמוזכר בגמרא בכמה מקומות, אבל עכשיו שאין לנו קרבן פסח, לא נחשב לנו שינוי זה, וחשיבו מסובין שינוי, שאין דרכנו לישב מסובין כל השנה).
 ואף שמסתבר כדבריו; מכל מקום לפי זה צע"ג ברמב"ם.
 וראה הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תתו ע' 7.
שעו וכן נראה גם בב"י ס' תעה ד"ה כתב אחי ה"ר יחיאל (שהלל כשהיה כורך בהסיבה היה אוכל).
 ב"ח שם (שבזמן שבית המקדש קיים היה צריך הסיבה משום פסח).
 פר"ח ס"א ד"ה ומ"ש ואוכלם (והלל היה ודאי אוכל בהסיבה).

חיים שנת אשר סדר הנ"ל מתאים לסדר העולמות מלמטה למעלה: עשי' יצירה בריאה אצילות.

אין להקשות שנת אם כן לנוסח הרמב"ם שנת למה לא נזכרה קושית מסובין בש"ס – ואינה קושיא, שהרי נכצ"ל שלהרמב"ם נשנית קושית מסובין (אם במשנה או בגמרא) ש – שהרי לא יחדש מעצמו בנוסח שהיו אומרים – מה שלא הובא בשום מקום!

ועוד י"ל בכהנ"ל שפא, ובהקדם – שכמה שינויים ישנם בכת"י הש"ס – לא רק בהסדר, כי אם גם במנין הקושיות [יש שהושמטה קושית מרור, או צלי (אפילו בזמן שבית המקדש קיים)].

והטעם י"ל, כי על פי דין אין מעכב לומר בדוקא כל הקושיות, ואפילו לא לכתחילה (פסחים קטו, ב: פטרתון לומר שפא),

ולכן הי' בזה מלכתחילה שינויי מנהגים, או שלא הי' מנהג קבוע בכלל עד שלאחרי זמן (בזמן שבית המקדש הי' קיים שפא – כדמוכח מהרמב"ם)

שוע"ר שם ס"כ (והלל לא היה אוכל מצה קודם כריכה זו, ובמצה שבכריכה זו הוא יוצא ידי חובתו, והיה צריך להסב באכילתה, לפיכך גם אנחנו צריכים להסב). אף שהלל הי' בזמן בית המקדש.

וראה הערות ובאורים תתטז ע' 19. א'קכד ע' 73 ואילך.
שעז שער חג המצות פ"ו (מה נשתנה ... ודע כי רמזו בכאן נגד ד' עולמות אבי"ע מלמטה למעלה).

שעח המשך הערה זו נוספה בהוצאת קה"ת תשל"ג.
שעט היינו בשלמא לפי המובא לעיל מהגר"א (ומסובין לא נחשב להם בשינוי, כי היו יושבין תמיד מסובין, שכן היה דרכם, כמו שמוזכר בגמרא בכמה מקומות).
לפי זה מובן הטעם שקושית מסובין אינה במשנה וגמרא, כי היא נוספה על ידי הגאונים, ומקורה הראשון הוא בסדר רב עמרם גאון וסדר רב סעדי' גאון.
משא"כ לנוסח הרמב"ם, שהקשו קושית מסובין גם בזמן בית המקדש, אם כן למה לא נזכרה בש"ס.

שפ שהרמב"ם גורס כן גם בתלמוד שלנו.
שפא שגם הרמב"ם מודה שקושית מסובין אינה בתלמוד שלנו, כי אף שקבעו קושית מסובין בזמן בית המקדש, מכל מקום עדיין לא איחדו את המנהגים בתקנה אחת לכולם, עד אחר זמן התלמוד. ובזמן התלמוד עדיין הסתפקו בחלק מהקושיות, כדאמרינן "פטרתון לומר".
שפב ויפרש הרמב"ם כפירוש הרשב"ם שם (וכיון ששאלו לנו מה נשתנה אין אנו צריכין לומר מה נשתנה, אלא להשיב על דבריו).

דלא כדברי התוס' שם ד"ה כדי (מה ששאל למה אנו עוקרין השלחן לא יפטר ממה נשתנה. וההיא דאביי לא פירשה הגמרא אלא תחלת שאילתו).

ואנן קיי"ל כדברי התוס', כמבואר בשוע"ר סי' תעג ס"מ (ועל ידי כך יתעוררו לשאול גם כן שאר השאלות מה נשתנה וכו').

שפג שכבר אז תיקנו את חמשת הקושיות. אבל עדיין לא נתאחדו המנהגים באופן סופי, ולכן אמרו בגמרא "פטרתון לומר". וראה שערי שלום סס"ד.

איחדו המנהגים ותיקנו
לומר כל חמש הקושיות
בכל מקום „שיהיו כל
ישראל עושים מעשה
אחד“,

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות,
שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפילו
פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים: שבכל

ועל דרך הפירוש באתקין ר' אבוהו בנוגע לתקיעת שופר (רב האי גאון בב"י או"ח סי'
תק"צ^ט).

שתי פעמים. אף שמטבילין ג"פ^ט – טבילת המרור והחזרת דכורך כאחד חשיבי (ט"ז
סי' תע"ה^ט).

שפד ד"ה ומ"ש רבינו דמספקא (וכתבו הרא"ש והר"ן, שנשאל רבינו האי, וכי עד שבא רבי
אבהו ותיקן שיהיו תוקעין תשר"ת תשר"ת תר"ת לא היו ישראל יוצאים ידי תקיעת שופר.
והשיב כך היה הדבר מימים קדמונים מנהג בכל ישראל, מהם עושים תרועה יבבות קלות ומהם
עושים יבבות כבדות שהם שברים, ואלו ואלו יוצאים ידי חובתם, שברים כבדות תרועות הן,
יבבות קלות תרועות הן, והיה הדבר נראה כחלוקה, אף על פי שאינה חלוקה, ולא היו מטעים
אלו את אלו, כי חכמים של הללו מודים דיבבות תרועות הן וחכמים של הללו מודים כי שברים
תרועות הן. וכשבא רבי אבהו ראה לתקן תקנה שיהיו כל ישראל עושים מעשה אחד ולא יראה
ביניהם דבר שההדיוטות רואים אותו כחלוקה).

והובא גם בשו"ע ר' סי' תקצב ס"ד (שמן התורה, בין שברים בין תרועה שלנו הכל נקרא
תרועה, ואין שיעשה אדם בין שברים לבד בין תרועה שלנו לבד הוא יוצא ידי חובתו. ובדורות
הראשונים היו מקצת מקומות נוהגין לעשות שברים ומקצת נוהגין לעשות תרועה שלנו, ואלו
ואלו יוצאין ידי חובתן מן התורה. אלא לפי שהיה הדבר נראה כמחלוקת בעיני ההמון, לכן
ראו חכמים לתקן שיהיו כל ישראל עושין מעשה אחד, ולא יראה ביניהם דבר שנראה כמחלוקת
בעיני ההמון, התקינו לתקוע תשר"ת ג' פעמים תשר"ת ג' פעמים ותר"ת ג' פעמים, כדי לצאת
מספיקות ההמון מחמת חלוקת מנהגים).

*

ועד"ז ביאר הרב כשר בהגדה שלמה ע' 27, שבתחלה היו נוסחאות שונות בהגדה, ובזמן
רבנן סבוראי נתמזגו לנוסח אחד, עם הוספת פסקאות, כעין דאתקין ר' אבהו לענין תקיעות.
ועדיין לא כולם קיבלו את הנוסח המאוחד, עד לתקופת רב נטרוני גאון, כמבואר בתשובתו
המועתקת שם (מי שאומר ... ואינו אומר ... מי שנוהג מנהג זה אין צריך לומר שלא יצא
... מאי איכפת להם לומר ... במנהג של שתי ישיבות, שכל מי שאינו נוהג מנהג שלנו לא
יצא ידי חובתו). וראה לעיל (הערה צח).

שפה ונתבאר בשו"ע ר' סי' תעה ס"ז (יש נוהגין שלא לאכול בלילה זה שום טיבול רק שני
טיבולים אלו, דהיינו טיבול הראשון שקודם אמירת ההגדה וטיבול המרור בחרוסת,
כדי שיהא ניכר ששני טיבולים אלו הם לשם מצוה).

שפו ס"ק ו (דאלו שנים של חרוסת הם נחשבים לאחד, דאין עושין כן אלא משום ספיקא).
אמנם יתבאר לקמן, פיסקה שלחן עורך (מתחילין ... באכילת הביצה ... וטובלה במי
המלח). ונתבאר בלקוטי מהרי"ח (יש נוהגין לטבול הביצה במי מלח ... דכל הטיבולי המי
מלח כחד יחשב, וכדרך שכתב הט"ז לענין הטבילה של הכריכה בחרוסת).

הגדה של פסח

הַלֵּילֹת אָנוּ אוֹכְלִין חֲמִין אוּ מִצָּה הַלֵּילָה
 הַזֶּה כָּלוּ מִצָּה: שֶׁכָּבֵל הַלֵּילֹת אָנוּ
 אוֹכְלִין שָׂאֵר יְרָקוֹת הַלֵּילָה הַזֶּה מָרוֹר:
 שֶׁכָּבֵל הַלֵּילֹת אָנוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבֵינָהּ וּבֵין
 מְסֻבִּין הַלֵּילָה הַזֶּה כָּלָנוּ מְסֻבִּין:

ומחזירין הקערה ומגלין מקצת הפת ואומרים עבדים וכו':
**עֲבָדִים הֵיינוּ לַפְּרֹעָה בְּמִצְרַיִם וַיּוֹצִיאֵנוּ
 יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה**

הלילה הזה מרור. אינו
 אומר כלו מרור מפני
 שאוכלים שאר ירקות,
 בטבול ראשון (תוד"ה
 הלילה פסחים שם).

שבכל הלילות אנו
 אוכלין בשר צלי שלוק
 ומבושל הלילה הזה כולו
 צלי (משנה שם) כן ה' שואל
 בזמן שבית המקדש ה'
 קיים.

אינו שואל על החיוב
 לשתות ד' כוסות – כי הוא

מדרבנן לגמרי ואין בו דבר מן התורה, משא"כ הסיבה שחיובה במצה, ומטבילין –
 שטיבול השני הוא במרור (מהר"ל¹⁹⁰).

ומחזירין הקערה ומגלין מקצת הפת, כי הגדה צריכה להיות על המצות, לחם עוני שעונין
 עליו דברים הרבה (פסחים קטו, בש"פ¹⁹¹).

עבדים היינו כי מתחיל בגנות מאי בגנות רב אמר מתחילה עובדי עבודה זרה ושמואל

שפז בפירוש גבורות ה' להגדה (במאמר מה נשתנה לא זכר ד' כוסות, כי לא זכר דבר שהוא
 תקנת חכמים, כמו ד' כוסות שהוא תקנת חכמים לגמרי, אבל מצה ומרור אינו תקנת
 חכמים. אע"ג דמזכיר כלנו מסובים, שהוא גם מדרבנן, כיון שהסיבה היא למצה שהיא
 מדאורייתא שפיר שואל על זה. וכן ב' טבולין, אע"ג דטבול ראשון מדרבנן, וגם החרוסת
 בטבול השניה מדרבנן, שואל עליו, דפירושו הלילה הזה שני טיבולין וטיבול אחד יש מרור
 שהוא מן התורה, אע"ג דחרוסת גופא מדרבנן הוא, כיון שחרוסת הוא למרור שהוא מן התורה
 שפיר שואל עליו מה נשתנה, אבל ארבע כוסות שהוא מדרבנן לגמרי ואין בו דבר מן התורה
 אינו שואל). וראה הערות ובאורים תתקנט ע' 73.

ובאגרות קודש ח"ב אגרת שנ (במ"ש בהערותיו שם, שלכן אין שואלין על הד' כוסות כי
 עדיין לא שתו אותם, משא"כ שאר הקושיות, וע"פ מ"ש במרדכי סוף פסחים שבזמן שביהמ"ק
 ה' קיים אוכלין הסעודה קודם הסדר (וכבר כתבתי בהגדה הנ"ל ע' 35 שאין כן דעת הרמב"ם).
 ולפענ"ד אי אפשר לומר כן, כי גם הפסח מצנן] מצוה ומרור אכלו רק אחר שאילת הקושיות
 דמטבילין וצלי).

והכוונה למה שנדפס לקמן פסקה שלחן ערוך ד"ה להעיר (ובדפוסים הראשונים של לקוטי
 טעמים ומנהגים הוא בע' 35), שם הובאו דברי המרדכי (הערה תתפד) והרמב"ם (הערה תתפה).
שפח וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סמ"ד (לפי שצריך לומר ההגדה על מצה ומרור וחרוסת ושני
 תבשילין כמו שנתבאר למעלה. ולכן יש לזהר שתהא המצה מגולה קצת).

וראה גם לעיל פסקה יחץ ויקח (והערה רצט).

אמר עבדים היינו (פסחים קטז, א) והאידנא עבדינן כתרומיהו (רי"ף ורא"ש. ועיי"ש פירוש ר"ח שפ"ט אבודרהם שצ). וי"ג רב (סידור ר' עמרם גאון שצא) או רבא (הרב המגיד הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ד שצב. ועייין בדקדוקי סופרים לפסחים) אומר עבדים היינו ואם כן אתי שפיר מנהגנו כי הלכתא כרב באיסורי והלכתא כרבא (ומש"פ בס' אמרי שפר להנצי"ב – פיסקא מתחלה עובדי עבודה זרה שצג – תמוה, שהוא סותר למ"ש ברי"ף, ר"ת, אבודרהם ורא"ש הנ"ל. ועכ"פ ה"ל לו להזכירם), ולכן הקדים מסדר ההגדה עבדים היינו אף כי ענין המסופר בפסקא מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו קדם למאורע של עבדים היינו (אבודרהם שצד).

עבדים היינו גר' אלקינו גר' ובזרוע נטוי', מיוסד על הכתוב (דברים ו, כא) ובהוספות התיבות אלקינו. ובזרוע נטוי' שאינם בקרא שצה. וראה בפרי עץ חיים שצו משנת חסידים שצז וסידור האריז"ל שצח הביאור – על דרך הסוד

שפט "מתחיל בגנות מאי היא, אמר רבא מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו. רב יוסף אמר עבדים היינו לפרעה. והאידנא עבדינן כתרומיהו".

והיינו שאין המחלוקת בין רב לשמואל, אלא בין רבא לרב יוסף. **שצ** "מאי גנות אביי אמר מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו. ורבא אמר מתחלה עבדים היינו לפרעה במצרים... ואביי ורבא הלכתא כרבא. ועוד דאמר ליה רב נחמן לדארו עבדיה עבדא דמפיק ליה מאריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא טובא מאי בעי למיעבד. אמר ליה בעי אודויי ושבוחי טובא, מיד פתח ואמר עבדים היינו לפרעה במצרים. ולפי שהלכה כרבא, ואף רב נחמן סבר כותיה, לכך מחבר הגדה זו חבר תחלה כרבא ואחר כך כאביי".

שצא "שכך שנינו מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ואמרנו מאי גנות רב אמר עבדים היינו". **שצב** "בגמרא מאי גנות, רב אמר מתחלה עובדי אלהים אחרים, רבא אמר עבדים היינו לפרעה במצרים).

שצג "ודאי לכו"ע הנוסחא שלנו מקובל ה', אלא שמחולקים בפירוש המשנה". **שצד** "לכך מחבר הגדה זו חבר תחלה כרבא ואחר כך כאביי". וראה הערות ובאורים תתקנט ע' 80 וע' 86. תתקס ע' 10.

שצה שתיבות אלו מופיעים רק בואתחנן ה, טו (ויוציאך ה' אלקיך משם ביד חזקה ובזרוע נטוי'). וראה גם לקמן (הערה תד).

ומטעם זה נוהגין שאחד מששת המינים הוא הזרוע, כמבואר בשוע"ר סי' תעג ס"כ (וכבר נהגו מדורות הראשונים שהבשר יהיה מפרק הנקרא זרוע, לזכר שגאלם הקב"ה בזרוע נטויה). **שצו** פ"ו (ויוציאנו ה' אלקינו משם שהם או"א, ביד חזקה ובזרוע הנטוי', ר"ל בהתלבשות הזרועות של אריך אנפין המורים ליד חזקה וזרוע הנטוי').

שצז פ"ז אות ב (ויוציאנו ה' אלקינו שהם או"א, שיצאו והלבישו הזרועות דאריך אנפין, וזהו ב"ד חזק"ה ובזרוע נטוי"ה).

שצח בסדור הר"ש מרשקוב (ויוציאנו ה' (אבא) אלהינו (אמא) משם, שהם או"א שיצאו והלבישו זרועות אריך אנפין... ביד חזקה ובזרוע נטוי').

ובסדור קול יעקב (ויוציאנו ה' (אבא) אלהינו (אימא) משם (מן הגרון) ביד חזקה ובזרוע נטוי' (זרועות אריך אנפין המתלבשים באו"א).

ובסידור רבינו ז"ל שצט נתבאר ע"פ דא"ח. ושייכות ובזרוע נטורי' לאלקינו מובן גם ע"פ מרז"ל אשר אלקים מורה על מדת הדין (ב"ר ספי"ב) וזרוע היינו יד שמאל (ברכות ו', א"תא נזיר ג, ב"ב).

לפרעה – מלך קשה – במצרים – שלא הי' עבד יכול לברוח משם (ילקוט שמעוני רמז רסט"ג).

משם – בכתובי נאמר ממצרים. וצ"ע טעם השינוי.

הרי אנו כו' משועבדים היינו לפרעה. כמובן אין הכוונה לפרעה שבימי משה, אלא שכל מלכי מצרים נקראו בשם כללי: פרעה (רש"י תהלים ל"ד, א"ת). ואף שבימי המשנה וסידור ההגדה כבר בטל מנהג זה (וכקושי האבודרהם^ט). ולכן השמיט תיבת לפרעה בנוסח ההגדה י"ל – לתרץ נוסח שלנו – שבטל מפני שביציאת מצרים ירדה מצרים מגדולתה. ואחר כך היתה בעליות וירידות וגם נכבשה על ידי אחרים. אבל אלו לא הוציא הקב"ה

ובסידור תקמ"א, ושל ר' אשר (ויוציאנו ה' אלהינו משם, או"א מגרון דז"א, ביד חזקה ובזרוע נטוי', זרועות דאריך).

שצט ד"ה עבדים רצג, ב (הנה מבואר בפרי עץ חיים ובמשנת חסידים ... ויוציאנו ה' אלהינו בחי' א"ן^א), ביד חזקה ובזרוע נטוי', על ידי בחי' ב' זרועות דאריך אנפין כו' עיי"ש באריכות. והנה להבין כל זה ...).

ת פ"ב, טו (ה' אלהים ... אם בורא אני את העולם ... במדת הדין). וראה ב"ר פל"ג, ג (בכל מקום שנאמר אלהים הוא מדת הדין). רש"י נח ח, א (אלהים, זה השם מדת הדין הוא).

תא "נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו, בימינו זו תורה שנאמר מימינו אש דת למו, ובזרוע עוזו אלו תפילין".

תב "מניין לאומר שמאל שהיא שבועה, שנאמר ובזרוע עוזו". וברש"י שם (מדכתיב ימינו וכתוב ובזרוע עוזו, אלמא דזרועו היינו שמאלו. והכי נמי אמרינן בפרק קמא דמסכת ברכות מנין שהקב"ה מניח תפילין דכתיב ובזרוע עוזו ואין עוזו אלא תפילין כו', ותפילין בשמאל קיימי).

תג "מתחלה לא היה עבד יכול לברוח ממצרים, ועכשיו הוציא המקום ששים רבוא בני אדם ממצרים". רש"י יתרו יח, י (אשר הציל אתכם מיד מצרים, אומה קשה. ומיד פרעה, מלך קשה).

תד ואתחנן ו, כא (ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה). וראה שם ה, טו (ויוציאך ה' אלקיך משם ביד חזקה ובזרוע נטוי'). לעיל (הערה שצה).

תה "כל מלכי מצרים פרעה".

תו "וכתיב במחזור ויטרי דלא גרסינן משועבדים היינו לפרעה במצרים, אלא משועבדים היינו במצרים. וכן נראה בעיני כי פרעה כבר היה מת. וא"ת שכך קוראים שם לכל המלכים כלם, כבר נתבטל זה השם מביניהם בימי מחבר הגדה זו" [ואינו במחזור ויטרי שלפנינו].

לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם, וַאֲפִילוֹ כָּלְנוּ חֲכָמִים
כָּלְנוּ נְבוֹנִים כָּלְנוּ יוֹדְעִים אֶת־הַתּוֹרָה

את אבותינו ממצרים היתה
נשאר בתוקפה (להעיר
מילקוט שמעוני רמז רל:
כשיצאו ישראל ממצרים בטלה

מלכותן של מצרים כו' פרעה שולט מסוף העולם ועד סופו כו' בשביל כבודן של ישראל)
וכל הנימוסים ומנהגי המלוכה היו נשמרים. ועל כרחק צריך לומר כן לתרץ מה שהיו
אומרים – גם לפי נוסח האבודרהם – משועבדים היינו במצרים, אף בזמן שבטלה מלכות
מצרים.

ואפילו כולנו חכמים כו' וראי' לזה: מעשה ברבי אליעזר כו'.

כולנו נבונים כולנו יודעים ואין אומרים כולנו זקנים⁹⁸, וכ"כ בשבלי הלקט הובא בתניא
רבתי⁹⁹. ובברית הלוי למהר"ש אלקבץ, אף שמיישב ב' הנוסחאות¹⁰⁰, אעפ"כ בהגדה שלו
השמיט כולנו זקנים (שער הכוללת¹⁰¹). וכן אין תיבות אלו גם בספר המצות להרמב"ם מ"ע
קנ"ז (משא"כ בהגדה שבחיבורו), בזבח פסח למהר"י אברבנאל¹⁰², פרי עץ חיים¹⁰³, משנת
חסידים¹⁰⁴, סידור קול יעקב¹⁰⁵, הגר"א¹⁰⁶.

תז גם קטע זה הוא בשבלי הלקט, המועתק בתניא רבתי, שמצויין לקמן בסמוך (והנה מביא
ראיה הלכה למעשה, מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע וכו'), ובזבח פסח המצויין לקמן
בסמוך (הביא המגיד ראיה איך המרבה לספר ביציאת מצרים הוא המשובח, ואפילו לחכמים
ולנבונים וליודעים את התורה כולה, מאותה עובדה שקרה לחמשת גדולי הדור).
וראה הערות ובאורים א'קכד ע' 99.

תח כפי שהוא בנוסח ההגדה של הרמב"ם ועוד. ובאבודרהם (ובסדר רב עמרם גורס כלנו
זקנים שכבר שמענו והגדנו זה כמה שנים).

תט פירוש ההגדה שבשבלי הלקט, שמועתק בתניא רבתי (פירוש ההגדה כפי שמצאתיה בס'
שיבולי הלקט), הנוסח הוא (ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה).
תי "ויש שגורסים זקנים, וכן גריס הרמב"ם ז"ל, ונכון הוא כי זה יקנה דברים מהנסיון שיעור רב".
תיא פמ"ח סכ"א (ולא גריס כולנו זקנים, וכן הוא הגירסא בתניא רבתי בשם שבלי הלקט,
ובכל סדורי האריז"ל ובפרי עץ חיים ... ובספר ברית הלוי ממהר"ש אלקבץ מיישב גם
גירסת הרמב"ם כולנו זקנים, אעפ"כ בסדר הגדה שלו לא גריס כולנו זקנים).

תיב "וכנגדם אמר ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה, כי רמז בחכמי
היודעים ... בנבונים ... כולנו יודעים ...).

תיג פ"ו (ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים בסוד חב"ד).

תיד פ"ד ס"ו (ואפילו כולנו חכמים חכמה, נבונים בינה, יודעים בסוד הדעת).

תטו "ואפילו כולנו חכמים (מצד מוח חכמה), כולנו נבונים (מוח בינה), כולנו יודעים (מוח
דעת)".

וכן הוא בסדור של ר' אשר (ואפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים את התורה
(חב"ד)).

אבל בסדור הר"ש מרשקוב גורס גם "כולנו זקנים".

תטז "אפילו כולנו חכמים כולנו נבונים כולנו יודעים כו', כצ"ל. והן נגד ג' ראשונות חב"ד".

מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים (מכילתא סוף בא"ת).
מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים, וכל

זח"ב מא, א"ת – אבל אין מוכרח שם דקאי על ליל פסח דוקא – רמב"ם הל' חמץ ומצה
 רפ"ז ת"ט סמ"ג מ"ע מ"א תכ. ס' החינוך מ' כ"א תכא. רבינו בריש הל' פסח תכב ועוד).

ואף נשים חייבות במצוה זו^{תכג} (מדאורייתא – לדעת החינוך תכד ולר"י בתוד"ה שאף
 מגילה ד, א תכב. ועיין תוד"ה מי סוכה ל"ה, א תכב – או מדרבנן. ראה ברכי יוסף סי' תע"ג

ת"ז "שם היתה חבורה של חכמים או של תלמידים שצריכים לעסוק בהלכות פסח עד
 חצות".

ת"ח שם מ, ב (פקודא בתר דא לספר בשבחא דיציאת מצרים דאיהו חיובא על בר נש לאשתעי
 בהאי שבחא לעלמין), מא, א (חובה איהו על בר נש לאשתעי תדיר קמי קודשא בריך
 הוא ולפרסומי ניסא בכל אינון ניסין דעבד).

ת"ט "מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה
 עשר בניסין".

תכ "מצות עשה מן התורה לספר ניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל ט"ו בניסין".
תכא "לספר בענין יציאת מצרים בליל ט"ו בניסין".

תכב "לספר ביציאת מצרים באותו הלילה".

תכג בקטע שלפנינו בא להוכיח דקיי"ל שהנשים חייבות במצות ההגדה, דלא כמשמעות
 התוס' קח, ב ד"ה היו באותו הנס (והא דאמרינן דפטורות מסוכה, אף על גב דאף הן
 היו באותו הנס כי בסוכות הושבתי. התם בעשה דאורייתא, אבל בארבעה כוסות דרבנן תיקנו
 גם לנשים כיון שהיו באותו הנס).

הרי דבכל מקום שהחיוב באנשים הוא דאורייתא, ונשים פטורות מטעם מצות עשה שהזמן
 גרמא, לא חייבו אותן חכמים מטעם שאף הן היו באותו הנס. וכן במצות ההגדה, שהיא
 באנשים מן התורה, ונשים פטורות מטעם שהזמן גרמא.

תכד סוף מצוה כא (ונוהגת בזכרים ונקבות בכל מקום ובכל זמן).

תכה בתוס' שם (גבי מצה יש מקשה למה לי היקשא דכל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו בקום
 אכול מצה, תיפוק ליה מטעם שהן היו באותו הנס. וי"ל דמשום האי טעמא לא מחייבא
 אלא מדרבנן, אי לאו מהיקשא. ורבינו יוסף איש ירושלים תירץ דסלקא דעתך למיפטר מגזירה
 שוה דט"ו ט"ו דחג הסוכות).

והיינו שחיוב אכילת מצה לנשים למדים מהיקשא, כמבואר בגמרא מג, ב. ומובא בשוע"ר
 סי' תעב סכ"ה (ובאכילת מצה הן חייבות מן התורה, לפי שהוקשה מצות עשה של אכילת
 מצה למצות לא תעשה של אכילת חמץ).

ומקשים התוס', למה לא סגי בטעם שאף הן היו באותו הנס.

ומתרגים התוס' בתירוץ ראשון, שאף הן היו באותו הנס מועיל רק מדרבנן, ואילו ההיקש
 מחייב אותן מן התורה.

ורבינו יוסף תירץ, שבאמת אף הן היו באותו הנס מחייבן מן התורה, אלא שבמצה זקוקים
 להיקש לחיובן, כדי שלא נפטרין מגזירה שוה.

יוצא אם כן שלתירוץ הראשון, חיוב ההגדה בנשים הוא מדרבנן, ואילו לר"י הוא מן התורה,
 מטעם אף הן היו באותו הנס, כמבואר בברכי יוסף דלקמן (דמתירין רבינו יוסף איש ירושלים,

ס"ק ט"ו תכז ובשבח פסח תכח בארוכה, וכן משמע דעת רבינו בשו"ע שלו סי' תעב סכ"ה תכט. וגם בס' בית דוד תל דקס"ד דפטורים – וכן סבירא ל' להמנחת חנוך תלא – חזר בו בספרו לחם הפנים תלב. ראה ס' מגיד דבריו ס' מ"ב תלג).

שתירץ דאצטריך הקשא משום גזירה שוה דט"ו ט"ו, משמע דגם מדאורייתא מחייבין להו מטעם שאף הן).

תכו "דבהלל דלילי פסחים משמע בפרק ערבי פסחים (דף קח.) דמחייבי בד' כוסות, ומסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא כדי לומר עליהם הלל ואגדה. שאני הלל דפסח דעל הנס בא, ואף הן היו באותו הנס".

שיש לעיין בסוף דבריו, אם הכוונה שגם חיוב ההגדה בנשים הוא מן התורה. וראה הערות ובאורים א' עא ע' 40.

תכז "איכא למידק על הרב בית דוד דקפסיק ותני דבמילי דאורייתא לא אתמר שאף הן [ב]כלל, ופטורות, עפ"י דברי התוס' הנז', כאלו הא דהתוס' מילתא פסיקתא ולא רבו עליה, והא אשכחן להתוספות פ"ק דמגילה דף ד' (ע"א ד"ה שאף) שכתבו וז"ל, יש מקשים למה לי הקשא דכל שישנו וכו' תפוק ליה מטעם שאף הן. וי"ל דמשום האי טעמא לא מחייב אלא מדרבנן אי לאו מהקשא ... וכפי זה בהגדה נמי, אף שהוא מצות עשה מדאורייתא ופטורות הנשים מטעם דהוי מצות עשה הזמן גרמא, מכל מקום מחייבי מדרבנן מטעם שאף הן".

תכח פסקה מגיד אות ג (הדבר פשוט אצלי שאף הנשים חייבות בסיפור ההגדה וההלל, אף שהוא מצות עשה שהזמן גרמא). ומביא את דברי הבית דוד (דלקמן) והברכי יוסף (דלעיל) ודן בדבריהם.

תכט "אף שהנשים פטורות מכל מצות עשה שהזמן גרמא בין של תורה בין של דברי סופרים, אף על פי כן חייבו אותן חכמים בכל הדברים שתקנו כלילה זה, לפי שאף הם היו באותו הנס של יציאת מצרים. ובאכילת מצה הן חייבות מן התורה". הרי שחיובם בסיפור יציאת מצרים כלילה זה הוא מדברי סופרים.

וראה שערי שלום סע"ד. הערות ובאורים תתק"ז ע' 49. א"ט ע' 52. א"ח ע' 13. א' עא ע' 40. וכן נראה בשו"ע ר סי' תעג סמ"ב (צריך לומר ההגדה בלשון שמבינים הקטנים והנשים), דהיינו שיוצאות בשמיעת ההגדה מהבעל, כמבואר שם סכ"ד (שאומר ההגדה ... בני הבית שהן יוצאין בשמיעה מבעל הבית).

תל למוהרי"ד אב"ד שאלוניקי, סי' רנו (נראה דאין הטעם מפני שהנשים חייבות בקריאת ההגדה, שהרי מצות עשה שהזמן גרמא היא ... ואף על גב דאמרינן פרק ערבי פסחים דף ק"ח אריב"ל נשים חייבות בד' כוסות שאף הן היו באותו הנס ... היינו דוקא במצוה דרבנן, כמ"ש התוס' שם, אבל במצוה דאורייתא כיון שהיא מצות עשה שהזמן גרמא אין לחייב הנשים בשביל שהיו באותו הנס, שהרי מצות סוכה היו באותו הנס, כי בסוכות הושבתי, ועכ"ז פטורות, והכא מצות קריאת ההגדה כיון שהוא של תורה, כמ"ש הרמב"ם (פ"ז ה"א), אין לחייבם מטעם דהיו באותו הנס. ואף על גב דחייבות באכילת מצה אף שהיא מצות עשה שהזמן גרמא והיא דאורייתא, היינו משום הקש דכל שישנו בכל תאכל חמץ ישנו בקום אכול מצה).

תלא מצוה כא ס"ק ו (ונוהגת וכו'). דבר זה חידוש גדול אצלי, למה יהי' נוהג מצוה זו בנשים כיון דהוי מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות).

תלב בפירושו על ההגדה (ראה הערה הבאה).

תלג בפירושו על ההגדה דיני קדש ורחץ סמ"ב (אם נשים חייבות באמירת האגדה כליל פסח

ואין מברכין על מצוה זו, וכמה טעמים נאמרו בזה: כי כבר יצא באמירת זכר ליציאת מצרים שבקדוש, מפני שנפטרת בקריאת שמע שמברכין לפני ולאחרי, מפני שאין לה שעור ואפילו בדבור בעלמא יוצא, מפני שכולה ברכה ושבח ובפרט שתקנו בה ברכת אשר גאלנו ואין מתקנין ברכה לברכה, מפני שעושה המצוה בהפסקת^{תלד} – אכילה ושתי' וכו' – ואין מברכין בכגון זה, וכמ"ש לענין ד' כוסות תלה^{תלה} (רי"ף תלז, שבלי הלקט תלז, רשב"א תלז, מעשה נסים תלז, שבח פסח תת) ועוד טעמים.

כמו האנשים, או לאו, עיין לה"ה בית דוד ז"ל ... דדבריו סתראי נינהו, דאיהו גופיה בס' לחם הפנים ... וז"ל ומ"ש כדי שיבינו הנשים והטף, נראה דאין שניהם מטעם אחד, אלא הנשים הוא מטעם שהן חייבות במצות האגדה, לפי שאף הן היו באותו הנס).

תלד הכוונה כנראה שגם נשמת והלל הגדול, שאומרים אחר ברכת המזון, הוא חלק מההגדה (ראה גם שוע"ר סי' תעב סט"ז, והערה קיב), ואם כן נעשית המצוה בהפסק.

תלה כדלעיל פסקה ד' כוסות (והערה ריז).

ומטעם זה אין מברכים אף על ההלל, כדלקמן פסקה הללוי' (והערה תשלח).

וראה הערות ובאורים א'עא ע' 51.

תלו הובא באבודרהם (והקשה הריא"ף למה אין מברכין על קריאתה כמו שמברכין על קריאת מגילה, והלא מצות עשה היא שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא וכו'. ותירץ כי במה שאומר בתחלה בקדוש זכר ליציאת מצרים יצא. והרשב"א כתב טעם אחר, שאין לברך על קריאתה מפני שהיא מצוה שאין לה קצבה ידועה, ואפילו בדבור בעלמא שידבר בענין יציאת מצרים יצא, אלא כל המרבה הרי זה משובח).

ואינו ברי"ף שלפנינו. ובהגדה שלמה (ע' צ) העיר שאוצ"ל "הר"ף", כמובא ברבינו ירוחם נתיב ה' ח"ד (וכתב רבינו פרץ, לפי שכבר אמרו בקידוש זכר ליציאת מצרים).

וראה גם לקמן פסקה לא יצא ידי חובתו (והערה תרצה).

תלז סי' ריח (ומצות הגדה היא מצות עשה, והיתה טעונה ברכה, אלא שנפטרת בקריאת שמע, והרי קריאת שמע טעונה ברכה לפנייה ולאחריה).

תלח ראה לעיל מאבודרהם (והרשב"א כתב טעם אחר, שאין לברך על קריאתה מפני שהיא מצוה שאין לה קצבה ידועה, ואפילו בדבור בעלמא שידבר בענין יציאת מצרים יצא, אלא כל המרבה הרי זה משובח). וכן הוא בארחות חיים סי' יח (ויש נותנין טעם אחר לפי שזו היא מצוה שאין לה קצבה, שאפילו בדיבור בעלמא בסיפור יציאת מצרים יוצאין, אלא שכל המרבה הרי זה משובח).

תלט בפתיחה (מה שנראה לתת טעם במה שלא תקנו ברכה, כי עינינו הרואות שבכל דבר שתקנו ברכה בגוף המצוה, לא תקנו ברכה על צוותו העשיות המצות, כי אינו בדין לתקן ברכה על ברכה ... כיון שכבר תקנו ברכה אגוף הגאולה, והוא ברכת אשר גאלנו, לא תקנו עוד ברכה אחרת על זה).

תמ פסקה קדש, אות ב (לפי שבתוך הסיפור הוא מפסיק בסעודה, ובכמה דברים אחרים, ואינו עושה המצוה בבת אחת, על כן אין מברכין על מצוה זו).

*

ומכל מקום תקנו לומר בתחלתה ברוך המקום ברוך הוא, שהוא כעין ברכה על ההגדה, כדלקמן פסקה ברוך המקום (והערה תקז).

ואף שמצוה מן התורה להזכיר יציאת מצרים בכל יום ביום ובלילה (ברכות יב, בתמא. רמב"ם הל' קריאת שמע פ"א ה"ג תמב. שו"ע רבינו אור"ח רס"י ס"ז תמג ועוד) יש לחלק ביניהם, וגם מדאורייתא:

(א) דבכל יום יוצא גם בזכירה בלב ובעיון בעלמא (ראה מגילה יח, א תמד. ובשאגת ארי' סו"ס י"ג תמה די"ל דכן הוא דעת הספרא תמו, ואפילו לש"ס דילן שקו"ט שם תמו, ושערי תירוצים לא ננעלו, וי"ל דרק מדרבנן חיבוהו בכל יום בדבור. ואכמ"ל), משא"כ בליל פסח שנאמר והגדת לבנך, הרי הוא בדבור דוקא (ראה מנחת חנוך שם תמח).

— (ב) בכל יום די בזכירה בעלמא וכל' המשנה. וברמב"ם: מצוה להזכיר יציאת מצרים, משא"כ בפסח שצריך להיות ספור (מעשה נסים תמט, שבח

תמא במשנה (למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות).

תמב "מצוה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה, שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך".

תמג "שמצות עשה מן התורה לזכור יציאת מצרים בכל יום ביום ובלילה, שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ימי חיך הימים כל ימי חיך להביא הלילות".

תמד "וממאי דהאי זכירה קריאה היא דלמא עיון בעלמא, לא סלקא דעתך (דכתיב) זכור יכול בלב, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמור, הא מה אני מקיים זכור בפה".

תמה השאלה שבתחלתו (אם אדם יוצא ידי חובת הזכרת יציאת מצרים על ידי הרהור, אף על גב דקי"ל הרהור לאו כדבור דמי לשאר מילי . . . מכל מקום לענין זה כדבור דמי. או דלמא הזכרת יציאת מצרים שוה לכל מילי דקי"ל הרהור לאו כדבור דמי, ואין יוצא ידי חובת הזכרה זו על ידי הרהור), ומסיק בסופו (לענין הלכה, כיון דכבר הוכחתי מגמרא שלנו דאין אדם יוצא ידי חובת הזכרת יציאת מצרים בהרהור. אפילו אם תמצי לומר דההיא דספרא לא סבירא ליה הכי, נקטינן כגמרא שלנו).

תמו ר"פ בחוקתי (זכור את יום השבת לקדשו יכול בלבך, כשהוא אומר שמור, הרי שמירת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור, שתהי' שונה בפך. וכן הוא אומר זכור ואל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר, יכול בלבך, כשהוא אומר אל תשכח הרי שכיחת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפך. וכן הוא אומר זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים, יכול בלבך, כשהוא אומר השמר בנגע הצרעת לשמור מאד ולעשות הרי שכיחת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהיה שונה בפך, וכן הוא אומר זכור את אשר עשה לך עמלק, יכול בלבך, כשהוא אומר לא תשכח הרי שכיחת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהיה שונה בפך). משא"כ בזכירת יציאת מצרים אין לימוד זה, וסגי בהרהור.

תמז בשאגת ארי' שם.

תמח בחנוך מצוה כא (ואפילו בינו לבין עצמו אם אין אחרים חייב להוציא הדברים בפיו). ובמנחת חנוך שם ס"ק א (עי' שו"ת שאגת ארי' . . . דבכל יום די בהזכרת יציאת מצריך לחוד, בלא סיפור, וכאן צריך סיפור הנסים ונפלאות שעשה עמנו השי"ת).

תמט בפתיחה (וזכירה בכל לילה ולילה נצטוינו . . . ומה חדשה התורה בלילה זה יותר, אלא ודאי דבלילה זה ספור מעליא מכל מה שאירע מראש ועד סוף בעינן).

פסח^{תנ}, סידור מהרי"ד^{תנא}, מלבי"ם בא יג, חתנב ועוד. אבל לא משמע כן ברי"ף ורשב"א^{תנא} וכמ"ש במעשה נסים^{תנא} ומנחת חנוך שם^{תנא}).

— ג) יש מפרשים שבפסח נוסף שצריך להיות בדרך תשובה לבן או לאחר (מנחת חנוך^{תנא}, שבח פסח^{תנא}, וכ"מ קצת בס' החינוך^{תנא}). ועיין גם כן שו"ת הרא"ש כלל כ"ד ס"ב^{תנא}. אבל ברי"ף, רשב"א^{תס}, רמב"ם^{תסא}, שו"ע רבינו^{תסב} ועוד לא משמע כן. — ואולי אפשר לומר שתלוי בשתי הגרסאות: במכילתא שהביא בספר המצות להרמב"ם מ"ע קנז כ': והגדת לבנך אע"פ שאינו שואלך כו' אין לי אלא בזמן שיש לו בן*) בינו לבין אחרים מנין תלמוד לומר כו'. אבל במכילתא דרשב"י כ': בינו לבין עצמו בינו לבין אחרים**) מנין תלמוד לומר כו'.

תנ בפסיקה מגיד ס"א (שבשאר לילות די בהזכרה בעלמא, אבל בלילה הזאת צריך להרבות בו בספור ושכחי שבחים, וכל המרבה בהם הרי זה משובח).

תנא ד"ה ענין מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים (וצ"ע כי מזכירין זהו בכל יום ולילה. אבל לשאול בלשון שאלה, גם לספר בריבוי, זהו דוקא בליל פסח, ולא מזכירין זכירה בעלמא).

תנב מ"ש למעלה זכור את היום הזה, הוא מ"ע של זכירת יציאת מצרים שזה נוהג בכל יום, אבל והגדת הוא הספור, שאינו נוהג רק ביום ההוא.

תנג כמובא לעיל (הערה תלו), מ"ש אבודרהם בשם הרי"ף והרשב"א.

תנד בפתיחה, שדן בדברי הרי"ף והרשב"א הנ"ל.

תנה "דאפשר דגם בליל פסח יוצא בהזכרה לחוד. ועי' פר"ח סי' תעג, דבהזכרת יציאת מצרים בקידוש יצא. ועי' ר"ן שכתב דכל שלא אמר ג' דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, היינו מן המובחר כראוי, וראי' מסוכה, אבל יצא ידי חובתו מן התורה".

תנו שם (אפשר לומר דתמיד המצוה להזכיר בפני עצמו, ולא להגיד לבנו, וכאן המצוה לספר לבנו. אבל אם אין עמו אחר, המצוה להזכיר בעצמו שוה לשאר הלילות). וראה הערות ובאורים א' ע' 72.

תנז "בלילה הזאת צריך שאב לבנים יודיע חסדיו יתברך, כמו שאמר הכתוב והגדת לבנך וכו'. ולא עוד אלא שמצוה לעוררם בשינויים כדי שישאלו. ועל כן תקנו חכמינו ז"ל כמה שינויים, כגון עקירת שלחן וטיבול ראשון ומזיגת כוס שני, כדי לעורר לב הקטנים שישאלו".

תנח שם (ואפילו בינו לבין עצמו, אם אין אחרים, חייב להוציא הדברים בפיו, כדי שיתעורר לבו בדבר, כי בדבור יתעורר הלב).

תנט "שצוה הקדוש ברוך הוא לעשות המעשה, ומתוך כך אנו זוכרין יציאת מצרים. ולאו דוקא הגדה בפה. אלא אם ישאל מפרשין לו".

תס כמובא לעיל (הערה תלו), מ"ש אבודרהם בשם הרי"ף והרשב"א.

תסא במנין המצות שבתחלת הלכות חמץ ומצה (לספר ביציאת מצרים באותו הלילה). ובפ"ז ה"א (מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן), וה"ב (מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו, שנאמר והגדת לבנך).

תסב במנין המצות שלפני סי' תכט (לספר ביציאת מצרים באותו הלילה).

סיכום הלכה זו ראה שו"ע סי' תעג סי"ד (והערה קטו).

[הוספה לאחר זמן:]

(*) כן הוא בס' הרמב"ם והמכילתא דרשב"י (כשר, נ"י. ה'תש"ג) ע' סא (דלא כבמגדל עוז וס' המנוחה^{תסד} (שבהם הוא כדלקמן במדרש רשב"י) – שמזכירם שם. – וקרוב לומר שזוהי השמטת הדפוס^{תסד} בס' הרמב"ם והמכילתא דרשב"י).

(**) דלגירסא זו צע"ג: לאחר שאומר „בינו לבין עצמו“, „בינו לבין אחרים“ מיותר.]

– (ד) ספור יציאת מצרים דפסח נימנה במנין המצות וכן"ל (ולהעיר אשר הרס"ג בה"ג ור"ש בן גבירול לא מנוהו במנין העשין שלהם. ועיין בזה בביאור על ספר המצות להרס"ג לרי"פ פערלא מ"ע ל"ג) משא"כ הזכירה דכל יום, ונפקא מינה לדינא (ראה מנחת חנוך שם^{תסה}, צל"ח ברכות שם^{תסו}). ערוך השולחן או"ח סו"ס ס"ז^{תסז} ועוד).

– (ה) זכירה דכל יום אינה לימות המשיח לדעת בן זומא (ברכות י"ב, בתסח) ולכמה פוסקים (ראה נושאי כלי המשנה שם) הלכה כמותו.

תסג על הרמב"ם רפ"ז.

תסד ראה הערות ובאורים תתנט ע' 65 (בשנת תש"מ יצא ספר זה לאור ע"י מחברו הרב כשר, במהדורה שניה ומעובדת, ושם (עמ' כ, עט) מועתקים דברי המכילתא דרשב"י כגירסא הנפוצה).

תסה מצה כא ס"ק א (ואפשר לומר דזכירות יציאת מצרים בלילות, כיון דלא דרשינן אלא מריבויא דכל, אם כן לא הוי אלא מדרשא, חל שבועה עליו אם נשבע שלא יזכור או שיזכור, אבל בליל ט"ו הוא עשה מפורשת במנין תרי"ג, אם כן אין חל שבועה אלא בכולל). וכמובא בשו"ע ר"י תפה ס"א-ב (מי שנשבע שלא לאכול מצה בליל פסח, כופין אותו לאכול, שאין השבועה חלה לבטל שום מצוה ממצות התורה, שכבר מושבע ועומד הוא עליהם מהר סיני ... אבל אם נשבע סתם שלא יאכל מצה, ולא הזכיר ליל פסח, מתוך שחלה שבועתו על מצת הרשות, דהיינו שלא יאכל מצה קודם לילה זה ואחריה, חלה גם כן על מצת מצוה שבלי לילה זה, שהשבועה חלה לבטל את המצוה בשב ואל תעשה על ידי שכולל עמה בשבועה גם דבר הרשות).

תסו יב, ב (במנין המצות של רבינו מנה מצוה קנ"ז מצוה לספר ביציאת מצרים בליל של פסח שנאמר והגדת לבנך וגו', ומצות זכירת יציאת מצרים בכל יום שהיא מצות למען תזכור לא מנה כלל ... ויפה כיוונו שלא מנו מצוה זו במנין המצות, כיון שלא נאמרה מצוה זו בלשון צווי, דאם היה כתיב זכור את יום צאתך וגו' היתה נחשבת מצוה לעצמה, אבל כיון דכתיב למען תזכור וגו' אדלעיל קאי, ונתנית טעם הוא למה דכתיב לעיל מיניה מצות אכילת פסח ואכילת מצה, ונתן טעם שעל ידי זה תזכור את יום צאתך וגו').

תסז "ויראה לי שזהו ההפרש בין ליל פסח לכל הלילות, דלכאורה כיון דגם בלילה חיובא דזכירת יציאת מצרים אם כן איזה הפרש יש. אבל לפי מ"ש ההפרש דשם הוה חיוב עצמי, והיא מצות עשה גמורה ומנאוה בכלל המצות".

תסח "א"ר אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים

המִרְבָּה לְסִפּוּר בִּיצִיאת מִצְרַיִם הָרִי זֶה מִשְׁפָּח:

— (ו) בליל פסח המצוה היא
במשך כל הלילה (או עד חצות
— לרבי אלעזר בן עזרי'תס) אף
שכבר ספר בתחלת הלילה,

משא"כ בכל יום — דאם הזכיר פעם אחת לא מצינו מצוה (וגם מדרכנו) להזכיר עוד.
ועדיין צ"ע.

מצוה עלינו לספור ביציאת מצרים. סיפר כ"ק מו"ח אדמו"ר: בהיותי קטן שאלני אבי למה
אין מברכים על סיפור יציאת מצרים? ולא ידעתי. ואמר לי כי גם הוא נשאל על זה מאביו
(אדמו"ר מהר"ש) ולא ידע, ואמר לו אביו כי גם הוא נשאל על זה מאביו (אדמו"ר הצ"צ)
ולא ידע, ואמר לו אביו כי גם הוא נשאל על זה מאביו זקנו (אדמו"ר הזקן) ולא ידע,
ודודו (אדמו"ר האמצעי) שהי' באותו מעמד השיב דעת הרי"ף^{תע} כי כבר יצא בברכת
הקידוש שנזכר בו יציאת מצרים, ויש תירוץ הרשב"א^{תעא} להיות כי מספיקה זכירה כל
דהו. ואדמו"ר הזקן הקשה על זה כי בליל פסח הרי צריכה להיות הגדה וסיפור^{תעב}. ותירץ
כי הוא על דרך שאין מברכין על ברכת המזון^{תעג} „לברך ברכת המזון" (שיחות חה"פ
תרצ"ת^{תעד}).

וכל המרבה. ואפילו כהנים ולוים שלא נשתעבדו וגרים, וראי' לזה: מעשה ברבי
אליעזר ור' יהושע (לוי) וראב"ע (כהן) ורע"ק (בן גרים) ור"ט (כהן) (שמחת הרגל^{תעה}).

בלילות, עד שדרשה בן זומא שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך,
ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות. וחכ"א ימי חיך העוה"ז כל להביא לימות המשיח".

משא"כ לרבי אלעזר בן עזריה, אין לימוד לימות המשיח.

תסט גמרא קכ, ב (תניא ואכלו את הבשר בלילה הזה, ר"א בן עזריה אומר, נאמר כאן בלילה
הזה ונאמר להלן ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, מה להלן עד חצות אף כאן עד
חצות). מכילתא ס"פ בא (רבי אליעזר אומר מנין אתה אומר שאם היתה חבורה של חכמים
או של תלמידים שצריכים לעסוק בהלכות פסח עד חצות).

וראה גם לקמן פסקה כל אותו הלילה (והערה תצ). הערות ובאורים א'קו ע' 87.

תע שהובא לעיל (הערה תלו).

תעא שהובא לעיל (הערה תלח).

תעב כדלעיל (הערות תמט-תנא). והובא לעיל (הערות תנד-תנה) שמדברי הרי"ף והרשב"א
לא נראה כן.

תעג כתירוצ המעשה נסים דלעיל (הערה תלט).

תעד ספר השיחות תרצ"ז ע' 219.

תעה "לרבות אפילו כהנים ולוים, דאמרו רז"ל דשבת לוי לא נשתעבדו, אפילו הכי חייבים
לספור ביציאת מצרים ... ומייתי ראייה לזה מעשה ... הני תנאי רובם כהני ולויי, כי

רבי יהושע הוא רבי יהושע י' חנניא שהי' לוי, ורבי אלעזר בן עזריה ורבי טרפון היו כהנים
... וגם גרים וזרעם לא נשתעבדו, ולא היו מעיקרא ביציאת מצרים, לזאת אומר וכל המרבה
וכו' לרבווינהו ... רבי עקיבא בא מזרע גרים, ואפילו הכי הרבו לספור יציאת מצרים".

לענין גרים ראה לעיל פסקה סדר הגדה (והערות קג-קד).

מעשה ברבי אליעזר. פסקא זו

ישנה כבר בסדר הגדה של ר'

עמרם גאון ונזכרת בתוד"ה

דחשיב (כתובות ק"ה, את"ע) וד"ה

אמר (ע"ז מ"ה, את"ע). ובתוס'

מציין מקומה לאגדת הפסח. ולע"ע לא מצאתי בשום מדרש. וראה תוספתא ספ"י דפסחים תע"ח מעשה מעין זו ברבן גמליאל בלוד שעסקו בהלכות הפסח כל הלילה כו'.

ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזרי' ורבי עקיבא ורבי טרפון. מקדים רבי אלעזר בן עזרי' לרבי עקיבא מפני שהי' ממשפחה מיוחסת ונשיא (תוס' כתובות שם תע"ח). וי"ל דהא שמקדים רבי עקיבא לרבי טרפון (וכקושיית התוס' בע"ז שם תפ"ג) הוא מפני שאירע זה בבני ברק שרבי עקיבא הוא מרא דאתרא שם (סנהדרין לב, בתפ"א). ובכל זאת אינו מקדימו לרבי יהושע, ומכל שכן לרבי אליעזר, כי רבי יהושע הי' רבו של רבי עקיבא תפ"ב, משא"כ רבי טרפון שאף שהי' רבו אבל אחר כך (כן י"ל. ובזה יובן בטוב הש"ס כתובות פ"ד, בתפ"ג) נעשה חברו (ראה סדר הדורות מערכת רבי טרפון תפ"ד וש"נ).

לאחר זמן מצאתי תפ"ה יש מפרשים הסדר ע"פ מרז"ל (ברכות מז, בתפ"ו ותוספתא שם תפ"ו) סדר הסיבה גדול באמצע שני לו למעלה הימנו שלישי לו למטה הימנו. ועל פי זה הסיבו כאן הנשיא באמצע רבי אליעזר ורבי יהושע – רבותיו של רבי עקיבא – למעלה מהנשיא,

תעו "הכי נמי אשכחן מעשה ברבי אליעזר ור' יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא".

תעז "מזכיר באגדת הפסח רבי עקיבא קודם רבי טרפון".

תעח "מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד והיו עסוקין בהלכות הפסח כל הלילה עד קרות הגבר".

תעט "אע"פ שרבי עקיבא היה חשוב מרבי אלעזר בן עזריה, שהוא היה ראש לחכמים ... אפילו הכי מזכיר ר' אלעזר ברישא, והיינו טעמא שהיה ממשפחה מיוחסת יותר מרבי עקיבא, שהיה עשירי לעזרא, וגם בשביל נשיאותו".

תפ "מזכיר באגדת הפסח רבי עקיבא קודם רבי טרפון שהיה רבו".

תפא "הלך אחר חכמים לשיבה ... אחר רבי עקיבא לבני ברק".

תפב נדרים נ, א (ר' עקיבא ... תרתי סרי שנין קמי דר' אליעזר ור' יהושע). ירושלמי סנהדרין פ"א ה"ב (בראשונה היה כל אחד ואחד ממנה את תלמידיו, כגון רבי יוחנן בן זכאי מינה את רבי ליעזר ואת רבי יהושע, ורבי יהושע את רבי עקיבה). וראה ברכות סב, א.

תפג "מר סבר רבי טרפון רבו הוה ומר סבר חבירו הוה".

תפד "מצאתי מפורש בתו"כ פ' ויקרא, אמר לו רבי טרפון עקיבא כו', אמר לו תרשני לומר מה שלמדתי, הרי שהיה תלמיד לרבי טרפון".

תפה קטע זה נוסף בהוצאה שלישית (קה"ת תשי"ז).

תפו "בזמן שהם שלש, גדול מסב באמצע, שני לו למעלה הימנו, שלישי לו למטה הימנו".

תפז ברכות פ"ה ה"ה (כיצד סדר הסב ... בזמן שהן שלש מטות, גדול מסב בראשה של אמצעית, שני לו למעלה ממנו, שלישי לו למטה ממנו, כך היו מסדירין והולכין).

בְּבִנֵי בְּרַק, וְהָיוּ מְסַפְּרִים בִּיצִיאַת
מִצְרָיִם כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה עַד שֶׁבָּאוּ
תַּלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם רַבּוֹתֵינוּ הִגִּיעַ
זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שְׁחֵרִית:

אָמַר רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה הָרִי אֲנִי

הַנ"ל מִזְכִּיר שֶׁהִ' בְּלוּד. וי"ל – להשמיענו שאף שהי' בלוד תפס, ואם כן לא הי' קרבן פסח
אז, בכל זאת עסקו בהלכות הפסח כל הלילה.

כל אותו הלילה גם רבי אליעזר ורבי אלעזר בן עזרי' אף דסבירא להו (מכילתא ס"פ
בא ופסחים ק"כ, בתצ) דאכילת הפסח הוא רק עד חצות. וראה אמרי שפרתצא שהאריך.
במכילתא ס"פ בא: רבי אליעזר אומר ... צריכין לעסוק בהל' פסח עד חצות.

אמר רבי אלעזר בן עזרי' (ברכות יב, ב ועוד). יש גורסין (ירושלמי ברכות פ"א ה"ו. שבלי
הלקט השלם סי' רי"ח. הגדה שברמב"ם, מחזור רומא) אמר להם רבי אלעזר בן עזרי' ואם

תפח בע' 23, בביאור המשניות (ויראה שעפ"י זה הסדר שנינו בהגדה מעשה בר"א ור"י
וראב"ע ור"ע ור"ט שהיו מסובין בבני ברק, דנקיט להו כסדר שהיו מסודרין, ראב"ע
באמצע, ור"א ור"י למעלה הימנו, ור"ע ור"ט למטה הימנו). ובע' 65, בביאור ההגדה (ולעיל
בסדר הסיבה כתבתי דכסדר שהיו מסודרין חשוב להו, ראב"ע שהיה נשיא באמצע, ולמעלה
הימנו ר"א ור"י, ובכל מקום ר"א קודם לר"י, ולמטה הימנו ר"ע ור"ט, ויראה שלפי שמקום
בני ברק היה ישיבתו של ר"ע חלק לו ר"ט כבוד להקדימו).
וראה הערות ובאורים א'קכד ע' 97.

תפט לוד היתה גם בזמן הבית, ונזכרת בדברי הימים א ח, יב (ואת לוד ובנתיה). וגם בתקופת
יהושע בן נון, כמובא במגילה ד, א (לוד ואונו וגיא החרשים מוקפות חומה מימות
יהושע בן נון).

אמנם ממה שרבן גמליאל וזקנים היו מסובין בלוד (ולא בירושלים), מובן שזה הי' אחר
החורבן, ואם כן לא הי' קרבן פסח אז.

וראה שערי שלום ס"פ. הערות התמימים ואנ"ש שז ע' ט.

תצ "תניא ואכלו את הבשר בלילה הזה, ר"א בן עזריה אומר, נאמר כאן בלילה הזה ונאמר
להלן ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות". וראה גם
לעיל פסקה מצוה עלינו לספר (והערה תסט).

תצא "וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח ... להרבות בסיפור יציאת מצרים
יותר מזמן החיוב, תדע שהרי רבי אליעזר ורבי אלעזר בן עזרי' סבירא להו מצות אכילת
מצה עד חצות ... משום הכי מצות סיפור יציאת מצרים או הלכות הפסח עד חצות, ומכל
מקום הרי במעשה שהביא המגיד עסקו גם המה כל הלילה ... ואם כן הרי זה מרבה ומשובח,
והיינו שהביא המגיד רא"י מאותו מעשה".

וראה הערות ובאורים א'קו ע' 93.

כֶּבֶן שְׁבָעִים שָׁנָה וְלֹא זָכִיתִי שְׁתַּאֲמֹר
 – ואפילו לגירסתנו גם כן, יש
 לפרש שהי' זה במסיבת בני
 ברק, – ומובן בפשיטות מה
 שסידרו משנה זו בהגדה, אף שמדברת בפ' ציצית שאומרים אותה בכל יום.

כבן שבעים שנה ולא זקן ממש, כי באת עליו שיבה ביום שמינוהו נשיא והוא בן שמונה
 עשרה שנה (ברכות כה, א^{תצב}), ולפי הירושלמי (ברכות פ"ד סוף ה"א^{תצג}) בן שש עשרה
 שנה. ולגירסת האבודרהם^{תצד} – בן י"ג שנה. (אבל נמצא בטוי זה גם במכילתא לשמות
 יג, בתצה. ובילקוט שמעוני שם כבן פ' שנה^{תצו}. ושניהם בר' יהושע).

כבן ע' שנה, שהשתדלתי עם אנשי החכמה לא זכיתי לדעת הרמז לחיוב אמירת כו'
 (פירוש המשניות שם^{תצז}). או זכיתי – נצחתי (הרע"ב^{תצח}).

תצב "ההוא יומא בר תמני סרי שני הוה, אתרחיש ליה ניסא ואהדרו ליה תמני סרי דרי
 חיותא, היינו דקאמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה, ולא בן שבעים
 שנה".

תצג "הלכו ומינו את ראב"ע בישיבה בן שש עשרה שנה, ונתמלא כל ראשו שיכות".
תצד "כדאמרינן בירושלמי דברכות (ד, א) שלא היה כי אם בן י"ג שנה, ובשביל שלא יבזוהו
 כשנתמנה נשיא, ושמא לא יהיו דבריו מקובלים, נעשה לו נס לכבודו מן השמים ובאו
 לו י"ג שורות של שער לבן, כמנין שניו, והיה דומה לאיש שיבה".

תצה "כבר שבתו תלמידים ביבנה ולא שבת שם רבי יהושע, וכשבאו תלמידיו אצלו אמר
 להם מה דברים היה לכם ביבנה ... אמר להם אי זה דבר חדש יתר על זה הריני כבן
 שבעים שנה ולא זכיתי לדבר זה בלתי היום".

תצו רמז רטז (כבר שבתו תלמידים ביבנה ולא שבת שם רבי יהושע, וכשבאו התלמידים אצלו
 אמר להם מה דבר חדש היה לכם ביבנה ... אמר להם אין זה דבר חדש והלא אני כבן
 שמונים שנה ולא זכיתי לדבר זה בלתי היום).

תצז ברכות פ"א מ"ה. והוא כפירוש הערוך ערך זך (בפרק קמא דברכות לא זכיתי שתאמר
 ... ענין זכות).

וראה עוד בהערות ובאורים תתטו ע' 55.

תצח ברכות פ"א מ"ה (ולא זכיתי, לא נצחתי לחכמים).
 והוא כפירוש השני בערוך ערך זך (בפרק קמא דברכות לא זכיתי שתאמר ... ויש מפרשים
 ענין ניצוח).

מחזור ויטרי סי' צה (לא זכיתי, לא נצחתי חכמים שתאמר יציאת מצרים בלילות, שאני
 אומר אומרים אותה בלילות והם חולקין עלי, ולא יכולתי לנצחם בדבר, לפי שהייתי יחיד והם
 רבים, ואין דבריו של אחד במקום רבים. עד שבא בן זומא ודרש פסוק זה, כל ימי חיך).
 שבלי הלקט סי' ריח (ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילה, [פירש] רבינו אפרים קלעי
 זצ"ל לא נצחתי לחכמים שיוודו לדברי).

אבודרהם (ולא זכיתי, ולא נצחתי).

וראה לקמן (הערה תקג), שלדעת הרע"ב חולקים, משא"כ לדעת הרמב"ם.

זומא, שנאמר למען תזכור את־יום
צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך, ימי
חייך הימים, כל ימי חייך להביא
הלילות, וחכמים אומרים ימי חייך
העולם הזה, כל ימי חייך להביא
לימות המשיח:

למען תזכור (דברים טז, ג).

להביא הלילות בגליון כתב
יד מינכען של הש"ס הגירסא
„כל להביא הלילות“. ובשום
מקום אחר לא מצאתי לעת
עתה „כל ימי חייך להביא
הלילות“ תצט.

וחכמים אומרים וחולקין על
בן זומא וסבירא להו דאין

מזכירין יציאת מצרים בלילות (ראה נו"כ המשנה. פרי עץ חיים שער חג המצות פ"ו תק)
ויש מפרשים דחכמים מוסיפים על בן זומא ולכולי עלמא מזכירין יציאת מצרים בלילות
(זבח פסח תקא, של"ה תקב, צל"ח תקג ועוד) ולכאורה גם לפירוש זה מחולקים הם, דלבן זומא
הם ב' חיובים: אחד ביום ואחד בלילה, וכמו קריאת שמע. אבל לחכמים הוא חיוב אחד
שזמנו ביום ובלילה תקד. ואכ"מ.

תצט רק בנוסח רבינו כאן, ובשו"ע שלו סי' סז ס"א (שמצות עשה מן התורה לזכור יציאת
מצרים בכל יום ביום ובלילה שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי
חייך ימי חייך הימים כל ימי חייך להביא הלילות). וראה קובץ אור ישראל יט ע' יז. הערות
ובאורים תתטו ע' 55. הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תרנו ע' יד.
תק „וחכמים לא רצו בזה ... אין מזכירין יציאת מצרים בלילות“.

תקא „ומפני שנאמר כאן כל ימי חייך, יש בכלל הזה היום וגם הלילה שמחויבים אנו לזכור
יציאת מצרים. אבל החכמים לא קבלו הדרשה הזאת, לפי שראו שהלילה הוא נמשך
ליום, שנאמר ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, ואם כן הלילה בכלל היום הוא, וכל כ"ד שעות
מעט לעת נקרא יום“.

תקב בסדור שער השמים בבאור ההגדה (נראה דאינם חלוקים בגוף הדין רק בדרשא, וחכמים
משמעות דורשין איכא ביניהם).

תקג ברכות שם (לפי פירושו של הברטנורה דהאי ולא זכיתי דקאמר ר' אלעזר בן עזריה הוא
לשון ניצוח, שלא היה יכול לנצח את החכמים עד שדרשה בן זומא, אם כן מכלל דפליגי
חכמים וסבירא להו שאין מזכירין יציאת מצרים בלילות. אבל רבינו הגדול בפירוש המשנה
פירשו לשון זכות, שלא זכה לדעת הרמז שנרמז בכתוב חיוב זכרון זה בלילות, ואם כן איכא
למימר שבגוף הדין אין בו שום פלוגתא, ורישא דמשנתנו מזכירין יציאת מצרים בלילות הוא
מאמר מוחלט ואין בו פלוגתא, אלא שר' אלעזר בן עזריה רצה לעמוד על הדבר זה מאיזה
מקרא למדוהו ולא זכה לזה עד שדרשה בן זומא מקרא דכל ימי חייך, ועל זה נחלקו חכמים
שמה אין ראייה, אבל אעפ"כ הדין דין אמת).

תקד חילוק זה, והנפקא מינה להלכה, נתבארו בשאגת ארי' סי' יב (הדבר ברור דהלכה כבן
זומא בהא, דסתמא דגמרא בפ' הי' קורא אזלא כוותי' ... וודאי דנשים פטורות מהזכרת
יציאת מצרים ... משום דהוי לה מ"ע שהזמן גרמא שנשים פטורות. ואף על גב דקי"ל כבן
זומא דדריש ימי חייך הימים כל ימי חייך הלילות, הרי שנוהג בימים ובלילות, מכל מקום הוי

בְּרוּךְ הַמָּקוֹם, בְּרוּךְ הוּא, בְּרוּךְ שְׁנָתָן
תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ הוּא,
כְּנֶגֶד אַרְבַּעַת בָּנִים דְּבִרָה תּוֹרָה, אֶחָד
 ברוך המקום, ואומר ברוך המקום

כו', כאדם הדורש ואומר "בשם ה'" ואחר כך מתחיל לדרוש (אבודרהם^{תקו}). הרי כאן ד' ברכות כנגד ד' פסוקים הכתובים במצות ההגדה, שהיא מצות עשה וטעונה ברכה, אלא שנפטרת בק"ש שמברכין לפני' ולאחרי', ומתוך חיבתה רמזו עלי' אלו ד' ברכות (שבלי הלקט^{תקו}).

המקום. מפני מה מכנין שמו של הקב"ה וקוראין אותו מקום? שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו (ב"ר פס"ח, ט תקוז).

כנגד ד' כו'. (ע"פ הירושלמי פסחים פ"י ה"ד תקט, מכילתא ס"פ בא תקי) כ"ה בהגדת הרמב"ם, זבח פסח, סידור של"ה, יעבץ, ה"ר שבתי רשקובר ועוד. ובירושלמי "טפ"ט במקום "תס" ועוד כמה שינויים.

לה מ"ע שהזמן גרמא, כיון דשל יממא חלף ועבר זמנה בלילה, ואם לא הזכיר ביום שוב אין צריך להזכיר הזכרה זו של יום בלילה. ואף על גב דחייב נמי להזכיר יציאת מצרים בלילה, הא הזכרה אחריתא היא, ומשום הזכרת לילה היא ... שהרי הזכרה דיום ולילה תרתי מצות ותרתי אזכרות נינהו. וכיון דשל יום ליתא בלילה ושל לילה ליתא ביום, כל חדא וחדא הזכרה מהן הוי לה מ"ע שהזמן גרמא ... הילכך נשים פטורות מהזכרת יציאת מצרים וזה ברוך).
תקה יש נוסחות שקטע זה מתחיל כנגד ארבעה בנים (סדור רב סעדי' ועוד). ויש שמתחיל ברוך המקום שנתן תורה לישראל, ברוך הוא, כנגד ארבעה בנים (נוסח הרמב"ם ועוד). והנוסח שלנו הוא בסדורים הנזכרים כאן, ועוד).

תקו "מפני שעתה הוא מתחיל לדרוש פסוקים אמר ברוך המקום וכו' כאדם שרוצה לדרוש ואומר בשם ה' אל עליון ואחר כך מתחיל לדרוש".

תקז סי' ריח (וכתב אחי ר' בנימין נר"ו הרי כאן ארבעה ברכות כנגד ארבעה פסוקין הכתובים במצות ההגדה. ומצות הגדה היא מצות עשה והיתה טעונה ברכה, אלא שנפטרת בקריאת שמע, והרי קריאת שמע טעונה ברכה לפני' ולאחריה, ומתוך חיבתה רמזו עליה אלו ארבעה ברכות, ואין טעונין הזכרה ומלכות). וכמובא לעיל (הערה תלז).

וכן הוא בסדור יעבץ (ברוך, אע"פ שלא תקנו חז"ל ברכה ממש בשם ומלכות על הגדת יציאת מצרים כמש"ל, מכל מקום סדר המגיד לשון שבח להם יתברך על זאת בד' פנים, כנגד הד' בנים, ברוך המקום כנגד החכם ...).

תקה וכן פירשו בשבלי הלקט סי' ריח (ברוך המקום ברוך הוא. פי' להקב"ה קרי מקום שהוא מקומו של עולמו ואין עולמו מקומו), ובאבודרהם (ברוך המקום שנתן תורה לישראל, רז"ל בנו שמו של הקדוש ברוך הוא מקום לפי שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו).

תקט "תני ר' חיה כנגד ארבעה בנים דיברה תורה, בן חכם בן רשע בן טיפש בן שאינו יודע לשאול".

תקי "נמצאת אומר ארבעה בנים הם, אחד חכם ואחד רשע ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול".

חֲכָם, וְאַחַד רָשָׁע, וְאַחַד תָּם, וְאַחַד
שְׂאִינוּ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל:

חֲכָם מָה הוּא אוֹמֵר מָה הָעֵדוּת
וְהַחֲקִים וְהַמְשָׁפְטִים אֲשֶׁר
צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם וְאֵף אֶתָּה
אָמַר לוֹ כְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח אֵין
מִפְטִירִין אַחֲרֵי הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמָן:

חכם, רשע, תם, שאינו יודע
לשאל. סדר המקראות אינו כתיב
כך, ומזכירם כדרך חכמתם: חכם
ואחריו רשע שגם הוא חכם ומתוך
זדון לבו מרשיע ואחריו תם שיש בו
קצת חכמה לשאל (אבודרהם תקי"א).

חכם מה הוא – אומר כו' רשע מה
הוא – אומר כו' רמז: האדם מה הוא
ומהותו הוא מגלה באמירתו
(שיחות כ"ק מו"ח אדמו"ר
בחה"פ תקי"ב).

מה העדות – צוה ה' אלקינו אתכם (דברים ו, כ) אתכם כלומר אתם שיצאתם ממצרים
שהי' הדבר אליכם אבל, על כרחך, שאינו מוציא עצמו מן הכלל, כיון שאומר אלקינו
(מחזור ויטרי תקי"ג).

ולהעיר אשר בירושלמי, מכילתא ורמב"ם הגירסא כאן אותנו במקום אתכם. וכן הוא
בהגדה הראשונה שבדפוס תקי"ד.

ואף אתה אומר כו' – מלבד מה שכתוב בפרשה, (עבדים היינו – שכבר הובא בהגדה
לעיל), אמור לו אתה עוד שאר הלכות הפסח, עד הדבר האחרון שבו, שהוא אין מפטירין
כו' (זבח פסח).

אין מפטירין (פסחים קיט, ב) אין נפטירין מן הסעודה, לאחר שאכל הפסח, באכילת קנוח
סעודה (הרע"ב תקטו).

תקיא "ואם תאמר סדר המקראות אינו כתיב כך, כי של חכם הוא כתוב בפרשת ואתחנן
(דברים ו, כ), ושל רשע ושל תם ושל שאינו יודע לשאל כתובים בפרשת בא אל
פרעה (שמות יב כו יג, ח יד), אך של שאינו יודע לשאל הוא קודם לשל תם, והיה לו לתפוש
סדר המקראות. ויש לומר שרצה להזכירם כסדר חכמתם, בתחלה חכם, ואחריו רשע שגם הוא
חכם ומתוך זדון לבו מרשיע, ואחריו תם שאינו חכם ממש אלא יש בו קצת חכמה לשאל,
ואחריו שאינו יודע לשאל שאין בו חכמה כלל".
וכן הוא בשבלי הלקט סי' ריח (ואחי ר' בנימין נר"ו כתב, אף על פי ששאלת החכם
ותשובות היא האחרונה שבכל אלו השואלים, אפילו הכי הקדימוה בהגדה, שראוי להקדים
בדברי חכמה).

תקיב ס' המאמרים ת"ש ע' 44 (ביאור הפיסקא חכם מה הוא אומר, דמה שהוא בעצם מהותו
הנה כן הוא אומר ומגלה בעצמו, וכן בכולם).

תקיג סי' צה (ואין כאן לומר שהוציא עצמו, דכתיב אתכם. דהא כתיב ה' אלהינו. ומה אתכם,
כלומר אתם שיצאתם ממצרים שהיה הדבר אליכם).

תקיז ראה לעיל (הערה שעג).

להעיר אשר בירושלמי
תשובה זו היא לבן תם. בשמחת
הרגל תקס"ז מביא נוסח שזהו
תשובת בן רשע.

מה העבודה (שמות יב, כו).
ואף אתה – מלבד התשובה
שבפרשה שם תקי"ז – הקהה כו'
(זבח פסח תקי"ח).

בעבור זה (שמות יג, ח).
כתוב בפרשת שאינו יודע
לשואל, אבל בו נדרשות רק
התיבות בעבור זה, אבל „לי ולא
לו" דרש ברשע וכאלו אומר אם
אינו ענין לשאינו יודע לשואל

רשע מה הוא אומר מה העבודה
הזאת לכם, לכם ולא לו, ולפי
שהוציא את עצמו מן הכלל כפר
בעקר, ואף אתה הקהה את שניו
ואמר לו בעבור זה עשה יהוה לי
בצאתי ממצרים, לי ולא לו אלו היה
שם לא היה נגאל:

תם מה הוא אומר מה זאת, ואמר
אליו בחזק יד הוציאנו יהוה
ממצרים מפית עבדים:

תנהו ענין לרשע (זבח פסח תקי"ט. אבודרהם תקכ).

לי ולא לו. במכילתא הוא בלשון נוכח: ולא לך אלו היית כו'. וכנראה מפני כבוד
המסובין עשה מסדר ההגדה שינוי זה.
מה זאת – עבדים (שמות יג, יד).

תקטו "דלאחר שאכלו את הפסח אין נפטרין מן הסעודה באכילת מיני מתיקה ופירות
שרגילין לאכול לקנוח סעודה ואפילו במקומן, שלא יאבד טעם הפסח מפיו".
וכן הוא בשוע"ר סי' תעז ס"ב (ואין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, כלומר שלא יהיו נפטרי
מאכילת הפסח באפיקומן (פירוש אפיקומן כלומר הוציאו והביאו מזונות ומאכלים על
השולחן), דהיינו שלאחר אכילת הפסח לא יאכלו שום מין מזון ומאכל בעולם, שלא יעבור
טעם הפסח מפיו על ידי טעם אותו מאכל).

תקטז "וראה זה חדש גירסת הרב ז"ל שתשובת הרשע בנוסחתו היתה אין מפטירין אחר
הפסח אפיקומן".

תקיז יב, כז (ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את
מצרים ואת בתינו הציל).

תקיח "ולכן אמר המגיד "אף אתה הקהה את שניו", כלומר מלבד מה שהשיבתו התורה
תשובה אמיתית על כפירותיו, אף אתה השומע כפירה מפיו ענה כסיל כאולתו, הקהה
את שניו".

תקיט "והנה דרש בשאינו יודע לשואל פסוק בעבור זה, לפי שהוא מענינו, אף כי מלות
"עשה ה' לי" כבר דרש אותן ברשע. אמנם בשאינו יודע לשואל דרשו ביחוד, וברשע

דרש בדרך אסמכתא ועל צד הצחות לקוח בהלואה ממקום אחר".

תקכ "ואם תאמר היאך דורש לגבי רשע לי ולא לו, שהוא כתוב אצל בעבור זה שהוא נדרש
לגבי שאינו יודע לשואל. ויש לומר אם אינו ענין לשאינו יודע לשואל תנהו ענין לרשע".

וְשֵׁאִינוּ יוֹדַעַ לְשֹׂאֹל אֶת פֶּתַח לוֹ
שֶׁנֶּאֱמַר וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם
הַהוּא לֵאמֹר בִּעְבוּר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי
בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם:

יָכוֹל מֵרָאשׁ חֲדָשׁ תִּלְמֹד לֹמַר בַּיּוֹם
הַהוּא אִי בַּיּוֹם הַהוּא יָכוֹל
מִבְּעוֹד יוֹם תִּלְמֹד לֹמַר בִּעְבוּר זֶה,

את פתח לו, גדל צער האב,
וכראותו שאין מענה בפי בנו,
תשש כחו כנקבה, על דרך
דרז"ל (ע"פ ואם ככה את
עושה. שמחת הרגל תקכא).

פתח לו. מל' הכתוב (משלי
לא, ח) פתח פיה לאדם.

והגדת לבנך (שמות יג, ח).

יכול מראש חדש (כן הוא
בכל הנוסחאות. אבל במכילתא

— שמות שם — גרים שומע אני מראש חדש). — אין זה מן האמירה להבן, אלא מכיון
שהזכיר הפסוק הביא דרז"ל עליו בעניני הגדה של פסח (אבודרהם תקכב). וי"א שגם זה מן
האמירה להאינו יודע לשאול (זבח פסח תקכג, מעשה נסים תקכד).

מראש חדש. וכמו שגם משה רבינו ספר לבני ישראל מראש חדש (שם תקכה).

מבעוד יום. שאז הוא זמן עבודת הפסח שהזכיר בכתוב לפני זה (שם תקכו).

תקכא "אמר המגיד כלפי האב ושאינו יודע לשאול את פתח לו, לשון נוקבי, כי גדל צער
האב, והיה כראותו שאין מענה בפי בנו תשש כחו כנקבה, וז"ש את פתח לו, על דרך
מה שדרשו רז"ל על פסוק ואם ככה את עושה לך".

וכנאמר בהעלותך יא, טו (ואם ככה את עושה לי), ופרש"י (תשש כחו של משה כנקבה).
וראה הערות ובאורים א"ז ע' 17.

תקכב "יכול מראש חדש אין זה מן התשובה, אלא מחבר הגדה זו, כיון שהזכיר פסוק זה
דורש אותו".

תקכג "וזהו מה שדרש המגיד ושאינו יודע לשאול את פתח לו, והוצרך לדייק בו יכול מראש
חדש, יכול מבעוד יום, לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך ... יש
מפרשים שאמר והגדת לבנך יכול מראש חדש וכו' אינו מהתשובה, אלא שמחבר ההגדה אחרי
שהשלים זכרון הארבעה בנים וחשיבותם בא להזכיר הדרשה הזאת בפסוק והגדת לבנך ... אבל
מה שכתבתי ראשונה הוא הנכון, שעל מי שאינו יודע לשאול נדרש זה, ולא על שאר הבנים".

תקכד "מה שדורש זמן חיוב הסיפור דוקא בבן זה, ולא בשאר הבנים, הוא פשוט, כמ"ש
הרב בעל מעשה ה', שבשאר הבנים ממילא אינם שואלים רק בזמן שרואים השינויים,
שהוא כלילה הזה, אבל בבן שאינו יודע לשאול, שהוא מעצמו המגיד דורש חיוב זמן ההגדה".
תקכה אבודרהם שם (יכול מראש חדש, כלומר יכול יהא חייב לדרוש לו משנכנס חדש ניסן,
כדרך שהזהיר משה רבינו מראש חדש).

וכדאמרין בגמרא ו, ב (שהרי משה עומד בראש החדש ומזהיר על הפסח, שנאמר החדש
הזה לכם ראש חדשים, וכתוב דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשור לחדש הזה ויקחו להם
איש שה לבית אבות וגו').

תקכו באבודרהם שם (שהרי הקדים לפסוק זה ועבדת את העבודה הזאת ... יכול יהא חייב
לדרוש לו מבעוד יום, כששוחטין פסחיהם ביום י"ד, הואיל ונאמר כאן ביום).

בַּעֲבוּר זֶה לֹא אָמַרְתִּי אֶלָּא בְּשַׁעַה
שִׁישׁ מִצָּה וּמְרוֹר מִנּוּחִים לְפָנֶיךָ:

זֶה כו' מִצָּה וּמְרוֹר. ואין לומר
דמדבר בפסח לכד ואם כן הוא
מבעוד יום, דאם כן התיבות בעבור זה

או התיבות ביום ההוא – מיותרות (ומתורצת הקושיא שבסידור שער השמים תקכו).

מִצָּה וּמְרוֹר מִנּוּחִים. בזמן הפסח היו אומרים: שפסח מצה ומרור מונחים לפניך (שבלי
הלקט תקכו. ועיין פרש"י עה"ת תקכט). אבל על כרחך צריך לומר שגם אחד מהם די לחייבו
בספור יציאת מצרים, שהרי הגדה בזמן הזה דאורייתא אף שאינו לפסח, ומרור הוא רק
דרבנן (פסחים קכ, א תקל. ועיי"ש קטז, בתקלא).

מִנּוּחִים לְפָנֶיךָ. רוצה לומר בשעה שאכילת מצה ומרור היא מצוה תקלב, שעל זה אומר
הכתוב בעבור זה, שאקיים מצותי אלו, עשה ה' לי. ולא כשהניחם מבעוד יום (על פי
תרומת הדשן סי' קלז תקלג. וראה שו"ע רבינו סי' תע"ג ס"ג תקלד).

תקכו להשל"ה (העולם מקשים קיצור לא לכתב רק בעבור זה). ולפי הנ"ל מתורץ, שגם
"בעבור זה" היינו מפרשים דקאי על הקרבת קרבן פסח מבעוד יום.

תקכח סי' ריח (בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. ובזמן הפסח
היו אומרים בזמן שפסח ומצה ומרור מונחים לפניך ... רבן גמליאל היה אומר כל
שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, פסח מצה ומרורים ... ועל אלו שלשה
דברים מצות ההגדה מיוסדת לומר בעבור זה, בזמן שמונחים לפניך).

תקכט בא יג, ח (בעבור זה, בעבור שאקיים מצותי, כגון פסח מצה ומרור הללו).
תקל "אמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן". וכן נפסק בשו"ע סי' תעה סט"ו
(מצות מרור ... בזמן הזה אינו אלא מדברי סופרים, שתיקנו זכר למקדש. אבל חיוב
אכילת מצה בלילה הראשון, אף בזמן הזה הוא מן התורה).

תקלא "אמר רב אחא בר יעקב ... לומר הגדה ... קסברי רבנן מצה בזמן הזה דרבנן. מכלל
דבר אחא בר יעקב סבר מצה בזמן הזה דאורייתא". כי חיוב אמירת ההגדה בזמן הזה
מן התורה, תלוי בחיוב אכילת מצה בזמן הזה מן התורה, מטעם האמור והגדת גו' בעבור זה,
בשעה שיש פסח ומצה ומרור מונחים לפניך.

למדנו מכאן "שגם אחד מהם (מצה) די לחייבו כסיפור יציאת מצרים", אף שבזמן הזה
"אינו לפסח, ומרור הוא רק דרבנן".

וכן נפסק בשו"ע סי' תעג סנ"ב (חייב בקריאת ההגדה ... מן התורה).

וראה הערות ובאורים לתקעז ע' 55.

תקלב קטע זה הוא כעין הקדמה לקטע הבא, שאין כאן לימוד שבעת אמירת ההגדה צריכים
המצה והמרור מונחים על שולחן, אלא שאמירת ההגדה תהי' בשעה שאכילת מצה
ומרור היא מצוה, ולא מבעוד יום.

וראה הערות ובאורים לתלה ע' 50.

תקלג "האגדה עצמה בעי נמי דליהוי בשעת שראוי לאכול מצה ומרור, דכל הני אמצות מצה
ומרור שייכי, וגמרינן ודרשינן והגדת לבנך כו' בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש
מצה ומרור מונחים לפניך, רוצה לומר בשעה שראוי לאכול מצה ומרור, דהא מבעוד יום נמי
היה יכול להניח לפניו. ואם כן על כרחך אין לומר האגדה קודם הלילה ממש".

תקלד "ההגדה, אין לו תשלומין ביום, שנאמר בעבור זה וגו', בעבור זה לא אמרתי אלא
בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך לשם חובה, דהיינו בלילה הראשון".

לפניך. במכילתא ובמדרש שכל טוב תקלה יש גירסא לפניך על שולחן, וכ"מ במאמר החמץ להרשב"ץ תקלו.

וי"ל דלפי גירסא זו יודעים אנו מיתור הלשון דשני תנאים לחייב בספור יציאת מצרים: בשעה שמחוייב במרור או מצה, כשיש אצלו מרור או מצה. משא"כ לפי גירסתנו.

והנה בביאור ספר המצות להרס"ג (שם תקלז) האריך בזה ומסיק דלדעת כמה ראשונים אם אין לו מצה פטור מספור יציאת מצרים. וצ"ע דהרי, לכמה דעות, מה שאין מברכין על ההגדה הוא מפני שיצא כבר באמירת זכר ליציאת מצרים שבנוסח הקידוש, כמובא לעיל תקלח. והקידוש הוא בשעה שאין מצה ומרור מונחים לפניו, כי לא היו מביאין השולחן עד לאחר שקידש וכנ"ל תקלט. וגם אלו הנותנים טעם אחר למה שאין ההגדה טעונה ברכה תקמ, אין קושיא זו סיבת מחלוקתם. ודוחק לומר בזה כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו תקמא. ואכמ"ל.

מתחלה עובדי עבודה זרה נזכר בפסחים קטז, א תקמב ובירושלמי שם תקמג.

אבותינו. בימי תרח ומלפניו (רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ז ה"ד).

ועכשו – יש כותבין עכשיו ביו"ד ואינו צריך (תשכ"תקמז) – הקירוב ה' בימי אברהם

תקלה פרשת בא על הפסוק והגדת לבנך (שומעני יתחיל מראש חודש להגיד לו הלכות הפסח, ת"ל ביום ההוא, אי ביום ההוא שומעני יתחיל מבעוד יום, ת"ל בעבור זה, בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך על שלחן).

תקלו לג, ד (ותקנו חכמים ז"ל שתהיה ההגדה הזאת בשעה שיש מצה ומרור מונחים לשולחן, כמו שאמרו בהגדה בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך) וכן הוא בשוע"ר סי' תעג ס"כ (יביאו ... ג' מצות ... בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, לפיכך צריך שיהא גם המרור לפניו בשעת אמירת ההגדה ... לכך צריך להיות על השולחן). וראה אוצר ההלכות סי' תעג ס"ז אות א. הערות ובאורים תתלה ע' 51.

תקלו ביאור מהרי"פ פערלא מ"ע לג (קפז, ב).

תקלח פיסקה מצוה עלינו לספר (והערה תלו).

תקלט פיסקה יסדר על שלחנו קערה (והערה קיב-קיט).

תקמ כדלעיל פיסקה מצוה עלינו לספר (והערות תלז-תמ).

תקמא יבמות קד, ב (דאמר ר' זירא כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו וכל שאין ראוי לבילה בילה מעכבת).

והיינו שבאמת למדים מפסוק בעבור זה, שצריך להיות מצה ומרור על השלחן. אבל כיון שיש לו מצה ומרור וראוי להביאו לשלחן, לכן אף שעדיין לא הביאם לשלחן בעת הקידוש, מכל מקום יוצא חובת סיפור יציאת מצרים באמירת זכר ליציאת מצרים שבקידוש.

תקמב "מאי בגנות רב אמר מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו".

תקמג פ"י ה"ה (רב אמר מתחילה צריך להתחיל).

וראה לעיל פיסקה עבדים היינו (והערות שפט-שצד).

תקמד ערך עכשו.

וראה גם לעיל פיסקה יכוון (והערה רצא).

אבינו ע"ה, אבל מכיון שהפעולה נמשכת גם עתה, ולכן מחוייבים גם אנחנו להודות על זה, אומר ועכשיו, ולא ואחר כך. – (ולהעיר מזח"ג רח"צ, בתקומה).

ויאמר יהושע כו' כה אמר ד'. (יהושע כד, ב"ד). וכי כל ישראל לא הוּו ידעי דא וכל שכן יהושע, אלא כו' (זח"ג צח, בתקמו). ענין הטובה לפי פי' הזוהר – מבואר במקדש מלך שם תקמו ובסידור האריז"ל בהגדה תקמו).

וארב – חסר ה"א – את זרעו. כמה ריבים עשיתי עמו עד שלא נתתי לו את יצחק (ירושלמי פסחים פ"י ה"ה תקמוט).

הַמָּקוֹם לְעִבְדָּתוֹ, שְׁנֵאמַר וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל הָעָם כֹּה־אָמַר יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הִנְהָר יֵשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תֵּרַח אָבִי אֲבִרָהָם וְאָבִי נַחֲוֹר וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים:

וַאֲקַח אֶת־אֲבִיכֶם אֶת־אֲבִרָהָם מֵעֶבֶר הִנְהָר וְאוֹלָךְ אוֹתוֹ בְּכָל־אֶרֶץ כְּנָעַן וְאַרְבֶּּ אֶת־זֶרְעוֹ וְאֶתֶּן לוֹ אֶת־יִצְחָק: וְאֶתֶּן לְיִצְחָק אֶת־יַעֲקֹב וְאֶת־עֵשָׂו וְאֶתֶּן לְעֵשָׂו אֶת־הָר שֶׁעִיר לְרֵשֶׁת אוֹתוֹ וַיַּעֲקֹב וּבָנָיו יָרְדוּ מִצְרָיִם: *וארבה קרי.

תקמה "והאי עמא דקודשא בריך הוא נסב לחולקיה באן אתר אשכח ליה ימצאהו בארץ מדבר ובתהו יליל ישימון וגו', דכתיב (יהושע כד) תרח אבי אברהם וגו', ואקח את אביכם את אברהם וגו', ומהכא דבר להו לישראל בכל דרא ודרא".

תקמו "ויאמר יהושע אל כל העם כה אמר ה' אלהי ישראל בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם ... וכי כל ישראל לא הוּו ידעי דא וכל שכן יהושע ... אלא ודאי סתימא דמלה טיבו סגי עבד קודשא בריך הוא בישראל ... לאחזאה חכמתא מעבר הנהר מעולם, אלא ההוא נהר עולם אקרי, ועל דא בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם, לאחזאה טיבו וקשוט דעבד קודשא בריך הוא לישראל).

והיינו שבפסוק זה לא מיירי ב"נהר", אלא "בעבר הנהר", שנקרא "עולם", ו"טיבו" זה גילה הקב"ה לישראל.

תקמו "ההוא נהר דאשתמודע, פירוש יסוד דאימא, אלא ההוא נהר עולם איקרי, נ"ב יסוד הבינה עכ"ל. ושיעור הכתוב בעבר הנהר שהוא נקרא מעולם, דהיינו יסוד הבינה, שם ישבו אבותיכם".

תקמו בסדור הר"ש מרשקוב (בעבר הנהר היינו בינה, שם הי' קשר בתוכו בעת אצילותו וקשר אותו בקו החכמה).

ובסדור קול יעקב (מה היה צריך יהושע לומר כה אמר ה', מה שתינוקות דבית רבן יודעים זה, והנני ארמוז לך ברמז, כתיב ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן, ובמקום שאין הנהר יוצא נקרא מעבר הנהר, והיו החסדים סתומים במיצר הגרון, ומעולם הוא בסוד מעולם ועד עולם). **תקמוט** וכן הוא ברש"י יהושע שם (חסר ה"א, כמה מריבות ונסיגות עשיתי עמו עד שלא נתתי לו זרע).

בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ
הוא שֶׁהִקְדִּישׁ בְּרוּךְ הוּא חֵשֶׁב
אֶת־הַקֶּץ לַעֲשׂוֹת כְּמָה שְׁאָמַר
לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ בְּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים,

ברוך שומר. הובאה פיסקא זו
בסידור ר' עמרם גאון תקנ"ג, ר'
סעדי' גאון וכו'; אבל, לע"ע,
לא מצאתי בשום מדרש.
הבטחתו. בזמנים שונים:
לאברהם אבינו ע"ה על דבר

גלות מצרים, ולנביאים על דבר הקמים בכל דור ודור, והיא שעמדה לאבותינו וכו' תקנ"א.
לישראל. יש לפרש: א) שומר לישראל מה שהבטיח לאברהם ולנביאים. ב) לישראל כמו
ע"ד ישראל.

חשב. ולא גרסינן מחשב, כי חשבון זה כבר עבר (אבודרהם תקנ"ב, וכן הוא בשל"ה תקנ"ג,
יעבץ, סידור האריז"ל). אבל בשבלי הלקט, סידור ר' סעדי' גאון, רמב"ם תקנ"ד, זבח פסח
הנוסחא מחשב.

לעשות. נמשך למטה תקנה (שבלי הלקט תקנ"ג, זבח פסח תקנ"ג). ויש מפרשים – למעלה
(מהר"ל תקנ"ח, סידור קול יעקב תקנ"ט).

„בברית“ בין הבתרים. כן הוא במחזור ויטרי, זבח פסח, סידור האריז"ל, של"ה, יעבץ
(משא"כ בשבלי הלקט, סידור ר' סעדי' גאון, רמב"ם הגירסא לאברהם אבינו בין הבתרים).

תקנ והובאה גם בתשובת רב נטרונאי גאון (קודמו של רב עמרם גאון), שהועתקה ב"הגדה
שלמה" ע' 28 (ואומר מ"ברוך שומר" עד "צא ולמד"). וראה לעיל (הערות צח. שפד).
תקנא והיינו ש"ברוך שומר הבטחתו" קאי, גם על האמור בפסקה זו (הבטחה לאברהם אבינו
על יציאת מצרים), וגם על האמור בפסקה הבאה (שבכל דור ודור עומדים עלינו
לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם).

וראה שערי שלום סק"א. הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תשט"ו ע' 26.

תקנב "ה"ג חשב את הקץ, ולא גרסינן מחשב את הקץ, כי חשבון זה כבר עבר".

תקנג שהן בסדורו והן בספר השל"ה גורס "חשב" (ולא מחשב).

תקנד בנוסח הרמב"ם יש שינוי נוסחות (חשב; מחשב).

תקנה על הגאולה העתידה. ויש מפרשים למעלה – על גאולת מצרים.

תקנו סי' ריח (שהקב"ה מחשב את הקץ לעשות מה שאמר לאברהם אבינו בין הבתרים, פירש
אחי ר' בנימין נר"ו, שזה שאמר שהקב"ה מחשב את הקץ לא קאי איציאת מצרים, אלא
אגאולה אחרונה קאי).

תקנז "מחשב את הקץ יום ליום ולילה ללילה מתי יבא זמן הקץ, כדי לעשות ולקיים מה
שאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים".

תקנח ראה גבורות ה' על ההגדה פנ"ד (ברוך שומר הבטחתו, להודיע כי אותה הבטחה
הבטיח הקב"ה את אברהם לעשות הקץ, גרם שלא יוכלו שונאינו לנו, כמו לבן ומצרים
אשר עמדו עלינו תמיד לכלותינו, וברית הבטחה הזאת היא שעמדה לאבותינו, אלא אף לנו,
שבאותה הבטחה הקב"ה הבטיח גם כן על שאר מלכיות).

תקנט "חשב את הקץ, ק"ץ שנים החסרים מן ת' מאות שנה, וחשב כאילו כבר נעשה".

והוא כלשון הסדר עולם תקס
(הובא בילקוט שמעוני רמז
עז תקסא). וניחא יותר, כי הבטחת
ידוע תדע נאמרה קודם שעבר
בין הבתרים תקסב.
ויאמר לאברם (בראשית טו,
יג-יד).

שְׁנֵאמֶר וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תֵּדַע כִּי
גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעֲבָדוּם
וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם
אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אֹנְכִי וְאַחֲרֵי
כֵן יֵצְאוּ בְּרִכּוּשׁ גָּדוֹל:

צריך להגביה הכוס ולכסות הפת כן כתב האר"י ז"ל:
ואחרי כן יצאו. שאל ר' ייסא
ועירא דמן חבריא מרשב"י האי
דקודשא בריך הוא מדכר להון
לישראל בכל אתר ואתר הוצאתיך מארץ מצרים מאי רבותא אוליף הכא, תנאה שלים
הוא ואחר כך יצאו. א"ל תא חזי ברי קודשא בריך הוא לא אתני עם אברהם אלא דיפיק
ית ישראל מן גלותא דמצרים ולא מיד שעבודא דדחלא אחרא. ישראל במצרים הוּו שראן
תחות מ"ט חילי דמסאבותא, וקודשא בריך הוא אפיק יתהון, ועוד דאעיל יתהון במ"ט
תרעי דסוכלתנו לקבליהון. ובגין כך תשכח באורייתא חמשין זמנין יציאת מצרים. ודא
איהו דאנן מנן להו מיום טוב דפסחא יומי ושבועי כי בכל יומא אפיק לן מחילא דמסאבו
ואעיל לן בחילא דדכיו (זהר חדש ר"פ יתרו בקיצור לשון. ועיין בתקוני זהר תיקון
ל"ב תקסג).

מראי מקומות נ' פעמים שהוזכרה יציאת מצרים בתורה – ראה פרדס להרמ"ק שער
השערים בתחלתו תקסד.

צריך להגבי' – האריז"ל. כ"כ בסידור השל"ה תקסה ויעבץ תקסו – וכן נוהגים – אף כי

תקס "נאמר לאברהם אבינו בין הבתרים ידע תדע כי גר יהיה זרעך וגו'".

תקסא אות ט, מעתיק מסדר עולם הנ"ל.

תקסב ולכן ניחא יותר הנוסח "בברית בין הבתרים". ראה שערי שלום סק"ד.

תקסג "חמשין זמנין אדכיר באורייתא יציאת מצרים, לאשתמודעא בדרגא דאפיק לון דאיהו
יובלא, דאתמר ביה יובל היא שנת החמשים שנה, ואינן חמשין תרעין דבינה
דאתמסרו למשה מסיני, בר חד דלא אתמסר ליה, ובגין דא אדכיר חמשין זמנין באורייתא
יציאת מצרים".

תקסד "וכאשר באנו למנות פסוקי התורה בענין יציאת מצרים, מצאנום יותר על נ', חשבון
אחד עשר, ואלו הן החמשים שערים, ואחד עשר היתרים ... וראינו מפרש אחד
שהעתיק הפסוקים האלה, וחלקם כמו שהעתיקנום למעלה, ותירץ אל י"א היתרים ...".

תקסה "צריך להגביה הכוס ולכסות הפת, כן כתב האר"י ז"ל".

תקסו "מגביהין את הכוס, כן כתב האר"י, ומכסין את הפת".

וכן הוא בסדור האריז"ל לבוב תקמ"ח (כשאומר והיא, יאחז הכוס בימינו (וצריך להגביה)).

במשנת חסידים תקס"ז, סידור האריז"ל לתקס"ח וש"ע רבינו סי' תע"ג סמ"ד תקס"ט
כתבו: יקח (יאצחו) הכוס בידו.

מנהג בית הרב: מכסין את הפת ורק אחר כך מגביהין את הכוס, מתאים
למה שאומר בסיום פיסקא זו: יעמיד הכוס ויגלה הפת. וכן בפסקא לפיכך –
מקדים כסוי הפת להגבהת הכוס תקע. – והטעם יש לומר, דכיוון דכסוי הפת
הוא כדי שלא יראה בושתו כדלקמן, נכון שלא יראה גם הגבהת הכוס. ובפרט
שלא נמצא טעם לדחות כסוי הפת לאחר כך. וזכר לדבר – סדר קדוש שבת
ויום טוב, שהפת מכוסה בעת ההגבהה תקע. ומה שכתב כאן: להגבי' כו'
ולכסות, הוא כי כאן בא להשמיענו החידוש שכתב האריז"ל וכדלקמן,
והחידוש הרי הוא הגבהת הכוס (אלא שבמילא, על ידי זה צריך לכסות הפת)
ולכן הקדימו. והתיבות ולכסות הפת הם מאמר המוסגר.

להגבי' את הכוס. על שם כוס ישועות אשא (עפמ"ש בשל"ה תקעב ויעבץ תקעג
שם). בשער הכולל מבאר שייכות פיסקא זו להכוס מפני שאין אומרים שירה
אלא על היין (ברכות לה, א). והוא תמוה כי אין פיסקא זו שירה ושבח אלא
ספור דברים, ולכן רק יש נוהגין לאחוז הכוס, משא"כ כשמגיע ללפיכך כו'
להודות כו' כו"ע נוהגין (כדיוק הל' בשו"ע רבנו תקעט). אלא הטעם הוא על דרך
הקבלה. וכלשון הרוקח תקעה הובא בשל"ה ריש מס' פסחים שלו תקעו.

תקס"ז סדר ליל פסח י, ב (ויאחו הכוס בידו באמרו והי"א שעמד"ה, ועד מצילנ"ו מיד"ם).
תקס"ח של הר"ש מרשקוב (כתב הרוקח שיקח כאן הכוס בידו). ובסידור קול יעקב (יאחו
הכוס בידו). ובסידור זאלקווא תקמ"א (כשאומר והיא, יאחו הכוס בימינו).

תקס"ט "יש נוהגין לאחוז הכוס ביד עד והקב"ה מצילנו מידם".
ומצויין שם אל של"ה מסכת פסחים קמב, ב (וכשאומר הפיסקא והיא שעמדה לאבותינו
כו' יאחו הכוס בידו עד שמיסיי הפיסקא הקב"ה מצילנו מידם. זה הוא על דרך הקבלה רוק"ח.
ואז יהי' הפת מכוסה. אחר כך יעמיד הכוס על השלחן ויגלה הפת). הובא במ"א ס"ק כז. ח"י
סקל"ד.

תקע אשר שם כן הוא אף בפסקי ההגדה של רבינו (יכסה את הפת ויגביה את הכוס).
תקעא ראה שו"ע סי' רצט ס"ד (אם רוצה לסעוד תיכף להבדלה צריך לזהר שלא יביאו
לחם לשלחן קודם הבדלה, ואם הביאו צריך לכסותו במפה עד אחר ההבדלה, שלא
יראה הפת בושתו).

תקעב ראה של"ה מס' פסחים קעב, א (ואפשר שזה כוונת הרוקח, שכתב לאחוז הכוס בידו
בשעת אמירת פיסקא זו, על דרך כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא).

תקעג "ומגביהין את הכוס כשאומרים והיא, לפי שהיא כוס ישועות הנשא".

תקעד סי' תעג סמ"ד (עד שיגיע ללפיכך, שאז נוהגין להגביה כל אחד כוסו).

תקעה בפירושו להגדה (וראיתי אני אלעזר הקטן את אבא מרי רבנו יהודה ב"ר קלונימוס,
שהיה מגביה את הכוס בבבא והיא שעמדה לאבותינו ולנו, עד הקב"ה מצילנו מידם,
ושאלתי את פיו, ואמר לי מנהג אבותינו כן הוא, לפי שהוא מדבר בהצלה, וכתוב כוס ישועות
אשא).

וְהָיָא שְׁעֻמְדָּה לְאַבוֹתֵינוּ וְלָנוּ שְׁלָא
אַחַד בְּלִבְד עֶמֶד עָלֵינוּ
 ולכסות הפת. שלא יראה
 בושתו (אגור תקעט). שו"ע רבינו
 שם תקעטח). אף שהטור בסי'

רע"א תקעט פירש ענין בושת הפת, כשמקדש על היין, מפני שהפת מוקדם לברכה לגבי יין,
 וכאן הרי אין מקום ברכה – מכל מקום גם כאן הוי בושת לפת כשאומר חלק זה מההגדה
 על היין בה בשעה כשכללות ההגדה צריכה להיות נאמרת על המצה דוקא, שלכן נקראת
 לחם עוני, ולא על היין.

כן כתב האריז"ל. מה שהעתיק רבינו גם זה, אף שאין דרכו בסידור לציין המקורים,
 י"ל שהוא ע"פ הנ"ל, להורות שאינו רק על דרך הקבלה, כי אין זה שירה כמו הפיסקא
 לפיכך.

והיא – ההבטחה תקפ – היא שנומדה. ראה לעיל פיסקא הבטחתו.

אחד כו' לכלותינו. בסידור ר' סעדי' גאון, רמב"ם, שבלי הלקט וזבח פסח השמיטו תיבת
 לכלותינו (הראשונה). והטעם לפי שהאחד כיון בו אל פרעה ולא היתה כונתו לעקור את
 הכל (זבח פסח תקפא). וי"ל טעם הנוסחא שלנו (וכן הוא בסידור האריז"ל, של"ה, יעבץ), כי

ובלקט יושר ע' פד (וכתב [בעל תרומת הדשן] בסדרו בשם רוקח, שצריך גם כן להגביה
 הכוס באמרו והיא שעמדה לנו עד והקב"ה מצילנו מידם. ויראה דכיון לסוד כוס ישועות אשא
 וכו'. ואמר לי כל אדם צריך להגביה הכוס באמרו והיא שעמדה וכו', אף על פי שאינו יודע
 הסוד, ויכוין למה שכיון הרוקח).

תקעו מצה עשירה דרוש רביעי קעב, א (ואפשר שזה כוונת הרוקח, שכתב לאחוז הכוס בידו
 בשעת אמירת פיסקא זו, על דרך כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא).
 וראה הערות ובאורים א' לג ע' 30.

תקעו סי' תשצח (כשנוטל הכוס בידו כשמגיע ללפיכך נכון לכסותו, מהאי טעמא שלא יראה
 הפת בושתו).

תקעח סי' תעג סמ"ד (ולפיכך נכון לכסות המצות, שלא יראה הפת בושתו כשנוטלין הכוס).
תקעט "בירושלמי קאמר שלא יראה הפת בושתו, פירוש שהוא מוקדם בפסוק והיה ראוי
 להקדימו בברכה, ומקדימין בברכת היין".

וכן הוא בשו"ע ר סי' רצט ס"ד (שלא יראה הפת בושתו, שהרי מן הדין היה צריך להקדים
 ברכת הלחם לברכת היין כשרוצה לאכול מיד, לפי שהוא מוקדם ליין בשבח ארץ ישראל בפסוק
 ארץ חטה ושעורה וגו', אלא שעכשיו אינו יכול להקדימו, והרי זה בזיון לו, לכן יש לכסותו).
תקפ מחזור ויטרי בפירושו על ההגדה (והיא שעמדה לאבותינו ולנו, היא ההבטחה שהבטיח
 הקב"ה לאברהם, וגם את הגוי אשר בעבודו דן אנכי, עמדה לאבותינו מעולם, ולנא
 עמדה בכל יום, שכל הקמים עלינו הקב"ה דנם ומצילנו מידם).

אבודרהם (והיא שעמדה לאבותינו ולנו, כלומר אותה הבטחה של בין הבתרים עמדה
 לאבותינו ולנו ויצאו הם ממצרים וכאלו יצאנו אנחנו).

תקפא "והסתכל והתבונן מה שאמר שלא אחד בלבד עמד עלינו, ולא אמר המגיד בזה מלת
 "לכלותינו" כי אם עמד עלינו בלבד, לפי שהאחד ההוא שמזכיר כיון בו אל פרעה

לְכַלּוֹתֵנוּ אֶלָּא שְׂבָכָל דּוֹר וְדוֹר עוֹמְדִים
עֲלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא
מְצִילֵנוּ מִיָּדָם:

יעמיד הכוס ויגלה הפת:

צא וּלְמַד מִהֶפְקֵשׁ לָבֵן הָאֶרְמִי
לַעֲשׂוֹת לִיעֶקֶב אֲבִינוּ, שְׁפָרְעָה
לֹא גָזַר אֶלָּא עַל הַזְכָּרִים וְלָבֵן בִּקְשׁ
לַעֲקוֹר אֶת־הַפֶּל, שְׁנַאֲמַר אֶרְמִי אֲבִד

אף שבתחלה לא גזר אלא על
הזכרים, הרי אחר כך אמר
אריק חרבי תורישמו ידי שבקש
לעקור את הכל וכמ"ש
מהר"ל^{תקפב} וכ"מ בתרגום
אונקלוס ות"י עה"ת שם תקפג.

צא ולמד כו'. ע"פ מ"ש
במשנה (פסחים קטז, א) ודורש
מארמי אובד אבי עד שיגמור
כל הפרשה, הוא דורשה עתה
כדאיתא בספרי (אבודרהם).

צא ולמד. בטוי זה אף שאין

יציאה במקום – נמצא גם בקדושין לו, א. סנהדרין פו, א. חולין סג, א. ובכ"מ
במדרשים^{תקפד}. ובזבח פסח מפרש: צא מענין מצרים שעתי עוסק בו ולמד מספורי לבן
ויעקב.

ולמד – שהקב"ה מצילנו מיד הקמים עלינו – שלבן בקש לעקור את הכל – לולא
שהצילם הקב"ה (מחזור ויטרי^{תקפח}, שבלי הלקט^{תקפז} אבודרהם^{תקפז}).

ארמי אבד אבי (דברים כו, ה) וכתרגומו: לבן ארמאה בעא לאובדא ית אבא. ובספרי
(שם): מלמד שלא ירד יעקב לארם אלא להאבד.

מלך מצרים, וידוע שלא היתה כונתו לכלותם כי אם לשעבדם, ולכן היה מחזיק בהם לבלתי
שלחם, ולכן אמר המגיד שזה האחד עמד עלינו לצר ואויב, וכל בכל דור ודור עד היום עומדים
עלינו, ולא רק כדרך פרעה לתכלית השעבוד, כי אם גם לכלותינו מעל פני האדמה".

תקפב בפירושו דברי נגידים להגדה, צא ולמד (והכתוב אומר אמר אויב ארדוף אשיג אחלק,
משמע שרצה לאבד את הכל).

תקפג אונקלוס בשלח טו, ט (אשלוף חרבי תשיציןן ידי). ותרגום יונתן (אשלוף חרבי
ואישיצי יתהון ביד ימיני).

תקפד ראה הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תרנו ע' יח.

תקפה בפירושו על ההגדה (צא ולמד שכן הוא, שהרי לבן הארמי עמד על יעקב וחפץ לעקור
את הכל ... לולא שהצילו הקב"ה).

תקפו "בכל דור ודור עומדים עלינו להרע לנו ולכלותינו בכח אותה הגזירה של גליות שנגזרו
בין הגזרים, והקב"ה מצילנו תמיד מידם כאשר הבטחנו. צא ולמד מה בקש לבן הארמי
לעשות ליעקב אבינו, שגם הוא בא מכח [אותה] הגזירה ... בקש לעקור את הכל שנאמר יש
לאל ידי לעשות עמכם רע, אלמלי החלום".

תקפז "צא ולמד איך התחילו הצרות ליעקב ... ארמי אובד אבי כתרגומו לבן ארמאה בעא
לאובדא ית אבא. כי כשרדף לבן הארמי אחרי יעקב והשיגו ואמר לו יש לאל ידי
לעשות עמכם רע (בראשית לא כט) ... והשם ית' בטל עצתו".

וירד מצרימה כו' וגם אז הצילנו
הקב"ה תקפח.

אנוס, כמרז"ל (שבת פט, ב)
ראוי ה' יעקב אבינו לירד
למצרים בשלשלאות של ברזל –
ע"פ הדבור – דגורת גר יהי
זרעך תקפס.

ובמאמר זה בא לספר איך
היתה הירידה, אבל לא שלומד זה
מן הכתוב (ולכן אינו אומר: מלמד
שירד אנוס) כי אדרבה: וירד –
ולא הורד – ברצון הטוב משמע.
ובספרי ובהגדת הרמב"ם דרשה זו
– אינה. וי"ל הטעם, כיון דבפועל
הרי ירד יעקב ברצונו הטוב.

ויגר שם – דצ"ך עד"ש באח"ב
(ספרי שם בשנים קלים).
ויאמרו גו' (בראשית מז ד).

כי כבד הרעב – אבל כעבור
הרעב יחזרו לכנען, הרי שלא ירדו להשתקע (שבלי הלקט תקצ, מחזור ויטרי תקצא).
במתי מעט כמה שנאמר – ונתבאר בקרא בפרטיות. וכן להלן יש אשר רק זוהי כוונת
מסדר ההגדה באמרו כמה שנאמר. ובזה מתורצות כמה מקושיות המפרשים.
בשבועים (דברים י, כב).

ועתה שמך גו'. קשה למה הביא הסיום דפסוק זה (ובספרי אינו), ועוד דהי' לו להביא
מבראשית (מו, כז) כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבועים (מעשה נסים. ותיורצו
צ"ע). וי"ל דהכתוב בשבועים נפש גו' עיקרו בא להדגיש איך שמועטים היו בירידתם
למצרים ועל כוונה זו מורה סיום הכתוב: ועתה שמך גו'. ולכן הביא בעל ההגדה פסוק
זה דוקא וגם סיומו ועתה שמך גו'.

תקפה ראה אבודרהם (ועוד אחרים באו עלינו לכלותינו, שאחרי זאת וירד מצרימה).
תקפט פירוש מחזור ויטרי על ההגדה (אנוס על פי הדבור ... לקיים מה שגזר הקב"ה על
אברהם כי גר יהי' זרעך).

תקצ סי' ריח (להתגורר שם עד שיעברו שני הרעב, ואחר כך ישובו לארץ כנען).
תקצא בפירושו להגדה (כדכתיב לגור בארץ באנו כי אין מרעה, ואילו היה מרעה לא באנו,
וכשיהי' נחזור).

הַשָּׁמַיִם לָרֹב: וַיְהִי שֵׁם לְגוֹי מְלִמֵּד
 יִשְׁהִי יִשְׂרָאֵל מְצִינִים שָׁם: גְּדוֹל עֲצוּם
 כְּמָה שֶׁנֶּאֱמָר וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרְצוּ
 וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמָאד מְאֹד וַתִּמְלֵא
 הָאָרֶץ אֹתָם: וְרַב כְּמָה שֶׁנֶּאֱמָר וַאֲעֹכֵר
 עָלֶיךָ וְאֶרְאֶךָ מִתְּבוּסָסֶת בְּדַמְיֶךָ וְאֶמָּר

ויהי שם לגוי מלמד. במחזור
 ויטרי, אבודרהם, של"ה, יעבץ
 קול יעקב גרים כאן לגוי גדול,
 אבל בסידור ר' סעדי' גאון,
 רמב"ם, מהר"ל, סידור ה"ר
 שבתי רשקובר נשמטה תיבת
 גדול. והטעם י"ל: הציון הלז
 נדרש על מלת גוי בלבד. ועוד
 דרש המגיד על מלת גדול מה

שאמר הכתוב ובני ישראל גו' (זבח פסח). וכיון שאין מלת גדול נדרשת כאן – לדעת אלו
 – השמיטה.

מצוינים – מסומנים, שלא שינו את שמם לשונם דתם ומלבושיהם (זבח פסח תקצב).

ובני ישראל (שמות א, ז).

ורב כמ"ש ואעבור גו' רבבה גו' (יחזקאל טז, ו-ז).

ואעבור עליך. פסוק זה קבעוהו מסדרי ההגדה באמצע הגדת ליל פסח (שער הכוונות
 ענין פסח סוף דרוש א' תקצג. פרי עץ חיים שער חג המצות פ"א תקצד. משנת חסידים תקצה.
 סידור האריז"ל תקצו – ותימה על היעבץ תקצז שכותב שהוא ואביו, החכם צבי, היו אומרים

תקצב "שלא שינו את שמם ולא שינו את לשונם ודתם ומלבושיהם בכל השנים הרבות ההן
 אשר ישבו שם, באופן שתמיד היו גוי בפני עצמו נבדל מהמצריים... והציון הוא
 הסימן אשר בו ניכר ורשום האדם, וכן היו ישראל מצויינין ונרשמים להיותם נבדלים ומפורשים
 מהמצריים".

וכן הוא בפירוש הרשב"ם להגדה (שהיו מסומנים עצמם בלבושיהם כדי שלא יתערבו בהם).
 ובפירוש הריטב"א (וכן יש גורסין מסוימין, שהם ניכרים במלבושיהן בענייניהם כגון ציצית
 בבגדיהם וכיו"ב).

תקצג "ודע כי אלו עצמם הם סוד משאמרו ז"ל שהם ב' דמים דם פסח ודם מילה... ולסיבה
 זו תיקנו המסדרים ההגדה פסוק זה באמצע סדר הגדה ליל פסח".
 ובשוה"ג שם הוסיפו המו"לים (אפשר שבנוסח הרב הי' כתוב זה בהגדה, ובנוסח שלנו
 אינו).

תקצד "וזהו בדמיך חיי, ולכן תמצא פסוק זה באמצע הגדה".

תקצה פ"י אות ב (יאמר פסוק ואעבור עליך ואראך עד בדמיך חיי, ויכוין דם פסח
 ... ודם מילה).

תקצו שפסוק הוא הוא בנוסח ההגדה, ומפרש דם פסח ודם מילה.

תקצז "לכך הי' מנהגו של אמ"ה ז"ל לומר כאן ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר
 לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי, וכן אנו נוהגין אחריו, מכל מקום לא העמדנוהו
 בפנים, באשר לא ראייתו עד הנה כתוב על ספר, ושלא ליתן פתחון פה לבעל דין לחלוק,
 בהיותו שלא כסדר הכתובים".

פסוק זה אבל לא נמצא בשום ספר). והנה כמה נוסחאות ישנם בזה: (א) ואעבור עליך בא אחרי ותמלא הארץ אותם, קודם דרשת ורב כמה שנאמר (משנת חסידים. סידור ה"ר שבתי רשקובר). (ב) אחרי עירוס וערי' (קול יעקב, יעבץ). (ג) נוסחת רבינו (וכן הוא גם בהגדות הספרדים בחפזון פסח ומגיד דבריו) ובשמחת הרגל כתב שכן היא נוסחת האריז"ל.

והטעם לסדור רבינו י"ל, ע"פ דרך הפשט: (א) ואעבור גוי' אין לו שייכות לדרשת גדול עצום. וגם לא מצינו שיביא בעל ההגדה פסוקים ממקומות שונים בדרשה אחת. (ב) סידור הפסוקים כמו שהם כתובים

בקרא. והספור ואעבור עליך מבאר ענין ורב, כמו שמסיים בדמיון חיי, וכמה שנאמר (שמות א, יב) וכאשר יענו אותו כן ירבה.

וירעו אותנו (דברים כו, ו) – המשך הדרשה בפרשת ארמי אובד אבי. וכן לקמן בפסוקים: ונצק, ויוציאו.

וירעו – דלכאורה מה בא להוסיף על ויענונו. וע"כ פירוש וירעו שכל כוונת המצרים (ולא רק מה ששמו עליו שרי מסים) היתה למצוא עצה איך להרע לישראל. ועל זה מביא רא"י כמה שנאמר הבה.

הבה נתחכמה (שמות א, י).

וישימו עליו (שם א, יא).

ויעבדו גוי' וימררו גוי' (שמות א, יג"ד). פסוק וימררו לא מצאתי לע"ע, בשום נוסח הגדה

ואף שברוב ההגדות הראשונות אין פסוק זה מופיע, מכל מקום כיון שהם מופיעים בספרי הקבלה וסידורי הקבלה, שהעב"ץ מרבה להביא משם, לא הי' צריך לכתוב "לא ראיתי עד הנה כתוב על ספר".

וכן כתב עליו החיד"א בפני דוד על ההגדה (ונעלם ממנו שהוא נוסחת האר"י זצ"ל, ועוד שהוא מעיד שכן הוא הנוסח הקדום ... הא למדת שהיא נוסחת האר"י זצ"ל, ומטי בה מהמסדרים סדר ההגדה, וגם הוא כסדר הכתובים ואעבור וכו' רבבה וכו').

וַיִּמְרְרוּ אֶת־חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחָמֹר
וּבִלְבָּנִים וּבְכָל־עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֵת כָּל־
עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָּהֶם בְּפָרֶךְ:

אחר. מלבד בסידור תפלה
למשה להרמ"ק תקצ"ח משמע
דגם הוא גריס לי' בהגדה ואין
לברר בשינויי גירסאות הספרי,
כי המדפיסים, התחל מדפוס

הראשון ויניציא ש"ו, השמיטו מן הספרי (וכן מן הילקוט שמעוני) כל ההגדה. – בספרי
הנדפס עם פירוש המלבי"ם נדפסה גם ההגדה ובה הפסוק וימררו, אבל איני יודע מי הוא
המצווה לעשות זה. – אבל נוסחת רבינו מוכרחה היא, דהנה כוונת בעל ההגדה
בדרשותיו היא, לבאר ולפרט יותר את הענינים על פי מה שנאמר במקום אחר. וכשבא
להספור איך שנתנו על ישראל עבודה קשה, הרי ביאורו מפורש, בכתוב דוימררו, מה
היתה עבודה זו ואופנה, ומוכא בו גם הבטוי עבודה קשה. ובודאי הביאו בעל ההגדה ולא
הי' מסתפק בקרא דויעבדו, שאין בו אלא הודעה כללית בלבד, שהעבודה היתה בפרך –
ובפרט אשר „בפרך” זה, ר' אלעזר מפרש אותו בפה רך (סוטה יא, ב), ולפי זה אין מדבר
כתוב זה בעבודה קשה כלל (ודברי האמרי שפר תקצ"ח בפיסקא זו – צע"ג ולכאורה גם
סותר דברי עצמו). ומה שנשמט פסוק זה בשאר הנוסחאות, י"ל: סופרי כת"י הראשונים
של ההגדה (והספרי) רשמו בקיצור ויעבדו מצרים גו' בפרך. וכוונתם היתה על תיבת
„בפרך” השני' שבסוף פסוק וימררו. ובא מעתיק שלא שמש כל צרכו וכשהעתיק עד תיבת
„בפרך” הראשונה – עמד. ולא שם לבו שגם פסוק שלאחריו מסתיים בתיבה זו.

תקצח שאף שבנוסח ההגדה הנדפס שם לא נדפס פסוק זה, מכל מקום נתפרש בפירושו שם
(ובאמרו בפרך וימררו את חייהם ... וסמך ליה וימררו את חייהם).

וראה הערות ובאורים תתטו ע' 55, שנוסח זה נמצא גם בהגדה קדומה "פסח דורות".

תקצט ביאור הנצי"ב להגדה (והנה דעת המגיד כרבי שמואל בר נחמני בסוטה (דף י"א)
דמפרש גם האי קראי ויעבדו מצרים וגו' בפרך בפריכה, ולא כרבי אלעזר דמפרש
האי קרא בפה רך, ורק מקרא השני, את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרט מודו כו"ע דמשמעו
בפריכת הגוף. ויש נפקא מינה בזה בדין מרור ובפירוש חזרת תחלתו רך וסופו קשה. ומבואר
בהעמק שאלה סי' ע"ג אות ז בס"ד).

ובהעמק שאלה שם (למ"ד דמתחלת העבודה התחילו בפריכה ... הדמיון היינו תחלת
הביאה למצרים, שאמר פרעה במיטב הארץ וגו', וזה תחלתו מתוק ממש).

והיינו כמבואר בירושלמי פ"ב ה"ה (מה חזרת תחילתה מתוק וסופה מר, כך עשו המצריים
לאבותינו במצרים, בתחילה [ויגש מזו] במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך, ואחר כך
[שמות א יד] וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים).

ולפי זה מפרש מדוע הובא כאן בהגדה רק הפסוק הראשון, כדעת הירושלמי, שגם הפסוק
הראשון פירושו בפרך, בפריכה.

אמנם אנן קיי"ל שמקרא הראשון הוא בפה רך, כמבואר בשוע"ר סי' תעג ס"ל (לפי שמצות
מרור היא זכר למה שמררו המצרים את חיי אבותינו בעבודת פרך, והם נשתעבדו בהם בתחילה
בפה רך, על ידי פיוסים, ונתנו להם שכר, ולבסוף מררו חייהם בעבודה קשה, לכן יש לאכול החזרת
שתחילתה מתוקה ורכה וסופה קשה ומר, דהיינו כשהקלח שלה מתקשה כעץ ונעשה מר כלענה).

ונצַעַק (דברים כו, ז).
 ויהי בימים (שמות ב, כג).
 וישמע אלקים (שם ב, כד).
 ענינו זו פרישות דרך ארץ.
 ענינו מל' עינוי, ופרישות דרך
 ארץ קרוי ענוי^ת (בראשית לא,
 נ. יומא עד, ב^תדא).
 פרישות דרך ארץ. כי גם לזה
 נתכוון פרעה בגזרתו וכספור
 רז"ל (שמ"ר פ"א, יב^תדב). וראה
 גם כן ס' הלכות על פסוק
 וכאשר יענו אותו^תדג).

כמה שנאמר וירא (שמות ב,
 כה) כמה מפרשים הקשו שאין
 מפסוק זה שום ראיה, ותרצו
 באופנים ורמזים שונים. –
 ולכאורה כוונת הדורש מובנת
 בפשיטות, כי הראי' כמה שנאמר
 מתייחסת לתיבת וירא, ולא
 לדרשת זו פרישות דרך ארץ,
 שהיא אינה באה אלא במאמר

המוסגר. וכאלו אמר: וירא את ענינו כמה שנאמר וירא אלקים גר', אלא שדרך אגב מפרש
 מהו ענינו. ועד"ז הוא גם כן לקמן במ"ש ואת לחצנו זה הדחק כמה שנאמר כו' ובמורא גדול
 זה גילוי שכינה כמה שנאמר כו' – שאין הראי' על פירוש התיבות לחץ, ובמורא גדול, אלא
 על הענין (ועי"ז סרו תמיהות המפרשים שם) – ופירוש התיבות בא במאמר המוסגר. ואין

וראה שערי שלום סק"י. הערות ובאורים א' לג ע' 33.

תר אבודרהם (וירא את ענינו לשון חסרון התשמיש כמו אם תענה את בנותי, שדרשו בו
 רבותינו זכרונם לברכה אם תענה את בנותי מתשמיש. זו פרישות דרך ארץ שהפרישום
 מנשותיהם).

תרא "ונילף מואם תענה את בנותי", ופירש"י (דמוקי ליה לקמן אתשמיש).

תרב "בתחלה גזר וצוה לנוגשין שיהיו דוחקין בהן כדי שיהיו עושיין הסכום שלהן, ולא יהיו
 ישנין בבתיהם, והוא חשב למעטן מפריה ורביה, אמר מתוך שאינן ישינין בבתיהם אינן
 מולידין".

תרג "כי שמו שומרים על הנשים שלא יטבלו, והשי"ת סילק מהם דרך נשים, ולא הוצרכו
 לטבילה, וזה גרם הרבוי".

להקשות דאם כן הי' לו להביא בפסקא זו רק התיבה וירא, ולעשות פסקא בפני עצמה ענינו זו פרישות דרך ארץ – די"ל דתיבת וירא בפני עצמה הוא דבור מקוטע.

עמלנו אלו הבנים. שהם כחו ואונו של האדם וכמה שנאמר (בראשית מט, ג) כחי וראשית אוני (מחזור ויטרי). ודרז"ל (שבת לב, ב) איזה הן מעשה ידיו של האדם הוי אומר בניו ובנותיו (שבלי הלקטתיר).

וְאֶת־עַמְלָנוּ אֱלוֹ הַבָּנִים כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר כָּל הַבֶּן הַיָּלֹד הַיֹּאדָה תִּשְׁלֹכֶנּוּ וְכָל־הַבֵּת תִּחְיוּן: וְאֶת־לֶחְצֵנוּ זֶה הַדָּחַק כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר וְגַם רְאִיתִי אֶת־הַלָּחֶץ אֲשֶׁר מַצְרִים לוֹחֲצִים אֹתָם:

וַיּוֹצִיאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרֹעַ נְטוּיָה וּבְמָרָא גָדוֹל וּבְאֵתָת וּבְכַמְפֵּתִים: וַיּוֹצִיאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם לֹא עַל יְדֵי מַלְאָךְ וְלֹא עַל יְדֵי שָׂרָף וְלֹא

כמה שנאמר כל הבן (שמות א, כב) – ראי' על הענין (ולא על הפירוש), שגזרו על הבנים תרה.

לחצנו זה הדחוק. מלת לחץ תאמר על מעיכה גופנית, ועל אונס ונגישה בעשית איזה דבר וזהו הנקרא בדבריהם ז"ל דוחק. ואומר שכאן הוא כפירוש השני, שלא די שהעבידו אותם אלא שגם לא היו נותנים להם מנוחה בעבודתם וכמה שנאמר (שמות ה, יג) והנוגשים אצים (זבח פסח תיר).

וגם ראיתי (שמות ג, ט) – ראה לעיל פיסקא כמה שנאמר וירא.

ויוציאנו ה' (דברים כו, ח).

מלאך, שרף, שליח. חילוק מדריגות אלו ראה: רמב"ן תיר ובחייתיר (שמות יב, יב), זבח

תיר "הבנים קרי עמל, לפי שהאדם עמל בהן בגידולן".

וכן הוא באבודרהם (ואת עמלנו אלו הבנים ... שהם גדלים מעמל האדם ויגיעת ידיו).

תרה וכן הוא במעשה נסים (לא מביא ראי' על הפירוש שפירש דעמלנו אלו הבנים, רק על הענין של גזירת הבנים. ועל הפירוש לא הוצרך להביא ראי').

תרו "כי מלת לחץ תאמר פעם על הכאה גופנית, כמו ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר, שענינו למעכו, ופעם תאמר על ההכרחה והאונס שהנוגש עושה לעובדים לפניו, כדי שיעשו איזה דבר בלחץ גדול, וזה השמוש מהלחץ נקרא בדבריהם ז"ל "דוחק". ולכן אמר המגיד שמה שנאמר בכתוב הזה ואת לחצנו, אין ראוי שיפורש על המעיכה והכאה גופנית, כי זה כבר נכלל במ"ש ויתנו עליהם עבודה קשה, אלא נאמר לחצנו על הדחק, שלא די שהיו מעבידים אותם, לא היו נותנים להם מנוחה בעבודה ההיא, כי הדוחקים אותם, כמו שנאמר והנוגשים אצים".

תרו "אני בעצמי לא על ידי מלאך שלוח מאתו במגפות ... ולא שרף ... שהם השרפים שמהם תצא אש שורפת באויביו ... ולא על ידי השליח השלוח מאתו ית' לכל המעשים

הנעשים בארץ ... מטטרון".

תרח "כן כתב הרמב"ן, ובאור דבריו, כי אלו היתה מכת בכורות על ידי שלוחיו ומשרתיו

עַל יְדֵי שְׁלִיחַ אֶלָּא הַקְדוּשׁ פְּרוּךְ הוּא פסח תרט, מהר"ל תרי, אלשיך תריא,
בְּכַבּוּדוֹ וּבְעֶצְמוֹ. שְׁנאַמְר וְעַבְרָתִי בְּאַרְץ סידור קול יעקב תריב, יעבץ תריג,
הגר"א תריד. בלקו"ת ד"ה להבין

מ"ש בהגדה ס"ג תרטו: מלאך, שרף, שליח – עשי, יצירה, בריאה.

ולא על ידי שליח. בסידור ר' סעדי' גאון יש כאן הוספה: לא על ידי הדבר תרט, אלא כו'.
וצע"ק מזהר (ח"א קיז, בתריז).

בכבודו ובעצמו (כן הוא בסידור האריז"ל, אבודרהם, זבח פסח, סידור של"ה, יעבץ תריז)

הגדולים תהי' המכה במדת הדין מתוחה, אפילו בישראל, מפני שלא היו ראויים להצלה. ועל
כן ה' הדין על ידי הקב"ה בעצמו וכבודו, והיא השכינה שהיא כלולה במדת הדין ובמדת
רחמים כדי שינצלו ישראל".

תרט שמפרש בארוכה בשלושה אופנים.

תרי בפירוש גבורת ה' להגדה (ואם אתה שואל מאי מלאך ומאי שרף ומאי שליח ... ויציאת
ישראל על ידי אחר שלא על ידי הקב"ה אפשר לומר על ידי שלשה אלו, או שהיה
המלאך מוציא את ישראל ביד חזקה והיה פועל הגאולה, או שהיה מחריב ושורף את מצרים
ובשביל כך יצאו, כי כאשר החריב מצרים יצאו ישראל, או שהיה זה על ידי הטבע ... לא על
ידי מלאך ... ולא על ידי שרף ... ולא על ידי השליח).

תריא "ג' ענינים הם, א' מה שהפלה ה' בין מצרים וכו' ... ב' הוא הכאת האנשים, ג' הכאת
אלהי מצרים ... היה הדעת נוטה לפי כבודו ית' כי על הענין הראשון ה' די ישלח
מלאכו הגדול הנודע שהוא מלאכו סתם ... ועל הדבר השני ישלח שרף שהוא מסוג מלאכי
הדין, והג' יהי' לאלהי מצרים שהיא עביות טומאה יותר מהכל לא ישלח כח קדושה רק יפגיע
בו כיוצא בו ... בא הכתוב לדעת רז"ל להודיע כי מרוב חיבתו יתברך לא עשה כן רק ועברתי
וכו' אני ולא מלאך והכתי, וכ' אני ולא שרף ובכל וכו' וני ולא שליח, כי אם הכל בידו יתברך".
תריב "לא על ידי מלאך שביצירה, ולא על ידי שרף שבבריאה, ולא על ידי שליח מט"ט סוד
שליח של ת"ת, והוא כולל לבי"ע כנודע".

תריג "לא על ידי מלאך מיכאל דבריהא, ולא על ידי שרף מט"ט ... דיצירה, ולא על ידי
שליח דעשיה, אלא על ידי הקב"ה בכבודו ובעצמו".

תריד "שליח זה משה, והיינו נגד ג' עולמות, שליח בעשייה ומלאך ביצירה ושרף בבריאה,
ועיקר הגאולה לא ה' על ידי אחד מאלו הג', וכלומר שלא שלח אחד מהם להוציא
אותם, ואפילו משה רבינו ע"ה לא שלחו ולא צוה לו לעשות מאומה בעת הגאולה, רק כל
ישראל ביחד עשו מצות ה' בפסח ומצה ומרור".

תרטו צו יב, ג (אני ולא מלאך ולא שרף כו' שהם בחי' ביי"ע).

תרטז אין הכוונה ל"דָּבָר", שהרי אחד מעשר המכות ה"י "דבר", וגם מכת בכורות ה"י "דבר".
אלא כפי שמנוקד בדפוסים "הדָּבָר", כלומר על ידי דיבורו של הקב"ה (ראה ירמ' ה, יג).

תריז שיועתק לקמן (הערה תרכא): "ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך וגו' ... שאני אומר
ממקום קדושי יהא כך ומיד נעשה, מה שאין המלאך יכול לעשותו, אבל הקדוש ברוך
הוא ממקום קדושתו אומר יהא כך ומיד נעשה מה שהוא רוצה לעשות".

תריח שהנוסח בירושלמי הוריות פ"ג ה"א, ונוסח ההגדה בסדור רב סעדי' ובכמה מקורות:
"אלא הקב"ה בעצמו". ונוסח ההגדה ברמב"ם ובכמה מקורות: "אלא הקב"ה בכבודו".

מִצְרִים בְּלִילָה הָיָה וְהִפִּיתִי כָּל־פֶּכוֹר בְּאֶרֶץ
מִצְרִים מֵאֲדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל־אֱלֹהֵי
מִצְרִים אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְהוָה: וְעִבְרָתִי
בְּאֶרֶץ מִצְרִים אֲנִי וְלֹא מִלֶּאדָה. וְהִפִּיתִי כָּל
פֶּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרִים אֲנִי וְלֹא שָׂרְף. וּבְכָל־
אֱלֹהֵי מִצְרִים אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי וְלֹא
הַשְׁלִיחַ. אֲנִי יְהוָה. אֲנִי הוּא וְלֹא אֲחֵר:

— מלכות דאין סוף ועצמות
דא"ס שלפני הצמצום (כתבי
כ"ק אדמו"ר נ"ע תרי"ט).

ועברתי (שמות יב, יב).

ועברתי בארץ מצרים אני ולא
כו' ולא אחר. ברמב"ם אינו וכן
בשבלי הלקט תרי"ט כתב שרבו לא
אמרו אבל נמצא הוא,
לגירסתנו, בספרי וכן בסידור

האריז"ל, זבח פסח, מהר"ל, אלשיך, של"ה, יעבץ.

אני ולא מלאך — הובא ונתבאר בזהר (ח"א קיז, א תרכא).

אני הוא ולא אחר — (כן הוא בכל הנ"ל, לבד מספרי שאינו שם) — מה בא למעט עוד,
ראה: מהר"ל תרכ"ב, אלשיך תרכ"ג, יעבץ תרכ"ד, לקו"ת שם תרכה.

אבל נוסח רבינו, הוא כמו בסדר רב עמרם ובכמה מקורות: "אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו".
וכן הוא בתניא פמ"ו (והוציאם ממצרים ערות הארץ מקום הזוהמא והטומאה, לא על ידי
מלאך ולא על ידי כו' אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו ירד לשם כמ"ש וארד להצילו וגו').
תרי"ט ס' המאמרים אעת"ר ע' עה (אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו, דכבודו הוא בחי' מל' דא"ס
כמו שהוא לפני הצמצום כו', ובעצמו היינו בחי' עצמות או"א"ס שלמעלה גם מבחי'
מל' דא"ס כו'). המשך תער"ב ח"ב ע' תקכד (בכבודו ובעצמו, דבכבודו הוא בחי' מל' דא"ס,
ובעצמו הוא בחי' עצמות א"ס כו', וכמ"ש במ"א).

תרכ סי' ריח (ויש מפרשים ועברתי והכיתי כל הני מיעוטינן אינם מסדר ההגדה, ואינם כתובים
במכילתא עם כל שאר ההגדה, לפיכך אינם עיקר, ואין [רבי] נוהג לאומרים).

תרכא "ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך וגו' ... וכי לא היה להקב"ה מלאך או שליח
לשגר לעשות נקמה במצרים ... אלא אמר רבי יהודה מכאן למדנו כח גבורתו של
הקדוש ברוך הוא ומעלתו שהוא גבוה על הכל, אמר הקדוש ברוך הוא אומה זו של מצרים
מזוהמת ומטונפת ואין ראוי לשגר מלאך ולא שרף דבר קדוש בין רשעים ארורים מטונפים,
אלא אני עושה מה שאין יכול לעשות מלאך ולא שרף ולא שליח, שאני אומר ממקום קדושי
יהא כך ומיד נעשה מה שאין המלאך יכול לעשותו, אבל הקדוש ברוך הוא ממקום קדושתו
אומר יהא כך ומיד נעשה מה שהוא רוצה לעשות".

תרכב בפירוש גבורות ה' על ההגדה (ומה שאמר אני ה' אני הוא ולא אחר ... אף שכתוב
אל מוציאם ממצרים כתועפת ראם לו, ואמרו רבותינו ז"ל ראם אלו השדים ... אפילו
הכי לא היה ההוצאה על ידיהם).

תרכג "ואמרו אני ה' אני הוא ולא אחר, הכונה כי חש הוא ית' כל יקרני כמאמר הזקנים
שאמר להם אותו האדון, אם הקב"ה שונא הע"ז למה אינו מבטלה, והשיב לו אלו לא
היו עובדים אלא למה שאין העולם צריכים לו כן הוא, אבל עובדים לשמש ולירח, וכי יאבד
עולמו מפני השוטים. אמר לו יבטל השאר ויניח אלו. אמר שלא יאמרו כי אלו שהניח יש בהם
ממש. ובזה יאמר אני ה' אני הוא וכו', והוא כי אחרי אומרו ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים,

זה הדבר כו' זו החרב כו' זה
הדס. הקשו המפרשים תרכו למה
יחד ופרט ג' מכות אלו ובסדר
זה דוקא – ולפענ"ד י"ל
דמבאר הגדולות אשר עשה:
הרג את ממונם (מקניהם).
גדולה מזו – הרג את בכוריהם
(חרב). ועוד גדולה מזו – גם
באלקיהם עשה שפטים, שלקה היאור שהיו עובדים לו כמרז"ל (שמות רבה פ"ט, ט תרכו).

**בִּידִי חֲזָקָה זֶה הַדָּבָר כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר הִנֵּה יָדִי
יְהוָה הוּא בְּמִקְנִי אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה
בְּסוּסִים בְּחֻמְרִים בְּגַמְלִים בְּפָקָר וּבְצֹאֵן דָּבָר
כְּבִד מְאֹד: וּבִזְרָע נְטוּיָה זֶה הַחֶרֶב כְּמָה
שֶׁנֶּאֱמַר וַחֲרַבּוּ שְׁלוֹפָה בִּידוֹ נְטוּיָה עַל**

הנה יד (שמות ט, ג).

כמה שנאמר וחרבו (דה"א כא, טז) – הרי מצינו לשון נטוי' במכת חרב (שבלי הלקט תרכו).
זבח פסח תרכט, והיא החרב שהרג בה את הבכורות (זבח פסח. שמחת הרגל תרל).

אמר על יעלה על רוחכם בעשותי שפטים באלהי מצרים, והניחי השאר, אולי יש ממש בשאר,
לא כן הוא כי אם אני ה' ולא אחר כי אין זולתי".

תרכז "ומה שאמר עוד אני הוא ולא אחר, שלא תאמר אע"פ שהי' שם הקב"ה בכבודו
ובעצמו, מכל מקום לא עשה פועל ההכאה האכזרית, כי אם על ידי מלאך אכזרי ...
לכך הודיעך במ"ש אני ה' יתירא, כי דוקא הוא בעצמו עשה זאת".

תרכה צו יב, ג (אך להבין מ"ש אני הוא ולא אחר, דמכיון שכבר פירש ולא ע"י מלאך ולא
ע"י שרף ולא ע"י השליח, אם כן מי הוא האחר שיצטרך לומר על זה עוד אני ולא
אחר. והענין הוא ... וכדי שלא יהיה יניקה לחיצונים גם כן, זה היה בקשת משה ונפלינו אני
ועמך, ביקש שלא תשרה שכינה, והבטיח לו הקב"ה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה ...
וזהו ולא אחר).

תרכו ראה שבלי הלקט סי' ריח (כתב אחי ר' בנימין נר"ו למה הזכירו מכת דם ומכת דבר
מכל עשר מכות).

תרכז "למה לקו המים תחלה בדם, מפני שפרעה והמצריים עובדים ליאור, אמר הקדוש ברוך
הוא אכה אלוה תחלה ואחר כך עמו".

תרכח "פירוש מצינו לשון נטוי' במכת חרב".

תרכט "ועשה גזרה שוה מנטוי' לנטוי", נאמר כאן ובזרוע נטוי' ונאמר להלן במגפה שבאה
בימי דוד וחרבו שלופה בידו נטוי' על ירושלים, מה להלן חרב מלאך המות, שהוא
שם למגפה הנטוי', ככה מה שנאמר כאן זרוע נטוי' נאמר על מגפת בכורות".

וכן הוא בפירוש ראב"ן להגדה (זו החרב, שהרג בו את הבכורות. נטויה על ירושלים, וכמו
שידו נטויה דקרא בחרב מיירי, כן האי'). ובפירוש מחזור ויטרי להגדה (זו החרב, שהרג את
הבכורות, כדכתיב נטוי' על ירושלים).

וראה הערות ובאורים א'לד ע' 10.

תרל "במכת בכורות ... בזרוע נטוי' זו החרב שהכס".

וכן הוא ברש"י עקב ז, יט (והזרוע הנטוי', זה החרב של מכת בכורות).

יְרוּשָׁלַיִם. וּבִמְרָא גָדוֹל זֶה גִּלּוּי שְׂכִינָה בְּמָה
שְׁנֵאמַר אוֹ הִנֵּסָה אֱלֹהִים לָבוֹא לְקַחַת לוֹ
גּוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי בְּמִסְפַּת בָּאֵתָת וּבְמוֹפְתִים
וּבְמִלְחָמָה וּבִיד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה
וּבְמוֹרָאִים גְּדוֹלִים כָּכָל אֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם
יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ: וּבָאֵתָת זֶה
הַמִּטָּה בְּמָה שְׁנֵאמַר וְאֵת־הַמִּטָּה הַזֶּה תִּקַּח
בְּיָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה־בּוֹ אֶת־הָאֵתָת:
וּבְמוֹפְתִים זֶה הַדָּם בְּמָה שְׁנֵאמַר וְנָתַתִּי
מוֹפְתִים בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ

באמירת דם ואש ותמרות עשן ישפוך ג' שפיכות ואין

שמונה אותם בסמוך – כן פירשו רוב המפרשים^{תרלג}. אבל הכלבו מפרש: לא מכת היאור
קאמר, אלא מאשר היו המים לדם ביבשת כאשר עשה האותות לעיני העם, שעל ידי אותו
האות האמינו בו כל ישראל. – ובתפלה למשה פירש: הוא הדם שה' יוצא מגופם (של
המצריים) במותם. – ולשני פירושים אלו צ"ע, דאם כן ה' לו, לבעל ההגדה, לפרש
כוונתו.

ונתתי מופתים – עשן (יואל ג, ג).

באמירת דם – ארור. באמירת עשר – יוסיף יין. לשון המשנת חסידים^{תרלד} – בשנויים
קלים. אלא שמה שאינו שייך לעשי' – הקיף בחצאי עיגול.

תרלא "ובמורא גדול זו גילוי שכינה, פירוש שנגלה הקדוש ברוך הוא בכבודו והכה בכורי
מצרים והוציא ישראל מתוכם, כמו שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי".

תרלב "ובמורא גדול, במראה גדול, וכן תרגומו ובח[זו]נא רבא, ומהו המראה הגדול זה גילוי
שכינה שנגלה להם במצרים".

וכן הוא בפירוש רש"י להגדה (ובמורא גדול, במראה גדול, וכן תרגומו בחזונוא, ומהו
המראה הגדול זו גילוי שכינה, דנגלה להם במצרים. וכן הוא אומר ובמוראים גדולים וגו'
במצרים לעיניך, מדכתיב לעיניך, נמצא מוראים לשון ראייה).

וכן בפסוק שמביא מדברים ד, לד (ובמוראים גדולים), תרגומו "ובחזונוין רברבין".

תרלג ראה פירוש מחזור ויטרי להגדה (זה הדם, שנהפכו המים לדם).
שבלי הלקט סי' ריח (ובמופתים זה הדם כמה שנאמר ונתתי מופתים בשמים ובארץ, זהו
שנהפכו מימי מצרים לדם).

תרלד פי"א ס"אב (כשאומר ד"ם וא"ש ותמרו"ת עש"ן ישפוך שלש שפיכות, ולא על ידי
האצבע אלא מהכוס עצמו, שהוא סוד המלכות, ושופך מהיין שבתוכו, סוד האף והזעם
שבה, על ידי כח הבינה, וישפכנו לתוך כלי שבור, הרומז אל הקליפה הנקראת ארור).

ליטול באצבע לשפוך כ"א בכוס עצמו וישפוך לתוך כלי שבור (ויכוון שהכוס הוא סוד המלכות ושופך מהיין שבתוכו סוד האף והזעם שבה ע"י כח הבינה לתוך כלי שבור סוד הקליפה שנקראת ארור):
 ואין ליטול באצבע לשפוך כי אם בכוס עצמו (פרי עץ חיים שער חג המצות פ"ת תרלה. משנת חסידים תרל"ו. סידור האריז"ל תרל"ז. של"ה תרל"ח. שבח פסח תרל"ט).

ויכוון. אדמו"ר בסידורו אין דרכו לבאר מה שיכוון, ומה שביאר כאן, נ"ל שהוכרח בזה, מפני שארז"ל (ברכות נא, ב) אין מברכין על כוס של פורעניות ובס' פסח מעובין תרמ (הובא בחק יעקב ס' תע"ג סקל"ז) כתב דיש שופכין היין הנשאר ושוטפין הכוס משום שנזכר שם המכות. וראה בדרכי משה הובא בשו"ע רבינו (תע"ג ס"נ) אשר ט"ז השפיכות הם כנגד חרבו של הקב"ה מלאך הממונה על הנקמה (יעויין בזה מעבר יבק מאמר ג פ"ט תרמא). ולהוציא מכל הנ"ל צריך לכוון שהפורעניות האף והזעם הוא על היין ששופך לתוך כלי השבור, ומה שנשאר בתוך הכוס הוא יין המשמח (יעויין שער הכולל תרמב).

ושופך כו' על ידי כח הבינה. הפירוש: ושופך, על ידי כח הבינה, מהיין שבתוכו (שיחות כ"ק מו"ח אדמו"ר).

והזעם „שבה" (כה"א ולא באלף).

תרלה הגהת צמח (שמעתי מחכם אחד בשם הרח"ו ז"ל, שבהגיע לכל אחד מי' מכות הי' שופך מעט מן הכוס עצמו, ולא כיש נוהגין לטבול אצבעו בכוס).

תרלו סדר ליל פסח פ"א אות א (ולא על ידי האצבע, אלא מהכוס עצמו, שהוא סוד המלכות).

תרלז של הר"ש מרשקוב (מנהג הרב ז"ל לשפוך עם הכוס בעצמו). ובסדור קול יעקב (אין להזות באצבעו מן הכוס כמו שנהגו העולם, רק ישפוך בכל פעם מעט מן הכוס). ובסדור האריז"ל זאלקווא תקמ"א; לבוב תקמ"ח (אין ליטול באצבע לשפוך, כי אם בכוס עצמו).
תרלח בסדור שער השמים, הוצאת תרכ"ו ואילך (מן הכוס לכלי). ראה לעיל (הערה מח).
 ובהוצאת תק"ב (יקח מעט מן הכוס באצבע, כשיאמר דם ואש ותמרות). ראה לעיל (הערה מח).

תרלט מגיד אות יב (אך יש נוהגים לעשותם בכוס עצמו, ולא באצבע, וכן כתוב משם האר"י על פי הסוד).

וכן הוא בשו"ע ס"י תעג סנ"א (ונוהגין לזרוק מעט מן הכוס באצבעו ... ויש נוהגין מטעם הידוע להם לזרוק מן הכוס עצמו, שלא על ידי אצבע).

תרמ לבעל כנסת הגדולה (ראיתי עוד שאחר ששפכו הטפות הנזכרות, שופכין היין ושוטפין הכוס ונותין יין חדש בכוס ... וכן נהגתי אחריו. ויראה בעיני שטעם שפיכת היין הוא כדי שלא לשתות יין שנזכר עליו שם המכות ... ומזה הטעם שוטפין הכוס).

תרמא "והוא סוד י"ו פיות שיש לחברו של הקב"ה, ובהם הוא מכה, וזהו יוה"ך י"ו ה"ך).
 וכן הוא במדרש שוחר טוב לא, ו (חברו של הקב"ה יש לה שש עשרה פיות).

תרמב פמ"ח סל"ג (בכל הסדור הזה ובסדר הגדה לא ביאר אדמו"ר מה שיכוין באמירתם, ומה שהוצרך לבאר כאן באמירת הפרעניות, נראה לומר שיש לזה הכרח מן הגמרא וקבלת האריז"ל, משם שארז"ל (ברכות נ"א ע"ב) אין מברכין על כוס של פורעניות ... לכן

דָּם וְאֵשׁ וְתַמְרוֹת עֶשֶׂן:

דָּבָר אַחֵר בִּיד חֲזָקָה שְׁתִּים. וּבִזְרוּעַ נְטוּיָה שְׁתִּים. וּבְמִזְרָא גָדוֹל שְׁתִּים. וּבְאֵתוֹת שְׁתִּים. וּבְמִפְתִּים שְׁתִּים:

אֱלֹהֵינוּ עֶשֶׂר מִכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמַּצִּים בְּמִצְרַיִם. וְאֱלֹהֵינוּ:

בַּאֲמִירַת עֶשֶׂר מִכּוֹת יִשְׁפּוֹךְ עֶשֶׂר שְׁפִיכוֹת מֵהַכּוֹס עֲצָמוֹ כִּנּוּל (ויכוון בשפיכה גם כן כנ"ל) וּמָה שֶׁנִּשְׁאָר בְּכּוֹס (נַעֲשֶׂה סוּד יַיִן הַמִּשְׁמַח לַכֵּךְ) לֹא יִשְׁפּוֹךְ אֶלָּא יוֹסִיף יַיִן:

דָּם. צִפְרִידָע. כְּנִים. עָרוֹב. דָּבָר. שְׁחִין. בָּרָד. אֶרְבֶּה. חֲשֵׁד. מִכָּת בְּכוֹרוֹת:

רַבִּי יְהוּדָה הָיָה נוֹתֵן בָּהֶם סְמָנִים:

(ובמשנת חסידים תרמו אין התיבות עשר שפיכות וי"ל כנ"ל).

רבי יהודה הי' נותן בהם סמנים. לדעת סדר המכות. כי בתהלים (עז. קה) לא נמנו בסדר

דבר אחר ביד – סתם מורה לכל הפחות: מכה אחת. כשהוסיף – חזקה – הרי זה – שתיסתרם.

ובאותות – לשון רבים. הרי זה – שתיים.

המשמח לכך (גם תיבת לכך מוקפת) – כן הוא בכמה דפוסים. ולפענ"ד כצ"ל.

וצע"ג מפני מה לא כתב שצריך להטיף באמירת דצ"ך עד"ש באח"ב, וכמ"ש בשו"ע תרמד (תעג ס"ג) וסידור של"ה תרמה וכן הוא המנהג. ואין לומר דנכלל במ"ש באמירת עשר מכות – שהרי מסיים עשר שפיכות, ואם תאמר כנ"ל, הי' לו לומר יג שפיכות

יכוין דעתו שאינו אומר הפרעניות על היין שבתוך הכוס, רק על מה ששופך לתוך הכלי שבו סוד האף והזעם, ויכוין דעתו וכוונתו שמה שנשאר בכוס הוא יין המשמח).

תרמג רשב"ם על ההגדה (לפי שהי' יכול לומר ביד, וכתב חזקה, ללמדך שתיים. וכן ובזרוע נטוי', שלא אמר ובזרוע לבד. וכן ובמזרא גדול, שלא אמר ובמזרא לבד. וכן באותות ובמופתים, שהי' יכול לומר באות ובמופת).

שבלי הלקט סי' ריח (מדקאמר ביד חזקה משמע (שתיים) [שמכה] וחוזרת ומכה, וכן זרוע נטויה לאחר שהכתה עוד היא נטויה להכות, וכן כתב אחי ר' בנימין נר"ו).

כלבו סי' נא (פירוש שהיה יכול לומר ביד לבד, ומה שאמר ביד חזקה ללמדך שתיים. וכן ובמזרא גדול שהיה יכול לומר במזרא לבד, ומה שאמר ובמזרא גדול ללמדך שתיים).

אבודרהם (ביד חזקה לקו שתי מכות כי הם שתי תיבות, ובזרוע נטויה שתיים אחרות, ובמזרא גדול שתיים אחרות, ובאותות מיעוט אותות שתיים, ובמופתים מיעוט מופתים שתיים).

תרמד של רבינו (וכן כשמזכירין בכלל דהיינו דצ"ך עד"ש באח"ב, סך הכל י"ו פעמים).

תרמה בסדור שער השמים, הוצאת תרכ"ו ואילך (וכן ג' פעמים ישפוך כשאומר דצ"ך אד"ש באח"ב). ראה לעיל (הערה מח).

תרמו שם ס"ד (וכן יעשה ויכוין בשפיכת היין בעשר מכות).

זה, ותאמר אין מוקדם ומאוחר
בתורה, על כן בא להודיענו סדרם
(שבלי הלקט תרנח ואבודרהם תרנח).
ועיי"ש עוד טעמים. וראה מנחות
— צו, א תרמט — ר"י אומר שלא
תטעה כו'.

דצ"ך. עד"ש. פאח"ב:

רבי יוסי הגלילי אומר מנין אתה אומר
שלקו המצרים במצרים עשר

דצ"ך עד"ש באח"ב. באמירת תיבות אלו ישפוך ג' שפיכות, ורק אחר כך מוסיף יין
בכוס.

בסידור קול יעקב העתיק מכתבי האריז"ל סוד תיבות אלו. ראה בתוספות יום טוב
אבות (פ"ה מ"ד) וסידור יעבץ פירוש התיבות על דרך הדרוש.

ניקוד תיבות אלו שוה בכל הנוסחאות שראיתי. ועדיין לא מצאתי טעם לניקוד זה
דוקא.

רבי יוסי הגלילי, רבי אליעזר, רבי עקיבא (מכילתא בשלח יד, לא). בהגדת הרמב"ם
ליתא. אבל ישנם בסידור ר' עמרם גאון, ר' סעדי' גאון תרנא, מחזור ויטרי, זבח פסח, סידור
האריז"ל וכו'.

ר' אברהם בנו של הרמב"ם כותב (הועתק בס' מעשה רוקח תרנב) אשר הרמב"ם לא הביא
הנ"ל בנוסח ההגדה לפי שהוא בלתי מפורסם בכל המדינות ולא הכרחי, אבל „אמירת זה
מנהגנו ומנהג קדמונינו אבא מארי ז"ל והקודמין לו וחכמי המערב“.

תרמז "סי' ריח (ומורי הרב מאיר אמר בשם הר"ר יהודה החסיד זצ"ל, לפי שבתלים אינם
סדורים המכות כמו שהן סדורין בפרשה, לפיכך נתן ר' יהודה סימן הללו, להודיע
שסדר הפרשה עיקר).

תרמח "לפי שבספר תלים לא נמנו כסדר הזה, ותאמר אין מוקדם ומאוחר בתורה, על כן בא
להודיענו כי כן היו כסדר הכתובים בתורה“.

תרמט "ר' יהודה אומר: שלא תטעה, זד"ד יה"ז“.

ובברטנורא שם, פ"א מ"ד (ודרכו של ר' יהודה לתת סימנים, כמו דצ"ך עד"ש באח"ב).
וכן הוא במאמר חמץ לרשב"ץ (כך היה דרכו של רבי יהודה לתת סימנים כדי שלא יטעו
התלמידים. ובמסכת מנחות בפרק שתי הלחם ... הי' נותן סימנים זד"ד יה"ז).

תרנ ראה הערות ובאורים תתטו ע' 55.

תרנא אף שאינו מופיע במקומו, מכל מקום הוסיף וכתבם בסופו (ורבים מחברינו מוסיפים
בספור הגאולה ... לפני שאומרים רבן גמליאל אומר).

תרנב למהר"ר מסעוד חי רוקח, בהגותיו על נוסח ההגדה להרמב"ם (מצאתי להר"א בנו של
רבינו ז"ל וז"ל, ויש מי שמזכיר אחר תשלום דרש פרשה זו וסימני העשר מכות ...
רבי יוסי הגלילי אומר מנין אתה אומר וכו' רבי אליעזר אומר וכו' רבי עקיבא אומר וכו', ואחר
זה אומר כמה מעלות טובות למקום עלינו כו' על אחת כמה וכמה וכו' ... ואמירת זה מנהגינו
ומנהג קדמונינו אבא מארי ז"ל והקודמין לו וחכמי המערב. ועם היות שאבא מארי ז"ל לא

מִכּוֹת וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת. בְּמִצְרַיִם
 מָה הוּא אוֹמֵר וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטָמִים אֶל־פֶּרַעַה
 אֶצְבַּע אֱלֹהִים הִיא. וְעַל הַיָּם מָה הוּא אוֹמֵר
 וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת־הַיָּד הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה
 יְהוָה בְּמִצְרַיִם וַיֵּירָאוּ הָעָם אֶת־יְהוָה וַיֹּאמְרוּ
 בִּיהוָה וּבַמֶּשֶׁה עֲבָדוּ: כִּמָּה לָקוּ בְּאֶצְבַּע
 עֶשֶׂר מִכּוֹת. אָמור מַעֲתָה בְּמִצְרַיִם לָקוּ עֶשֶׂר
 מִכּוֹת. וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים מִכּוֹת:

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר מִנֵּין שְׁפַל־מִכָּה
 וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא

נ' מכות, ר' מכות, ר"נ מכות. אבל כולם היו מעשרה המינים ההם אשר ירדו במצרים, ונחלקו למינים רבים על הים (פירוש המשניות אבות פ"ה מ"ד תרגו). ואם כן אינו חולק על מ"ש באבות דרבי נתן פל"ג (ולנוסחא אחת כן הוא גם במשנה אבות פ"ה תרגו) דעשר מכות הביא על המצרים בים (זבח פסח תרגו).

בס' תפלה למשה תרגו מפרט החמשים מכות, ר' ור"ן מכות.

ויאמרו החרטומים (שמות ת, טו). אף שנאמר במכת כנים, אבל, פשוטו של מקרא הוא, שמזה נוכחו החרטומים, אשר כל המכות אצבע אלקים היא (זבח פסח תרגו). וירא ישראל (שמות יד, לא).

„שכל מכה“ כו' היתה של ד' מכות כו' ה' מכות. וי"ל דאין רבי יוסי הגלילי חולק עליהם,

זכרו בנוסח ההגדה שכתב בסוף הלכות חמץ ומצה, לפי שהוא בלתי מפורסם בכל המדינות ולא הכרחי).

תרגו "ובאה אלינו הקבלה גם כן, שהמצרים ירדו עליהם מכות על הים יותר ממכות מצרים, אבל היו כולן מאותם העשרה מינים אשר ירדו במצרים, ונחלקו למיני מינים על הים".

תרגו "עשר מכות הביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים, ועשר על הים".

תרגו "כי איך ציירו אותו המספר הגדול מהמכות שעל הים? ומשנה מפורשת היא באבות פ"ה עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים... אבל כולן היו מעשרה המינים אשר לקו במצרים ונחלקו למינים רבים על הים... תוספת מיני המכות ההם בעצמן על אחת כמה וכמה כפולה ומכופלת, ובכל זאת היו מאותו המין".

תרגו להרמ"ק, בפירוש ההגדה (ונבוא אל פרט החמשים אבות המכות שלקו המצרים... הנה לפנינו חמשים מכות ראשיות, המושכות כל אחת מהן עמהן ארבעה או חמשה, ובכולן לקו המצרים על הים, ואם לא יישר בעיני הקורא את פרטם, יחדש גם הוא חלקו, וישתמש מהדרך ששמתי לפניו, ומיני ומיניה תתקלס עילאה).

תרגו "ואף שאותו פסוק הוא במכת כנים, לדעתו לא אמרו אותו החרטומים על הכנים בלבד אלא על כל המכות שנמנו וגמרו שהן אצבע אלהם... במכת הכנים שלא יכלו לעשות כמתכונתה החליטו שכל המעשים שעשו משה ואהרן מתחלתם ועד סופם הם מעשה אלהים, ואמרו אצבע אלהים היא... ומזה הוכיח רבי יוסי הגלילי מה שאמרו אצבע אליהם היא על עשר מכות".

כמו שאין רבי אליעזר ורבי עקיבא חולקים עליו תרנ"ח. ומצינו לשון ר' פלוני אומר אף שאין מחלוקת בדבר וכמ"ש בתוספות יום טוב (בכורים פ"ג מ"ו תרנ"ט) ועוד.

על המצרים „במצרים". לכאורה תיבת במצרים אינה בדוקא, שהרי גם מכה שעל הים היתה של ד (או ה) מכות, וכמו שמסיים. ואולי נכתבה מפני שהכתוב שעליו נשען מדבר במכות שבמצרים. ודוחק.

ישלח בס (תהלים עח, מט).

כמה מעלות כו' על אחת כמה. ברמב"ם ליתא תרס אבל ישנם בכהנ"ל בפיסקא רבי יוסי הגלילי תרסא, ולא מצאתים, לע"ע, בשום מדרש תרסב אבל בזבח

מלאכי רעים, חרון אפו אחת, עברה שתים, וזעם שלש, וצרה ארבע, משלחת מלאכי רעים חמש, אמור מעתה במצרים לקו חמשים מכות, ועל הים לקו חמשים ומאתים מכות:

במה מעלות טובות למקום עלינו:

תרנח שגם הם למדים מפסוק זה, שעל הים היו המכות פי חמש מאשר היו במצרים. **תרנט** "אחרי שמצאתי הרבה ששנים בלשון מחלוקת ולא באו אלא לפרש ... הנה גם במשנתנו צריך לומר דר' יהודה לא בא לחלוק אלא לפרש דברי ת"ק".

תרס אף שהי' אומרו, כמובא לעיל (הערה תרנב). וכן הוא בסידור רס"ג, שיש נוהגים לאמרו, כמובא לעיל (הערה תרנא).

תרסא כלומר, שנוסח זה ישנו בכל נוסחאות ההגדה, שיש בהם פיסקא רבי יוסי הגלילי. היינו מתחיל מסדר רב עמרם גאון, ואילך.

תרסב ובמדרש שכל טוב מרבינו מנחם ב"ר שלמה, פרשת בא, מוסיף בדברי רבא קטז, ב (אמר רבא וצריך שיאמר ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו וגו'). וצריך שיאמר

כמה מעלות טובות. ולא יפחות מחמש עשרה דהיינו ט"ו גמולות טובות שגמל הקדוש ברוך הוא עמנו משיצאנו ממצרים עד שנבנה בית המקדש, והני ט"ו מעלות כנגד ט"ו שיר המעלות (שאמר דוד).

אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דינו:	פסח תרסג משמע דזהו סיום מאמר רבי עקיבא אומר! אלו כו' דינו. אין מפסיקין באמירת הארבעה עשר דינו.
אלו עשה בהם שפטים ולא עשה באלהיהם דינו:	במשנת חסידים כתב: דינו מספרו יסוד וחמשה עשר תרסד
אלו עשה באלהיהם ולא הרג את בכוריהם דינו:	דינו כו' (ועד"ז הוא בסידור ה"ר שבתי רשקובר תרסה). – כנראה, מפני שהיו"ד דגושה, לכן חשובה לשנים תרסו. והנה לפי נוסחא שלנו אינם אלא יד
אלו הרג את בכוריהם ולא נתן לנו את ממונם דינו:	

וי"ל – בדוחק – שהכונה על המעלות – שבהם דינו תרסו. שוב מצאתי אשר בשבלי הלקט הגירסא היא: אלו הכניסנו לארץ ישראל ולא בנה לנו את בית המקדש (היינו שילה ונוב וגבעון) דינו. אלו בנה לנו את בית המקדש ולא בנה לנו את בית הבחירה (בית המקדש שבירושלים) דינו. וכן הוא גם בדפוס ראשון של ההגדה לפסח מתוך מחזור שונצינו – ה' רמ"ו. – ואם כן – לפי נוסח זה – הם טו דינו. ובשים לב אשר בעל המחבר ספר משנת חסידים חי באיטליא – מקום בעל המחבר ספר שבלי הלקט ודפוס שונצינו – קרוב לודאי, אשר גם הוא אחז בנוסחא שלהם ולכן כותב אשר טו דינו הם. אבל בסידור ה"ר שבתי רשקובר צ"ע.

אילו עשה באלקיהם ולא הרג את בכוריהם. לכאורה צ"ע שאין זה על פי סדר המאורעות, וכמה שנאמר והכיתי כל בכור גו' ובכל אלקי מצרים אעשה שפטים (שמות יב, יב) וה' הכה כל בכור גו' וכל בכור בהמה (שם יב, כט). ובמכילתא תרסח ותנחומא תרסס דבהמה לקתה – שהיתה עבודה זרה שלהם).

תרסג "רבי עקיבא במאמרו היקר הזה רצה להזכיר כל החסידים והטובות שקבלנו מה' ביציאת מצרים ובסבת היציאה ... ולכן אמר כמה מעלות טובות למקום עלינו".
תרסד וכן הוא בפירוש הריטב"א להגדה (הן חמש עשרה מעלות, כמנין שם י"ה צור עולמים, העומד על ט"ו מעלות ... וכנגדן ט"ו קלעים לכתף, וכן אמר דוד המלך ע"ה ט"ו מעלות, וכנגדן עשה לבית המקדש ט"ו מעלות).
וראה גם לעיל (הערה תרסב).

תרסה "כאן ט"ו דינו שהם או"א, שמהם באים המוחין, והם ט"ו יסודות".
תרסו יוצא אם כן ש"דינו" בגימטריא "יסוד".

תרסז היינו שמנויים כאן ט"ו מעלות, שהם י"ד דינו. וכן הוא באבודרהם (כמה מעלות טובות למקום עלינו וכו', כלן ט"ו טובות שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל, וקראן מעלות כנגד ט"ו מעלות במקדש שעולין מעזרת הנשים לעזרת ישראל). וכן הוא בכמה ממפרשי ההגדה.
אבל דוחק לפרש כן בדברי המשנת חסידים ורבי רשקובר, שכתבו שהם ט"ו דינו.

וכן לאחר זה: הרג את בכוריהם, נתן לנו את ממונם, קרע לנו את הים – גם כן אינו על הסדר עתה.

וכן האכילנו את המן – באלו^{תרעא} – נתן לנו את השבת – במרה שלפני^{תרעב}.

וי"ל אשר כתובים הנ"ל פירושם: והכיתי כל בכור וזה מסבב אשר ובכל אלקי מצרים אעשה שפטים. ועד"ז בכתוב השני. אבל זמן עשית השפטים והריגת בכור בהמה ה' קודם להריגת בכוריהם^{תרעג}. – וכן מובן גם מהמכילתא (שמות יב, כט): וכל בכור בהמה שלא יאמרו יראתנו הביאה עלינו את הפורענות. וכ"מ גם ממרז"ל (סוכה כט, א): חמה לוקה סימן רע לעכו"ם כו' ואין לך כל אומה ואומה שלוקה שאין אלקי' לוקה עמה שנאמר ובכל אלקי מצרים אעשה שפטים (עיי"ש בחדושי אגדות^{תרדט}). וכן הוא בפירוש בזהר (ח"ב יח, אתרע^ה ושם. – בשמות רבה פכ"א, ה' תרעו מדובר ע"ד שר האומה).

תרסח שמות יב, כט (וכל בכור בהמה, וכי בהמה מה חטאת, אלא שלא יאמרו המצרים יראתנו הביאה עלינו את הפורענות, קשה יראתנו שהביאה עלינו את הפורענות, קשה יראתנו שעמדה לעצמה, קשה יראתנו שלא שלטה בה פורענות).

תרסט בא ז' (עד בכור בהמה, שלא יאמרו יראתנו קשה שלא שלטה בהם פורענות).
עתר והיינו שאם הכוונה לכלי כסף וזהב ששאלו ממצרים (ביזת מצרים), הרי ה' זה לפני הריגת הבכורים, ואם הכוונה לביזת הים, הרי ה' זה אחרי קריעת ים סוף.
והוא כשני הפירושים במפרשי ההגדה:

באבודרהם (לא רצה לומר מבזת מצרים שכבר הבטיח לאברהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (שם) אלא רצה לומר מבזת הים).

והקשה עליו בפירוש חוקת הפסח להגדה (וקשה לי דהא מדקאמר אילו הרג בכוריהם ולא נתן לנו את ממונם, משמע דעל שנהיה אחר מכת בכורות קאמר ... ואי ביזת הים קאמר, הוה ליה לאקדומי קריעת ים סוף לנתינת ממונם, שהרי ביזת הים אחר קריעת ים סוף היתה).
וראה הערות ובאורים תתצח ע' 41. תחצט ע' 24 ואילך.

תרעא שמות רבה בשלח כה, ה (והיכן ירד באלוש, ולמה באלוש בזכות שאמר אברהם (בראשית יח) לוישי ועשי עוגות).

תערב שבת פז, ב (כאשר צוץ במרה ... אשבת איפקוד). וראה תוס' שם ד"ה כאשר. ולמרות זאת אמרין: "אלו האכילנו את המן ולא נתן לנו את השבת".

תרעג ולכן אומרים כאן "אלו עשה באלהיהם ולא הרג את בכוריהם".

תרדע "דחמה לוקה סימן רע לעובדי כוכבים לפי שהם מאמינים בשמש ... ועל כן אם האומה לוקה גם החמה לוקה עמה, שנאמר ובכל אלהי מצרים וגו'".

תרעה "אמר רבי חנינא כתיב (במדבר לג) ובאלהיהם עשה יי' שפטים, וכי באלוה של כסף ושל זהב ושל עץ ושל אבן יש שפטים, אלא אמר רבי יוסי של כסף ושל זהב היו נתנים מאלהים ושל עץ מתרקבין. אמר רבי אלעזר אלוה של מצרים שה היה וצוה הקדוש ברוך הוא לעשות בו שפטים לשרוף אותו באש, כמה דאת אמר (דברים ז) פסילי אלהיהם תשרפון באש".

תרעו "כיון שיצא פרעה והמצריים לרדוף אחריהם תלו עיניהם לשמים וראו שרן של מצרים פורח באויר, כיון שראו אותו נתייראו הרבה שנאמר וייראו מאד".

וכן בנתינת הממון – ואלו נתן לנו את־ממוןם
 הכוונה למה ששאלו ממצרים ולא קרע לנו את־הים
 כלי כסף וכלי זהב וכו' והוחלט זה לרשות בני ישראל כשנודע
 שאין הם חוזרים למצרים תרעט.
 ובמזן ושבת – י"ל שהוא

לדעת האומר באלוש ניתנה שבת (ירושלמי ביצה פ"ב, ה"א תרעט, דברים רבה רפ"ג תרעט.
 וראה מכילתא לשמות טו, כה תרעט). או ע"פ המפרשים (ריב"א לשמות טז, א תרפ"א) דאף
 שניתנה במרה שכח משה להזהירם עד שבאו לאלוש.

ולא קרע לנו את הים. ואז לא הי' הקב"ה מצווה לשוב ולחנות על הים ולחכות
 לפרעה תרפ"ב, ולא הי' מחזק לב פרעה לרדוף אחריהם, כי כל זה נעשה בשביל נס דקריעת
 ים סוף, וכמה שנאמר בתחלת פרשת בשלח (וסרו קושיות המפרשים תרע"ג) – דינו.

ולא העבירנו בתוכו „בחרבה“ – אלא במעט מים או טיט דינו (זבח פסח תרפ"ד,
 אבודרהם תרפ"ה, מהר"ל תרפ"ו). וצ"ע דהי' צריך לומר ביבשה – במקום בחרבה: א) כלשון

והיינו „בכל אלקי מצרים אעשה שפטים“ הי' קודם להריגת בכוריהם, ונקמה ב"שר האומה"
 הי' בעת קריעת ים סוף.

תרעז וכיון שהוחלט אחרי יציאת ישראל ממצרים, לכן אומרים כאן „אלו הרג את בכוריהם
 ולא נתן לנו את ממונם“.

תרעח „ברם כמאן דאמר באלוש ניתנה השבת“.

תרעט „א"ר יוסי רבבי חנינא אימתי שמרו ישראל את השבת כשם שראוי לה, תחלה
 כשניתנה להן באלוש“.

תרפ „שם [במרה] שם לו חק ומשפט, חק זה השבת“.

תרפא „ואומר ר"י דאע"ג דלא נאמר אלא לאחר כך, מכל מקום אתי שפיר, דמשה שכח
 לומר להם, והי' אומר הי' לי לומר לכם מה שאמר לי הקב"ה כשנתן המן שתלקטוהו

ששת ימים“.

ולכן אומרים כאן „אלו האכילנו את המן ולא נתן לנו את השבת“.

תרפב כמבואר באבודרהם (ולא קרע לנו את הים דיינו, שיוכל להצילנו ונלך לדרכנו).

תרפג ראה של"ה מסכת פסחים, מצה שמורה, קסג, ב (רבים מקשים ... על כמה דיינו
 שאומר, והם לא היה די זולתם ולא סגי בלאו הכי ... 'אילו לא קרע לנו את הים',

ממילא היו נטבעים, ומה זה דיינו).

תרפד „אלו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בחרבה, כי באומרו קרע לנו את הים כבר
 הודה הנס מעיקרו שנכנסו בים ולא הוטבעו, אבל העבירם בתוכו ביבשה גמירא, היא

היתה הטבה כפולה“.

תרפה „שיוכל להצילנו ונלך לדרכנו, ולא העבירנו בתוכו בחרבה, אלא במעט מים או במעט
 טיט. אך הם הלכו ביבשה בתוך הים“.

תרפו בפירוש גבורות ה' על ההגדה (העבירנו בתוכו בחרבה, שהוא מעלה בפני עצמו,
 שאפשר שהיה נשאר קצת מים מן הים ולא היו עוברים בחרבה, ולא היה בטל שם

הכתוב. ב) יבשה מורה
שיבשה לגמרי, משא"כ
חרבה. וכמה שנאמר
(בראשית ח, יג"ד)
בראשון גו' חרבו פני
האדמה וכחדש השני
בכז' יום לחדש יבשה
הארץ תרפז.

ולא ספק צרכנו
במדבר – והיינו קונים
צרכנו מתגרי אומות
העולם, ועל דרך מרז"ל
יומא (עה, בתרפז) –
דינו.

אלו קרבנו לפני הר
סיני – שעל זה נאמר:

הן הראנו ד' אלקינו את כבודו ואת גדלו (דברים ה, כא). ובנוסף מוסף ראש השנה: אתה
נגלית בענן כבודך על הר סיני – ולא נתן כו' דינו תרפז.

הים לגמרי, שהרי יש כאן ים עדיין, אבל שהיו עוברים בחרבה הוא מדריגה בפני עצמו, שבטל
שם הים).

תרפז ואף שגם נאמרו בקרא שתי הלשונות: (א) "וישם את הים לחרבה" (בשלח יד, כא).
(ב) "ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים" (בשלח יד, כט).

היינו לומר שבתחלה נהפך הים ל"חרבה", ואחר כך נעשה "יבשה".
אבל עדיין צ"ע מה שאומרים כאן "ולא העבירנו בתוכו בחרבה".
וראה תורה אור בשלח סב, א (הפך ים ליבשה, וישם את הים לחרבה, בלי שום לחלוחית).
תרפח "דברים שתגרי אומות העולם מוכרין אותן להם".

וכן פירש אבודרהם (ולא סיפק צרכינו במדבר ארבעים שנה... שהיה לנו ממון ונוכל לקנות
מן הגוים הקרובים אלינו).

תרפט כן פירשו אבודרהם (אלו קרבנו לפני הר סיני להראות לנו כבודו דיינו), ושכלי הלקט
סי' ריח (קרבנו לפני הר סיני, והראנו שכינתו עין בעין, והשמיענו קולו אשר לא שמע
עם אחר כמונו ויחי, אם קרבנו לפני הר סיני ולא נתן לנו את התורה, הרי זו חיבה יתירה ודי לנו).
וראה גם אגרות קודש אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע ח"א אגרת קפג (הנה אמרז"ל שבת דקמ"ו
א' ישראל שעמדו במעמד הר סיני פסקה זוהמתן, דעצם העמידה במעמד הר סיני הנה בזה
נפסק הזוהמה דנחש הקדמוני... ובזה יובן מאמר ההגדה אלו קרבנו לפני הר סיני ולא נתן
לנו את התורה דינו, ולכאורה מה הענין בזה, דאם ח"ו לא נתן לנו את התורה, מה נפקא לן
מזה במה שקרבנו לפני הר סיני... אלא הענין בזה דהקירוב להר סיני הוא מפסיק הזוהמה).

אלו נתן לנו את־התורה
ולא הכניסנו לארץ ישראל
דינו:
אלו הכניסנו לארץ ישראל
ולא בנה לנו את־בית־הבירה
דינו:

על־אחת פמה וכמה טובה כפולה ומכפלת
למקום עלינו. שהוציאנו ממצרים. ועשה
בהם שפטים. ועשה באלהיהם. והרג את־
בכוריהם. ונתן לנו את־מנוחם. וקרע לנו
את־הים. והעבירנו בתוכו בחרבה. ושקע צרינו
בתוכו. וספק צרפנו במדבר ארבעים שנה.
והאכילנו את־המזון. ונתן לנו את־השבת.
וקרבנו לפני הר־סיני. ונתן לנו את־התורה.
והכניסנו לארץ ישראל. ובנה לנו את־בית־
הבירה לכפר על פלעונותינו:

עוד י"ל: אלו קרבנו לפני
הר סיני – והיו שומעים גם
כן עשרת הדברות – ולא
נתן לנו את התורה – אחר
כך, היינו הלוחות והתורה
והמצוה תרצ – דינורוצא.

רבן גמליאל – ונאמר
לפניו הללוי' (משנה פסחים
קטז, א"ב. ולהרמב"ם
גירסא אחרת שם ולכן
נוסח אחר לו גם
בהגדה תרצב).

כל שלא אמר – שלא
פירש טעמן (רשב"ם תרצב).

לא יצא ידי חובתו –
כראוי, אבל יצא מן התורה
(ר"ן פסחים שם תרצד. וכ"מ

רבן גמליאל היה אומר כל־שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח
לא יצא ידי חובתו, ואלו הן: פסח. מצה. ומרור:

תרצ כדאמרינן ברכות ה, א (ואמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש, מאי דכתיב
ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם, לחות אלו עשרת
הדברות, תורה זה מקרא, והמצוה זו משנה, אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים, להורותם זה
תלמוד; מלמד שכולם נתנו למשה מסיני).

תרצא כעין זה בפירוש הרשב"ם להגדה (או שלא יוסיף לנו המצות כולה, אלא מחצית או
שליש המצות), ובזבח פסח (ויש מפרשים ולא נתן לנו את התורה בכללותה אמונתינו
ומצותי, והי' מסתפק במצות מועטות).

תרצב "ובכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שלא את
אבותינו בלבד גאל אלא אף אותנו גאל, שנאמר ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו
לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו. לפיכך אנו חייבים להורות להלל לשבח לפאר לרומם
לגדל ולהדר ולנצח למי שעשה לנו ולאבותינו את כל הנסים האלו, והוציאנו מעבדות לחירות
ומשעבוד לגאולה ומיגון לשמחה ומאכל ליום טוב ומאפלה לאור גדול, ונאמר לפניו הללויה".

תרצג במשנה קטז, ב ד"ה שלשה דברים.

תרצד כה, ב ד"ה כל מי (כלומר לא יצא ידי חובתו כראוי אבל לא יצא ידי חובתו כלל לא
קאמר).

דעת הרי"ף רשב"א אבודרהם תרצה ועוד – שכתבו שבדיבור בעלמא יוצא מצות עשה של סיפור יציאת מצרים. ראה לעיל פסקא מצוה עלינו לספור).

שהיו אבותינו אוכלים כו' שאנו אוכלים כו' כל זה אינו במשנה והוא הוספה ממסדר ההגדה (וכבר הקשה בשמחת הרגל תרצו על הרשב"ץ שכתב אחרת).

ואמרתם זבח (שמות יב, כז).

נוטל הפרוסה בידו כו' נוטל המרור בידו, בפסחים קטז, ב הל' להגביר תרצו. אבל בסידור רש"י תרצז ובמחזור ויטרי תרצט כתב: כשמגיע למצה זו מרור זה מניח ידו עליהם (ואולי נוסח אחר ה' להם בש"ס). ומנהג בית הרב לאחוז המצות, השני' והשלישית תש (על ידי המפה שעליהם) ולהניח ידיו על המרור והכורך – עד על שום השני.

וראה שוע"ר סי' תעג ס"כ (נאמר והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה ... בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך). ושם (הערה קסב).

תרצה היינו אבודרהם בשם הרי"ף והרשב"א (והקשה הרי"ף למה אין מברכין על קריאתה כמו שמברכין על קריאת מגילה, והלא מצות עשה היא שנאמר והגדת לבנך ביום ההוא וכו'. ותרין כי במה שאומר בתחלה בקדוש זכר ליציאת מצרים יצא. והרשב"א כתב טעם אחר, שאין לברך על קריאתה מפני שהיא מצוה שאין לה קצבה ידועה, ואפילו בדבור בעלמא שידבר בענין יציאת מצרים יצא, אלא כל המרבה הרי זה משוכח). ואינו ברי"ף שלפנינו. ובהגדה שלמה (ע' 90) העיר שאוצ"ל "הר"ף", כמובא ברבינו ירוחם נתיב ה ח"ד (וכתב רבינו פרץ, לפי שכבר אמרו בקידוש זכר ליציאת מצרים).

תרצו "וראיתי להרשב"ץ בסוף מאמר חמץ בפירושו שכתב וז"ל ... משנה זו נשנית אחר החרבן על כן אמר פסח שהיו אבותנו אוכלין בזמן שבית המקדש קיים עכ"ל. וקשה דנוסחת המשנה פרק ערבי פסחים היא פסח על שום שפסח על בתי אבותנו במצרים ותו לא, ואינו נזכר שהיו אבותנו אוכלים בזמן שבית המקדש קיים".

תרצז וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סמ"ה (כשיגיע למצה זו שאנו אוכלין כו', צריך להגביה המצה, להראותה להמסובין שתחבב המצוה עליהם).

תרצח סי' שצד (וכשמגיע לומר מצה זו ומרור זה, מניח ידו עליהם). אבל בסי' שפד (ובשעה שמגיע לסוף האגדה אומר מרור זה, מצה זו, ומגביה המצה והמרור).

תרצט סי' צה (כשמגיע לומר מצה זו מרור זה, מניח ידו עליהם). אבל בסי' נא שם ד"ה יש טועים (וכשמגיע למצה זו שאנו אוכלין, אוחד המצה בידו ומגביה למעלה ומניפה לכאן ולכאן ואומר מצה זו. וכמו כן למרור).

תש בפסקי ההגדה כאן (נוטל הפרוסה בידו). ומקורו בשו"ת מהר"י ווייל סי' קצג (ולכשיגיע

מצה זו שאנו אוכלים על-שום מה. על-שום שלא הספיק בלעל את המצות

מצה זו כו' על שום שלא הספיק כו'. במשנה (שם) הוא בקיצור: על שום שנגאלו אבותינו ממצרים. ובעל ההגדה

מפרש ומבאר: על שום שנגאלו ועל אופן הגאולה, שהיתה במהירות כל כך עד שלא הספיק כו' – אשר רק בזה יובן מה שגאולת אבותינו מחייבת לאכול מצות.

וי"ל אשר ב' הדברים – עצם הגאולה ואופנה – אחד הם על פי מ"ש בספרים (סידור ה"ר שבתי רשקוברתשא וקול יעקבתשכ כאן. צרור המורתשג – הובא בשל"ה פסקא עבדים היינותשד – שמחת הרגל שמתש) שאם היו שוהים ישראל עוד רגע במצרים לא היו נגאלים לעולם – ועפ"י מוכן גם כן מה שמדגיש במכילתא (שמות יב, מא): שמכיון שהזמן הגיע לא עכבן הכתוב כהרף עין.

על שום שלא הספיק. אף שנצטוו על המצות קודם לזה (שמות יב) – הקב"ה ציום לעשות המצה לזכרון הפלא שהוא עתיד לעשות להם. וכן נצטוו בפסח – על שם ופסח

למצה זו יגביה המצה פרוסה משום לחם עוני. וכן הוא ברמ"א ס"ז (ויש להגביה מצה הפרוסה שהיא כלחם עוני). ובשו"ע ר' סי' תעג סמ"ה (ויש להגביה האמצעית הפרוסה, שהיא נקראת לחם עוני, ובה הוא יוצא ידי חובתו).

ומכל מקום "מנהג בית הרב לאחוז המצות השניה והשלישית". והיינו שבנוסף לאחיזת "האמצעי הפרוסה ... בה הוא יוצא ידי חובתו", הוא אחוז גם את המצה השלישית, שבה מקיימים מצות כורך. וכן הוא לקמן במרור, ש"מנהג בית הרב ... להניח ידיו על המרור והכורך". וראה שערי שלום סקכ"ה.

תשא "כי יש נ' שערי טומאה, ואם היו ישראל מאוככים רגע אחד לא יצאו לעולם, והיו נשקעים בשער הנ'. וזהו שלא הספיק).

תשב "כי היו כבר נשקעים במ"ט שערי טומאה, ואם היו מתעכבים עוד מעט היו נכנסים בשער הנ', ולא היה אפשר להם לצאת מהם, ולכן לא יכלו להתמהמה עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא".

ועד"ז בסדור הארז"ל תקמ"א, ושל ר' אשר.

תשג פרשה בא, על הפסוק (יב, לט) כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה (אילו ישראל נשתהו במצרים אחר זה הזמן כמלוא נימא שיש בין חמץ למצה, בענין שתחמיץ העיסה, לעד לעולם היו אסורים וסגורים במצרים).

תשד קנו, א (והוסיף נופך בעל צרור המור פרשת בא, ענין שהיו ישראל כמעט נאבדים בקליפה ונכנסו למ"ט פנים טמא, שהוא סוד החמץ, ואלו נכנסו רגע ביותר חלילה נאבדו ... ולא הספיק בצקם להחמיץ ונגאלו בסוד נ' שערי בינה).

ושם קסד, ב (כבר בארתי זה בכמה מקומות שהענין החפזון היה הצלה גדולה לישראל אשר נשתקעו בקליפות במ"ט פנים טמא, ואלו לא הוציא הקב"ב ברגע זו ממש אז היו נשקעים לגמרי, ירדו ולא יעלו ח", והרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים, על כן חיפז הקב"ה שלא יחמיץ לגמרי).

תשה "פירש הרב מהר"י דוד זלה"ה במ"ש, שטעם יציאת מצרים באותו פרק לפני זמנם, משום שאם היו שוהים עוד רגע היו נכנסים בשער החמשים של הטומאה, וח"ו לא היה להם תקומה לצאת משם לעולם".

ד' כנ"ל – קודם מעשה הנס
(זבח פסח^{תשז}, שבלי הלקט^{תשח}
אבודרהם^{תשט}. לקו"ת סד"ה
להבין מ"ש בהגדה^{תשי}).
מלך מלכי המלכים. מלכים –
שלמטה בעוה"ז. מלכי המלכים
– שרים העליונים שבצבא
המרום כמ"ש (דניאל י, יג) ושר

אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך
מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם.
שנאמר ויאפו את הפצק אשר הוציאו
ממצרים עגות מצות כי לא חמץ פי גרשו
ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא
עשו להם:

מלכות פרס. והקב"ה נקרא מלך על מלכי המלכים (לקו"ת שם^{תשיא}).

ויאפו את הבצק (שמות יב, לט).

עגות מצות כי לא חמץ כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה. שאלו יכלו להתמהמה היו
אופים חמץ כי פסח מצרים לא נהג אלא לילה ויום (ר"ן^{תשיב}, שבלי הלקט^{תשיג}, לקו"ת
שם^{תשיד}).

תשז יב, ח (צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו). יב, טו (שבעת ימים מצות תאכל). יב, יז
(ושמרתם את המצות). יב, יח (בערב תאכלו מצות).

תשז "כי השי"ת היודע העתידות צוה אותם לעשות המצה לזכרון אותו פלא שהיה עתיד
לעשות להם, הלא תראה שצוה בפסח מצרים משום ופסח ה' על הפתח, ובאה המצוה
קודם מעשה הנס, וכן היה בענין המצה מפני חפזון היציאה נצטוו בה".

תשח סי' ריח (פירושו מכיון שהקב"ה רואה את העתיד, צופה ומביט מה שעתיד להיות, על
כן צוים מבערב על הנס של מחר).

תשט "פירש רבי יוסף קמחי, שמה שנצטוו על המצות קודם לכן היה על שם העתיד, שהשם
יודע העתידות ידע שהיה להם לצאת ממצרים בחפזון".

תשי צו יג, א (ועז"ל לתרץ הקושיא דלעיל בענין מצה זו שאנו אוכלים על שום מה על
שום שלא הספיק בצקת של אבותינו להחמיץ, והלא כבר נצטוו מקודם בערב תאכלו
מצות. שיש לומר שהוא ע"ד מ"ש מגיד מראשית אחרית... עיקר הענין דמצה זו שאנו אוכלים
הוא על שם שלא הספיק בצקת של אבותינו להחמיץ עד שנגלה כו'. ומ"ש מקודם בערב תאכלו
מצות זהו ע"ד מגיד מראשית אחרית).

תשיא צו יב, ב.

תשיב כה, ב (שאילו יכלו להתמהמה היו מחמיצין אותו, דפסח מצרים לא נהג אלא לילה
ויום, כדאיתא בפסח שני, ולמחר היו מותרין במלאכה ובחמץ. ולפיכך אילו יכלו
להתמהמה החמיצו עיסותיהם לצורך מחר, שלא הוזהרו בבל יראה. אלא מתוך שלא היה להם
פנאי אפאוהו מצה. וזכר לאותה גאולה נצטוו באכילת מצה).

תשיג זהו התירוצו הראשון שהביא בשבלי הלקט שם (פירש ר' ישעי' זצ"ל, אילו היו יכולים
להתמהמה היו אופין אותו חמץ, שפסח מצרים לא נצטוו על חמץ אלא לילה אחת,
והפסוק שאמר ששת ימים תאכל מצות אינו אלא לדורות).

וראה הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תרצו ע' 31.

תשיד צו יא, ד (דפסח מצרים אינו נהג אלא יום אחד, ולכן דוקא כי גורשו).

וראה הערות ובאורים תתקלו ע' 46.

וימררו (שמות א, יד).

בכל דור ודור. – ובכל דור ודור – בכל יום ויום וכאילו הוא יצא היום ממצרים (תניא ר"פ מז. עיי"ש).

והגדת לבנך ביום ההוא וגו' עשה ד' „לי" (שמות יג, ח) – הרי שצ"ל לי אף ביום ההוא, היינו גם כמה דורות אחרי יציאת מצרים (מהרש"א פסחים שם תשטו).

לא את אבותינו. הוספת מסדר ההגדה, וכפל הדבר כדי לחזקו. ובמשנה אינו.

ואותנו הוציא (דברים ז, כג). בפסחים (קטז, ב): צריך שיאמר ואותנו הוציא גו'.

יכסה כו' ויגבי' כו' גאלנו. (טור ושו"ע תשטז). וצ"ע דהי' לו לומר – כלשון הגמ"יייתש"ז – עד שיברך בפה"ג ושותה. ואולי הטעם

מפני שלברכת בפה"ג אין צריך אלא אחיזת הכוס, ולא הגבהה תשי"ח.

נוטל המרור בידו ויאמר:

מָרֹר זֶה שָׁאֲנוּ אוֹכְלִים עַל־שׁוּם מָה. עַל־שׁוּם שִׁמְרָרוּ הַמִּצְוִים אֶת־חַיֵּינוּ אֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְוִים. שְׁנֵאֲמַר וַיִּמְרְרוּ אֶת־חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בַּחֲמֹר וּבְלִבָּנִים וּבְכָל־עֲבֹדָה בַּעֲשָׂה אֶת פְּל־עֲבֹדָתָם אֲשֶׁר עָבְדוּ בָהֶם בַּפֶּרֶךְ:

בְּכָל־דּוֹר וְדוֹר חֵיב אָדָם לִרְאוֹת אֶת־עַצְמוֹ בְּאֵלוֹ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם. שְׁנֵאֲמַר וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יְיָ לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם: לֹא אֶת־אֲבוֹתֵינוּ בְּלִבָּד גָּאֵל הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִמִּצְרַיִם אֱלֹא אֶף אוֹתָנוּ גָּאֵל עִמָּהֶם. שְׁנֵאֲמַר וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אוֹתָנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁפַּע לְאֲבוֹתֵינוּ:

יכסה את הפת ויגביה את הכוס ואוחזו בידו עד סיום ברכת אשר גאלנו:

מפני שלברכת בפה"ג אין צריך אלא אחיזת הכוס, ולא הגבהה תשי"ח.

תשטו "כאלו הוא יצא כו' שנאמר והגדת וגו' עשה ה' לי וגו'... דמשמע מדכתיב ביה ביום ההוא וגו', דכל הפרשה איירי גם בדורות אחרונים".

תשטז טור סי' תעג (ונוהגין באשכנז כשמגיעין עד לפיכך מגביה כל אחד כוסו), ושו"ע ס"ז (וכשיגיע ללפיכך מגביה כל אחד כוסו).

בשוע"ר סי' תעג סמ"ד (שיגיע ללפיכך, שאז נוהגין להגביה כל אחד כוסו, ולאחזו בידו עד שחותם גאל ישראל).

תשיז נוסח ההגדה אות ג (כאן נוהגין כל אחד להגביה כוסו בידו עד סוף לפיכך, אכן נאה לאחזו בידו עד גאל ישראל ועד שיברך בורא פרי הגפן ושותה, וכן נהג מהר"ם ז"ל).

תשיח שדוקא כשאומרים קידוש, או כשאומרים שירה על היין, מגביהים הכוס באופן שעומד על כף היד, כדלעיל פיסקה קדש (על כף ידו הימנית, כשהיא כפופה קצת כעין בית קבול... והכוס מוגבה). ונתבאר לעיל שם (הערות ר"רא).

והטעם לזה הובא בשוע"ר סי' קפג ס"ח (מגביהו... כדי שיהא נראה לכל המסובין ויסתכלו

יכסה את הפת כו'. בסידור תורה אור (דף קפ"ח ע"ב) העתיק הגהת הצ"צ על זה: ויאחזנו בידו עד שיחתום גאל ישראל. והטעם מבואר בטור בשם המדרש. — מזה מוכח אשר התיבות ואחזו כו' גאלנו לא היו בסידורו תשיט. וכן

(כו). והיינו שמגביהים אותו על כף היד; שהרי האוחז את הכוס באצבעותיו ומגביהו, נראה כמגביהו כדי לשתותו, ולא כדי להראותו. משא"כ כשמברכים בורא פרי הגפן על הכוס, אוחזים את הכוס בימין, כמבואר בשוע"ר סי' קסז ס"ז (שכל דבר שמברכין עליו צריך לאחוזו בימין בשעת הברכה). ואין צריך להגביהו ולהראותו לכל המסובים.

יוצא אם כן סדר אחיזת הכוס בד' כוסות:

(א) בכוס ראשון של קידוש, גם ברכת בפה"ג היא חלק מהקידוש, שאומרים אותו לפני ברכת הקידוש, ולכן מגביה את הכוס לפני ברכת בפה"ג, והיינו שלוקח אותו בימין ומוסרו לשמאל ומעמידו על כף ידו הימנית ומגביהו, ומתחיל הקידוש מברכת בפה"ג.

(ב) בכוס שני שעל ההגדה, מגביה את הכוס לאמירת והיא שעמדה, לאמירת לפיכך וכו', ולברכת אשר גאלנו, באופן הנ"ל. אבל כשמגיע לברכת בפה"ג, אוחזו באצבעותיו בימין ומברך.

(ג) בכוס שלישי של ברכת המזון מגביה את הכוס, באופן הנ"ל, עד סיום ברכת בונה ברחמי ירושלים. ואחר סיום ברכת המזון, אוחז את הכוס באצבעותיו בימין ומברך.

(ד) בכוס רביעי אין מגביה את הכוס כלל, וכשמסיים הברכה שאחר ההלל, אוחז את הכוס באצבעותיו בימין ומברך בפה"ג.

תשיט בדפוסים הראשונים נדפס (יכסה את הפת ויגביה את הכוס ויאמר). ובהגהות אדמו"ר הצמח צדק תוקן (ויאחזנו בידו עד שיחתום גאל ישראל, והטעם מבואר בטור בשם המדרש). והיינו כמבואר בטור סי' תעג (ונוהגין באשכנז כשמגיעין עד לפיכך מגביה כל אחד כוסו, ואוחזו בידו עד סיום ברכת אשר גאלנו. והכי איתא במדרש שוחר טוב, כשמגיע ללפיכך אוחז כוסו בידו, כדי לומר שירה על היין). וכ"ה בשוע"ר סי' תעג סמ"ד (שיגיע ללפיכך, שאז נוהגין להגביה כל אחד כוסו, ולאחזו בידו עד שחותם גאל ישראל).

הגהות אלו של אדמו"ר הצמח צדק נדפסו בהוספה לסידור תורה אור; ופירש בהקדמתו שם: "מחמת שאי אפשר לדפוס בלא טעות מצא אדמו"ר הזקן לתקן על הגליון... ואחר כך העתיקם אדמו"ר מהורמ"מ זי"ע בעל צמח צדק... והעתקתי ההגהות הללו להסידור הזה". והיינו שרבינו הזקן תיקן כן על הדפוסים הראשונים הנ"ל. וכבר תוקן בדפוסים המאוחרים. וכן נדפס בסידור עם דא"ח, קאפוסט תקע"ו (ואוחזו בידו עד סיום ברכת אשר גאלנו). וזהו שכותב כאן (מזה מוכח אשר התיבות ואחזו כו' גאלנו לא היו בסידורו).

*

לפי הנוסח בדפוסים הראשונים, שלא נתפרש שיש להגביה את הכוס בעת ברכת אשר גאלנו, הפירוש הוא שאין מגביהים את הכוס אלא עד סוף לפיכך, ותו לא. ואשר גם לברכת אשר גאלנו אין מגביהים הכוס. וכמו ברכת השיר (ובכן ישתבח), שאין מגביהין בו את הכוס. וכן הוא בהגהות מיימוניות הנ"ל (כאן נוהגין כל אחד להגביה כוסו בידו עד סוף לפיכך). ונתפרש יותר בדפוסים הראשונים הנ"ל, אחר ברכת גאלנו (ונוטל הכוס בידו ומברך). והיינו

שבעת ברכת אשר גאלנו אינו אוחד הכוס, ואחר כך "נוטל הכוס בידו ומברך" בורא פרי הגפן. אמנם לפי התיקון שהובא לעיל (ויאחזנו בידו עד שיחתום גאל ישראל), כיון שהוא כבר אוחד הכוס בעת ברכת אשר גאלנו, שוב אין מקום להוספה זו (ונוטל הכוס בידו ומברך). כדלקמן בסמוך (ונוטל הכוס בידו, תיבות אלו הם טעות הדפוס (שער הכולל)). והיינו כמבואר בשער הכולל פמ"ח אות מ (ומה שבאיזה סדורים הוסיפו קודם ברכת היין התיבות ונוטל הכוס בידו ומברך, הוא טעות הדפוס). וכן הוא בסדור עם דא"ח (קאפוסט תקע"ו), שכבר תוקן בו כנ"ל (ואוחד בידו עד סיום ברכת אשר גאלנו), ושוב לא נדפסו בו תיבות אלו (נוטל הכוס בידו ומברך). ואף שנתבאר לעיל פסקא יכסה כו' (שלברכת בפה"ג אין צריך אלא אחיזת הכוס, ולא הגבהה). והיינו שאחרי סיום ברכת אשר גאלנו, מניח את הכוס על השלחן, ורק אוחדו בידו. מכל מקום לא שייך לומר על זה "ונוטל הכוס בידו ומברך". ולכן צריך לומר, שאחרי התיקון הנ"ל (ויאחזנו בידו עד שיחתום גאל ישראל), "תיבות אלו הם טעות הדפוס". וטעם החילוק בין ברכת השירה שאין מגביהים בו הכוס, לבין ברכת אשר גאלנו שנוהגים להגביה בו את הכוס, אולי אפשר לומר, כי ברכת אשר גאלנו היא כעין שירה, ואין אומרים שירה אלא על היין, שאוחדו היין בידו בעת ברכת השירה, כמבואר בלבוש סי' תעג ס"ז (וכשמגיע לפיכך אוחד כל אחד כוסו בידו ומגביה ואומר עליו לפיכך עד חתימת ברכת גאל ישראל, כדי שיאמר כל השירה על היין). משא"כ ברכת ישתבח אומרים בכל יום בלא כוס, ולכן גם בליל הסדר אין אוחדין את הכוס בידו בעת אמירתה.

לסיכום יש כאן שלשה חלוקי מנהגים:

- (א) בסדור רבנו דפוסים הראשונים, שמגביה הכוס רק לפיכך (לא להלל, ולא לברכת אשר גאלנו), וכשמגיע לברכת בפה"ג נוטל הכוס בידו ומברך. וכן נהג כ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע, כמובא לקמן במהגהות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע שבסדור תורה אור.
- (ב) אחרי תיקון רבינו הזקן, שהועתקה בהגהת אדמו"ר הצמח צדק, שמגביה הכוס עד סוף ברכת אשר גאלנו. ואם כן אינו צריך ליטול את הכוס, כיון שהוא כבר בידו.
- (ג) מנהגינו למעשה, שאחרי לפיכך כו' הללו' — מעמידו על השולחן, וחוזר ומגביהו לברכת אשר גאלנו. אשר גם לפי זה אינו צריך ליטול את הכוס, שהוא כבר בידו. אלא שמכל מקום יש חילוק בינם, כי בעת אמירת לפיכך, וברכת אשר גאלנו, מגביה את הכוס. ואחר כך מעמידו על השולחן, וממשיך לאוחדו בידו, ומברך ברכת בפה"ג.

תשכ לפני לפיכך (מכסה את הפת ומגביה את הכוס בידו), ואחרי ברכת אשר גאלנו (יקח הכוס ביד ימינו ומברך). והיינו שמגביה את הכוס רק לפיכך (לא להלל, ולא לברכת אשר גאלנו), וכשמגיע לברכת בפה"ג "יקח הכוס ביד ימינו ומברך".

וכן הוא בסדור תקמ"א, ושל ר' אשר (ומכסה את הפת ומגביה את הכוס ויאמר).

אבל בסדור הר"ש מרשקוב, לא מוזכרת כלל הגבהת הכוס.

תשכא בסדור של"ה מהדורת תע"ז, ניתנו ההוראות בלשון אשכנז (דא נעם דאש כוס אין דיא האנד אונ' זאג מי הוכר שטים).

במהדורת תק"ב ואילך (יכסה את הפת ומגביה את הכוס בידו ומתחיל בקול רם ואומר).

תשכב "מכסין הפת, ומגביהין את הכוס בידן, ומתחילין בקול רם".

לְפִיכָךְ אֲנַחְנוּ חַיִּים לְהוֹדוֹת לְהֵלֵל
לְשִׁבְחָהּ לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְהַדָּר
 מנהג בית הרב (למרות מ"ש
 בהגהות אדמו"ר נ"ע שבסידור
 תורה אור ע' רלג תשכג) להגביר

הכוס ואוחזו עד שמסיים ונאמר לפניו הללו' – הובא מנהג זה בהגמ"יתשכד – ומעמידו
 על השולחן וחוזר ומגביר לברכת אשר גאלנו (וכ"כ בערוך השולחן תשכח).

יבסח את הפת – שלא יראה בשתו – ויגביר את הכוס – כי אין אומרים שירה אלא על
 היינתשכו (ראה לעיל פיסקא צריך להגביר תשכז).

לפיכך – שהוציא אותנו וגאלנו – אנחנו חייבים להודות כו' – ט' שבחים (כ"ה לגירסתנו
 במשנה שבבבלי תשכח. מחזור ויטרי תשכט. מהר"ל תשל. מטה משה תשל"א בשם הרוקח. תוספות
 יום טוב פסחים שם תשל"ב, סידור ה"ר שבתי רשקובר תשל"ג) – לפניו הללו' – שבח עשירי,

תשכג "וכ"ק אדמו"ר זצוקלה"ה הי' מגביה בידו את הכוס מן השולחן ואמר לפיכך, והי'
 אוחזו בידו עד ונאמר לפניו הללו', ומעמידו, ולברכת בפה"ג הי' נוטלו על ידו וברך
 כו'".

והיינו שכ"ק אדמו"ר מוהר"ש נ"ע נהג כאמור בסדור רבינו הזקן בדפוסים הראשונים –
 לפני התיקון, כדלעיל (הערה תשיט).

תשכד נוסח ההגדה אות ג (כאן נוהגין כל אחד להגביה כוסו בידו עד סוף לפיכך).
 ואפשר תלוי מנהג זה, אם קריאת ההלל בליל הסדר היא משום שירה, כמבואר בחדושי
 הר"ן קיח, א (רבינו האי גאון ז"ל כתב בתשובה, שאין מברכין על הלל שבילי פסחים לגמור
 את ההלל, שאין אנו קוראין אותו בתורת קוראין, אלא בתורת אומר שירה). וראה "הלכות ליל
 הסדר" סי' תפד ס"ג אות ז.

תשכה סי' תעג סכ"ג (וכשיגיע לפיכך, מגביה כל אחד כוסו בידו עד שיגיע לגאל ישראל.
 ואצלינו מניחים הכוס על השולחן כשמגיע להלל, ואחר כך בהברכה נוטלין בידו עד
 גאל ישראל).

תשכו ברכות לה, א (שאינ אומרים שירה אלא על היין).
 טור סי' תעג (כשמגיע לפיכך אוחזו כוסו בידו כדי לומר שירה על היין).
 לבוש סי' תעג ס"ז (וכשמגיע לפיכך אוחזו כל אחד כוסו בידו ומגביה ואומר עליו לפיכך
 ... כדי שיאמר כל השירה על היין).

תשכז "מכסין את הפת ורק אחר כך מגביהין את הכוס ... דכיוון דכיסוי הפת הוא כדי שלא
 יראה בושתי כדלקמן, נכון שלא יראה גם הגבהת הכוס", ושם (הערה תקעא).

תשכח דלא כדעת התוס' קטז, סע"א (יש אומרים שבע הודאות ולא יותר, כנגד ז' רקיעים).
תשכט בפירוש מחזור ויטרי להגדה (כנגד ט' לשונות של שבח שאמר דוד בספר תהלים).
תשל בפירוש גבורות ה' על ההגדה (והם תשעה שבחים, ונאמר לפניו הללויה הוא שבח
 עשירי, ונראה שהם עשרה שבחים נגד עשרה שבחים שנאמר בהן ספר תהלים).

תשלא סי' תרמא (ט' מיני שבח כנגד ט' תיבות בקדוש קדוש, עד כבודו, רוקח).
תשלב "דתשעה הוו רקיעים, דז' רקיעים לז' כוכבי לכת, ושמיני למזלות, ותשיעי המקיף
 ומסבבם בכח בוראו יתברך בכל יום ממזרח למערב הפך תנועתם שממערב למזרח
 ... ובעשירי הוא אומר למי שעשה וכו'".

תשלג כנראה הכוונה לנוסח הנדפס בו.

לְבָרֶךְ לְעֵלָה וּלְקַסֵּם, לְמִי שֶׁעָשָׂה
לְאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת־כָּל־הַנִּסִּים הָאֵלֶּה,
הוֹצִיאָנוּ מֵעֲבָדוֹת לְחֵרוֹת, מִיָּגוֹן
לְשִׁמְחָה, וּמֵאֶבֶל לְיוֹם טוֹב, וּמֵאֶפְלָה
לְאוֹר גָּדוֹל, וּמִשְׁעָבוֹד לְגִאֲלָה, וְנֹאמַר
לְפָנֶיךָ הֵלְלוּיָהּ:

א הֵלְלוּיָהּ! הֵלְלוּ עַבְדֵי יְהוָה הֵלְלוּ
אֶת־שֵׁם יְהוָה: ב יְהִי שֵׁם
יְהוָה מְבָרֵךְ מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם:
ג מִמְּזֶרֶח־שֶׁמֶשׁ עַד־מְבֹאוֹ מְהֵלָל שֵׁם

הוא אומר – בית הלל אומרים עד חלמיש למעינו מים (פסחים קטז, ב).

אין מברכין על הלל זה. ר' צמח גאון זצ"ל פירש לפי שמפסיקין בו בסעודה ורב האי
גאון זצ"ל פירש שאינו אלא כקורא בתורה (אור זרוע ח"א רס"י מג תשל"ח).

וראה סדור קול יעקב (כאן יש עשר מיני שבח נגד י' ספירות שמהם בא מכה למצרים ורפא
לישראל).

תשל "דאמר ריב"ל בעשרה מאמרות של שבח נאמר ספר תהלים בניצוח בנגון במשכיל
במזמור בשיר באשרי בתהלה בתפלה בהודאה בהללויה. גדול מכולן הללויה, שכולל
שם ושבח בכת אחת".

תשלה כדלעיל הערה תשכט (כנגד ט' לשונות של שבח שאמר דוד בספר תהלים ... וגדול
שבכולן הללויה שכולל שמו ושבחו בכת אחת).

תשלו "ונאמר לפניו הללויה. והרא"ש גורס ונאמר לפניו שירה חדשה הללויה".
וכגירסת הרא"ש וסיעתו הוא גם בשו"ע ר סי' תעג סמ"ו (ונאמר לפניו שירה חדשה הללויה).
תשלו בפירוש מחזור ויטרי להגדה (ויאמר ההלל כשם שאמרו ישראל כשיצאו ממצרים דאמר
הלל זה מי אמרו (פסחים קי"ז, רבי יוסי אומר אלער בני אומר) משה וישראל כדכתיב
בצאת ישראל ממצרים).

והיינו כדאמרין בגמרא שם (הלל זה מי אמרו, רבי יוסי אומר אלעזר בני אומר משה
וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים).

תשלח "ועל קריאת הלל שבילי פסח פירשו הגאונים שאין מברכין עליו בתחלתו, לפי
שמפסיקין בו ואוכל סעודתו ואינו אלא כקורא בעלמא, רב צמח גאון זצ"ל פירש לפי
שמפסיקין בו בסעודה, ורב האי גאון זצ"ל פירש שאינו אלא כקורא בתורה".

וראה שו"ע ר סי' תעג סמ"ז (הערה שפב). הערות ובאורים תשה ע' 27. תתק"ז ע' 50.

הגדה של פסח

קבה

ובלילה זה קורין אותו
אפילו מיושב, אע"פ שמצות
קריאת הלל מעומד, לפי שכל
מעשה לילה זה הוא דרך
חירות (שו"ע אדמו"ר הזקן
סי' תע"ג ס' מז-מח תשל"ט).

הפרקים הללו¹ ובצאת
המדברים ביציאת מצרים
קריעת ים סוף ומתן תורה
(פסחים קיח, א תשמ"ג) לשעבר,
מפסיקין בהם ותקנו אחריהם
ברכת הגאולה ואכילת המצה
שכל זה זכר ליציאת מצרים.
והפרקים שלאחריהם
המדברים בלעתיד לבוא
(פסחים שם תשמ"א) באים אחרי
הסעודה, כי הם ענין בפני
עצמו (זבח פסח תשמ"ב).

יְהוָה: ד רם על־כָּל־גּוֹיִם | יְהוָה עַל־
הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ: ה מִי פִיהוּה אֱלֹהֵינוּ
הַמְּגִבֵּהוּ לַשָּׁבֶת: ו הַמְּשַׁפִּילֵי לְרֹאשׁוֹת
בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ: ז מְקִימֵי מַעֲפָר דָּל
מֵאֲשַׁפֶּת יָרִים אֲבִיוֹן: ח לְהוֹשִׁיבֵי עַם־
נְדִיבִים עִם נְדִיבֵי עַמּוֹ: ט מוֹשִׁיבֵי |
עֶקְרַת הַבַּיִת אִם־הַפְּנִים שְׂמֹחָה
הַלְלוּהָ:

א בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בֵּית יַעֲקֹב
מֵעַם לְעוֹ: ב הִיְתָה יְהוּדָה
לְקֹדֶשׁוֹ יִשְׂרָאֵל מִמְּשֻׁלוֹתָיו: ג הֵיךְ רָאָה
וַיִּגַּם תִּירְדֵּן יֹסֵב לְאַחֹר: ד הֶהָרִים רָקְדוּ
כְּאֵילִים גְּבָעוֹת כְּבְנֵי־צֹאן: ה מֵה־לֶּךְ הֵיךְ

ומטעם זה אין מברכים גם על הד' כוסות, כדלעיל פסקה ד' כוסות (ושם הערה ריז).

ומטעם זה אין מברכים אף על ההגדה, כדלעיל פסקה מצוה עלינו (ושם הערה תלד).

תשלט ציון זה הוא על שני הקטעים שלפנינו: סמ"ז (אין מברכין על ההלל), וסמ"ח (קורין אפילו מיושב). וראה הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תשנח ע' 8. תשסז ע' 37. ומקור ההלכה השנית היא בשבלי לקט סי' קעג (ומורי הר"ר מאיר נר"ו הורה, לפי שדרך לילי פסחים דרך הסיבה וחירות אין מטריחין אותו לעמוד).

תשמ "שיש בו ה' דברים הללו יציאת מצרים וקריעת ים סוף ומתן תורה ותחיית המתים וחבלו של משיח, יציאת מצרים דכתיב בצאת ישראל ממצרים, וקריעת ים סוף דכתיב הים ראה ויגוס, מתן תורה דכתיב ההרים רקדו כאילים".

תשמא "תחיית המתים דכתיב אתהלך לפני ה', חבלו של משיח דכתיב לא לנו ה' לא לנו וא"ר יוחנן לא לנו ה' לא לנו זו שעבוד מלכיות, איכא דאמרי אמר רבי יוחנן לא לנו ה' לא לנו זו מלחמת גוג ומגוג".

וראה הערות ובאורים א'קכד ע' 113.

תשמב "הרי לך מבואר ונגלה מדבריהם ז"ל, כי שני הפרקים הראשונים מהלל עד למעינו מים נאמרו על יציאת מצרים, ולכן עשו בו הפסקה, ותקנו אחריו ברכת הגאולה שעניניה ההודאה על גאולת מצרים, ותקנו שיעשו אחריו מצות המצה והמרור ויאכלו הסעודה. ואחריה יבא החלק השני מן ההלל, וענינו לעתיד לבא לזמן גליות, וכמו שאמר ר' יוחנן באלה הפרקים האחרונים המורים על תחיית המתים וחבלו של משיח ומלחמת גוג ומגוג".

כִּי תִגְדֹּל הַיָּדִין תִּסַּב לְאַחֲרָיו: וְהָהָרִים
תִּרְקְדוּ כְּאֵילִים גְּבְעוֹת כְּבִי-צֶאֱנָן:
וּמִלִּפְנֵי אֲדוֹן חוֹלֵי אֶרֶץ מִלִּפְנֵי אֱלֹהֵי
יַעֲקֹב: הֵהֱפִכִי הַצּוֹר אֶגְמֵ-מַּיִם
חֲלָמִישׁ לְמַעֲיָנוֹ-מַיִם:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
אֲשֶׁר גָּאֲלָנוּ וְגָאֵל אֶת-אַבוֹתֵינוּ

ברוך כו' אשר גאלנו (משנה)
פסחים קטז, בתשמיך כדעת רבי
עקיבא וכגירסת הרי"ף
הרא"ש תשדמ וכו'. ראה בדקדוקי
סופרים שם תשמה) – ברכה זו
היא במקום ברכת שעשה נסים
(רש"י בס' האורה תשמו.
אבודרהם תשמו וראה לעיל
פיסקא שהחזינתשמו).

גאלנו – כנ"ל אשר אלו לא
הוציא הקב"ה את אבותינו

ממצרים הרי אנו משועבדים היינו. ואם כן אנו מרגישים הגאולה. ולכן מקדים גאלנו לגאל
את אבותינו שזה אינו אלא מה שאבותינו ספרו לנו. משא"כ בפיסקא לפיכך אומר: שעשה

וכן הוא במהרי"ל סדר ההגדה ע' קח (אמר מהר"י סג"ל הא דמחלקין ההלל בלילי פסחים
בכה"ג, משום דעד למעינו מים מיירי בנסים שנעשו כבר, כגון יציאת מצרים וקריעת ים סוף,
ומן לא לנו ואילך איירי בנסים שעתידים להיות בימות המשיח במהרה בימינו ומלחמת גוג
ומגוג ותחיית המתים לעתיד לבוא).

לבוש סי' תפ (טעם חלוקת הלל, מפני דחצי הלל דקודם הסעודה מדבר הכל ביציאת מצרים,
ושייך לכל ההגדה שקודם הסעודה דאיירי כולה ביציאת מצרים, אבל חצי הלל האחרון, וגם
רוב סיפורי ההגדה שאחר הסעודה, מדברים בשאר הגאולות ובגאולה העתידה, לכך קבעוה
יחד אחר הסעודה).

תשמיך "לפיכך אנחנו חייבים להודות ... ולא היה חותם, רבי עקיבא אומר כן ה' אלהינו
ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבנין
עירך וששים בעבודתך ונאכל שם (מן הפסחים ומן הזבחים) כו' עד בא"י גאל ישראל".

תשדמ בגמרא דידן (ונאכל שם (מן הפסחים ומן הזבחים) כו' עד בא"י גאל ישראל). וברי"ף
כו, א; וברא"ש פ"י ס"ל (מן הפסחים ומן הזבחים שהגיע דמן [אשר יגיע דמם] על
קיר מזבחך לרצון ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו בא"י גאל ישראל, וקיי"ל
כרבי עקיבא).

תשמה שכן הוא נוסח המשנה בכתבי יד.

תשמו בסדר הפסח ד"ה ליל שימורים (ואינו אומר שעשה נסים, שעתיד לאומרו בהגדה אשר
גאלנו וגאל את אבותינו).

תשמו "ואינו מברך שעשה נסים לאבותינו, מפני שברכת אשר גאלנו היא במקומה, ויותר
מבוארת, שמזכיר בה פרט הנס".

וכן נתבאר בשוע"ר סי' תפג ס"ג (ברכת אשר גאלנו ... שנתקנה כנגד ברכת שעשה נסים
לאבותינו).

תשמו לעיל שם הובא מכמה גאונים וראשונים, שברכת "שעשה נסים לאבותינו" היא באמירת
"לפיכך כו' שעשה לאבותנו ולנו את כל הנסים" (וגם באמירת ברכת אשר גאלנו).

לאבותינו – ואחר כך – ולנו את
הנסים – כי האבות ראו וקרובים
אל הנסים (חתם סופר תשנ"ט).

למועדים – ר"ה ויוהכ"פ –
ולרגלים – פסח שבועות וסוכות
(שבלי הלכות תשנ"ג. אבודרהם תשנ"א).

מן הזבחים – חגיגה (הבאה
קודם הפסח כדי שיהא נאכל על
השובע. פסחים ע, א) ואחר כך –
ומן הפסחים תשנ"ב.

מִמְצָרִים וְהִגִּיעֵנוּ הַפִּלָּה הַזֶּה לֶאֱכֹל-
בּוֹ מִצָּה וּמָרוֹר, כִּן יִהְיֶה אֱלֹהֵינוּ
וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יִגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדִים
וְלִרְגָלִים אֲחֵרִים הַבָּאִים לְקִרְאָתָנוּ
לְשָׁלוֹם שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירָךְ וְשָׂשׂוֹיִם
בְּעִבּוּדְךָ וְנֹאכְלֵי שֵׁם מִן הַזִּבְחִים וּמִן
הַפְּסָחִים (במוצאי שבת מן הפסחים ומן

במוצאי שבת – (שאינן החגיגה באה בערב פסח שחל להיות בשבת. פסחים סט, ב תשנ"ג)
נאכל שם – מן הפסחים ומן הזבחים – החגיגה שתבוא למחרתו (שו"ע אדמו"ר הזקן תע"ג
סמ"ט תשנ"ד).

ואילו כאן הובא מכמה ראשונים, שברכת "שעשה נסים לאבותינו" היא באמירת ברכת
"אשר גאלנו וגאל את אבותינו". ונתבאר לעיל שם (הערה רסד).

ועוד יתבאר לקמן פיסקא מוציא מצה, שברכת גאלנו היא גם במקום ברכת שהחיינו על המצות.
תשמיט בפירושו להגדה (אשר גאלנו וגאל את אבותינו, כאן עמדו המפרשים על שהקדים
פה גאולתנו לגאולת אבותנו, ולמעלה אמר למי שעשה לאבותינו ולנו, הקדים
אבותינו. ונראה על פי שנראה לפרש ... בנסים שהיו אצל המכות שפיר שייך להקדים את
אבותנו שבדור ההוא, שראו בעיניהם את הנסים שנעשו להם, ושם אי אפשר להקדים גאולתנו.
אבל כאן שאנו מודים מברכים ומשבחים להשי"ת על הגאולה, כיון שחייב אדם לראות את
עצמו כאלו הוא יצא ממצרים, יוכל להקדים ההלל וההודאה על גאולתנו).

תשנ"ג סי' ריח (ואחרי ר') בנימין פירש דהא דקאמר למועדים ולרגלים הבאים לקראתנו לשלום
מראש השנה ויום הכיפורים וחג הסוכות קאמר, ואתיא כר' אליעזר דאמר במסכת ראש
השנה בניסן נגאלו בתשרי עתידין ליגאל. ומשום הכי קאמר למועדים ולרגלים, למועדים היינו
ראש השנה ויום הכיפורים, שבכלל אלה מועדי ה' הם, ולרגלים היינו חג הסוכות ושמיני עצרת,
שגם הוא רגל בפני עצמו הוא).

תשנ"א "למועדים ולרגלים אחרים, למועדים אלו ראש השנה ויום הכיפורים, ולרגלים אלו
פסח ושבועות וסוכות".

תשנ"ב תוס' קטז, ב סוד"ה ונאמר (וגרסינן שם מן הזבחים ומן הפסחים שחגיגת ארבעה עשר
נאכלת קודם לפסח לפי שהפסח נאכל על השובע).

וכן הוא בשו"ע ר' סי' תעג סמ"ט (בברכת אשר גאלנו צריך לומר מן הזבחים ואחר כך מן
הפסחים. לפי שהזבח היא החגיגה הנאכלת בלילה זה קודם אכילת הפסח, כדי שיהיה הפסח
נאכל על השובע), ושם נסמן (הערה שפח).

תשנ"ג "אימתי מביא חגיגה עמו, בזמן שהוא בא בחול ... ובזמן שהוא בא בשבת ... אין
מביאין עמו חגיגה".

תשנ"ד "וכשחל פסח במוצאי שבת יש מדקדקין לומר מן הפסחים ומן הזבחים, שהרי אין

הַזִּבְחִים) אֲשֶׁר יִגִּיעַ דָּמָם עַל קִיר מִזְבֵּחְךָ
לְרִצּוֹן וְנוֹדָה לְךָ שִׁיר חֲדָשׁ עַל גְּאֻלָּתָנוּ
וְעַל פְּדוּת נַפְשֵׁינוּ. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה גֹּאֲלֵנוּ
יִשְׂרָאֵל:

ומברך ושותה בהסיבה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי
הַגֶּפֶן:

קִיר מִזְבֵּחְךָ. לְשׁוֹן הַכְּתוּב
(וּיקרא א, טו). וצ"ע מה
ששינה כאן דוקא להביא
לשון זה. ובסידור יעב"ץ
פירש על דרך הסוד תשנה.
וראה זח"א (רכח, בתשנז).

שִׁיר חֲדָשׁ – לְשׁוֹן זֶכֶר
(מכילתא תשנז, הובאה בתוד"ה
ונאמר פסחים קטז, בתשנח).

ונוטל הכוס בידו. תיבות
אלו הם טעות הדפוס (שער הכוללתשנז).

ומברך. מברכין על כל כוס וכוס מארבע הכוסות ברכה ראשונה, – אבל אין מברכין
ברכה אחרונה כי אם אחרי האחרון (רב שרירא ורב האי גאון תשט). והטעם: כל אחד

חגיגה נאכלת בלילה זה כמו שנתבאר למעלה. והזבחים הם החגיגה ושלמי שמחה שמקריבין
למחר ביום", ושם נסמן (הערה שצב).

תשנה "קִיר, סודו מבואר בספר הזהר על הפסוק ויסב פניו אל הקיר, היא ש"י עולמות
לצדיק".

תשנו "קִיר כמה דאת אמר (ישעיה כב, ה) מקרקר קִיר ושוע, קרקורא ונהימא דקִיר דאיהו
אדון כד אתחריב בי מקדשא, כמה דאת אמר (ירמיה לא, יד) רחל מבכה על בניה והא
אוקימנא ובגין כך ויסב חזקיהו פניו אל הקִיר".

ובניצוצי אורות שם (וזהו שכתוב שעתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק ש"י עולמות בגימריא
קִיר"ר).

תשנו מסכתא דשירה פ"א (כל השירות שעברו קרואות בלשון נקבה, כשם שהנקבה יולדת,
כך התשועות שעברו היה אחריהם שעבוד, אבל התשועה העתידה להיות אין אחריה
שעבוד, לכך קרואה בלשון זכר).

תשנח "דהכי תניא במכילתא כל השירות לשון נקבה חוץ משירה דלעתיד דלשון זכר, כלומר
שהנקבה יש לה צער לידה, אף כל הנסים יש אחריהם צער, חוץ מלעתיד שאין אחריה
צער. וכן יסד הפייט בזולת אי פתרוס, שירות אלה לשון נקבה מיוסדים, כי תשועתם כיולדה
וגו', תוקף שיר אחרון כזכרים לא יולדים, שירו לה' שיר חדש כו'". והוא נוסח זולת לאחרון
של פסח, המתחיל אי פתרוס.

וכן הוא בשוע"ר סי' תעג סמ"ו (ולפיכך צריך לומר בברכת אשר גאלנו ונודה לך שיר חדש.
ולא יאמר שירה חדשה).

תשנט פמ"ח ס"מ (מה שבאיזה סדורים הוסיפו קודם ברכת היין התיבות ונוטל הכוס בידו
ומברך הוא טעות הדפוס).

ונתבאר לעיל (הערה תשיט).

תשס שו"ת הגאונים שערי תשובה סי' קא (רבני שרירא ז"ל ורבנו האי ז"ל כתבו, ארבע
כוסות הללו כל אחד ואחד טעון ברכה לפניו ... אלא לאחריה מאי ... מברך ברכה

רחצה ואחר כך נוטל ידיו ומברך על נטילת ידים: מארבע הכוסות חשוב מצוה ודרך חרות בפני עצמו ואין מוציא ויקח המצות כסדר שהניחם הפרוסה בין שתי השלימות ויאחזם בידו ויברך: **מוציא** בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמּוֹצִיא לָחֶם מִן הָאָרֶץ: **רחצה** ויברך על נטילת ידים: מארבע הכוסות חשוב מצוה ודרך חרות בפני עצמו ואין מוציא ויקח המצות כסדר שהניחם הפרוסה בין שתי השלימות ויאחזם בידו ויברך: **מוציא** בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמּוֹצִיא לָחֶם מִן הָאָרֶץ: עד שיהא נמלך לאכול או לשותות ויברך אחריהם ויפטור גם את זו (שו"ע אדמו"ר הזקן סו"ס תע"ד וש"נ תשס"ג).

רחצה

רחצה. ואחר כך. צ"ע מפני מה לפעמים מוסיף התיבות ואחר כך, ולפעמים לא תשס"ד.

מוציא מצה

מוציא ואחר כך מצה תשס"ה, כי תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם (ראה ברכות נ"א, בתשס"ו) ואורחא דמילתא לברוכי לקב"ה דאפיק לחמא מן ארעא והדר לברוכי על מצה דמתעביד מינה מצוה (סידור ר' עמרם גאון תשס"ז).

אחרונה ודיו). הובא בטור ס"י תעד (ורב שרירא ורב האי כתבו שצריך לברך לפני כל אחד ואחד, אבל ברכה אחרונה לא, שאין לברך אלא אחר אחרון). **תשס"א** ר"ף כד, א (ואמרי רבואתא הואיל וכל אחד ואחד מצוה בפני עצמו הוא ברכינן בפ"ה"ג אכל כסא). וכדאמר רבינא קט, סוע"ב (רבינא אמר ארבעה כסי תקינו רבנן דרך חירות, כל חד וחד מצוה באפי נפשה היא). **תשס"ב** ר"ן שם (דאע"ג דברכת המזון מפסיק, אין לנו הפסק שיהא קובע ברכה לאחריו, שאין לנו הפסק גדול מנמלך, שהוא קובע ברכה לפניו, ואין קובע ברכה לאחריו). **תשס"ג** ראה שם (הערות ט"י. יד). סיכום נושאי הלכה זו, הן בענין כוס ראשון של קידוש, והן בענין כוס שני — בשו"ע"ר תעג ס"י (והערה עו).

תשס"ד ועכ"פ כאן, נתבאר בשמחת הרגל להחיד"א (וראיתי מה שפירש, מגיד רחצה, כי הנה רחצנו ידינו לצורך טיבול ראשון, והיינו יכולים לברך על נט"י, והי' עולה גם לאכילה. אבל מסיבת הפסק ההגדה צריך ליטול פעם אחרת. וזה הרמז מגיד רחצה, כלומר מסיבת מגיד שהפסקנו בהגדה, על כן אנו צריכים רחצה פעם אחרת לאכילה). **תשס"ה** וכן הוא בשו"ע"ר ס"י תנח ס"ז (מצוה הראשונה דהיינו ברכת המוציא, שברכה זו היא המצוה הראשונה שעושין במצות הללו), וס"י תע"ד (לפי שבתחלה צריך לברך המוציא ואחר כך על אכילת מצה).

תשס"ו "ברכת היין תדירה וברכת היום אינה תדירה, תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם". וגם לענין מצה בליל פסח נתפרש בראב"ן קסו, א (אוכל זית של המוציא תחילה, כי הוא קודם לברכה וברכתו תדירה, והדר אכיל זית של אכילת מצה).

וראה הערות ובאורים מוריסטאון תשפ"ו ע' 30.

תשס"ז "דהכי אמר מרנא ורבנא משה ריש מתיבתא, דמברך ברישא המוציא, דלית ברכה

ואין מברכין שהחיינו על מצות מצה, כי די לו בברכתו והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור תשס"ח. אי נמי כבר אמרו בקידוש (אבודרהם תשס"ט). ברכי יוסף סי' תע"ג תשע"ג. וטעם השני צע"ג, דאם כן צריך הי' לכוון בשהחיינו דקדוש גם על מצה תשנ"א, ועל דרך שהחיינו דקריאת מגלה שצריך לכוון על

דקדימא להמוציא, דאורחא דמלתא לברוכי לקב"ה דאפיק לחמא מן ארעא, והדר לברוכי על מצה דמתעביד מינה מצוה".

תשסח שבברכת אשר גאלנו. וראה לעיל פיסקה ברוך כו' אשר גאלנו (ברכה זו היא במקום ברכת שעשה נסים). ונתבאר לעיל שם (הערה תשמח).

וטעם זה מועיל על המצה והמרור, אבל לא על הד' כוסות. וראה הערות ובאורים מוריסטאון תשפ"ו ע' 32.

תשס"ט "והגיענו הלילה הזה, זהו כמו שאומרים והגיענו לזמן הזה. ואם תאמר כיון שבירך שהחיינו למה מברך כאן והגיענו הלילה הזה. ויש לומר מפני שהוא רוצה לומר כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו [יגיענו למועדים, שהוא לשון בקשה על העתיד, אמר והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור".

והיינו שבאמת כבר יצא בשהחיינו שאמר בקידוש, ומה שמוסיפים עוד פעם שהחיינו בברכת אשר גאלנו, היינו כדי לסיים כן ה' אלהינו יגיענו למועדים כו'.

ובארחות חיים הלכות ברכות ס"ג (זמן דלילי הפסח עולה ליום טוב ולמצה ולמרור ולד' כוסות).

וראה גם לקמן ב"רשימת ציונים על ההגדה" (והערה ו).

תשע"א ס"ק א (ומברך שהחיינו וכו'). ובזה נפטר, שאין מברכין שהחיינו אמצה. הרב החסיד מהר"ר יעקב מולכו בתשובה כתב יד).

וכעין מה שנתבאר בשו"ע"ר סי' תלב ס"ג (ולמה אין מברכין שהחיינו קודם הבדיקה, והרי היא מצוה הבאה מזמן לזמן. לפי שמצוה זו היא לצורך הרגל, לתקן הבית ולבער החמץ מתוכו לצורך המועד, לפיכך היא נפטרת בברכת שהחיינו שמברכין ברגל בקידוש לילה). ולקמן סי' תרמא ס"א (שהחיינו היה ראוי לברך בשעת עשייה, אם עושה אותה לעצמו, שהרי היא מצוה הבאה מזמן לזמן... אבל אין אנו מברכין כלל שהחיינו בשעת עשייה, אפילו אם עושה סוכה לעצמו, לפי שאנו סומכין על ברכת שהחיינו שאומרים בקידוש היום שביליל יום טוב בשביל מצות קידוש היום, שהיא גם כן מצוה הבאה מזמן לזמן, וברכה אחת עולה לכאן ולכאן).

תשע"א וכן אמנם כתב מוהר"ח פלאגי בחיים לראש, קדש אות ד (וכשברך שהחיינו בקידוש יכוין על שאר מצות הנעשות בלילה הזאת, באכילת מצה ומרור וכדומה להן).

וכן הקשה בכתר שם טוב (גאגין) ח"ג ע' 77 (וטעם זה אינו מספיק, כי מי זה יודע כי הי' לנו לברך "שהחיינו" על המצה והמרור והכרפס, עד שנאמר שיכוין המברך בשהחיינו שאומר על הכוס לפטור עצמו משהחיינו שבמצה וגו').

וראה הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תי' ע' יד.

הערה זו נדפסה לראשונה בהוספות ללקוטי טעמים ומנהגים, הוצאת תשי"ז. ונתבארה באגרות קודש חט"ו אגרת ה'שס (מה שצע"ג לפענ"ד (בהוספה להגדה של פסח) בטעם הב' דאבודרהם — הוא לא שלא יצא (שעל זה העיר מבדיקת חמץ דיוצא בשהחיינו שלאחר זה. ועדיפה הוה לי' להקשות מברכת המצות בסוכה (או"ח סו"ס תרל"ט)), אלא — שצריך לכוון.

מצה ולא יבצע מהן אלא יניח המצה השלישית להשמט מידו ויברך על משלוח מנות והסעודה, וכמו שכתבו השל"ה תשנב ומג"א רס"י תרצ"ב תשנב.

מצה. גם בזמן הזה דאורייתא

(פסחים קך, א תשנב). הן אנשים הן נשים (שם מג, בתשנב). וחידוש הכתוב בלילי פסח, אף שגם בשאר יום טוב חייב לאכול פת, שאינו יוצא במצה עשירה (ר"ן פ' הישן תשנב). ויש אומרים שחיוב פת ביום טוב אינו אלא מדברי סופרים – (שו"ע רבינו סי' תקכ"ט ס"ה תשנב).

וזה הרי לא שייך בבדיקת חמץ וסוכה – דאין מקום לכוונה על מאי דהוי כבר (וגם אי אפשר לברך על הטפל).

והיינו המבואר בשו"ע שם (נהגו שאין מברכים על הסוכה אלא בשעת אכילה). ובשוע"ר שם סי"ב (ואפילו שותה וישן ומטייל קודם האכילה אין צריך לברך לפי שהן טפלים להאכילה שלאחריהם).

תשעב מסכת מגילה רס, ב (שהברכות של המגילה קאי על קריאת המגילה ועל קיום מה שכתוב במגילה, דהיינו הסעודה, ומשלוח מנות כו', כמו שהחיינו בקידוש יום טוב

סוכות קאי גם על הסוכה (סוכה מו א), על כן צריך השומע הברכות לכוון גם על זה).

תשעג ס"ק א (ויכוין בברכת שהחיינו גם כן על משלוח מנות וסעודת פורים שהם ג"כ מצות [של"ה]).

וראה הערות ובאורים תתלו ע' 23.

תשעד "אמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא".

וכן הוא בשוע"ר סי' תעה סט"ו (חיוב אכילת מצה בלילה הראשון אף בזמן הזה הוא מן התורה, שנאמר בערב תאכלו מצות).

תשעה "רבי אלעזר נשים חייבות באכילת מצה דבר תורה, שנאמר לא תאכל עליו חמץ וגו', כל שישנו בבל תאכל חמץ ישנו באכילת מצה, והני נשי נמי הואיל וישנן בבל תאכל חמץ ישנן בקום אכול מצה".

וכן הוא בשוע"ר סי' תעב סכ"ה (ובאכילת מצה הן חייבות מן התורה, לפי שהוקשה מצות עשה של אכילת מצה למצות לא תעשה של אכילת חמץ, שנאמר לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות, לומר לך שכשם שהנשים מוזהרות על לא תעשה של אכילת חמץ, שנאמר כי כל אוכל מחמצת ונכרתה וגו', כי כל לרבות הנשים, כך הן מוזהרות על מצות עשה של אכילת מצה).

תשעו סוכה (יב, ב) ד"ה מתני' (נראה דמה שחדש הכתוב בלילי יום טוב הראשון של פסח מדכתב בערב תאכלו מצות, היינו לחייבו בדין מצה ראויה, דאילו מדין יום טוב יוצא בבל שהוא פת, אפילו במצה עשירה).

וכן הוא בשוע"ר (סי' תעה סל"ב): "ואין חיוב אכילת מצה אלא בלילה הראשון בלבד שנאמר בערב תאכלו מצות, אבל שאר כל הלילות וכל הימים אינו מוזהר אלא שלא לאכול חמץ ... ואף שביום טוב חייב לאכול פת כמו שנתבאר בסי' קפ"ח, מכל מקום יכול לאכול פת שנילושה במי פירות שהיא מצה עשירה ... אבל לחם עוני אין צריך לאכול אלא בלילה הראשון בלבד". ונתבאר שם (הערה ריב).

תשעז "וכבר נתבאר בסי' רמ"ב שהכבוד והעונג הן מצות מדברי סופרים ומפורשין על ידי הנביאים".

וראה רמב"ם הל' יום טוב פ"ו הט"ז[תשעט]. – וצע"ק ממ"ש רבינו בסי' רמ"ב
ס"א במוסגרתשעט. ודעת ר"י, ברא"ש ברכות שם סכ"ג תשפ, משמע שהוא מן

והיינו שב' הדעות (אם החיוב מן התורה או מדברי סופרים) הובאו בשוע"ר סי' רמב ס"א (שני דברים נתפרשו בשבת על ידי הנביאים והם כבוד וענג שנאמר וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכובד, ועיקרן מן התורה שהשבת הוא בכלל מקראי קדש שנאמר וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש וגו' ומקרא קדש פירשו חכמים לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו בענג אכילה ושתייה. ויש אומרים שמקרא קדש הוא לקדשו באיסור עשיית מלאכה, אבל הכבוד בשבת ויום טוב והענג בשבת הן מדברי סופרים). בלי הכרעה בין ב' הדעות. אבל בשוע"ר סי' תקכט ס"ה הוכרע שאינו אלא מדברי סופרים.

ולפי שיטה זו אין מקום לקושיא האמורה כאן, שהרי בשאר כל הלילות והימים חיוב הסעודה הוא רק מדברי סופרים, ומן התורה הוא רשות. ואילו בליל הראשון הכתוב קבעו חובה (בערב תאכלו מצות).

ונתבאר בשוע"ר סי' תעה סל"ב (והערה ריא).

תשעח "כשם שמצוה לכבד שבת ולענגה כך כל ימים טובים שנאמר לקדוש ה' מכובד, וכל ימים טובים נאמר בהם מקרא קדש. וכבר בארנו הכיבוד והענינוג בהלכות שבת".

והיינו מה שכתב שם בפ"ל ה"א (ושנים מדברי סופרים... ושנתפרשו על ידי הנביאים כבוד וענג שנאמר וקראת לשבת ענג ולקדוש ה' מכובד).

שהיא דעה הב' שהובאה בשוע"ר סי' רמב ס"א (ויש אומרים שמקרא קדש הוא לקדשו באיסור עשיית מלאכה, אבל הכבוד בשבת ויום טוב והענג בשבת הן מדברי סופרים). וצוין בשוה"ג שם: "ורמב"ם פ"ל ה"א (ובהל' יום טוב פ"ו הט"ז)".

אמנם ממה שהביא בהל' יום טוב, לא רק את הפסוק שנתפרש על ידי הנביאים, אלא גם הפסוק שבתורה "נאמר בהם מקרא קדש". נראית לכאורה דעתו שיש לה עיקר מן התורה, כדעה הא' שהובאה בשוע"ר שם (ועיקרן מן התורה, שהשבת הוא בכלל מקראי קדש, שנאמר וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש וגו', ומקרא קדש פירשו חכמים לקדשו ולכבדו בכסות נקיה ולענגו בענג אכילה ושתייה).

וראה הערות ובאורים א'עא ע' 56. א'פו ע' 67.

תשעט "(אבל הענג והשמחה ביום טוב במאכל ומשתה הוא מן התורה כמו שיתבאר בסימן תקכ"ט)".

ובקונטרס אחרון שם ס"ק ב (הענג והשמחה כו'. רוצה לומר ענג שיש בו שמחה, כגון בשר ויין, שאין שמחה אלא בבשר ויין, כמבואר ברמב"ם סוף פ"ו מהלכות יום טוב. אבל הענג בשאר דברים משמע שם דאינו אלא מדברי סופרים, כמו בשבת). והיינו שגם לפי זה, חיוב אכילת פת ביום טוב הוא רק מדברי סופרים.

תשפ פ"ז סכ"ג (נראה לרבינו יהודה דחייב אדם לאכול פת ביום טוב, משום שמחה, משום חלקהו חציו לאכילה, ועיקר אכילה הוא לחם).

והכוונה היא לתוספות רבינו יהודה ברכות מט ב ד"ה ברכת המזון (אבל ביום טוב לא סגי דלא אכיל פת).

דעה זו הובאה ונתבארה בשוע"ר סי' קפח ס"י (בשבתות וימים טובים של שלש רגלים שהוא חייב לאכול פת שמברכין עליו ברכת המזון, שבשבת נאמר וקראת לשבת ענג וביום

התורה – ראה שם במעדני יום טוב תשפ"א – משום שמחה. אבל אין שמחה בליל יום טוב הראשון מן התורה – שאגת ארי' סי' סח באריכות תשפ"ב – ואם כן גם לדבריו לא הוי אז אלא מדברי סופרים תשפ"ג. מלבד ליל א' דחג הסוכות תשפ"ד – לבד ליל א' דחג הסוכות דילפינן ממצה דחג הפסח תשפ"ה. (ומ"ש בשו"ת רעק"א

טוב נאמר ושמחת בחגך, ואין עונג ושמחה בלא אכילת לחם (שקובעים עליו סעודה) שהלחם הוא עיקר הסעודה שכל סעודה נקרא על שם הלחם).

וצוין לשם בשו"ע ר' סי' תעה סל"ב (ואף שביום טוב חייב לאכול פת כמו שנתבאר בסי' קפ"ח), ושם (הערה ריא).

וכן הובאה לעיל סי' קסח בקונטרס אחרון ס"ק ד (וביום טוב אינו יוצא ידי חובתו אלא על ידי קביעות, משום דאין שמחה אלא בלחם חשוב דקבעי עליה, עיין רא"ש פ"ז דבעינן לחם שהוא עיקר אכילה).

תשפ"א ס"ק ז (והא דאמרין אין שמחה אלא בבשר, כלומר דבבשר הוי שמחה, אבל ודאי דפת בעי בהדי', כדמסיק דעיקר אכילה הוא לחם). וראה הערות ובאורים תתקע"ז ע' 110.

תשפ"ב כמבואר בפסחים ע"א, א (והיית אך שמח לרבות לילי יום טוב האחרון לשמחה, אתה אומר לילי יום טוב האחרון או אינו אלא לילי יום טוב הראשון, תלמוד לומר אך (שמח) חלק... מה ראית לרבות לילי יום טוב האחרון ולהוציא לילי יום טוב ראשון, מרבה אני לילי יום טוב האחרון שיש שמחה לפניו ומוציא אני לילי יום טוב ראשון שאין שמחה לפניו).

תשפ"ג סעודת ליל הראשון של חג, שמתעם שמחה. וכמבואר בשאגת ארי' שם (דליל יום טוב ראשון אין מצות שמחה נוהג בה מן התורה, אלא מדרבנן).

אמנם לקמן סי' תקכ"ט ס"ו (שכל שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג וכן ביום טוב של עצרת חייב אדם להיות שמח... ושמחה זו היא מצות עשה מן התורה שנאמר ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך וגו').

ומזה הוכיח בשיחת ליל שמחת תורה תשכ"ד, תורת מנחם חל"ח ע' 111 (דיוק רבינו הזקן בשולחנו... שבמשך כל ימי החג, הן בימים והן בלילות, ישנו חיוב שמחה מן התורה... מדברי הרי"ף מוכח שגם בליל יום טוב ראשון נוהג שמחה מן התורה).

וראה ס' המנהגים חב"ד (ע' 66): "שמחת החג מתחילה מליל ראשון דחג הסוכות". לקוטי שיחות ח"ב (ע' 425) וחכ"ד (ע' 247). אוצר מנהגי חב"ד ראש השנה (ע' שיט).

תשפ"ד שחיוב אכילת פת בו היא מטעם הגזירה שוה, כדלקמן (הערה הבאה).

תשפ"ה סוכה כז, א (א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יהוצדק, נאמר כאן חמשה עשר ונאמר חמשה עשר בחג המצות, מה להלן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות אף כאן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות. והתם מנלן, אמר קרא בערב תאכלו מצות הכתוב קבעו חובה). הובא בשו"ע ר' סי' תרלט ס"ז (שאנו למדין בגזירה שוה מחג המצות נאמר כאן בחג הסוכות בחמשה עשר יום לחדש ונאמר להלן בחג המצות בחמשה עשר יום לחדש, מה ט"ו יום האמור להלן לילה הראשונה חובה לאכול כזית מצה כמ"ש בסי' תע"ה אף ט"ו האמור כאן חובה לאכול בסוכה).

ומזה מובן שכל השאלה האמורה לעיל (מה חידש הכתוב בליל פסח, אף שגם בלאו הכי חייב לאכול פת), וכל השאלה הדומה לענין חיוב אכילת פת בסוכה בליל הראשון, והתירושים שהובאו כאן, ובשו"ע ר' סי' תרלט ס"ז. כל אלו אינם לפי דעת הסוברים שחיוב סעודה ביום

ס"א תשפ"ו רק ליל פסח, ושם בהשמטות תשפ"ו כתב בפשיטות דאין פת שייך לשמחה – צע"ק) ואין כאן מקומו להאריך.

מצה. א מקובל'דיקער וואָרט:

מצה שמורה ווערט גערופען בשני שמות עצמיים ופנימיים: מיכלא דמהימנותא און מיכלא דאסותא, עס גיט א חיזוק אין דעת.

דאס איז דער פנימי נקודי עצמי וואָרט וואָס מורנו הרב המגיד ממעזריטש האָט מקבל געווען ממורו הקדוש מורנו הבעש"ט בשם מורו הבעל ח"י ומסרו להוד כ"ק תלמידו המקבל פנימי רבנו הזקן ובא ביחוד ובירור מרבי לרבי.

כל אחד ואחד מהוד כ"ק אבותינו רבותינו הק' זי"ע בדורו חזר מסר וביאר את ה"נקודה וואָרט" האמור (שיחת י"א ניסן תש"ט, בס' המאמרים ה'תש"ט תשפ"ח).

מצה. אדמו"ר הזקן אמר: מיכלא דמהימנותא – לילה הראשון. מיכלא דאסותא – לילה השני. והסביר אדמו"ר האמצעי החילוק: כשהרפואה מביאה לאמונה, הרי ה' חולה אלא שאחר כך נתרפא ומודה לה' על רפואתו; הרפואה הבאה על ידי האמונה – היינו שמלכתחילה אינו בא לידי חולי. והוסיף: כן הוא בגשמיות וברוחניות, כי בבני ישראל הגשמיות אינה נפרדת מן הרוחניות, מהרוחניות נמשך בהגשמיות והגשמיות מהפכים לרוחניות (שיחות חה"פ תש"ב תשפ"ט). (וראה זח"ב קפג, בתשצ. זח"ב מא, א תשצא. לקו"ת צו יג, ד תשצב).

טוב הוא מדברי סופרים, וגם לא לפי דעת הסוברים שאין שמחה בליל ראשון של חג; אלא לפי הדעה, שגם בליל הראשון של חג חיוב הסעודה הוא מן התורה.

תשפ"ו "דיש לי לדון דאשה מותרת להתענות ביום טוב, דאיסור תענית ביום טוב נראה שהוא מדין עונג, וכן הוא ברמב"ם, והרי מצות עונג הוא בכלל מצות עשה דעצרת תהיה לכם, דדרשינן מניה חציו לד' וחציו לכם, ואם כן לא תהא מצוה זו עדיפא מכל מצות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות... זולת בליל א' דפסח דמחוייבות במצה מהקישא דכל שישנו בבל תאכל חמץ". כמובא לעיל (הן אנשים הן נשים), ושם (הערה תשעה).

תשפ"ו "דנראה דאכילת פת אינו מצד חיוב שמחה, דהא בשבת ליכא חיוב שמחה, אלא דנראה דמן כבוד שבת לקבוע סעודה על הלחם, והכיבוד ועונג עם שמחה תרי מילי נינהו". והוא דלא כמובא לעיל מהרא"ש בשם ר"י, שחיוב אכילת פת ביום טוב הוא משום שמחה.

תשפ"ח ע' 142. וס' השיחות תש"ט ע' 312.

תשפ"ט ע' 94. היום יום לט"ו ניסן.

תשצ "כד נפקו ישראל ממצרים לא הוי ידעי עקרא ורזא דמהימנותא, אמר קודשא בריך הוא טעמון ישראל אסותא, ועד דייכלון אסותא דא לא אתחזי להון מיכלא אחרא, כיון דאכלו מצה דאיהי אסותא למיעל ולמנדע ברזא דמהימנותא".

תשצא "לאכול מצה בפסח בגין דאיהו דוכרנא לדרי דרין על רזא דמהימנותא, והא אוקמוה דישאל נפקו בההוא זמנא מרזא דטעון אחרן ועאלו ברזא דמהימנותא".

תשצב "נקראת המצה בזהר מיכלא דמהימנותא, שהאמונה הוא גם כן בחי' ביטול, שמבטל

הפרוסה בין שתי השלימות. כי, כמו בכל יום טוב, חייב לבצוע על לחם משנה (ש"ע או"ח סי' תקכ"ט תשצג) ודרז"ל שבפסח, מוסיף עליהן עוד מצה פרוסה משום לחם עוני (רא"ש תשצד, מרדכי תשצה, שו"ע אדמו"ר הזקן תע"ה ס"ג תשצו).

ויאחזם בידו ויברך, כי כל דבר שמברך עליו לאכלו צריך לאחזו בימינו כשהוא מברך (שו"ע סי' רו ס"ד תשצז), וכאן יש אומרים תשצח דברכת המוציא

שכלו ואינו מבקש טעם רק מאמין האמת באמונה הטהורה, ונמשך בחי' זו בנשמה ע"י מצות אכילת מצה ... בענין אכילת מצה דמצה שנקראת בזהר מיכלא דמהימנותא".

תשצג ס"א (מצות יום טוב ... וחייב לבצוע על שתי ככרות).
וכן הוא בשו"ע ר סי' תעה ס"ג (שבכל יום טוב חייב האדם לבצוע על לחם משנה), ושם נסמן (הערה יד).

תשצד פ"י סי' ל (דמאי שנא פסח לענין לחם משנה משאר כל הימים טובים, שלא יבצע על שתי ככרות שלימים, דהא דדרשינן לחם עוני לפרוסה היינו אותו לחם שיוצא בו ידי אכילת מצה, אבל המוציא פשיטא דעל שלימים בעינן כשאר ימים טובים ... למה לא יברך המוציא על השלימה).

תשצה לח, א (דלמה יגרע משאר ימים טובים דבעינן לחם משנה שלם ... לכן נראה דודאי עושינן שלש מצות כדי שיהיו שתי מצות שלימות לבד הפרוסה).
תשצו ויש אומרים שלא דרשו אלא להוסיף על לחם משנה, שמלבד ב' מצות שלימות שצריך לבצוע עליהן כמו בשאר יום טוב, צריך להיות עוד פרוסה אחת משום לחם עוני. וכן המנהג פשוט, ואין לשנות".

ולכן לא הובאה כאן שיטה הראשונה שבשו"ע ר שם (יש אומרים שאין צריך כי אם אחת ומחצה. לפי שמה שדרשו חכמים ממה שכתוב לחם עני חסר וא"ו, שתהא המצה פרוסה כדרכו של עני, לא דרשו אלא לגרוע מלחם משנה, שאחת מהם לא תהיה שלימה).
אלא שבשיטה העקרית שלפנינו יש שתי דעות, שיבאו לקמן פיסקה הבאה.
סיכום הדעות והנפקא מינה ביניהן להלכה למעשה, נתבארו בשו"ע ר שם ס"ג-ה (והערה יג).

תשצז וכן הוא בשו"ע ר סי' רו ס"ח (כל דבר שמברך עליו לאכלו או להריח בו או לעשות בו מצוה צריך לאחזו בימינו כשהוא מברך).
ובסי' קסז ס"ז (צריך שיתפוס הלחם בימינו, שכל דבר שמברכין עליו צריך לאחזו בימין בשעת הברכה).

ובסי' רצו ס"ז (כל דבר שמברך עליו צריך לאחזו בימינו בשעת הברכה).
וכך גם לענין המצות נתבאר בשו"ע ר סי' תעה ס"ג (וצריך שיאחזו שתי השלימות בידו).
אמנם נתבאר בשו"ע ר סי' קסז ס"ז (וטוב שיתן עליו שתי ידיו, שיש בהן י' אצבעות כנגד י' מצות התלויות בפת).

וכן הוא באוצר מנהגי חב"ד ליל הסדר ע' קעז אות קכא (כ"ק אדמו"ר זי"ע היה נוטל את שלוש המצות בשתי ידיו, אצבעותיו מפרידות בין מצה למצה, ומברך "המוציא").
וראה הערות ובאורים מוריסטאון תשסז ע' 39.

תשצח שיטה זו נתבארה בשו"ע ר סי' תעה ס"ד (והערה כח).

היא על השלמה וברכת על אכילת מצה על הפרוסה (רש"י, רשב"ם תשצט, ר"יתת ורא"ש תתא בפסחים קטז, א. וכן עיקר תתב), ויש אומרים להיפך תתג (סמ"ג תתד. ראב"ן תתה. תוס' ושאר גאונים כמ"ש בהגהות מיימוניות סוף הל' חמץ

תשצט רש"י ורשב"ם קטז, א ד"ה אף כאן (אף כאן בפרוסה, לברך על אכילת מצה. ושתי שלימות מייתי משום ברכת המוציא, דלא גרע משאר ימים טובים שצריך לבצוע על שתי ככרות שלימות).

תת תוס' קטז, א ד"ה מה (ר"י היה מברך המוציא על השלימה, והדר על אכילת מצה על הפרוסה, ובצוע משתיהן יחד. וכן עמא דבר). ובברכות לט, ב ד"ה הכל (ופעמים מפיך הר"י נפשיה מפלוגתא, ולא היה רוצה לשנות המנהג, והיה מברך על השלמה תחלה המוציא, והיה בצוע קצת, ולא היה מפרידה עד שיברך על הפרוסה על אכילת מצה, ובצוע משתיהן יחד).

תתא פ"י סי' ל (הלכך נהגו העם לעשות שלש מצות, ... ומאותן שלש מצות יבצע השניה לשנים, וישמור החציה לאפיקומן, ויניח חציה בין שתי השלימות, ועל הראשונה יברך המוציא, ועל הפרוסה יברך על אכילת מצה).

תתב כמבואר בשוע"ר סי' תעה ס"ה וס"ז וס"ט (ושם הערה לח).

תתג שיטה זו נתבאר בשוע"ר סי' תעה ס"ה (והערה לד).

תתד מ"ע מא (ובפסח (היה) רגיל רבי להניח הפרוסה תחת השלימה ובצוע משתיהן יחד, ומברך תחילה המוציא על שתיהן קודם שיבצע, ואחר כך על אכילת מצה, ובצוע משתיהן יחד אחר כך. ואין זה מצות חבילות חבילות כיון שברכת מצה אינה אלא לשם מצוה אם אומר עליהם המוציא).

ולפום ריהטא ה' נראה לכאורה, שזו אינה שיטת הראב"ן (דלקמן הערה הבאה), כי אם שיטה רביעית, אשר שתי הברכות הן על שתי המצות יחדיו (השלימה והפרוסה). שעל זה הוקשה לו מדוע אין חוששים למצות חבילות חבילות (שאומרים שתי ברכות על אותה מצה). ומתוך על זה, שברכת המוציא אינה ברכת המצוה אלא ברכת הנהנין; משא"כ אילו היתה דעתו כשיטת הראב"ן, שברכת המוציא היא על הפרוסה וברכת על אכילת מצה היא על השלימה, הרי מלכתחלה לא היתה כאן שום קושיא (של מצות חבילות חבילות).

ואפשר הכוונה, כיון שדעה זו שהובאה בסמ"ג היא דעת הר"י בעל התוספות, ונתבארה שיטתו בתוס' ברכות לט, ב ד"ה הכל (והר"י היה רגיל לברך תחלה ברכת המוציא על שתיהן, קודם שיבצע, ואחר כך מברך על אכילת מצה, ובצוע משתיהן אחר כך. ואין זה חבילות מאחר שהיה עושה על שתיהן). והיינו כיון שעל אכילת מצה היא על הפרוסה והמוציא היא על השלימה, כשיטת הראב"ן.

וזאת היא גם הכוונה במה שהובא כאן מהגהות מיימוניות שם (וכן כתבו התוס' כדמוכח פ' כיצד מברכין, דהא דקאמר הכל מודים בפסח שמניח פרוסה לתוך השלימה ובצוע, מה דרכו של עני בפרוסה כו', קאי על ברכת המוציא וצריך לחם משנה ופרוסה באמצע). שגם כאן הכוונה לדברי התוס' הנ"ל בשם הר"י.

וכן נתפרש בדברי הסמ"ג, בפרי מגדים משב"ז ס"ק ב (שיטה הב' בהגהות מיימוניות בשם סמ"ג, דהמוציא על הפרוסה כעני, ואין לעשות מצות חבילות חבילות, ואין ראוי לברך ב' ברכות על הפרוסה, מברך אכילת מצה על השלימה).

תתה קטו, א (ובצוע אפרוסה המוציא לחם מן הארץ, ולא אכיל עד שיקח המצה שניה ויברך

ומצה תתנו), ולצאת ידי שניהם אוחזו שתייהם בידו (שו"ע רבנו סי' תע"ה ס"ה תתנו).
וראה בפרי מגדים מש"ז סק"ב תתח).

ולא יבצע מזה. כדי שתהא ברכה על השלימה תתס.

יניח המצה הג' להשמיט מידו ויברך (מהרי"ל תת). אף שמכוון לפטור בברכה
זו גם אכילת מצה הג', וכמו שמסיים. וי"ל – כדי להראות שבכל זאת עיקר
שייכות ברכה זו היא למצה א' וב', ואפילו לדעת הלל וכו"ל פסקא כורה.
ויותר נראה לי שהוא כדי שלא יטעה ויבצע גם ממצה הג', וכמו שמצינו
שמצינע האפיקומן מפני טעם זה (ראה לעיל פסקא חלק הגדולתתיא).

על אכילת מצה, ויאכלם ביחד ... וכן מצאתי בשם רבינו חננאל וגאונים אחרים, שמברכין על
הפרוסה המוציא, ועל השלימה על אכילת מצה ... ונראה לי דברי האומרים המוציא אפרוסה).
הובא בדברי נכדו הראב"ה סי' תקכה ע' 158 (ורבינו זקני כתב שעל הפרוסה בוצע המוציא
ועל השלימה מברך על אכילת מצה. ולא ראיתי אבא מורי נוהג כן. וטעם של זקני משום
דרכו של עני בפרוסה כל השנה היינו המוציא. וכן פירש רבינו חננאל ושאר גאונים).
תתו נוסח ההגדה אות ז (עוד כתב ראב"ה שרבינו חננאל וכן שאר גאונים וכן ראב"ן כתב
שיש לברך המוציא על הפרוסה ועל אכילת מצה על השלימה. וכן כתבו התוס' כדמוכח
פ' כיצד מברכין, דהא דקאמר הכל מודים בפסח שמניח פרוסה לתוך השלימה ובוצע, מה דרכו
של עני בפרוסה כו', קאי על ברכת המוציא וצריך לחם משנה ופרוסה באמצע).
תתז שם נתבאר שבכמה פרטים יוצאים אנו ידי שניהם. משא"כ בנידון זה, של אחיזת הפרוסה
בעת ברכת המוציא, נתבאר שם ס"ד, שכן הוא לכל הדעות, כדלעיל שם (הערה כב).
אמנם מלשון רבינו הזקן כאן בפסקי ההגדה (ויקח המצות כסדר שהניחם הפרוסה בין שתי
השלימות ויאחזם בידו ויברך: ברוך כו' המוציא כו'), נראה ש"מעיקר הדין" יש לאחוז אף את
הפרוסה, בשעת ברכת המוציא. והיינו כדי לצאת ידי שתי הדעות. וראה קובץ מגדל אור ח ע'
רמד.

תתח "ב' שלימות לחם משנה ופרוסה באמצע, מספיקא אי המוציא עליה או אכילת מצה ...
בשעת המוציא יאחז שלשתן בידו".

תתט כמבואר בשו"ע ר סי' תעה ס"ה (שלא יבצע ממנה כלום עד לאחר גמר ברכת על אכילת
מצה, לפי שיש אומרים שברכת המוציא היא על הפרוסה שהיא לחם עני וברכת על
אכילת מצה היא על השלימה, לפיכך טוב לצאת ידי שניהם ולברך בתחלה שתי ברכות אלו,
ואחר כך יבצע).

תתי סדר ההגדה ע' קט (יתפוס שלשה המצות בידו, העליונה להמוציא והשלישית ללחם
משנה והפרוסה על שם לחם עוני, ויברך ברכת המוציא. ויניח השלישית להשמיט מידו,
ויברך על הפרוסה עם תפישת העליונה על אכילת מצה. וכן נוהג נמי מהר"ש).
והיינו כמבואר בהלכות ומנהגי מהר"ש סי' שצח אות ט (כשבירך ברכת המוציא הגביה
בידיו המצות שלשתן, עם הפרוסה שביניהן, וכשבירך על אכילת מצה הגביה בידיו הפרוסה
תוך השלימה), וסי' ת אות ד (כשבירך ברכת המוציא אז מגביה כל הג' מצות הפרוסה באמצע,
ומברך אחר כך על הפרוסה ועל השלמה על אכילת מצה).

תתיא "ולהניחו בין הכרים (המנהיג) שלא יבא לאכלו בתוך הסעודה (סידור יעב"ץ)".

ויכוין לפטור גם כן אכילת הכריכה תתיב. ולכן נזהרין בינתיים משיחה שלא מעין הסעודה (ר' יחיאל אחי בעל הטורים תתיג, אבן הירחיתתיד).

לפטור כו' אכילת האפיקומן

— (של"ה תתטו) — וחומרא יתירה הוא (שו"ע רבינו סי' תע"ה ס' [עייף] יח). ולכן בזה אין נזהרין בהפסק שיחה — מנהגי בית הרב.

תתיב וכן הוא לעיל, אצל כרפס (יכוין להוציא גם המרור). ושם (הערה רצג). וכן הוא לקמן (אצל מרור), פיסקה ויברך (וכן מנהגנו — שצריך לכוין לפטור בברכה גם מרור שבכורך). ושם (הערה תתלז).

ומקורו בשל"ה ריש מסכת פסחים שלו קמב, א"ב (כשמברך אמצה ומרור יכוין בברכתם גם כן על הכריכה. גם מן הראוי כשמברך על אכילת מצה שיהיה במחשבתו גם כן אכילת אפיקומן שיאכל בסוף).

אבל בשו"ע"ר לא נזכר בשלוש אלו שצריך לכוין לפטור את השני בברכת הראשון: שלענין כרפס כתב בסי' תעג סי"ז (שיפטור מלברך בורא פרי האדמה על המרור). ושם (סוף הערה קכז).

ולענין ברכת על אכילת מצה ועל אכילת מרור, בסי' תעה סי"ח (ולכן צריך ליזהר שלא להשיח בדבר שאינו מענין הסעודה משבירך על אכילת מצה עד שיאכל כריכה זו, כדי שתעלה ברכה זו, וברכת המרור, גם לכריכה זו, לפי דעת הלל). ושם (הערה קכה).

והטעם שלא הזכיר שצריך לכוין לפטור את השני בברכת הראשון, הוא כמבואר בשו"ע"ר סי' רו ס"ט (שנפטר בברכה הראשונה ... והוא שכשבירך היה דעתו גם על השני לאכלו, אפילו לא היה בדעתו בפירוש לפטור בברכה זו). והרי גם כאן היתה דעתו לאכול המרור והכורך, ואם כן מדוע יצטרך לכוין להוציאם בברכתו.

ואף שברכת על אכילת מצה ועל אכילת מרור הן ברכות המצוה (ולא ברכות הנהנין), הרי גם בזה נתבאר בשו"ע"ר סי' ח סכ"א (ואם לובשין כולם זה אחר זה בלי הפסק שיחה בנתיים, והיה דעתו מתחלה בשעת הברכה ללבשם כולם מיד, לא יברך אלא ברכה אחת לכולם). ולא הזכיר שתהי' כוונתו לפטור את השני בברכת הראשון.

ומכל מקום נתבאר כאן, ולעיל שם, ולקמן שם, שצריך לכוין לפטור גם את השני. ויתירה מזו נתבאר כאן, שזהו הטעם ש"נזהרים בינתיים משיחה", כיון שכיון לפטור את השני. וראה שערי שלום סי' מה. הערות ובאורים גליון א'טז ע' 36. א'פו ע' 36. א'קו ע' 58.

תתיג טור סי' תעה (כתב אחי ה"ר יחיאל ז"ל ... ובעל המנהיג כתב ... הרוצה לקיים מצוה מן המובחר לא יסיח עד שיעשה כריכה כהלל כדי שתעלה לו ברכת מצה ומרור לכריכה כהלל).

תתיז בספרו המנהיג סי' פד (הבא לקיים מצוה מובחרת לצאת ידי חובה כרבנן וכהלל, לא יסוח בנתיים אחרי הברכות שברך על המצה ועל המרור, עד שיעשה כתרומיהו להעלות הברכות על הסדר).

תתטו ריש מסכת פסחים שלו קמב, א"ב (שלא ישיח שום שיחה עד אחר אכילת אפיקומן ... כשמברך אמצה ומרור יכוין בברכתם גם כן על הכריכה. גם מן הראוי כשמברך על אכילת מצה שיהיה במחשבתו גם כן אכילת אפיקומן שיאכל בסוף, וכשהוא כך איך יפסיק).

ואחר כך יבצע כזית מכל אחד משתייהן ויאכלם ביחד „על“ אכילת מצה כו' מרור
ובהסיבה:

(פרדס לרש"י תתס. רי"צ)

גיאאות תתי' בשם ר' עמרם גאון. רמב"ם תתי' וכו') מפני שמוציא גם אחרים השומעים (הה"מ
הל' חמץ ומצה פ"ח ה"ב. וראה מגדול עוז פ"א מהל' ברכות הט"ו תתי').

ואחר כך יבצע כזית מכל אחד — כיון שאכילת מצה צריכה להיות בכזית, ויש אומרים
שזהו ממצה הא' ויש אומרים שזהו ממצה הב' תתכ, כנ"ל תתכא.

ויאכלם. ואינו טובל במלח, מפני חיבוב מצוה, שלא יהא תערובות טעם אחר כלל
(מהרי"ל תתכב. שו"ע רבינו סי' תע"ה ס"י תתכב) — וכן הוא מנהג בית הרב (וצ"ע שהרי כתב

תתטז ע' נב (ומברך אקב"ו על אכילת מצה). ובמחזור ויטרי ע' 282 (ומברך ... על אכילת מצה).

תתיז שערי שמחה להרי"ץ גיא ח"ב ע' קג (ואמר מר רב עמרם ... ומברך על אכילת מצה).
[אבל בסדר רב עמרם עצמו: ומברך ... אקב"ו לאכל מצה].

תתיח פ"ח ה"ו (ומברך על אכילת מצות).

תתיט במ"מ פ"ח ה"ב (וראיתי נוסח הברכות כדברי רבינו שהוא בעל אכילת מצה, ועל
אכילת מרור. והטעם לדבריו לפי מ"ש פרק אחד עשר מהלכות ברכות הוא, מפני
שבברכה זו מוציא עצמו ואחרים עמו השומעים אותו, שאין צריכין לברך).

ובזה בא לתרץ קושיית הראב"ד בהל' ברכות פ"א הט"ו (ובין כך ובין כך קשיא לי על
אכילת מצה ועל אכילת מרור). שהרי מצוה שבגופו, ואינו יכול להוציא אחרים באכילה, ואם
כן מדוע לא יברך לאכול מצה.

ותירץ במגדל עז שם (שלהוציא אחרים מברך בעל, ואע"פ שגם הוא מוציא עצמו, לכך הם
התקינו כן, לגלויי טעמא ופרסומי מילתא שמצותה ברבים, עד שתהיה הברכה במברך עיקרה
להוציא אחרים). והיינו שאף שאינו יכול להוציא אחרים באכילה, יכול להוציא אחרים בברכה,
וכך היא עיקר מצותה ברבים. ולכן תיקנו ברכתה על אכילת מצה.

ולענין ברכת על ביעור חמץ, ראה לעיל פסקה על ביעור (ולא לבער), ושם (הערות כז'-לא).

תתכ כמבואר בשו"ע ר סי' תעה ס"ה (ואף על פי שבשביל ברכת המוציא בלבד אין צריך
לבצוע כזית מעיקר הדין, אלא אפילו כל שהוא יכול לברך המוציא. מכל מקום כיון
שבשביל ברכת אכילת מצה צריך לבצוע כזית, שעל פחות מכזית אינו יכול לברך, שאינו יוצא
ידי חובתו בפחות מכזית, ואם כן להאומרים שברכת על אכילת מצה היא על השלימה העליונה
צריך לבצוע ממנה כזית, ולסברא הראשונה (שהיא עיקר) שברכת על אכילת מצה היא על
הפרוסה צריך לבצוע כזית מן הפרוסה. לפיכך לצאת ידי שניהם צריך לבצוע כזית מזו וכזית
מזו), ושם נסמן (הערה לט).

תתכא פסקה ויאחזם בידו ויברך (יש אומרים דברכת המוציא היא על השלמה וברכת על
אכילת מצה על הפרוסה ... ויש אומרים להיפך).

תתכב סדר ההגדה ע' קי (אמר מהר"י סג"ל מצה דברכת המוציא שתי לילות דפסח אין
טובלין במלח, כמו בשאר השנה, משום חיבת מצה).

תתכג "יש נוהגין לטבל במלח את הכזית של המוציא ושל אכילת מצה. ובמדינות אלו אין
נוהגין כן ... ואף שבשאר ימות הפסח מטבילין המצה במלח אף שהיא נקיה, מכל

השל"ה תתכד שעל פי כתבי **מרור** ואחר כך יקח כזית מרור ויטבל בחרוסת וינער האריז"ל תתכה יטבול במלח. החרוסת מעליו כדי שלא יתבטל טעם ולהעיר מלקו"ת ביאור לד"ה המרירות ויברך ברכה זו: ולא תשבית ס"ח תתכו).

ביזזד. דהיינו שיכניסם לפיו בבת אחת. והטעם שלא יהא הפסק בין הברכה דאכילת מצה לאכילת כזית השייך לה שהוא ממצה הא' או ממצה הב' כנ"ל (טוש"ע שם תתכז).

מרור

מרור. בזמן הזה שאין פסח אינו אלא מדרבנן (פסחים קך, א תתכח). וגם נשים חייבות בזה כשאר מצות שבילילה זה (שו"ע רבינו סי' תע"ב סכ"ה תתכט).

מקום בב' לילות אלו של פסח אין נוהגין כן, מפני חיבוב מצה, לצאת ידי חובתו במצה שאין עמה תערובת טעם אחר כלל".

תתכד בסדור שער השמים תרכ"ו ואילך (כתב השל"ה ... וע"פ כתבי האריז"ל יטבול במלח). ראה לעיל (הערה מח).

תתכה בקשר לכל השנה, ראה לעיל סי' קסז ס"ח (ואם היא פת נקיה ... אין צריך להמתין ... מכל מקום נהגו להניח מלח על השולחן ... ועל פי הקבלה יש לטבל פרוסת הבציעה במלח ג' פעמים).

ומקורו במ"א שם ס"ק יד (וכתבו המקובלים לטבל פרוסת הבציעה במלח). והוא בשער המצות עקב מ, ב (אחר שתבצע הלחם צריך לטבל פרוסת המוציא במלח). וראה מאמרי אדמו"ר הזקן הקצרים ע' תק. "הלכות ליל הסדר" הערה 1.

תתכו ויקרא ו, ג (דגבי מצה כתבו הפוסקים שלא ליתן מלח בפת בפסח ... ולכאורה אינו מובן לפמשנ"ת למעלה שורש ענין המלח מדוע יהיה שבמצה לא יהיה מלח ... הענין מבואר בתיקוני זהר תקון ס"ט ... לחם עני בלא מלחא).

תתכז סי' תעה ס"א (ואחר כך יבצע מהשלימה העליונה ומהפרוסה משתיהן ביחד ... ויאכלם ... ביחד, כזית מכל אחד).

ונתבאר בשו"ע"ר סי' תעה ס"ו (ושני כזית אלו צריך לאכלם ביחד, דהיינו שיכניסם לפיו בבת אחת. שאם יאכל מתחלה את הכזית של המוציא, דהיינו של השלימה, ואחר כך יאכל הכזית של אכילת מצה, דהיינו של הפרוסה, יהיה מפסיק בין ברכת על אכילת מצה לאכילת כזית מהפרוסה באכילת מצה כזית מהשלימה. וכן להאומר שברכת המוציא היא על הפרוסה, אם יאכל מתחלה הכזית מהפרוסה ואחר כך הכזית מהשלימה, הרי הוא מפסיק בין ברכת אכילת מצה לאכילת כזית מהשלימה).

עוד נתבאר בשו"ע"ר שם (ויבלע בתחלה כזית אחד כולו בבת אחת, ואחר כך יבלע כזית השני בבת אחת). וכאן לא נזכר הידור זה כלל. ונתבאר שם (הערה מג).

תתכח "אמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן ... דכתיב על מצות ומרורים, בזמן דאיכא פסח יש מרור ובזמן דליכא פסח ליכא מרור".

וכן הוא בשו"ע"ר סי' תעה סט"ו (מצות מרור מן התורה אינה אלא בזמן שהפסח נאכל, שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו, אבל בזמן הזה אינו אלא מדברי סופרים).

תתכט "כל המצות הנוהגות בלילה זה, אין חילוק בין אנשים לנשים. שאף שהנשים פטורות מכל מצות עשה שהזמן גרמא בין של תורה בין של דברי סופרים, אף על פי כן חייבו

ויטבול – ואחר כך – ויברך. כדי לתכופ הברכה לעשיית המצוה תתל כנ"ל
פיסקא ויטבולתתלא.

ויטבול בחרוסת. וקודם הטבילה מרכז בחרוסת ביין שבתוך כלי (שו"ע רבינו סי' תע"ג סל"ב-ד) תתלב. ואין משקע כל הכוזה בחרוסת, לפי שעתה אין מצוי קפא (מין תולעת) במרור כמו בימי הש"ס, ואין מטבילין בחרוסת אלא משום מצוה זכר לטיט (פר"ח תתלב, שו"ע רבינו סי' תע"ה סי' יא תתלד) – ועדיף שלא לשקוע כולו, כדי שלא לבטל טעם המרירות תתלה, כן אפשר לומר.
וינער החרוסת (על פי מ"ש פסחים קטו, בתתלו).

אותן חכמים בכל הדברים שתקנו בלילה זה, לפי שאף הם היו באותו הנס של יציאת מצרים".
וכן הוא במצות ד' כוסות, כדלעיל פסקה ד' כוסות (והערה רטו).
תתל כמבואר בשו"ע ר' סי' תעה ס"ב (ולא יברך קודם הטיבול, לפי שיש לתכופ הברכה לעשיית המצוה, דהיינו האכילה, בכל מה שאפשר), ושם נסמן (הערה פד).
תתלא ונתבאר לעיל שם (הערה רפו).

תתלב בשו"ע ר' שם סל"ב (ואחר כך צריך לרכך אותו במשקה), והיינו אחרי אמירת ההגדה, קודם הטבילה, כפי שנתבאר ונסמן שם (הערה רעו), ובסל"ד (אם חל פסח בשבת צריך ליזהר לרכך החרוסת במשקה מערב שבת). משא"כ בשאר השנים מרככים אתו בעת הסדר קודם הטבילה. וראה הערות ובאורים תתקנט ע' 42. א"ל ע' 6.
והיינו שלפני הטיבול מכניסים קצת מהחרוסת לתחתית של כוס הקידוש, שיש בה קצת שיורי היין של כוס ראשון ושני.

וכן נהג כ"ק אדמו"ר זי"ע, שבכל יום טוב פסח, לפני הטבלת המרור בחרוסת הי' נותן את החרוסת (שעל גבי הקערה) לתוך היין שבתחתית של כוס הקידוש, ודוחקו קצת באצבעו, כדי לערב החרוסת ביין שבתחתית. ואחר כך הי' טובל בו את החרוסת.
וכן הוא ב"התועדויות" תשמ"ו ע' 181 (קודם הטבילה בחרוסת יש לרכך את החרוסת ביין ... יש להשתמש בשיירי היין ד' כוסות, כפי שהי' נוהג כ"ק מו"ח אדמו"ר לתת מעט חרוסת בתוך הצלחת שבתחתית הכוס, שבה נמצא היין שנשפך מהד' כוסות, דמכיון שצריך להיות מלא יין הכוס על כל גדותיו, אזי נשפך מעט כו').

תתלג סי' תעה ס"א ד"ה ומ"ש וישקענו (ומכל מקום אנו לא נהגנו לשקעו כולו בחרוסת ... שקפא זה אינו מצוי בינינו. ומה שאנו מביאין חרוסת על השולחן משום דקיימא לן כרבי אלעזר בר צדוק דהוי משום מצוה).

תתלד "ועכשיו אין נוהגין לשקעו כולו, אלא בטיבול מקצתו. ויש שמיישבין המנהג, לפי שקפא זה אינו מצוי בינינו, ואין מטבילין בחרוסת אלא משום מצוה, שהוא זכר לטיט". ונתבאר שם (הערה פא).

תתלה כדלקמן הערה הבאה (לגבי נייעור החרוסת מהמרור).
תתלו "אמר רב פפא לא נישתי איניש מרור בחרוסת, דילמא אגב חלייה דתבלין מבטיל ליה למרוריה, ובעינן טעם מרור וליכא".

ונתבאר בשו"ע ר' סי' תעה ס"ב (וכשהוא מטביל בחרוסת יזהר להוציאו מיד ולא ישחנו בתוכו, שמא יתבטל טעם מרירתו על ידי הקיוהא שבחרוסת. ומטעם זה צריך לנער החרוסת מעליו מיד לאחר הטיבול. ונסמן שם (הערה פז).

ויברך. צ"ע מפני מה לא העתיק מ"ש בשו"ע שלו (תע"ה ס' עיף) יח תתל"ז) –
וכן מנהגנו – שצריך לכוון לפטור בברכה זו גם מרור שבכורך.

ברכה זו. לכאורה יתור לשון הוא. ואולי מרמז דרך אגב, שהי' מקום גם
לברכה אחרת והיא ברכת המצות על החרוסת (ראה פירוש המשניות להרמב"ם
פסחים פ"י מ"ג, ולחם משנה להל' חמץ ומצה פ"ז הי"א תתל"ח), אף שאין חייב
עלי' ברכת הנהנין תתל"ט. והא דאין מברכין על מצותה הוא מפני שהיא טפלה
למרור ונפטרת בברכתה (אבודרהם תתמ) – ועל כרחך כונתו שמצותה טפלה
למצות מרור. ויש לבאר עפ"מ מהר"ל תתמא, וז"ל: חרוסת מצוה, מפני שלא
נזכר במרור רק שמררו את חייהם בעבודה קשה, ויש מרירות לאדם בעבודה
קשה, אבל אינו מרירות גמור. לכן עושים זכר לטיט ואין דבר יותר קשה מן
מלאכת הטיט שכן אמרו"ל שמות רבה (פ"א, כז תתמב).

תתל"ז צריך ליזהר שלא להשיח בדבר שאינו מענין הסעודה משבירך על אכילת מצה עד
שיאכל כריכה זו, כדי שתעלה ברכה זו וברכת המרור גם לכריכה זו".

וכבר נתבאר לעיל (הערה תתיב), שבשו"ע נזכר רק שלא יפסיק ביניהם. ולפי זה לא הי'
שייך לשאול מפני מה לא נזכר כאן שלא יפסיק בין ברכת המרור לבין אכילת הכורך; שהרי
בין כה כבר צריך להיזהר שלא להפסיק בין ברכת המצה לבין אכילת הכורך.
אמנם לפי מה שנתפרש בפסקי ההגדה, שגם צריך לכוין לפטור את השני, לפי זה צ"ע מפני
מה לא הזכיר כאן שיכוין בברכת המרור לפטור את המרור שבכורך.

תתלח בפירוש המשניות שם (ור' צדוק שאומר חרוסת מצוה חייב לדעתו לברך אשר קדשנו
במצותיו וצונו על אכילת חרוסת. ואינה הלכה). והיינו שמטעם זה פוסק הרמב"ם שם
דלא קיי"ל שהיא מצוה.

אבל בחיבורו פ"ז הי"א (החרוסת מצוה מדברי סופרים זכר לטיט שהיו עובדין בו במצרים).
ובלחם משנה שם (ונראה שחזר כאן ממה שכתב. ומכל מקום צריך לתת טעם למה אין
מברכין עליו).

וכן הוא במאירי קיד, א (וגדולי המחברים פירשו בפירושי המשנה מצוה ושמברכין עליה,
ומתוך כך פסקו שאין הלכה כדבריו. אלא שבחבוריהם כתבוה כדברינו).

תתלט כמבואר בשו"ע סי' ריב ס"ג (פת הבאה בכסנין שמברך עליה בורא מיני מזונות, אם
שורה אותה ביין או יי"ש ושאר משקין, אין צריך לברך על משקה הבלוע בה ולא
על משקה שעל גבה, כגון שמטבל בדבש ואוכל).

תתמ בסדר ההגדה ופירושה (והטעם שאין מברכין על החרוסת, ואף על פי שהיא מצוה
מדברי סופרים, מפני שהיא טפילה).

וכן הוא בטור (ואין מברכין על החרוסת, אף על פי שהיא מצוה, לפי שהוא טפל למרור).
לבוש סוף ס"א (ואין מברכין על החרוסת, אף על פי שהוא מצוה דרבנן, לפי שהוא טפל
למרור, וכיון שבירך על העיקר פטר את הטפל).

וכן הוא בשו"ע סי' תעה סי"א (ואף על פי כן אין מברכין עליו, לפי שהוא טפל למרור,
ונפטר בברכת המרור), ושם (הערה פב).

תתמא בפירוש גבורות ה' להגדה פס"ג.

תתמב "וירא בסבלותם, מהו וירא, שהיה רואה בסבלותם ובוכה ואומר חבל לי עליכם מי
יתן מותי עליכם, שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט".

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל אֲכִילַת מָרוֹר: ויאכלנו בלי הסיבה:

ברוך אתה כו' מרור. לי
הכתוב תתמוג מרורים (וראה
פסחים ט, ג. יו"ד, התתמו. – אבל בלשון יחיד ברמב"ם שם ה"ד, ה"ה, ה"ו תתמו. ועייג"כ
בנוסח הברכה אשר ברמב"ם
(הל' חמץ ומצה פ"ח ה"ו,
ה"ב תתמו. וראה גם כן ירושלמי
פסחים ט, ג. יו"ד, התתמו. – אבל בלשון יחיד ברמב"ם שם ה"ד, ה"ה, ה"ו תתמו. ועייג"כ
השינויים בנוסח ההגדה שלו: הלילה הזה מרור כו' מרורים אלו שאנו אוכלים. וצ"ע).

בורך

בורך (פסחים קטו, אתתמו). לדעת הלל הזקן: בזמן שיש פסח אינו יוצא אלא אם כן

תתמוג בא יב, ח (צלי אש ומצות, על מרורים יאכלוהו). בהעלותך ט, יא (על מצות ומרורים יאכלוהו).

תתמוד "אימא מרור חד, מרורים כתיב. ואימא מרורים תרי, דומיא דמצה, מה מצה מינין הרבה אף מרור מינין הרבה". והיינו שלמדים מכאן חמשה מיני מרור.

תתמה בה"ו (אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצות ומרורים ואוכלין). ובה"ב (שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות והלילה הזה מרורים).

תתמו בפ"ט ה"ג (אין לך דבר חוץ מגופו מעכבו אלא מצות ומרורים בלבד). ובפ"י ה"ה (כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו פסח מצה ומרורים).

תתמוז בה"ד (ומגביה המרור בידו ואומר מרור זה שאנו אוכלין על שם). ובה"ח (ומברך על אכילת מרור). ובה"ב (בתחלה מברך על המרור שתי ברכות, בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור).

ובאגרות קודש חי"א אגרת ג'תקסו (מה שרוצה לפרש חילוק הלשונות ברמב"ם, שלפעמים כתב מרורים ל' רבים ולפעמים מרור ל' יחיד, אשר מרורים הוא בזמן שבית המקדש הי' קיים ומרור ל' יחיד לאחר החורבן. – הנה כדי לשלול פירוש זה – שהי' הקס"ד שלי, ציינתי להרמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ח הלכה ד' שכתב מרור ל' יחיד, ובסדר הגדה שלו שבמקום אחד כתב מרורים – שהם בסתירה לפירוש הנ"ל).

והיינו שברמב"ם שם מיירי בזמן הבית (ואומר פסח זה שאנו אוכלין על שם שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים שנאמר ואמרתם זבח פסח הוא לה', ומגביה המרור בידו ואומר מרור זה שאנו אוכלין על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים).

וראה הערות ובאורים א"ח ע' 11.

תתמוח "לא ניכרוך איניש מצה ומרור בהדי הדדי וניכול, משום דסבירא לן מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן ואתי מרור דרבנן ומבטיל ליה למצה דאורייתא ... אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלין ... חולקין עליו חבריו על הלל דתניא יכול יהא כורכן בבת אחת ואוכלין כדרך שהלל אוכלין תלמוד לומר על מצות ומרורים יאכלוהו, אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו ... השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן, מברך על אכילת מצה ואכיל, והדר מברך על אכילת מרור ואכיל, והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי בלא ברכה זכר למקדש כהלל".

כורך פסח מצה ומרור ואוכלן
 ביחד. בזמן שאין פסח אינו
 יוצא ידי חובת מצה – שהוא
 מן התורה – אלא אם אוכלה
 בפ"ע. ואינו יוצא ידי חובת
 מרור – שתקנוהו חכמים זכר

למקדש – אלא אם כן כורכו עם מצה ואוכלן ביחד (כמו שעשה בזמן בית המקדש). נמצא
 יש עליו, בזמן הזה, חיוב מצה שני מדרבנן, לדעת הלל. ולא נפסקה הלכה לא כהלל ולא
 כחבריו וצריך לצאת ידי שניהם. (שו"ע רבנו סי' תע"ה ס' טז"ח ובאחרונים ובס' שבח
 פסח תתמט האריכו).

ויטבול כו' ובהסיבה, כיון שאנו עושין זכר למקדש כהלל, והוא הי' טובל ומיסב (שו"ע
 רבינו סי' תע"ה ס' יט"כ תתנ).

ויטבול בחרוסת – רק החזרת ולא המצה. והמדקדקין בזהירות ממצה שרוי'תתנא, אין
 טובלין ורק נותנין מעט חרוסת יבשה על החזרת ומנערין אותה אחר כך ממנה. וכן הוא
 מנהג בית הרב.

ויאמר זה. לכאורה זה יתור לשון הוא. ואולי מדגיש שיאמר דוקא בנוסחא זו. היינו
 בהשמטת התיבות זכר למקדש כהלל, ובהוספת התיבה פסח.

תתמט בדיני ליל פסח, פסקה כורך.

תתנ סי"ט (המרור של כריכה זו אין צריך לטובלו בחרוסת ... ויש חולקין על זה ואומרים
 שצריך לטובלו בחרוסת, שהרי כריכה זו היא זכר למקדש כהלל, והלל היה מקיים מצות
 חרוסת במרור זה שבכריכה, שהרי לא היה אוכל מרור כלל קודם כריכה זו ... העיקר הוא
 כסברא השניה), וס"כ (כריכה זו יש אומרים שאין צריך הסיבה, כיון שאוכלין בה מרור, ומרור
 אין צריך הסיבה. ויש אומרים שצריכה הסיבה, כיון שמצה צריכה הסיבה. ואף שכבר אכל
 מצה בהסיבה, מכל מקום כריכה זו היא זכר למקדש כהלל, והלל לא היה אוכל מצה קודם
 כריכה זו, ובמצה שבכריכה זו הוא יוצא ידי חובתו, והיה צריך להסב באכילתה, לפיכך גם
 אנחנו צריכים להסב. וכן עיקר כמו שנתבאר בסימן תע"ב).
 והיינו כמבואר בשוע"ר סי' תעב סי"ד (אימתי צריך להסב ... ובשעת אכילת הכריכה מצה
 ומרור).

תתנא ואף שהמים שבתוך היין יש להם דין מי פירות שאינו מחמיץ, כמבואר בשוע"ר סי'
 תסב ס"ה (מותר ללוש ביין, אף שאי אפשר שלא נתערבה בו טיפה מים בשעת הבציר
 ... אין חוששין למים הללו, דכיון שנתערבו בו בעודו תירוש שלא היה עדיין יין, וכל שהוא
 תוסס הוא נתבטל ונעשה יין, אם כן גם המים שנתערבו בו הופג טעמן ונשתנו להיות יין כדרך
 שנשתנה התירוש ונהפך ליין).

היינו דוקא במים שנתערבו בהם בעודו תירוש, לפני שהוא תוסס. משא"כ היין שמזוג אחר
 תסיסה (כמבואר בשוע"ר סי' תעב סי"ז: אם הוא יין חזק שצריך מזיגה), יש בו דין שרוי'.
 וראה קובץ הערות התמימים ואנ"ש ירושלים גליון כד (תשד"מ) ע' כב.

ואוכלם ביחד [ובהסיבה. טוש"ע סימן תע"ה. הגהה
מסדור אדמו"ר בעל צ"צ ז"ל]:
כן עשה כו' ה' קיים כו' פסח
כו' כ"ה בסידור קול יעקב תתנב.

וכ"כ גם בחק יעקב תתנג, באר

היטב תתנד ומשנה ברורה תתנה (ועל פי הוספת הט"ז תתנו). אלא שהם השמיטו תיבת ה' (הראשונה) וכן אינה בשו"ע רבינו סי' תע"ה סי' יח תתנ. וראה לקמן בזה.

וי"ל בדיוק נוסחא זו: א) אין אומרים זכר למקדש כהלל, כמו שאין אומרים באכילת
מרור זכר למקדש תתנ. – ובפרי מגדים (סי' תע"ה מש"ז סק"ז תתנ) מפרש האמירה –
להודיע שהוא רק זכר למקדש אבל בזמן הזה אין יוצאין בכריכה. וכיון שאומרים זה אחרי
שכבר אכל מצה ומרור ויצא ידי חובתו, על כרחך שכונת הפרי מגדים – שההודעה היא
להזהיר שלא יטעה לשנה הבאה לומר שהלכה כהלל, ויטעה שהלל סבירא לי' שגם עתה
יוצא בכריכה, וישכח שאשתקד אכל מקודם מצה, ויזכור שאמר זכר למקדש. והוא דוחק
גדול. – ובפרט שבכורך הוא כפל לשון קצת, דמיד אומר: כן עשה הלל בזמן שבית
המקדש כו'. ובין הברכה והכריכה אין להפסיק במה שאין צריך, כנ"ל (ובמשנה ברורה סי'
תע"ה ס"א בביאור הלכה תתס רוצה לדחות כל האמירה לאחר שיאכל – מטעם זה). וביחוד

תתנב בשלושת הפרטים שנרמזו לעיל, ויתבאר לקמן (השמטת "זכר למקדש כהלל", הוספת
"פסח", "הי קיים").

תתנג ס"ק יג (הנוסח שלנו כך הוא, כן עשה הלל בזמן שבית המקדש קיים היה כורך מצה
ומרור ואוכל וכו'). והט"ז כתב דיש לומר ה' כורך פסח מצה ומרור).

תתנד ס"ק ט (– כדברי הח"י הנ"ל).

תתנה ס"ק כא (– כדברי הח"י הנ"ל).

תתנו סוף סק"ט (בנוסח דזכר למקדש כהלל, יש לומר היה כורך פסח מצה ומרור, וכן פירש"י
בגמרא על הלל שהיה כורכן בבת אחת, דהיינו פסח עמהם).

תתנוז "נוהגין במדינות אלו לומר קודם אכילת כריכה זו כן עשה הלל בזמן שבית המקדש
קיים היה כורך מצה ומרור כו'".

תתנח אף שלדעת רבינו שתיהן נתקנו "זכר למקדש", הן מצות מרור והן מצות כורך, כמבואר
בשו"ע ר סי' תעה סט"ו (בזמן הזה אינו אלא מדברי סופרים, שתיקנו זכר למקדש),
וסי"ז (שהרי מרור בזמן הזה תקנוהו חכמים זכר למקדש). וסי"ח (ויאכלן ביחד זכר למקדש
כהלל), וסי"ט (כריכה זו היא זכר למקדש כהלל), וס"כ (כריכה זו היא זכר למקדש כהלל).
ונתבאר שם (הערה צח).

מכל מקום יש נוהגים לאמרו דוקא באכילת כורך, כמבואר בשו"ע ס"א (ואומר זכר למקדש
כהלל ואוכלם ביחד). ונוסח רבינו שלא לאמרו באכילת כורך, כמו שאין אומרים אותו באכילת
מרור.

תתנט "ואפשר שאומרים זכר למקדש בכריכה, להודיע שעתה אין רשאים לצאת בכריכה
לחוד, דהוה מבטל מרור דרבנן למצה דין תורה, ומשום "זכר" למקדש, דשם היה
יוצאין לכולי עלמא בכריכה לחוד דשניהם דין תורה".

תתס "קשה הלא אמירה זו הוי הפסק בין ברכה לכריכה, והמחבר בעצמו מסיים שאין לו
להסיח וכו' כדי שתעלה ברכת אכילה וכו'... ואולי לאו דוקא כתב המחבר ואומר
ואוכלן וכו', אלא שצריך מתחלה להתחיל לאכול, ואחר כך יאמר הגדה זו".

לדעת אדמו"ר הזקן, שלהלל לא יצא ידי חובת מרור אלא בכורך^{תתסא},
כנ"ל^{תתסב}.

עוד זאת שעל ידי אמירה זו יבוא לטעות שאין הכריכה אלא לזכר. ובאמת – רק עתה יוצא ידי חובת מרור להלל, וצריך לצאת גם לדעתו, כנ"ל (משא"כ להפרי מגדים^{תתסג}, שהוא לשיטתו שבזמן הזה גם להלל יוצא ידי חובת מרור כשאוכלו בפני עצמו. ואם כן לא הוי אלא לזכר).

(ב) שבית המקדש ה' קיים. וכן הוא בסידור קול יעקב, ה"ר שבתי רשקובר, שמחת הרגל. אבל לרבינו צ"ע, כיון שבאמירת פרשת הקטורת הנוסחא שלו היא: אתה הוא כו' בזמן שבית המקדש קיים. וכ"כ לעיל: פסח שהיו כו' שבית המקדש קיים^{תתסד}.

תתסא כמבואר בשוע"ר סי' תעה סי"ז (אינו יוצא ידי חובת מרור לפי דעת הלל, אלא אם כן נוטל עוד כזית מצה וכורכו עם כזית מרור ואוכלן ביחד).

תתסב פסקה כורך (לדעת הלל הזקן ... בזמן שאין פסח אינו ... יוצא ידי חובת מרור – שתקנוהו חכמים זכר למקדש – אלא אם כן כורכו עם מצה ואוכלן ביחד).

ואם יפסיק ביניהם, גם בדיעבד יהי צריך לחזור ולברך לדעת הלל, כמבואר בשוע"ר סי' תעג סי"ח (והערה קכז). ולכן "בין הברכה והכריכה אין להפסיק במה שאין צריך".

תתסג והיינו שבתחלת דבריו שם ביאר אמירת "זכר למקדש כהלל", לדעת הב"ח וסיעתו "שבזמן הזה גם להלל יוצא ידי חובת מרור כשאוכלו בפני עצמו. ואם כן לא הוי אלא לזכר", כמבואר בדבריו שם (והב"ח [ד"ה ומ"ש וכתב] כתב דהאידינא ליכא מצוה כלל, אפילו מדרבנן, אף להלל, לאכול מצה ומרור ביחד, כיון דליכא פסח ... משום הכי אומרים "זכר" למקדש כהלל כו').

ואחר כך מבאר שאף לדעת הפוסקים "שלהלל לא יצא ידי חובת מרור אלא בכורך", יש מקום לומר "זכר למקדש כהלל", מהטעם שהובא לעיל.

אמנם רבינו הזקן פוסק כדעה השנית "שלהלל לא יצא ידי חובת מרור אלא בכורך", ואשר לדעה זו אין צריך לומר "זכר למקדש כהלל".

ואדרבא, "על ידי אמירה זו יבוא לטעות שאין הכריכה אלא לזכר", דהיינו לומר "שבזמן הזה גם להלל יוצא ידי חובת מרור כשאוכלו בפני עצמו".

*

יוצא אם כן, שלדעת הפרי מגדים, עיקר מה שאמרו שמצות כורך היא זכר למקדש, היינו לומר שמעיקר הדין סגי אף להלל באכילת המרור בפני עצמו, ואין אוכלים כורך אלא למצוה מן המובחר, זכר למקדש כהלל.

ואילו לדעת רבינו הזקן, הן מצות מרור והן מצות כורך, שתיהן "זכר למקדש", לומר שאינן מצוה בפני עצמה, באופן שהי' במקדש, וכמבואר בשוע"ר סי' תעה סי"ז (בזמן הזה תקנוהו חכמים זכר למקדש, שהיה אז חיובו מן התורה, ובזמן שבית המקדש קיים אינו יוצא ידי חובת מרור מן התורה לפי דעת הלל אלא אם כן כורכו עם המצה), ונתבאר שם (הערות צח; קיד). ואם ידגישו לומר, שרק מצות כורך היא "זכר למקדש כהלל", יבואו לטעות ולפרש כפירוש הפרי מגדים הנ"ל.

וראה הערות ובאורים תתק"ז ע' 19.

אבל בסידור קול יעקב וה"ר שבתי רשקובר – בכל הנ"ל איתא: ה' קיים.
– בסידור יעבץ ושל"ה אין לתיבת ה' בכל ג' מקומות אלו.

ג) כורך פסח מצה ומרור – דלדעת המפרשים (מלבד הרמב"ם בהל' חמץ ומצה פ"ח ה"תתסח. אבל עיי"ש בלחם משנה תתס) כן עשה הלל. ואם ישמיט פסח, ידבר שקרים בספורו. – ומה שהקשה בחק יעקב, דאם כן איך יאמר: כן עשה הלל, ואין פסח בידנו. יש לומר, דתיבת כן נמשכת למטה, והיא התחלת ענין: כן עשה הלל כאשר יספר. ולא הוצרך לסיים וכריכתי זכר לזה (אף שאינו דומה ממש), כי מבואר הוא, וכנ"ל שממעטין בדיבור בין הברכה להכריכה. או י"ל כן – כמו שאני כורך המרור ואיני אוכלו עתה בפני עצמו, כן – עשה הלל, לכורך המרור. – ובפרט, שלשיטת אדמו"ר הזקן, הכורך עיקרו בא בשביל חובת אכילת מרור.

עשה הלל בזמן שבית המקדש ה' קיים. כל ימי הלל היו בפני הבית תתס – ואם כן, לכאורה, התיבות בזמן כו' מיותרות. ובש"ס תתס אינם. ואולי אפשר לומר שהוא להדגיש, שדוקא מפני שבית המקדש ה' קיים עשה כן, משא"כ בזמן הזה לא יצא ידי חובת מצה בכריכה.

על מצות (במדבר ט, יא תתס) והוא כתוב בפסח שני. ולא הביא ממ"ש בפסח

תתסד ראה הערות ובאורים תתעט ע' 22.

תתסה "ואחר כך כורך מצה ומרור כאחד, ומטבל בחרוסת, ומברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצות ומרורים, ואוכלן". ובמ"מ שם (פירוש זהו במקדש).

תתסו "יש להקשות על דברי רבינו ז"ל, דכיון דהוא רוצה לצאת מידי ספיקא דהלל, הא הלל משמע בגמרא דהיה כורך הפסח והמצה והמרור יחד".

תתסז שבת טו, א (הלל ושמעון גמליאל ושמעון נהגו נשיאותן (לפני הבית מאה שנה), ורש"י שם (ק' שנה אחרונים שלפני החורבן התחיל נשיאותו של הלל, ופרנסו אלו ארבע דורות ק' שנה).

תתסח קטו, א (אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו).

תתסט וכן הוא בשו"ע ס' תעה סט"ז (שלפי דעת הלל הזקן אין אדם יוצא ידי חובתו מן התורה אלא אם כן כורך כזית פסח וכזית מרור וכזית מצה ואוכלן ביחד, לקיים מה שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו).

וכן שם סט"ו (מצות מרור מן התורה אינה אלא בזמן שהפסח נאכל, שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו).

ומקורו מגמרא קכ, א (אמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן ... דכתיב על מצות ומרורים, בזמן דאיכא פסח יש מרור ובזמן דליכא פסח ליכא מרור).

ומבאר כאן ב' טעמים:

(א) שמהפסוק בפסח ראשון אין הוכחה שצריך לאכול הפסח יחד עם המרור.

הגדה של פסח

קמה

ראשון (שמות יב, ח) ואכלו את
הבשר גו' ומצות על מרורים
יאכלוהו, כי אדרבה, מיתור

תיבת יאכלוהו שבפסוק זה ילפינן דאוכל פסח אף שאין לו מצה ומרור (מכילתא שם תתע),
וגם פשוטו של מקרא זה משמע כמ"ש הרמב"ן שם תתעא, כי מצות נמשך למעלה, ואכלו
את הבשר ומצות, וחזר וצווה עם מרורים יאכלוהו לבשר. ואם כן אין רא' שצריך לכרוך
גם עם מצה, לולא שבא הכתוב בפסח שני, וממנו נלמוד גם לפסח ראשון (ראה רש"ש
שם תתעב). – אבל הרשב"ם משמע דגריס בש"ס הפסוק דפסח ראשון, וכמ"ש בהגהות הר"ב
מרנשבורג תתעג.

שלחן עורך

שלחן עורך מנהגנו: אוכלין שלא בהסיבה תתעד. מתחילין – בשני הלילות – באכילת

(ב) שמהפסוק בפסח ראשון אין הוכחה שצריך לאכול המצה יחד עם המרור.
הטעם השני מבאר, רק מה שהובא כאן, שהלימוד "היה כורך פסח מצה ומרור ואוכל
ביחד", הוא דוקא מפסח שני ולא מפסח ראשון.
ואילו הטעם הראשון מבאר, גם מה שהובא לעיל מהגמרא ושו"ע, שהלימוד "בזמן דאיכא
פסח יש מרור ובזמן דליכא פסח ליכא מרור", הוא דוקא מפסח שני ולא מפסח ראשון.
תתע בא יב, ח (ומניין אתה אומר שאם אין להם מצה ומרור הן יוצאין ידי חובתן בפסח,
תלמוד לומר יאכלוהו).

והלימוד בזה הוא, שמאחר שכבר נאמר "ואכלו", מדוע מוסיף ומסיים "יאכלוהו". מיתור
זה "ילפינן, דאוכל פסח אף שאין לו מצה ומרור" (ראה גם לקמן פיסקה צפון, והערה תתק).
משא"כ בפרשת בהעלותך, שאין לנו יתור זה, שהרי נאמר רק "על מצות ומרורים יאכלוהו",
למד מזה הלל, שצריך לכרכם יחד.
וראה שערי שלום סי' קמו.

תתעא בא שם (ויותר נכון שנאמר כי "ומצות" נמשך למעלה, ואכלו את הבשר ומצות, וחזר
וצוה עם מרורים יאכלוהו לבשר הנזכר).

תתעב קטו, א (הא דלא מייתי קרא דפרשת בא ואכלו את הבשר וגו' ומצות על מרורים
יאכלוהו, דמשם לא מוכח אלא על פסח ומרור ביחד, אבל מצה לא שמעינן מינה.
ומקרא זה משמע שפיר על שלשתן. וגלי לן בפסח שני, והוא הדין לראשון ... וזה למדתי
מדברי רמב"ן פרשת בא).

תתעג ברשב"ם קטו, א (יאכלוהו, כל אחד בפני עצמו, מדלא כתיב יאכלו (אותו) ואנא ידענא
דאפסח קאי, דכתיב לעיל ואכלו את הבשר).

ובהגהות הר"ב מרנשבורג שם (תלמוד לומר על מצות ומרורים יאכלוהו, נמחקו תיבות על
מצות ומרורים, ונ"ב [מצות על מרורים], כצ"ל לפרשב"ם בד"ה יאכלוהו, והבן ודו"ק).
ולכאורה ה"א אפשר לפרש הכוונה, שהפסוק שמביאים חבריו של הלל, להוכיח "אפילו זה
בפני עצמו וזה בפני עצמו", הוא מפרשת בא. ואילו הפסוק שמביא הלל, להוכיח "שהיה כורכן
בבת אחת ואוכלין", הוא מפרשת בהעלותך.

תתעד נתבאר בשוע"ר סי' תעב סי"ד (שאר כל הסעודה אם רצה לאכול ולשתות בלא הסיבה

הביצה (שעל הקערה) וטובלה במי המלח^{תתע} – והוא זכר לאבלות חורבן בית המקדש, שכשהי' קיים היו מקריבין ואוכלין פסח (שו"ע רבינו סו"ס תע"תתע).

נזהרין ביותר ממצה שרוי' (ראה שו"ת אדמו"ר הזקן ס"תתע). וראה שערי תשובה סו"ס"י ת"סתתע). ולכן המצות שעל השולחן מכוסות, שמא יפלו עליהם מים. קודם ששופכין מים, או משקין שמים מעורבים בהם, לכוס או קערה בודקין שלא יהיו בכלי פירורי מצה. למים אמצעים ואחרונים אין להעביר ידיו על שפתיותתעט. (וכן כל ז' ימי הפסח, משא"כ אחרון של פסח שמהדרין לשרותתתפ).

הרשות בידו, ואין בידינו להצריכו להסב. אבל מכל מקום המיסב בכל הסעודה הרי זה משובח, ועושה מצוה מן המובחר).

ועד"ז הוא לעיל פיסקה כרפס (בכרפס לא ציין אם יאכלנו בהסיבה או בלא הסיבה (כמו שכתב במרור). וי"ל דדינו כמו שאר הסעודה דלילה זה ... ונוהגין לאכלו שלא בהסיבה).

תתעה ראה לעיל פיסקה שתי פעמים (והערה שפו).

תתעו סעיף ו (נוהגין בקצת מקומות לאכול ביצים בסעודה, זכר לאבילות חורבן בית המקדש, שכשהיה קיים היו מקריבין פסח ואוכלין בלילה זה, ועכשיו אין לנו פסח, לכן מתאבלין עכשיו על זה. ומזה הטעם אוכלין ביצים גם בלילה השני). ונתבאר לעיל פיסקה הזרוע (והערה קלח).

וכאן הוסיף שמנהגינו להתחיל בזה הסעודה, ומקורו בהלכות ומנהגי מהר"ש, סי' רפז ס"ז (ואכלנו ביצים בלילי פסחים, טרם כל דבר). מהרי"ל סדר ההגדה ע' קיד (בבית מהר"ש בסעודה בליל פסח היו אוכלים ביצים טרם כל דבר). סדר היום (ושמעתי שטוב שיאכל ענין ראשון ביצה אחת, ומניחין אותה בקערה, והוא זכר לאבלות ירושלים).

תתעז "טעמא רבא איכא במלתא, ליהזר מחשש איסור דאורייתא ... כיון שענינו ראות מצות הרבה שמצוי בהם קמח מעט נראה לעין אחר האפייה ... ומכל מקום אין למחות בהמון עם המקילים, כיון שיש להם על מה שיסמוכו".

תתעח ס"ק י (שיש אנשי מעשה שמחמירין על עצמם ואין אוכלים שום מצה שרויה או מבושלת במים, שחוששין שמא נשאר בה מעט קמח שלא נילוש, ויתחמץ עכשיו על ידי השרי' או הבישול).

תתעט וגם לענין טבילת הכורך בחרוסת, נתבאר לעיל פיסקה ויטבול בחרוסת (והמדקקין בזהירות ממצה שרוי', אין טובלין, ורק נותנין מעט חרוסת יבשה על החזרת, ומנערין אותה אחר כך ממנה. וכן הוא מנהג בית הרב). ונתבאר שם (הערה תתנא).

וראה תורת מנחם התוועדיות תשמ"ח ח"ג ע' 111 הערה 258 (שיש לחנך גם את הקטנים בזהירות זו).

תתפ כאמור בתשובה הנ"ל (ומכל מקום ביום טוב האחרון המיקל משום שמחת יום טוב לא הפסיד).

והיינו כמבואר בכמה מקומות בשו"ע, להקל באחרון של פסח בכמה חומרות של חשש חמץ (ראה סי' תעה ס"ל, ושם הערה רג).

ונתבאר בשיחת אחש"פ תשי"ב, תורת מנחם ח"ה ע' 146 (כ"ק מו"ח אדמו"ר ראה שאביו אדמו"ר (מהורש"ב) נ"ע הי' אוכל שרוי' באחרון של פסח, ואדמו"ר נ"ע ראה הנהגה זו אצל

הגדה של פסח

התחל מבקר ערב פסח עד אחרי כורך של סדר השני אין אוכלין מכל המינים הנכנסים בחרוסת תתפא ומרור תתפב.

לאחר זמן מצאתי תתפג: יש נוהגים שלא לאכול חזרת קודם הפסח, וכן הי' נוהג הרשב"א (ר' ירוחם נתיב ה' ח"ד).

להעיר אשר יש אומרים שבזמן שבית המקדש קיים הי' אוכלין כל הסעודה (בברכת המוציא על מיני בצקת וכו') קודם הסדר, ואחר זה הי' בא הסדר ואכילת מצת מצוה מרור ופסח (מרדכי סוף פסחים תתפד). ופליג בזה על הרמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ח תתפה).

אדמו"ר מהר"ש, ועד"ז אצל רבותינו נשיאנו בדורות שלפנ"ז. וכיון ששמע מרבתי שמוחר לאכול שריו' באחרון של פסח, הי' מהדר באכילת שריו' באחרון של פסח — הואיל ונפיק מפומי' דרבתי).

והיינו כדאמרין בסוכה לב, ב (רב אחא בריה דרבא מהדר אתרי וחד, הואיל ונפיק מפומיה דרב כהנא).

תתפא אף שנתבאר בשוע"ר סי' תעא סי"ב (יש נוהגין להחמיר עוד שלא לאכול פירות בערב פסח, או ביום ראשון של פסח, כדי לאכול חרוסת בלילה לתיאבון. ואין לחוש למנהג ההוא, כי החרוסת אין מצוה לאכול).

מכל מקום מנהגינו להמנע מזה, מטעם האמור כאן.

וראה גם לקמן ב"רשימת ציונים על ההגדה" (והערה כב).

סיכום פרטי הלכה זו, בשוע"ר סי' תעא סי"א (והערה פ).

תתפב וכן הוא בשוע"ר סי' תעא סי"א (יש נוהגין שלא לאכול מרור בערב פסח, כדי שיאכלנו בלילה לתיאבון. וכן שלא לאכול ביום ראשון של פסח, כדי לאכלו בליל שני לתיאבון).

ולענין מרור מבושל, ראה לקמן ב"רשימת ציונים על ההגדה" (והערות לז"ח).

ולענין מצה, נתבאר באגרות קודש ח"ח אגרת ב'תקעב (יש להזהר מאכילת מצה ל' יום לפני הפסח).

תתפג ראה שערי שלום סי' קמז.

תתפד לג, ד (וכן היה נראה לרבינו מאיר, שבזמן שבית המקדש קיים היו עושין כל הסדר אחר הסעודה, ולא היו אוכלין מצת מצוה, אלא לאחר שמלאו כריסן מקמח ובצקת ושאר דברים).

שם לח, א (בימיהם שהיו עושין הסדר אחר סעודתן, ולכך לא היו צריכין אלא מצה אחת שלימה לעשות הסדר עליה, דהא כבר בירכו ברכת המוציא ואכלו כל סעודתן).

והוא כדאמר רב הונא מ, א (בצקות של נכרים, אדם ממלא כריסו מהן, ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. באחרונה אין בראשונה לא, מאי טעמא משום דלא עבד בהו שימור). ופירש רש"י (בצקות של נכרים, שמכיר בהן שלא החמיצו ... לא נפיק ידי חובת מצה, משום דלא הוי לה שימור לשם מצה ... באחרונה, היא מצות אכילתה שעם הפסח, היא חובת אכילתה, דכתיב קרא על מצות ומרורים יאכלוהו, ופסח נאכל על השובע כדתנן אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. בראשונה לא, כלומר באכילה ראשונה שאכל מבצקות של נכרים לא נפיק). היינו שאכלו את הסעודה עם מיני בצקת, ואחר כך אכלו מצת מצוה.

אוכל ושותה כדי צרכו. בפרי עץ חיים: ואוכל די צרכו. ועד"ז הוא בטור תתפז
ומשנת חסידים תתפז. בסידור יעבץ: אוכלין ושותין כל צרכו. וי"ל דמשמיענו
שתים: א) שיאכל די צרכו, כדי שיאכל האפיקומן על השובע, כיון שהוא זכר
לפסח שהי' נאכל על השובע. ב) שלא יאכל יותר מכדי צרכו, כדי שלא תהא
אכילת האפיקומן אכילה גסה תתפז.

וכן הוא בשוע"ר סי' תפב ס"א (מי שאין לו מצה שמורה משעת לישא ואילך כי אם כזית
אחד בלבד, לא יאכלנו בתחלת הסעודה קודם אכילת מרור, אלא יאכלנו אפיקומן אחר גמר
כל הסעודה, כדי שישאר טעם מצה בפיו, ויברך עליו על אכילת מצה. ובתחלת הסעודה יברך
המוציא בלבד על לחם משנה שלימות, ממצה שאינה שמורה), ושם (הערה ג).
משא"כ בזמן הזה אוכלים את המצה והמרור והכורך בתחלת הסעודה; ובסוף הסעודה
אוכלים עוד כזית אפיקומן (בלי מרור), כמבואר בשוע"ר סי' תעז ס"ג (והערה טו). ולקמן
פיסקה צפון (והערה תתצב).

תתפז ה"ר"ט (ואחר כך כורך מצה ומרור כאחד ומטבל בחרוסת ומברך ברוך אתה ה' אלהינו
מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצות ומרורים ואוכל... ואחר
כך מברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת הזבח ואוכל
מבשר חגיגת ארבעה עשר תחלה, ומברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו
במצותיו וצונו על אכילת הפסח ואוכל מגופו של פסח... ואחר כך נמשך בסעודה ואוכל כל
מה שהוא רוצה לאכול ושותה כל מה שהוא רוצה לשתות, ובאחרונה אוכל מבשר הפסח אפילו
כזית ואינו טועם אחריו כלל, ובזמן הזה אוכל כזית מצה ואינו טועם אחריה כלום, כדי שיהיה
הפסק סעודתו וטעם בשר הפסח או המצה בפיו, שאכילתן היא המצוה).

היינו שגם בזמן בית המקדש היו אוכלים בתחלת הסעודה מצה ומרור וכורך, ואחר כך
קרבן חגיגה, ואחר כך קרבן ופסח, ובסוף הסעודה היו אוכלים עוד כזית קרבן פסח.
וראה הערות ובאורים א"ב ע' 69. א"ע ע' 68.

תתפז רס"י תעז (ואכלין כל צרכם).

תתפז יג, יב (ואחר שאכל די צרכו אוכל מהאפיקומן).

תתפז כמבואר בשוע"ר סי' תעז ס"ה (שאף שהאפיקומן הוא זכר לפסח, והפסח היה נאכל
על השובע, דהיינו שהוא שבע כבר, ולכן אוכלין האפיקומן אחר גמר כל הסעודה
כמו שיתבאר בסי' תעז. מכל מקום צריך שיהא לו קצת תאוה לאכול, אבל כשאינו מתאוה
כלל ואוכל הרי זו אכילה גסה, ואין זו מצוה מן המובחר).
ובזה מבאר מ"ש "אוכל... כדי צרכו" (ולא "כל צרכו").

*

וגם במ"ש "ושותה כדי צרכו" ישנם שני פרטים:

(א) כפי שמסיים בפסקי ההגדה (ויכול לשתות יין בין כוס ב' לג'). וכמבואר בשוע"ר סי'
תעז ס"א (לאחר ששתה כוס שני יכול לשתות יין, הן רב הן מעט).

(ב) כדלקמן פיסקה ויזהר שלא ישתה אחר אפיקומן (היינו על ידי שישתדל שלא יהי' צמא
... שישתה, באופן שלא יצמא אחר כך).

ובאוצר מנהג חב"ד ע' קפד (כ"ק אדמו"ר מוהרי"צ וכ"ק אדמו"ר זי"ע היו שותים יין
במשך הסעודה, אך לא היו אומרים "לחיים". והטעם, כדי שלא להחשיב שתייה זו, ולא יהיה
נראה כמוסיף על ארבע הכוסות).

צפון

צפון ואח"כ יקח האפיקומן ויחלקו לכל בני ביתו

צפון כו' כזית. בשו"ע תתפ"ט

(תע"ז ס"ג) כתב: ולכתחילה

טוב לאכול שני זיתים, אחד זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עם הפסח. וכן הוא מנהג בית הרב.

— פי' ישנן שתי דיעות תתצ: שכזית האפיקומן הוא זכר לפסח או שהוא זכר למצה שנאכלת (עם הפסח) על השובע, ולצאת ידי שתייהן טוב לאכול ב' זיתים תתצא. [וי"ל שאם קשה עליו שאז אוכל רק כזית אחד, עליו להתנות שהוא זכר על פי הדעה שהלכה כמותה] — ולא תקנו לדיעה השני' זכר גם למרור הנאכל על השובע תתצב, כיון שבזמן שאין פסח חיובו רק מדרבנן (ראה ב"ח ס' תע"ז תתצג. דרישה ופרישה שם תתצד).

תתפ"ט רבינו.

תתצ דעת רש"י ורשב"ם קיט, ב ד"ה אין מפטירין (שצריך לאכול מצה בגמר הסעודה, זכר למצה הנאכלת עם הפסח).

ודעת הרא"ש פ"י סל"ד (נראה לי דאותה מצה ... אוכלין אותה זכר לפסח, שהיה נאכל על השובע באחרונה), וטור ושו"ע ס"י תעז ס"א (זכר לפסח הנאכל על השובע).

וראה גם לקמן ב"רשימת ציונים על ההגדה" (והערה כז). הערות ובאורים תתטז ע' 23. **תתצא** ואף שבפסקי ההגדה (ואחר כך יקח האפיקומן ויחלקו לכל בני ביתו לכל אחד כזית), לא נזכר הידור זה של אכילת שני כזיתים לאפיקומן. כי העיקר כדעת הרא"ש שהאפיקומן הוא זכר לפסח, כמבואר בתחלת דבריו בשו"ע ס"י תעז ס"ג (ועכשיו שאין לנו פסח, צריך כל אחד לאכול כזית [מצה] זכר לפסח).

מכל מקום מנהג בית הרב לאכול שני זיתים, ואם קשה עליו, עכ"פ יכול להתנות כו'.

וראה שלחן המלך ח"ב ע' קח הערה 5.

תתצב כקושיית הרא"ש פ"י סל"ד (פירש רשב"ם שצריך לאכול מצה בגמר סעודה זכר למצה הנאכלת עם הפסח בכריכה ... ולפי זה היה נראה שצריך לאכול עמה מרור וחרוסת, כיון שהיא זכר מצה הנאכלת עם הפסח בכריכה ... כמו בזמן המקדש שהיו אוכלין הכל ביחד הלל וסיעתו).

וגם על עצם מנהג כורך בתחלת הסעודה, הקשה הרא"ש שם לדעתם (אמנם תמיהני למה עושין כריכה בתחילה, יספיק בכריכה אחרונה זכר למקדש). ונתבאר בשו"ע ס"י תעז ס"ז (ושם הערה טו).

תתצג ד"ה ומ"ש ויש אומרים (ואין כורכין אותו במרור וחרוסת ... דמצה דוקא שהיא דאורייתא אוכלין באחרונה לשם חובה, זכר לאכילת מצה הנאכלת עם הפסח, אבל מרור וחרוסת שהוא דרבנן, אין חיוב לאכלם באחרונה כל עיקר).

תתצד בדרישה ס"ק א (דהרא"ש כתב דלדעת צריך לומר דעושין גם כן כריכה לאכלו במרור וחרוסת לרבנן ולהלל, לכל אחד כדאית ליה). ובפרישה ס"ק ב (ויש אומרים שצריך לכרכה במרור וכו', דומיא דפסח שנאמר בו על מצות ומרורים יאכלוהו. ועיין בדרישה). והיינו שלדעת הדרישה ופרישה, "תקנו לדיעה השני' זכר גם למרור הנאכל על השובע", כמשמעות דברי הרא"ש והטור בדעתם.

ואילו לדעת הב"ח לא תקנו כן, "כיון שבזמן שאין פסח, חיובו רק מדרבנן".

לכל אחד כזית וזוהר שלא ישתה אחר אפיקומן ויאכל — אין לומר הטעם על אי-בהסיכה וצריך לאכול קודם חצות:

תקנה זו, כי כל עיקר המרור —

מן התורה — הוא רק מכשיר

הפסח (פסחים ז, א תתצח) ואינו מצוה בפני עצמה (רמב"ם הל' חמץ ומצה [ס"פ"ז תתצו]) — כי ישנו חיוב למרור גם אם אין מחוייבים בקרבן פסח (עיי' פסחים צא, ב תתצו). קידושין לז, ב תתצח. תוספתא פסחים ס"ב תתצט. צפנת פענח על הרמב"ם שם (תתק).

ויזוהר שלא ישתה אחר אפיקומן (רי"ף תתקא) — כן כתב בחק יעקב תתקב ובמראי מקומות

תתצח "דכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו, דכיון דמכשירין דפסח ניהו כפסח דמי".
תתצו הי"ב (אכילת מרור אינה מצוה מן התורה בפני עצמה, אלא תלויה היא באכילת הפסח, שמצות עשה אחת לאכול בשר הפסח על מצה ומרורים).

תתצז "פסח מצה ומרור בראשון חובה מכאן ואילך רשות. ר' שמעון אומר פסח באנשים חובה בנשים רשות". הרי שלרבי שמעון, נשים בזמן הבית, פטורות מקרבן פסח, וחייבות במצה ומרור.

תתצח "מושב דכתב רחמנא גבי מצה ומרור למה לי, איצטריך סלקא דעתך אמינא הואיל וכתיב על מצות ומרורים יאכלוהו, בזמן דאיכא פסח אין בזמן דליכא פסח לא, קמ"ל".

תתצט הט"ו (החזרת והמצה והפסח אין מעכבין זה את זה).

תתק פ"ז הי"ב (אכילת מרור אינה מצוה כו'. והנה בפסחים ד' צ"א ע"ב מבואר דמכל מקום נשים אף למאן דאמר פסח בראשון רשות חייבות במרור, ואם כן לפי זה לדידיה גמ עכשיו נשים במרור מן התורה. ועיי' קדושין ד' ל"ז ע"ב דאמר שם מושב דכתב רחמנא גבי מצה ומרור למה לי, עיי"ש בתוס'. וצריך לומר דנפקא מינה בין זמן בית המקדש בחוץ לארץ בין בזמן הזה). והקשה מוהרש"י ז"ל (אגרות קודש חט"ו אגרת ה'שס בשולי הגליון): "וקצת צ"ע מש"ש בסתימות ופשיטות בשם הצפנת פענח כי יש חיוב מן התורה למרור אף אם אין מחוייבים בקרבן פסח, והרי זה נגד המפורש ברמב"ם הל' קרבן פסח פ"ח ה"ב, וכן מורים דבריו בהל' חמץ ומצה פ"ז הי"ב".

והשיב לו (שם): "קושייתו על הצפנת פענח — הרי דברי הצפנת פענח הם על דברי הרמב"ם שכ' מקשה מהם. — ומחלק בין זמן בית המקדש וזמן הזה".

והיינו שאף שנפסק בשו"ע ר' סי' תעה סט"ו (מצות מרור מן התורה אינה אלא בזמן שהפסח נאכל, שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו. אבל בזמן הזה אינו אלא מדברי סופרים), ושם (הערה צז).

מכל מקום בזמן בית המקדש חיובו מן התורה אף למי שאינו אוכל קרבן פסח (ראה גם לעיל פיסקה על מצות, והערה תתע).

וראה הערות ובאורים תשנ ע' 44. א'קו ע' 43.

תתקא כז, א (אכלין בסוף כזית מצה דמינטרא, ולא טעמין לבתר הכין כלום, בר מכסא דברכת המזון וכסא דהלילא, ומאן דצחי, לית ליה רשותא למישתי אלא מיא, אבל חמרא לא).

והיינו שממה שנכתב כאן "שלא ישתה אחר אפיקומן", נראה שנאסרו כל המשקים (ראה לקמן פיסקה שלא ישתה), שהיא דעה השנית שהובאה בשו"ע ר' סי' תעה ס"א, והמקור לזה צוין שם: "רי"ף". אף שבר"ף עצמו לא נתפרש הדבר, ויש לפרשו בשני אופנים. ונתבאר כל זה שם (והערה י').

תתקב על מה שכתב המ"א סי' תעה ס"ק א (אין לאכול, והוא הדין דאסור לשתות. עיי'

בש"ע רבינו סי' תע"ח תתקנ. אבל צ"ע וכמ"ש בפרי מגדים בא"א רס"י תע"ח תתקנ).
שלא יבטל טעם האפיקומן תתקנ (כן משמע מהב"י ורמ"א רס"י תפ"א תתקנ).

לכאורה צ"ע: א) הוה ל' להזהיר שלא יאכל אחר האפיקומן ובפרט שאכילה חמורה מן השתי, כמ"ש בטושו"ע ונו"כ סי' תע"ח ותפ"א. ב) הול"ל ואסור לשתות, או ואין לשתות אחר אפיקומן, וכמ"ש כל הפוסקים. ומהו פירוש ויזהר שלא ישתה. ג) אזהרה זו הוה ל' לכתוב אחר גמר דיני אכילת האפיקומן, כיון שזמנה אחר זה. ויש לומר: פירוש ויזהר שלא ישתה, היינו על ידי שישתדל שלא יהי' צמא תתקנ.

ובזה מובן כהנ"ל: א) לא הוצרך להזהיר על אכילה, כיון דבלאו הכי האפיקומן צריך להיות נאכל על השובע. ב) לא בא להשמיענו דין איסור אכילה ושתי' אחר האפיקומן, כי מקום הדינים הוא בש"ע ולא בסידור. ורק הנהגות הסדר קמ"ל, שישתה, באופן שלא יצמא אחר כך. ג) מובן שזהירות זו זמנה היותר אחרון הוא סמוך לאכילת האפיקומן וקודם לה, ולכן כתבה סמוך וקודם לתיבות ויאכל. — באופן אחר קצת יש לומר: אם לא ישתדל שלא יצמא, ויתאב הרבה לשתות הרי יתירו לו לעבור על דעת קצת פוסקים ולשתות שאר משקין (סי' תפ"א ס"א, בש"ע רבינו תתקנ) ולכן מזהירין על זה, משא"כ באכילה.

שלא ישתה — מדסתם דבריו משמע: א) שמכל שתי' יזהר, ואפילו מים (ר"ש מאוירא במרדכי סוף פרק ערבי פסחים תתקט). ב) שגם בלילה השני צריך ליזהר (שבלי הלקט תתקט). וכן נוהגין.

בטור סי' תפ"א ובב"י, כתב הח"י שם ס"ק א (מ"א שכתב בפשיטות דכמו שאסור לאכול כך אסור לשתות, והוא כדעת הרי"ף שהובא בטור סי' תפ"א).

תתקנ על מה שכתב בפנים שם ס"א (ויש חולקין על זה ואומרים שטעם כל המשקין מבטל מפיו את טעם מצה שמורה של אפיקומן), צוין "רי"ף".

תתקנ "והחק יעקב [ס"ק] א' כתב שזה דעת הרי"ף ז"ל... ולא מצאתי מבואר ברי"ף דאסור לשתות אחר אפיקומן".

וראה הערות ובאורים תתצח ע' 29.

תתקנ שו"ע סי' תעח ס"א (שטעם כל המשקין מבטל מפיו את טעם מצה שמורה של אפיקומן), וסי' תפא ס"א (אסור לשתות כל משקה כדי שלא יעבור מפיו טעם מצה של האפיקומן).

תתקנ בב"י ד"ה כתב א"א (ומיהו שאר משקין נראה דלמאן דאסר לשתות יין הכי נמי אסר בהו). וברמ"א ס"א (וכל המשקים דינן כיון).

והיינו שאף שבשאר משקים אין לאסור מטעם שלא ישתכר, אלא ודאי הטעם שאסרוהו "שלא יבטל טעם האפיקומן". ונתבאר בשו"ע רס"י תעח (והערה י').

וראה הערות ובאורים א'פו ע' 55. הערות התמימים ואנ"ש מוריסטאון תיא ע' ג.

תתקנ וכאמור לעיל, פיסקה אוכל ושותה כל צרכו (והערה תתפח). וראה הערות ובאורים א'עב ע' 10.

תתקנ "איסטנסי, או שתאב הרבה לשתות, יש לסמוך על סברא הראשונה להתיר לו לשתות שאר המשקין שאינן משכרין".

ויזהר שלא ישתה אחר אפיקומן. מעיקר הדין אין איסור כו' והאוכל ושותה (בליל ב') אין עליו כלום אלא שנמצא מוציא עצמו מכלל המהדרין ועובר על דברי חכמים שאמרו לעולם אל יוציא אדם עצמו מן הכלל (אדמו"ר הזקן בשו"ע סי' תפ"א סוס"א – משבלי הלקט תתקיא וכו'). פס"ד ברור עד כמה מחוייב כל אחד ואחד בהידור מצוה אפילו כשאנו מעיקר הדין ואין עליו כלום!

ויאכל בהסיבה (רא"ש פרק ערבי פסחים סי' כ"ו תתקיב וטושו"ע סי' תע"ז ס"א תתקיג. ודלא כמשמעות הרמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ז הל' תתקי"ד ופ"ח הל' תתקט"ו. עיין הגמ"יי שם תתקס"ו ומראי מקומות לשו"ע רבינו תע"ז ס"ד תתקי"ז).

תתקט לח, ב (וה"ר שמואל מאויר"א היה מחמיר על עצמו ולא היה שותה אפילו מים). מקור הלכה זו הוא בפיוט אלהי הרוחות לשבת הגדול (ראה אודותיו לעיל הערה מד), של רבי יוסף טוב עלם (קמעה לשתות מים יכנס, אם חולה הוא או אסטניס), שהובא בתוס' קיז, ב ד"ה רביעי (ולה"ר יוסף טוב עלם שכתב בסדרו קמעה לשתות מים יכנס, אם חולה הוא או אסטניס ... מה שאוסר לשתות אפילו מים, הא לא מבטלי טעם מצה ... ומיהו רוב עמא דבר לשתות, וגם רב אלפס התיר מים ולא אסר רק יין).

ועל זה כתב המרדכי, שרבי שמואל מאויר"א מחמיר על עצמו כדעת רבי יוסף טוב עלם, לפי פירוש התוס' הנ"ל.

תתקי סוס"י ריח (נשאלה שאילה לפני הגאונים זצ"ל ... והשיבו כך ראינו שמהדרין מן המהדרין נוהגין לילי שני כראשון, ואין אוכלין אחר ברכת המזון כלל, ואין שותין אלא כוס שאמר עליו את ההלל ... ואנן כל בני הישיבה והמהדרין שבישראל נוהגין ליל שני כליל ראשון לכל דבריו זכר לפסח. אבל מי שרוצה לאכול ולשתות בליל שני אחר ברכת המזון ואחר יהללון אוכל ושותה ואין עליו כלום, אבל נמצא מוציא עצמו מכלל המהדרין ועובר על דברי חכמים שאמרו לעולם לא יוציא אדם עצמו מן הכלל. ונראה בעיני הדעת שאין להקל בדבר לשנות בין לילה ראשון לליל שני).

וכן הוא בשו"ע סי' תפא ס"א (ובליל ב' יש לסמוך על סברא הראשונה, לשתות כל המשקין שאינן משכרין ... אלא שהמהדרין נוהגין ליל ב' כליל א', והאוכל והשותה אין עליו כלום, אלא שנמצא מוציא עצמו מכלל המהדרין, ועובר על דברי חכמים שאמרו לעולם אל יוציא אדם את עצמו מן הכלל).

תתקיא כדלעיל הערה הקודמת.

תתקיב צ"ל סי' כ (ומצה בעי הסיבה בכזית ראשון וכזית של אפיקומן).

תתקיג "ויאכלנו בהסיבה".

תתקיז "ואימתי צריכין הסיבה בשעת אכילת כזית", ולא הזכיר אכילת אפיקומן.

תתקטו "ובזמן הזה אוכל כזית מצה", ולא הזכיר הסיבה.

תתקטז פ"ז אות ה (ומצאתי כתבו שצריך לעשות הסיבה בכזית אכילה הראשונה כשמברך על אכילת מצה, וגם באכילת אפיקומן). נראה מכך שמפרש בדברי הרמב"ם שאין צריך הסיבה לאפיקומן.

וכן פירש בדבריו בפר"ח סי' תעז ס"א (מדברי הרמב"ם לא משמע כן, שלא הזכיר הסיבה בכזית של אפיקומן).

תתקיז על מה שכתוב "ויש אומרים שאין צריך", צוין "רמב"ם". הרי שמפרש ברמב"ם שאין צריך הסיבה.

ברך ואח"כ מוזגין כוס שלישי ואומר עליו בהמ"ז:

א **עֲשֵׂה לָנוּ יְיָ הֵיחֹה** הַמַּעֲלֹת בְּשׁוּב יְהוָה אֶת־שִׁיבֹת
צִיּוֹן הֵייוֹנוֹ בְּחֻלָּמִים: ב אֲזִי יִמְלֹא
שְׂחֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה אֲזִי יֹאמְרוּ בְּגוֹיִם
הַגְדִּיל יְהוָה לַעֲשׂוֹת עִם־אֱלֹהִים: ג הַגְדִּיל
יְהוָה לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ הֵייוֹנוֹ שְׂמִיחִים: ד שׁוּבָה
יְהוָה אֶת־שְׁבִיתָנוּ בְּאִפְקִים בְּנִגְבִּי:
ה הַזֵּרְעִים בְּדַמְעָה בְּרִנָּה יִקְצְרוּ: ו הַלֹּחַד
יִלְךְ | וּבִכָּה נִשְׂא מִשְׁנֵי־הַזֵּרַע בְּאִיבָא בְּרִנָּה
נִשְׂא אֶל־מִתּוֹ:

א **לְבַנֵּי־קֶרַח** מִזְמוֹר שִׁיר יְסוּדָתוֹ בְּהַר־רִי
קָדֵשׁ: ב אֲהִב יְהוָה שְׁעָרֵי צִיּוֹן
מִכָּל מִשְׁפָּנוֹת יַעֲקֹב: ג נִכְבְּדוֹת מְדַבֵּר בְּךָ
עִיר הָאֱלֹהִים סֵלָה: ד אֲזַכִּיר | רָהֵב וּבָבֶל
לִידְעֵי הַיָּם פִּלָּשֶׁת וְצוֹר עִם־כּוֹשׁ זֶה יִלְד־
שָׁם: ה וּלְצִיּוֹן יֹאמַר אִישׁ וְאִישׁ יִלְד־בָּהּ
וְהוּא יִכְוֶנֶה עָלֶיהָ: ו יְהוָה יִסְפֹּר בְּכֹתוֹב עֲמֹם זֶה יִלְד־שָׁם סֵלָה: ז וְשָׂרִים
בְּחֻלָּלִים כָּל מַעֲיָנֵי בְּךָ:

קודם חצות (תוד"ה לאתויי
מגילה כא, א תתק"ח) כמו הפסח
שלא הי' נאכל אלא עד חצות.

בשו"ע שלותתק"ט כתב,
שלכתחילה טוב לגמור את
ההלל גם כן קודם חצות (ר"ן
סוף פרק ערבי פסחים וספ"ב
דמגילה תתקכ). אבל אין
מדקדקין בזה בבית הרב תתקכא.

ברך

מים אחרונים. נשאל אדמו"ר
הזקן מבנו (אדמו"ר האמצעי):
מה יהי' ענין מים אחרונים
לעתיד לבוא כשיקוים מה
שנאמר את רוח הטומאה
אעביר מן הארץ. ויענהו:
ענינם אז יהי' בנוגע לאלה
שעסקו בעניני עולם בטהרה
(שיחות חה"פ תש"ב תתקכב).

(א) תהלים קכו: (ב) שם פו:

וראה הערות ובאורים תתטז ע' 18.

תתקיח "נראה דהלכה כרבי אלעזר ... ואם כן צריך למהר לאכול מצה בלילי פסחים קודם
חצות, ואפילו מצה של אפיקומן".

וכן הוא בשו"ע ר"י ס' תעז ס"ו (צריך לזהר לאכול האפיקומן קודם חצות לילה, כמו הפסח
שלא היה נאכל אלא עד חצות). ונתבאר שם (הערה כח).

תתקיט ס' תעז ס"ו (ולכתחלה טוב להקדים את עצמו לגמור את ההלל שאחר ברכת המזון
קודם חצות). ונתבאר שם (הערה כט).

וראה גם לקמן ב"רשימת ציונים על ההגדה" (והערה כח).

תתקכ פסחים כז, ב ד"ה גרסי' (ואפילו בקריאת ההלל החמירו בתוספות לקרותו קודם
חצות), ומגילה ז, א ד"ה זה הכלל (וכן בהלל שבילילי פסחים החמירו בתוספות שלא
לקרותו אחר חצות).

וכן הוא ברמ"א ס"א (ויקדים עצמו שגם ההלל לקרא קודם חצות).

אַבְרָכָה אֶת־יְהוָה בְּכָל־עֵת תְּמִיד תְּהַלֵּלֻהוּ
 בְּפִי: סוּף דְּבַר הַכֹּל נִשְׁמָע אֶת־
 הָאֱלֹהִים יֵרָא וְאֶת־מִצּוֹתָיו שְׁמֹר כִּי־זֶה כָּל־הָאָדָם: תְּהַלֵּל יְהוָה יְדַבֵּר־פִּי
 וַיְבָרֶךְ כָּל־בָּשָׂר שֵׁם קֹדֶשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד: וְאַנְחֵנוּ | נְבָרֶךְ יְהִי מַעֲתָה
 וְעַד־עוֹלָם הַלְלוּיָהּ:

קודם מים אחרונים יאמר פסוק זה:
 זֶה | חֶלֶק־אָדָם רָשָׁע מֵאֱלֹהִים וְנַחֲלַת אִמְרוּ מֵאֵל:
 ואחר מים אחרונים יאמר פסוק זה:
 וַיְדַבֵּר אֵלַי זֶה הַשְּׁלַחַן אֲשֶׁר לִפְנֵי יְהוָה:
 אם מברכין בזימון אומר המברך:
 הֵב לָנוּ וְנִבְרֹךְ:
 (או בל"א רבותי מיר וועלן בענטשן):
 ועונין המסובין יְהִי שֵׁם יְהוָה מְבָרֵךְ מַעֲתָה וְעַד עוֹלָם:
 המברך אומר בְּרָשׁוֹת מְרֻנָּה וְרִבְנָה וְרִבּוּתֵי נְבָרֶךְ שְׂאֵכְלָנוּ מִשְׁלֹ:
 ועונין המסובין בָּרוּךְ שְׂאֵכְלָנוּ מִשְׁלֹ וּבְטוּבוֹ חַיִּינוּ:
 ומי שלא אכל עמהם עונה בָּרוּךְ וּמְבָרֵךְ שְׁמוֹ תְּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד:

(א) שם לד ב: (ב) קהלת יב יג: (ג) תהלים קמה כא: (ד) שם קמו יח: (ה) איוב כ כט: (ו) יחזקאל מא כב:

תתקכא כדעת התוס' מגילה כא, א ד"ה לאתויי (אבל בהלל של אחר אפיקומן אין להחמיר כל כך, שהרי מדרבנן הוא).
 ובמילא יוצא שגם את שני הכוסות האחרונים שותים אחרי חצות. וראה שוע"ר סי' תעז ס"ו (הערה כט).

תתקכב ס' השיחות תש"ב ע' 92.
 וראה לעיל פסקה שלחן עורך, ד"ה נזהרין (למים אמצעים ואחרונים אין להעביר ידיו על שפתיו).

תתקכג בהגדה שבסדור רבינו הזקן נדפס "ברך. ואח"כ מוזגין כוס שלישי ואומר עליו ברכת המזון, ואחר ברכת המזון קודם שתיית כוס שלישי יברך: ברוך כו' בורא פרי הגפן: ושותה בהסיבה". והיינו כיון שברכת המזון לא נדפסה בהגדה. אבל בהגדות שלנו נדפסה ברכת המזון, ואחרי: "ומברך על הכוס ושותה בהסיבה".

תתקכד בהיום יום ל"ז אדר שני (באמירת תהלים (פז, ז) אומרים כל מעיני בכ הכ"ף בקמץ, בסדר ברכת המזון — הכ"ף בחולם).
 ונתבאר בסדור רבינו הזקן עם ציונים והערות (רסקין) ע' שסו.

אוחזין הכוס בידותתקכה, ואם הם עשרה אומר המברך נברך אלהינו שאכלנו מוגבה, עד סוף בונה ברחמי ירושלים אמנותתקכו. מעמידו אחר כך, וחוזר ונוטלו לברכת בפה"ג.

ומי שלא אכל עונה ברוך אלהינו ומברך שמו תמיד לעולם ועד:

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם הן אתה העולם כלו בטובו פחן פחסד וברחמים הואנותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו: ובטובו הגדול עמנו תמיד לאחסר לנו ואל יחסר לנו מזון לעולם ועד: בעבור שמו הגדול כי הוא אל זן ומפרנס לכל ומטיב לכל ומכין מזון לכל בריותיו אשר ברא באמור פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון: ברוך אתה יהוה הן אתה הכל:

נודה לך יהוה אלהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ועל שהוצאתנו יהוה אלהינו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועל פרידתך שחתמת בפשרנו ועל תורתך שלפדתנו ועל חקיד שהודעתנו ועל חיים חן וחסד שחוננתנו ועל אכילת מזון שאתה זן ומפרנס אותנו תמיד בכל יום ובכל עת ובכל שעה:

(א) תהלים קמה מז:

תתקכה לעיל פסקה קדש ד"ה מנהג (מנהג בית הרב: מוזגין הכוס, ואין מדקדקין שימזוג אחר. לוקחו בימינו, מוסרו לשמאלו, מעמידו, דרך הורדה מלמעלה למטה, על כף ידו הימנית, כשהיא כפופה קצת כעין בית קבול, ד' אצבעותיו מוגבהות והגודל מושכב מן הצד). והיינו בכוס קידוש. וכאן כתב באופן סתמי (אוחזין הכוס בידו, מוגבה). ולמעשה נהג כ"ק אדמו"ר זי"ע גם בכוס ברכת המזון, כמו בכוס של קידוש. ואף שנתבאר בהיום יום ל"ד כסלו (מברכין ברכת המזון בכוס של ברכה... הכוס על כף היד והאצבעות זקופות). אפשר שאחר שנתבאר המנהג לענין קידוש, ש"הגודל מושכב מן הצד"; כן נוהגים גם בכוס של ברכה. ובאוצר מנהגי חב"ד ע' קפט (כל המסובים אוחזים כך את הכוס במשך ברכת המזון, ולא רק המברך).

תתקכו ראה שוע"ר סי' קפח ס"א (אחר שחתם בונה ירושלים יענה אמן אחר ברכת עצמו, מפני שהוא סיום הברכות של תורה).

וְעַל הַכֹּל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ וּמְבָרְכִים אוֹתְךָ יִתְבָּרֵךְ
שְׁמֶךָ בְּפִי כָל־חַי תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: בְּפֶתוֹב וְאֶכְלָת וּשְׂבַעְתָּ
וּבִרְכָת אֶת־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עַל־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן־לָךְ: בְּרוּךְ
אַתָּה יְהוָה עַל־הָאָרֶץ וְעַל־הַמָּזוֹן:

רַחֵם יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עַל־יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ וְעַל־יְרוּשָׁלַם עִירְךָ וְעַל צִיּוֹן
מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ וְעַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ וְעַל־הַבֵּית
הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שְׁמֶךָ עָלָיו: אֱלֹהֵינוּ אֲבִינוּ רוֹעֵנוּ זִנְגֵנוּ
פָּרַנְסֵנוּ וּכְלָכֵלֵנוּ וְהַרְוִיחֵנוּ וְהַרְוַח לָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מְהֵרָה
מִכָּל־צָרוֹתֵינוּ: וְנָא אַל־תִּצְרִיכֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ, לֹא לִידֵי מַתָּנָה
בְּשׁוּר וָדָם וְלֹא לִידֵי הַלְוָאתָם כִּי אִם לִידֶךָ הַמְּלָאָה הַפְתוּחָה
הַקְדוּשָׁה וְהַרְחֲבָה שְׁלֹא גִבוּשׁ וְלֹא גִפְלָם לְעוֹלָם וָעֶד:

בשבת רִצָּה וְהִחְלִיצֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּמִצּוֹתֶיךָ וּבְמִצּוֹת יוֹם
הַשְּׁבִיעִי הַשְּׁבֶת הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ הַזֶּה כִּי יוֹם זֶה
גָּדוֹל וְקְדוֹשׁ הוּא לְפָנֶיךָ, לְשֶׁבֶת־בוּ וּלְגֻוֹח־בוּ בְּאַהֲבָה בְּמִצּוֹת
רְצוֹנָךְ, וּבְרְצוֹנְךָ הִנֵּיחַ לָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ שְׁלֹא תִהְיֶה צָרָה וְיָגוֹן
וְאַנְחָה בְּיוֹם מְנוּחָתֵנוּ, וְהִרְאֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּנַחֲמַת צִיּוֹן עִירְךָ,
וּבִבְנֵי יְרוּשָׁלַם עִיר קְדֻשָּׁךְ כִּי אַתָּה הוּא בָּעַל הַיְשׁוּעוֹת וּבָעַל
הַנַּחֲמוֹת:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יַעֲלֶה וְיָבֹא, וְיַגִּיעַ וְיִרְאֶה וְיִרְצֶה, וְיִשְׁמַע
וְיַפְקֵד וְיִזְכֹּר, זְכוּרֵנוּ וּפְקֻדּוֹנֵנוּ, וּזְכוּרֵן אֲבוֹתֵינוּ, וּזְכוּרֵן
מְשִׁיחַ בֶּן־דָּוִד עֲבֹדְךָ, וּזְכוּרֵן יְרוּשָׁלַם עִיר קְדֻשָּׁךְ, וּזְכוּרֵן כָּל־עַמֶּךָ
בֵּית יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ לְפִלִּיטָה לְטוֹבָה, לַחַן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים וּלְחַיִּים
טוֹבִים וּלְשָׁלוֹם, בְּיוֹם חַג הַמִּצּוֹת הַזֶּה, בְּיוֹם טוֹב מִקְרָא קָדֵשׁ

הָיָה, זָכְרָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְטוֹבָה,
וּפְקִדְנוּ בּוֹ לְבִרְכָּה וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ
לְחַיִּים טוֹבִים: וּבְדִבַּר יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים
חוּס וְחַנּוּנוֹ וְרַחֲם עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ כִּי
אֵלֶיךָ עֵינֵינוּ, כִּי אֵל מֶלֶךְ חַנוּן וְרַחוּם
אַתָּה:

ביעלה ויבוא: המברך מגבי'
מעט קולו באמירת זכרנו כו' בו
(בי"ת דגושה) לטובה כו' בו (בי"ת
רפוי') לברכה כו' לחיים
טובים תתקבץ – וכל המסובין עונין
אמן אחרי: לטובה, לברכה,
טובים תתקבץ. הנוסח: מלך חנון
ורחום אתה תתקבץ.

תתקבץ היינו כי האותיות בג"ד כפ"ת, הבאות אחרי אותיות אהו"י, הן רפויות; אלא שכאן
"זכרנו ה' אלקיננו" הוא בניגון מפסיק, המבטל את הסמיכות לאהו"י, לכן תיבת "בו"
הבאה אחריהן, הבי"ת שבה דגושה. משא"כ תיבת "ופקדינו", וכן תיבת "והושיענו", אינן
בניגון מפסיק, שהן הברה פתוחה, בלא מבטל, לכן תיבת "בו" הבאה אחריהן, הבי"ת שבהן
רפויות.

וראה סידור רבינו הזקן עם ציונים והערות (רסקין) ע' קמד.

תתקבץ ועל השאלה אימתי עונים אמן, ראה שערי הלכה ומנהג ח"א ע' ריא (בין הפרקים
ובסוף ברכה זו (השלישית)).

והיינו שנתבאר בשוע"ר סי' קפג סי"א (יש מי שאומר שלענין לשאול בברכת המזון מפני
היראה או מפני הכבוד דינה כתפלה, שאין מפסיקין בה אלא מפני חשש סכנה, ולא כקריאת
שמע וברכותיה שהקלו בהן מפני היראה והכבוד ... שכן הוא משמעות הפסוק וברכת את ה'
אלהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, לברך על הארץ והמזון וירושלים בברכה אחת בלא
הפסק בינתיים. אלא שאין זה מעכב בדיעבד).

ועכ"פ יש לו דין הפסק בברכות קריאת שמע, שנתבאר דינו בפסקי הסדור הלכות קריאת
שמע (ואסור להפסיק באמצע הברכות של קריאת שמע, אפילו בעניית אמן שאחר ברכה זו
עצמה).

ואפילו בברוך שאמר נתבאר בשוע"ר סי' נא ס"ג (אם סיים ברוך שאמר קודם שסיים הש"ץ
עונה אחריו אמן ... אבל אם עדיין לא סיים הברכה לא יענה, שאין מפסיקין באמצע שום
ברכה אפילו בעניית אמן).

ולכן ה' מקום לומר שגם כאן לא יפסיקו באמצע הברכה, עד אחר סיום ברכת בונה ברחמי
ירושלים אמן (ראה בדי השלחן סי' מד ס"ק יב).

ומכל מקום נוהגים לענות אמן זה אף כשהשומע אוזן במקומו, באמצע יעלה ויבוא, כי
שם הוא מקום עניית אמן זו.

תתקבץ כמבואר בשוע"ר סי' קפח ס"ג (בבונה ירושלים, כיון שנזכר בה מלכות דוד אין
להזכיר בה מלכות שמים, שאינו דרך כבוד להשוותן יחד ... ויש אומרים שאין
לומר גם כן מלך חנון ורחום בסיום יעלה ויבא. ולא נהגו כן, כי לא חששו מלהזכיר מלכות
שמים אצל מלכות דוד אלא בסמוך לה, דהיינו באותו ענין שמבקש על מלכות בית דוד אין
להזכיר מלכות שמים סמוך לו קצת (כל אותו ענין), על כן אין לומר אבינו מלכנו שהוא גם
כן סמוך לו, כי ועל הבית כו' הוא ענין אחד עם מלכות בית דוד, שזה תלוי בזה. אבל יעלה
ויבא הוא ענין בפני עצמו, ואינו מענין זה).

וּבִנְיָה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בְּמַהֲרָה בְיָמֵינוּ, בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הוֹה בְּנֵה
בְּרַחֲמָיו יְרוּשָׁלַם, אָמֵן:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הוֹה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הָאֵל, אָבִינוּ מִלְכָּנוּ,
אֲדִירָנוּ בּוֹרְאָנוּ גּוֹאֲלָנוּ יּוֹצֵרָנוּ, קְדוֹשֵׁנוּ קְדוֹשׁ יַעֲקֹב רוֹעֵנוּ
רוֹעֵה יִשְׂרָאֵל הַמֶּלֶךְ הַטּוֹב וְהַמְּטִיב לְכָל בְּכָל יוֹם וְיוֹם, הוּא
הַיָּטִיב לָנוּ, הוּא מְטִיב לָנוּ, הוּא יֵיטִיב לָנוּ, הוּא גִמְלָנוּ הוּא
גּוֹמְלָנוּ הוּא יְגַמְלָנוּ לָעַד, לֶחֶן וּלְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים, וּלְרוּחַ הַצִּלָּה
וְהַצִּלָּחָה, בְּרַכָּה וַיִּשְׁוּעָה, נַחֲמָה פְּרִנְסָה וּבְלִפְלָה וּרְחֲמִים וְחַיִּים
וְשָׁלוֹם וְכָל־טוֹב וּמְכַל־טוֹב לְעוֹלָם אֵל
יַחְסְרָנוּ: הֶרַחֲמֵן הוּא יִמְלֹךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם
יַחְסְרָנוּ תתקל.
וְעַד: הֶרַחֲמֵן הוּא יִתְבָּרֵךְ בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ: הֶרַחֲמֵן הוּא יִשְׁתַּבַּח
לְדוֹר דּוֹרִים וַיִּתְפָּאֵר בָּנוּ לָעַד וּלְנֶצַח נְצָחִים וַיִּתְהַדָּר בָּנוּ לָעַד

ואף שבסידור תורה אור השמיט תיבת "מלך". השיב עליו בהגהות כ"ק אדמו"ר מוהרש"ב
נ"ע, בשו"ת תורת שלום סי' ד (כי אל מלך חנון כו'. הגהתי כן על פי מה שהעיד ל' ר' שמואל
הורוויץ שי', שעמד אצל כ"ק אדמו"ר זצוקללה"ה [=בעל הצמח צדק] בעת הסדר בליל פסח,
ואמר בברכת המזון כי אל מלך כו'. וכן הוא בשו"ע אדמו"ר זצוקללה"ה סי' קפ"ח ס"ג דצ"ל
מלך חנון ... ונאמן עלי עדותו של ר"ש הנ"ל, ומעשה רב).

תתקל היינו אף שנתבאר בפרי מגדים סי' קפט מש"ז ס"ק א (ודע דברכת הטוב מסיימת מיד
שיאמר ומכל טוב אל יחסרנו, והרחמן הוא כו' הוספה, ואין מברכה רביעית).

מכל מקום אין עונים שם אמן, כמבואר ברשימת היומן ע' שפו (ר' חיים זאלמאנסאן הי'
אומר "אל יחסרנו" בקול, אבל אדמו"ר נ"ע לא הי' עונה אמן, כי אם אחר "ונאמר אמן".
פלעגט א שמייכעל טאן צו "אל יחסרנו").

ובאגרות קודש ח"ז אגרת ב'פט (במ"ש אם יש לענות אמן בברכת המזון, אחר אל יחסרנו,
הנה שאלתי פעם את כ"ק מו"ח אדמו"ר, וענה שהוא אינו עונה, ולא עוד אלא שאחד ממקורבי
כ"ק אדמו"ר (מוהרש"ב) הי' עונה בפניו — אמן, אחר אל יחסרנו — בקול רם, ואדמו"ר חיך
ולא אמר מאומה. ואולי שסומכים על סוף הברכה, ונאמר אמן. אף שגם בזה לא ראיתי
שהשומעים ידייקו לענות אז אמן).

ובשו"ע"ר סי' קפט ס"ז (ויש מפקפקים במה שאומרים הרחמן בכמה גוונים, שהוא הפסק
בין ברכת המזון לשתיית הכוס. ויש מיישבין שכיון שנהגו בהם נעשו כאלו הם מטופס הברכה,
ואינם חשובים הפסק).

וראה סדור רבינו עם ציונים והערות (רסקין) ע' שעז.

וְלַעֲלָמִי עוֹלָמִים: הֶרַחֲמֵן הוּא יִפְרֹנְסֵנוּ בְּכָבוֹד: הֶרַחֲמֵן הוּא יִשְׁבּוֹר עוֹל גָּלוּת מֵעַל צוֹאֲרָנוּ וְהוּא יוֹלִיכֵנוּ קוֹמָמִיּוֹת לְאַרְצָנוּ: הֶרַחֲמֵן הוּא יִשְׁלַח בְּרָכָה מְרֻבָּה בְּבֵית זֶה וְעַל שְׁלַחַן זֶה שְׂאֵכְלָנוּ עָלָיו: הֶרַחֲמֵן הוּא יִשְׁלַח לָנוּ אֶת־אֱלֹהֵינוּ הַנְּבִיא זְכוֹר לְטוֹב וַיִּבְשְׂרֵלָנוּ בְּשׂוֹרוֹת טוֹבוֹת יִשׁוּעוֹת

וְנַחֲמוֹת: הֶרַחֲמֵן הוּא יִבְרַךְ אֶת־אֲבִי מוֹרֵי בְּעַל הַבֵּית הַזֶּה וְאֶת־אֲמִי מוֹרְתִי בְּעַלְת הַבֵּית הַזֶּה אוֹתָם וְאֶת־בֵּיתָם וְאֶת־זֶרְעָם וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר לָהֶם אוֹתָנוּ וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר לָנוּ: כִּמוֹ שֶׁבֵּרַךְ אֶת־אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרָהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב בְּכָל מָכַל כָּל בֶּן יִבְרַךְ אוֹתָנוּ (בְּנֵי בְרִית) בְּלָנוּ יַחַד בְּבִרְכָּה שְׁלֵמָה וְנֹאמַר אָמֵן:

כל אחד ואחד אומר אבי מורי בעל הבית הזה ואת אמי מורתי בעלת הבית הזה, אף אורח או מי שאין לו אב ואם – כל זה נוהגין כך גם בכל השנה תתקלא.

מִמָּרוֹם יִלְמְדוּ עָלָיו וְעָלֵינוּ זְכוֹת שֶׁתִּהְיֶה לְמִשְׁמֶרֶת שְׁלוֹם וְנִשְׂא בְּרָכָה מֵאֵת יְהוָה וְצִדְקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְנִמְצָא חֵן וְשִׁכָּל טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם:

בשבת הֶרַחֲמֵן הוּא יִנְחִילָנוּ לְיוֹם שְׁפָלוֹ שֶׁבֶת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי הָעוֹלָמִים:

תתקלא באגרות קודש אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע ח"א אגרת ק (בדבר אמירת הרחמן בברכת המזון, הנוסח מדויק כאמור בסידור, ואין נפקא מינה בדבר כלל, ויבולע המות לנצח, כל אחד ואחד צריך לאמר כנדפס).

וכן הוא בספר השיחות תרח"ץ ע' 262 (גם מי שאין לו אב ואם, ר"ל, צריך לומר בברכת המזון: הֶרַחֲמֵן הוּא יִבְרַךְ אֶת אֲבִי מוֹרֵי כו' אֲמִי מוֹרְתִי כו', מפני שיש הענין ברוחניות).
וכן הוא בהיום יום לט"ז בניסן (גם מי שאין לו אב ואם, ר"ל, צריך לומר בברכת המזון: הֶרַחֲמֵן הוּא יִבְרַךְ אֶת אֲבִי מוֹרֵי כו' אֲמִי מוֹרְתִי כו').

והגרא"ח נאה כותב בתחלת ספרו "פסקי הסדור" (קצת הערות השייכות לסדור. בברכת המזון בסדר הרחמן, שמעתי מדודי הרב הגאון החסיד ר' שלמה יהודה ליב אליעזרוב שליט"א הרב דעה"ק חברון ת"ו, ששמע מפי הרב הגאון הצדיק ר' מרדכי בן הרה"ק ר' ברוך שלום זצ"ל (בנו של אדמו"ר הצמח צדק נ"ע), שהי' רב בוויטעבסק, שזקנו הצמח צדק נ"ע הי' אומר "הרחמן הוא יברך את אבי מורי" כו' גם אחרי הסתלקותם, לפי שפסוקי "הרחמן" מכוונים כנגד אשר ספירות).

וראה סדור רבינו הזקן עם ציונים והערות (רסקין) ע' שפ.

הַרְחֵמֵן הוּא יִנְחִילֵנוּ לְיוֹם שְׁכָלוֹ טוֹב:

הַרְחֵמֵן הוּא יִזְכֵּנוּ לְיָמוֹת הַמְּשִׁיחַ וּלְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, מְגִדֵּל יִשׁוּעוֹת מְלָכּוֹ וְעֹשֶׂה חֶסֶד לְמַשִּׁיחוֹ לְדָוִד וּלְזַרְעוֹ עַד עוֹלָם: עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ אָמֵן:

יִרְאוּ אֶת־יְהוָה קִדְשׁוֹ כִּי־אֵין מַחְסוֹר לִירָאָיו: כְּפִירִים רָשׁוּ וְרַעְבּוּ וְדִרְשׁוּ יְהוָה לֹא־יִחַסְרוּ כָּל־טוֹב: הִדּוּ לַיהוָה כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֶסֶדוֹ: פִּתְחָה אֶת־דִּלְךָ וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל־חַי רָצוֹן: בְּרוּךְ הַגִּבּוֹר אֲשֶׁר יִבְטַח בִּיהוָה וְהָיָה יְהוָה מְבֻטָּח:

כוסו של אלי' (חק יעקב תתקלב.

שו"ע רבינו סוס"י תתקלג). מזיגת כוס זה אחר ברכת המזון (חוץ מזמנים ידועים – שיחת חג הפסח תש"ג תתקלד). כ"ק מו"ח אדמו"ר הי' מדקדק למזוג בעצמו כוס זה, ומדור לדור דקדקו האדמו"רים בזה.

ומברך על הכוס ושותה בהסיכה:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶד הָעוֹלָם
בוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן:

(א) ש"ב כב נ: (ב) שם לד י: (ג) שם לד יא: (ד) שם קלו א: (ה) שם קמה מז: (ו) ירמיה יז ז:

טעם כוס זה – כי אלי' הוא

המעיד שישראל מקיימים מצות מילה (על פי מש"כ בפדר"א פכ"ט תתקלח) המעכבת בפסח כמה שנאמר תתקלו וכל ערל לא יאכל בו (הר"מ חאגיז בס' ברכת אליהו תתקלז). ויש להמתיק

תתקלב סי' תפ סוף סק"ו (ונוהגין באלו מדינות למזוג כוס אחד יותר מהמסובין, וקורין אותו כוס של אליה הנביא).

תתקלג "ונוהגין במדינות אלו למזוג כוס אחד יותר מהמסובין, וקורין אותו כוס של אליהו הנביא".

סיכום האמור לפנינו בענין כוסו של אלי', וכוס ד' לפני אמירת שפוך חמתך גו', ראה שוע"ר סי' תפ ס"ד-ה (ושם הערה לג).

תתקלד ע' 58 (מזיגת כוסו של אליהו – אחר ברכת המזון. חוץ מזמנים ידועים שהיו מוזגים כוסו של אלי' הנביא קודם ברכת המזון).

וראה לקמן (סוף הערה תתקמ).

תתקלה "נגלה לו הקדוש ברוך הוא ... חיך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בענין, מכאן התקינו חכמים שיהיו עושים מושב כבוד למלאך הברית".

תתקלו בא יב, מח.

תתקלו בשו"ת שבסופו (ועל הכנת הכוס לאלהו זכרו לטוב, יש לו שורש למטה וענף עץ עבות למעלה, דהנה ודאי שמעת עד כה טעם הכנת הכסא לאלהו בשעת המילה, וכינוי השם שהוא אליהו מלאך הברית ... ובלילה הראשונה שנתקיימה מצוה זו מאכילת

זה על פי מש"כ (שמו"ר פי"ט, התקל"ח) שבליילה זה מלו ישראל עצמם [ואף שאין מלין אלא ביום – וכמו שהקשו על זה בכמה ספרים – יש לומר בפשיטות, דהדין דמילה שלא בזמנה אינה אלא ביום – נתחדש לאחר מתן תורה (תוד"ה מר, יבמות עב, בתקל"ט)].

אבל קשה דלטעם זה תתקמ' הי' צריך למזוג כוס זה בתחלת הסדר, ועכ"פ לפני אכילת האפיקומן שהוא זכר לפסח.

הפסח, הוצרכו לקיים מצות מילה תחלה, כמ"ש ואעבור עליך מתבוססת בדמיך, שדרשו רז"ל דם מילה ודם פסח... אין כאן ספק כי בא יבא ברכה אליהו ז"ל בכל בתי ישראל לראות קיום המצוה אחת שהיא שתים, פסח ומילה שהם מקיימים, ויעלה לנו השמימה להליץ בעד כלל ופרט ישראל, למהר ולהחיש גאולתם ופדיון נפשם בגאולה אחרונה.

ונתבאר בלקוטי שיחות חכ"ז ע' 52 (ראה גם שלחן המלך ח"ב ע' קיב).

תתקלח "כיון שיצאו ישראל ממצרים אמר הקדוש ברוך הוא למשה הזהר לישראל על מצות הפסח כל בן נכר לא יאכל בו וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אותו וגו'. כיון שראו ישראל שפסל לערלים לאכול בפסח, עמדו כל ישראל לשעה קלה ומלו כל עבדיהם ובניהם וכל מי שיצא עמהם, שנאמר וילכו ויעשו בני ישראל".

תתקלט "דריש מוי"ו דוביום, לרבויו כל הני דאין נימולים אלא ביום". והוא מה שנאמר בפרשת תזריע יב, ג (וביום השמיני ימול בשר ערלתו). והא דאמרינן בגמרא שם (מר סבר דרשינן וביום).

קטע זה נדפס לראשונה בהוספה ללקוטי טעמים ומנהגים הוצאת תשט"ו. ובאגרות קודש ח"א אגרת ג'תקסו (מה שהעיר אשר הכתוב בהוספה, דהלימוד ביום השמיני הוא לאחר מתן תורה, קשור זה בהסוגיא אם מצות מילה רק נשנית בסיני. – הנה לא כן הוא לדעתי, ולכן ציינתי דווקא לתוספות ולא להסוגיא דשבת, כי הענין דנשנה בסיני הוא במה שנאמר קודם מתן תורה, ובמצות מילה בהענינים הנלמדים מפ' לך, משא"כ וביום השמיני – שהוא בפרשה שנאמר לאחר מתן תורה. מה שהביא פירוש היפה תואר שנמולו ביום דערב פסח ולא בלילה, וגדולה מזה נמצא בריב"א (פ' בא), שנמולו מבעשור לחדש. – הנה אין לפרש כזה בשמו"ר שצינתי שם, כי שם כתוב בפירוש שרק לאחר שהריחו ריח צלי הפסח שצלה משה נמולו. ובהנ"ל י"ל שזהו מדרשות חלוקות, או שכתות כתות היו. וקשיתו איך נמנו על הפסח ואכלו אותו וכו', ורוצה לדמות זה לגר שנתגייר כו' – לא נראה לי הדמיון, כיון שבמצרים נצטוו בפסח כולם להקריב קרבן פסח. ומה שאכלו בפסחו של משה יש לומר שמנה את כלם מהאי טעמא על פסחו הוא, והרי זכין לאדם בכגון דא, ובפרט בפסח מצרים שכמה ענינים מחודשים בו, וקשור בהגאולה והצלה ממכת בכורות, וכהלשון ופסח ד', שבזה כולם שווים. במה שכתבתי בהוספה – ונזכר לעיל – שמלו בלילה מפני שלא נאמרה עדיין פרשת תזריע מצאתיו עתה בהרש"ש לשיר השירים רבה א, יב).

והוא מ"ש בשיר השירים רבה שם (מיד כל אחד ואחד נתן חרבו על ירכו ומהל עצמו), וברש"ש שם (הא דקיי"ל כרבנן ביבמות ע"ב דמילה שלא בזמנה גם כן אינה אלא ביום, הא ילפינן לה מן וביום, הכתוב בפרשת תזריע, שעדיין לא נמצאו).

וראה שערי שלום סקנ"ג. הערות ובאורים א"ב ע' 50. א' פו ע' 16.

תתקמ כי בשלמא לפי הטעם שהובא בשוע"ר סי' תפ ס"ה (כי הוא ליל שמורים לכל בני

מוזגין כוס ד' ופותחין הדלת ואומר:

צע"ק שחלק הגדה זה אינו

נכלל בסימן קדש כו', כי פסקא ברוך כבר נגמרה, והלל נכתבה אחר זה. ובסידור קול יעקב נכתב הסימן הלל קודם שפוך.

מוזגין כוס ד'. קודם אמירת שפוך חמתך (סידור ר' עמרם גאון תתקמא. ר"ן ר"פ ערבי

פסחים תתקמב. בחיי פ' וארא תתקמג. אבודרהם תתקמד). כי ד' כוסות הם כנגד ד' כוסות של

ישראל לדורותם להוציאם מגלות הזה. ואם יבא אליהו ימצא פתח פתוח ונצא לקראתו במהרה ... ונוהגין במדינות אלו למזוג כוס אחד יותר מהמסובין, וקורין אותו כוס של אליהו הנביא.

הרי לפי זה מובן מה שמוזגין אותו לפני פתיחת הדלת לשפוך חמתך, שאז בא אליהו. גם לפי מה שיובא בסמוך מסדור מהרי"ד (פותחין הדלת שיכנס אליהו כו' ... שיבוא ויבשר גאולת בניו). מובן לפי זה, מה שמוזגין את כוסו של אליהו לפני פתיחת הדלת לשפוך חמתך. ומה שפתיחת הדלת לאליהו היא דוקא לפני סיום ההלל, מובן ממה שנתבאר לעיל פסקה הללוי' (והפרקים שלאחריהם המדברים בלעתיד לבוא), ושם (הערות תשמ"ת-שמב). וממה שיתבאר לקמן פסקה מוזגין כוס ד', שכוס רביעי קאי על הגאולה העתידה. אמנם לפי "טעם זה" שהובא כאן בפנים, שאליהו בא להעיד על קיום מצות מילה, שמעכבת קרבן פסח. אם כן קשה למה אין מוזגין כוס זה בתחלת הסדר.

*

ומה שלפעמים מוזגין את כוסו של אליהו לפני ברכת המזון, היינו בעת מזיגת כוס שלישי, מובן מהאמור בגמרא קח, א (יין, איתמר משמיה דרב נחמן צריך הסיבה, ואיתמר משמיה דרב נחמן אין צריך הסיבה. ולא פליגי, הא בתרתי כסי קמאי, הא בתרתי כסי בתראי. אמרי לה להאי גיסא, ואמרי לה להאי גיסא. אמרי לה להאי גיסא: תרי כסי קמאי בעו הסיבה, דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות. תרי כסי בתראי לא בעו הסיבה מאי דהוה הוה). יוצא אם כן ששתי הכוסות האחרונות שייכות לגאולה העתידה. ולכן מוזגים את כוסו של אליהו בעת מזיגת כוס שלישי.

וראה תורת מנחם התועדויות תשמ"ט ח"ג ע' 8 הערה 78 (כוסו של אליהו ... ששייכת לחלקו השני של הסדר, שקשור עם הגאולה העתידה).

תתקמא "ומוזגין כוס רביעי ואומרים (שפוך חמתך אל הגוים עד ואת נוהו השמו). לא לנו ה' לא לנו וגו' כל הפרשה".

תתקמב יט, א ד"ה מארבעה (ארבעה כוסות ... כנגד ארבעה כוסות התרעלה שעתיד הקדוש ברוך הוא להשקות את העובדי כוכבים. ונראה שלפיכך נהגו לומר בכוס רביעי קודם ההלל שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך).

תתקמג ו, ח (ותקנו לנו רז"ל לגמור את ההלל בכוס רביעי ולהתחיל בו שפוך חמתך. והטעם בזה לפי שעתיד הקדוש ברוך הוא להשקות לרשעי העולם ארבע כוסות של פורענות).

תתקמד "והטעם שנהגו לומר בתחלה פסוק שפוך חמתך אל הגוים אשר לא וגו', מפני שארבע כוסות אלו הם כנגד ארבע כוסות של פורענות שעתיד הקדוש ברוך הוא להשקות את העכו"ם כמו שאמרנו למעלה, ואנו אומרים על כוס רביעי לפני הקדוש ברוך הוא, בזה הכוס אנו משלימין המצוה, מעתה עשה מה שהבטחתנו לשפוך אותם ד' כוסות של פורענות על העכו"ם".

פורעניות שעתידי הקב"ה להשקות את אומות העולם – ירושלמי פסחים רפ"יתקמח – ואנו אומרים: בזה הכוס הננו משלימין המצוה לכן עשה מה שהבטחתנו ושפוך חמתך גו' (שם).

וצ"ע מפני מה לא ביארו, שהוא ע"פ דברי ר' לוי בירושלמי שם תתקמז, שד' כוסות הם כנגד ד' מלכיות. ואם כן כוס ד' הוא רמז לגלות וגאולה האחרונה תתקמח, ולכן אז דוקא אומרים שפוך (וסרה קושית הרשב"ץ תתקמח על טעם הא' מפני מה אומרים דוקא בכוס ד' ולא באחרים).

ופותחין הדלת. מנהג בית הרב: (כשחל בחול לוקחים מנורת נרות דולקים והולכים לפתוח כל הדלתות שבין החדר שבו עורכים הסדר ורשות הרבים (או החצר), ואומרים שפוך – השלוחים אומרים אותו אצל הדלת. קרה ואדמו"ר בעצמו, בלויית אחד מבני ביתו, הלך לפתוח הדלת ואז גם הוא אמר שפוך חמתך גו' אצל הדלת תתקמח – בחזירת השלוחים מתחילין לא לנו תתקמח.

אמירת שפוך חמתך בישיבה, ואין צריך לעמוד תתקנא.

ופותחין הדלת. כדי לזכור שהוא ליל שמורים ואין מתיראין משום דבר

תתקמח "ורבנן אמרי כנגד ד' כוסות של פורענות שהקב"ה עתיד להשקות את אומות העולם" (שהוא אחד מהטעמים שהובאו לעיל פסקה ד' כוסות).

תתקמו "לוי אמר כנגד ארבעה מלכיות" (גם טעם זה הובא לעיל שם, פסקה ד' כוסות). שהרי בכל אופן יודעים אנו שכוס ד' קאי על הגאולה האחרונה, כמבואר בשוע"ר סי' תפ"ס"א (צריך למזוג כוס רביעי לגמור עליו ההלל), והרי סיום ההלל קאי על הגאולה העתידה, כדלעיל פסקה הללוי' (והפרקים שלאחריהם המדברים בלעתיד לבוא), ושם (הערות תשמ"תשמב).

אמנם על פי דברי ר' לוי בירושלמי שם מובן, שגם תקנת הכוס הרביעי מצד עצמה רומזת "לגלות וגאולה האחרונה".

תתקמח מאמר חמץ ד"ה ואחר זה ימזגו כוס רביעי (ונהגו להתחיל שפוך חמתך על הגוים, ונתנו הטעם בזה לפי שאמרו בירושלמי שארבעה כוסות הם כנגד ... ואין זה הטעם מחייב להיותו בכוס רביעי יותר משאר הכוסות).

תתקמט רשימת היומן ב' דחוה"מ פסח תרצ"א, ע' כא (הולך אל הדלת לאמירת "שפוך חמתך").

תתקנ ס' השיחות תש"ג ע' 58 (ואחר מזיגת הכוס לוקחים נרות והולכים לפתוח כל הפתחים, עד הפתח הראשון היוצא לחוץ, ואומרים שפוך. מחכים לחזירתם של השלוחים שהלכו לפתוח הפתחים. כשחוזרים – אומרים את ההלל). וראה לעיל פסקה סדר ההגדה (בפרט בעת פתיחת הדלת, ניט בעט קיין גשמיות בעט רוחניות).

תתקנא ס' השיחות תש"ג ע' 58 (מנהגי ליובאוויטש: לא היו עומדים באמידת שפוך וכו'). ס' השיחות תש"ד ע' 81 (איך האב ערשט ניט לאנג געהערט, אז עס איז דא א מנהג אויפצושטעלען זיך צו שפוך חמתך. אין ליובאוויטש איז דאס ניט געווען).

ובזכות אמונה זו יבוא משיח
וישפוך הקב"ה את חמתו על הגוים
(שו"ע רבינו שם תתקנב).

פותחין הדלת שיכנס אליהו כו'
כי אכל את יעקב גו' ויעקב נטל
מאליהו משכון אות הוא"ו תתקנב
שיבוא ויבשר גאולת בניו (סידור
מהרי"ד תתקנב).

שפוך גו' כי אכל גו' (תהלים עט,
ו"ז). – שפך גו' (שם סט, כה) –
תרדוף גו' (איכה ג', סו) – כן הוא
בסידור האריז"ל, של"ה, יעבץ
(בסידור ר' עמרם גאון וזבח פסח
אין כי אם שני הפסוקים שפוך גו')

כי אכל גו'. במחזור ויטרי תתקנב מוסיף כמה פסוקים על נוסחא שלנו).

שפוך גו' – ואע"פ שאין אנחנו ראויים – לא לנו ד' לא לנו כי אם לשמוך גו' (זבח פסח תתקנב).

הלל נרצה

הלל נרצה. פירוש נרצה – אם עשה כסדר הזה הוא מרוצה לשמים (של"ה תתקנב). וצ"ע
דסימן נרצה מקומו צריך להיות בסוף הסדר, ולא כאן. ה"ר שבתי רשקובר תתקנב
ושל"ה תתקנב כתבוהו לבסוף.

תתקנב סי' תפ ס"ד.

תתקנב רש"י בחקותי כו, מב (יעקב, בחמשה מקומות נכתב מלא, ואליהו חסר בחמשה
מקומות, יעקב נטל אות משמו של אליהו ערבון, שיבא ויבשר גאולת בניו).

תתקנב סדר ההגדה רד, א (ולכן פותחין את הדלת שיכנס אליהו, גימטרי' ב"ן, כי אכל את
יעקב, ויעקב נטל מאליהו משכון הוא"ו שיבוא ויבשר בני), ושער הפורים קפה, ב
(וזהו שאומרים בהסדר ... על כוס של אליהו ... כי אכל את יעקב, כי יעקב שייך לאליהו
שנטל ממנו הוא"ו במשכון).

תתקנב שם סי' צז, נוסף גם הפסוק "שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם", ועוד כמה פסוקים.
תתקנב "שאע"פ שאין אנחנו ראויים שתעשה עמנו הגאולה והתשועה הזאת, עשה למען שמך
הגדול המחולל בקרב הגוים, והוא אומר לא לנו ה' לא לנו כי לשמך תן כבוד, רוצה
לומר לא בעבורנו תעשה החסדר הזה כי אם למען שמך הגדול".

תתקנב בסדור שער השמים תרכ"ו ואילך.
ובהוצאת תק"ב, בסימני הסדר שבתחלתו (הלל נרצה, ויאמר הלל וירוצה לה' עבודתו). ראה
לעיל (הערה מח).

תתקנב "נרצה, ויהא רצוי מעשיו לפני הקב"ה".

תתקנב כן הוא בסדור השמים תרכ"ו ואילך.

הלל. פירש רבנו הזקן: הלל – הוא לשון שבח וגם לשון בהילו נרות תקס (תו"א ל, א). ובכל זמן שתקנו לומר הלל, הוא זמן התגלות אמת ה' שמלמעלה למטה, שהוא – להיות מה שלמטה נקרא אין, ושלמעלה – נקרא בחי' יש (לקו"ת רד"ה ביום השמע"צ – השלישי לתקסא).

לא לנו גר' אהבתי גר' הללו גר' הודו גר' (תהלים קטו"ק) – משנה פסחים (קז, ב): רביעי גומר עליו את ההלל לתקסב.

אמרתך: ב למה יאמרו הגוים איהנא אלהיהם: ג ואלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה: ד עצביהם כסף וזהב מעשה ידי אדם: ה פה להם ולא ידברו עינים להם ולא יראו: ו אזנים להם ולא ישמעו אף להם ולא ירחוץ: ז ידיהם ו לא ימישון רגליהם ולא יהלכו לא יתנוגו בגרונם: ח כמותם יהיו עשיהם כל אשר בטח בהם: ט ישראל בטח ביהוה עזרם ומגנם הוא: י בית אהרן בטחו ביהוה עזרם ומגנם הוא: יא יראי יהוה בטחו ביהוה עזרם ומגנם הוא:

יב יהוה זכרנו יברך יברך את בית ישראל יברך את בית אהרן: יג יברך יראי יהוה הקטנים עם הגדלים: יד יסף יהוה עליכם עליכם ועל בניכם: טו ברוכים אתם ליהוה עשה שמים וארץ: טז השמים שמים ליהוה והארץ נתן לבני אדם: יז לא המתים יהללוהו ולא כל ירדי דומה: יח ואנחנו ו נברך יה מעתה ועד עולם הללויה:

א אהבתי כיישמע ו יהוה את קולי תחנוני: ב ביהמה אנו לי ובימי אקרא: ג אפפוני ו חבלי מות ומצרי שאל מצאוני צרה ויגון אמצא: ד ובשם יהוה אקרא אנה יהוה מלטה

תתקס איוב כט, ג (בהלו נרו עלי ראשי). ופרש"י (לשון אור ושמחה). ומצו"ד (כשזרחה אור השפעתו על ראשי).

תתקסא פג, א.

תתקסב וכן הוא בשוע"ר סי' תפ ס"א (אחר ששתה כוס של ברכת המזון צריך למזוג כוס רביעי לגמור עליו ההלל וההגדה, ומתחיל מלא לנו, בלא ברכה, עד סוף ההלל).

הודו לה' גו'. הגדול תתקסג
(או הש"ץ בשאר ימות
השנה תתקסד) מקריא הודו גו'
וכל המסובין עונין אחריו הודו
גו' יאמר גו'. וחוזר הגדול
ומקריא: יאמר גו' ועונין
אחריו: הודו גו' יאמרו גו'. וכן
ביאמרו תתקסה.

נִפְשִׁי: ה חנון יהוה וְצָדִיק וְאֱלֹהֵינוּ
מֵרַחֵם: ו שֹׁמֵר * פְּתָאִים יְהוָה דָּלְתִי וְלִי
יְהוֹשִׁיעַ: ז שׁוֹבִי נִפְשִׁי לְמִנוּחֵיכִי כִּי
יְהוָה גָּמַל עָלַיְכִי: ח כִּי חִלַּצְתָּ נִפְשִׁי
מִמָּוֶת אֶת־עֵינִי מִן־דְּמָעָה אֶת־רַגְלִי
מִדָּחִי: ט אֶתְהַלֵּךְ לִפְנֵי יְהוָה בְּאַרְצוֹת
הַחַיִּים: י הֶאֱמַנְתִּי כִּי אֲדַבֵּר אֲנִי עֲנִיתִי
מְאֹד: יא אֲנִי אֶמְרָתִי בְּחַפְזִי כִּלְהָאָדָם בְּזָב:

יב מִתְּאֲשִׁיב לַיהוָה כָּל־תַּגְמוּלוֹתַי עָלַי: יג בּוֹס־יְשׁוּעוֹת אֲשָׂא
וּבִשֵּׁם יְהוָה אֶקְרָא: יד גִּדְרִי לַיהוָה אֲשַׁלֵּם נִגְדָה־נָּא
לְכָל־עַמּוֹ: טו יָקָר בְּעֵינֵי יְהוָה הַמּוֹתָה לַחֲסִידָיו: טז אָנָּה יְהוָה
כִּי־אֲנִי עֲבָדְךָ אֲנִי עֲבָדְךָ בְּנ־אֲמָתְךָ פִּתְחָתָ לְמוֹסְרִי: יז לָךְ אֲזַבֵּחַ
זִבַּח תּוֹדָה וּבִשֵּׁם יְהוָה אֶקְרָא: יח גִּדְרִי לַיהוָה אֲשַׁלֵּם נִגְדָה־נָּא
לְכָל־עַמּוֹ: יט בְּחֻצְרוֹת א בֵּית יְהוָה בְּתוֹכְכִי יְרוּשָׁלַיִם הִלְלוּיָהּ:

א הִלְלוּ אֶת־יְהוָה כָּל־גּוֹיִם שִׁבְחוּהוּ כָּל־הָאֲמִים: ב כִּי גִבֹּר עָלֵינוּ א
חֲסִדּוֹ וְאֱמַת־יְהוָה לְעוֹלָם הִלְלוּיָהּ:

א תּוֹדּוֹ לַיהוָה כִּי טוֹב
ב יֹאמְרֵ־נָא יִשְׂרָאֵל
כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:

*האל"ף נעלם והחירק נקראת תחת הוי"ד.

תתקסג כמבואר בשוע"ר סי' תעט ס"ו (והגדול שבהן הוא אומר הודו, והשנים הקטנים ממנו
עונים אחריו. ויכול הגדול ליתן רשות לקטן), ושם נסמן.

תתקסד כמבואר בשוע"ר סי' תפח ס"ג (לקרותו עם הצבור ... כדי שיענה עמהם הודו ואנא
אחר הש"ץ), ושם נסמן.

תתקסה סוכה לח, ב (הוא אומר הודו לה' והן אומרים הודו לה', מכאן שמצוה לענות ראשי
פרקים). תוס' שם סד"ה מכאן (נוהגין עכשיו ששליח צבור אומר שלשה יאמרו נא,
והצבור עונין על כל אחד ואחד הודו). טור סי' תכב (וקורא ש"צ לבדו הודו, והקהל עונין
אחריו הודו, וקורא פסוק יאמר נא ישראל, והקהל עונין אחריו הודו, וכן יאמרו נא בית אהרן,
ועונין הקהל אחריו הודו, וכן יאמרו נא יראי ה', ועונין הקהל אחריו הודו). מ"א סי' תכב ס"ק

אנא ה' (ד' פעמים) תתקטן.

ג יאמרו נא בית־אֶהָרָן

כי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

— אחרי הפסוקים יאמרו

ג/תתקטן — אומרים: הודו גו' כי

ד יאמרו נא יִרְאֵי יְהוָה

לעולם חסדו תתקטן.

כי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

ה מִן־הַמִּצָּר קָרָאתִי יְיָ עָנְנִי בְּמִרְחַב יְיָ: ו יְהוָה לִי לֹא אֵירָא

מִה־יַּעֲשֶׂה לִי אָדָם: ו יְהוָה לִי בְּעִזְרִי וְאֲנִי אֶרְאֶה בְּשִׁנְאִי:

ח טוֹב לַחֲסוֹת בִּיהוָה מִבְּטַח בְּאָדָם: ט טוֹב לַחֲסוֹת בִּיהוָה מִבְּטַח

בְּנִדְיָכִים: י כָּל־גּוֹיִם סִבְבּוֹנִי בְּשֵׁם יְהוָה כִּי אֲמִילֵם: יא סִבּוֹנִי

ח (צריך לשמוע יאמר נא וגו' מפי הש"ץ דשומע כעונה. ואם לא שמע לא יצא. ומוטב שיאמר בעצמו בנחת). ולכן אנו נוהגים שהקהל עונה הודו, וגם את הפסוקים יאמר גו' יאמרו גו', יאמרו גו'.

אלא שלפי דברי המ"א הי' מקום לומר, שאחרי אמירת יאמר נא וכו' על ידי הש"ץ, יענה הקהל: "הודו גו' יאמר גו'". אמנם מנהגינו שאת הפסוק יאמר אומר הקהל לפני הש"ץ, ולכן אחרי שהגדול (או הש"ץ) מקריא הודו "כל המסובין עונין אחריו הודו גו' יאמר גו'".

תתקטן והיינו שד' פעמים הקהל חוזר אחרי הש"ץ אנא ה' גו'.

וכמבואר בסוכה לח, ב (הוא אומר אנא ה' הושיעה נא והן אומרים אנא ה' הושיעה נא ... הוא אומר אנא ה' הצליחה נא והן אומרים אנא ה' הצליחה נא, מכאן שאם בא לכפול כופל). ופירש"י שם ד"ה הוא אומר אנא ה' הצליחה נא (והן שומעין, ואחר כך עונין, סימן זה החזיקו לדעת, שהרוצה לכפול את ההלל כופל, כמו שזה נכפל, שהרי שומע כעונה כדלקמן, ואלו שומעין ועונין הרי זו כפילה).

והיינו שאף שכופלין את כל הפסוקים מאורך עד סוף הפרק, כדאמרינן התם לט, א (אמר אביי מוסיף לכפול מאורך ולמטה). מכל מקום אין צורך לכפול את הפסוק אנא גו', כיון שהכפילה היא: (א) מה ששומע מהש"ץ. (ב) מה שעונה בעצמו.

ומכל מקום נוהגים שכופלים אותו בכל אופן, והיינו שהן הש"ץ והן הקהל אומרים ד' פעמים אנא ה'. והוא מטעם המובא לעיל (הערה הקודמת) מהמ"א (צריך לשמוע ... מפי הש"ץ, דשומע כעונה. ואם לא שמע לא יצא. ומוטב שיאמר בעצמו).

וכן הוא בפסקי הסדור דיני לולב (ובהלל יעשה ... ח"י נענועים ... ואחד באנא ה' הושיעה נא, ואחד בכופלו אנא ה' הושיעה נא), היינו שגם הקהל כופל את אנא ה' הושיעה נא (אלא ששם מיירי שגם הש"ץ מנענע, ואם כן אין הקהל שומע כעונה).

תתקטן כולל שני הפסוקים יאמרו גו', ופסוק אחד יאמר נא. ומה שכוללם ביחד, הוא כלשון התוס' סוכה לח, ב ד"ה מכאן (נוהגין עכשיו ששליח צבור אומר שלשה יאמרו נא,

והצבור עונין על כל אחד ואחד הודו).

תתקטן כבר נתבאר לעיל שהקהל עונה הודו גו'. ומה שמוסיף כאן, אפשר לפרש בכמה אופנים:

גַּם־סִבְּבוּנִי בְּשֵׁם יְהוָה כִּי אֲמִילָם: יב סִבְּבוּנִי כְּדִבְרֵים דַּעְכוּ בְּאִשׁ
 קוֹצִים בְּשֵׁם יְהוָה כִּי אֲמִילָם: יג דָּחָה דְּחִיתָנִי לְנֶפֶל וַיהוָה עֲזָרָנִי:
 יד עֲזִי וְזִמְרַת יְהוָה וַיהוָה לִישׁוּעָה: טו קוֹל רִנָּה וַישׁוּעָה בְּאַהֲלֵי
 צִדִּיקִים יָמִין יְהוָה עָשָׂה חֵיל: טז יָמִין יְהוָה רוֹמְמָה יָמִין יְהוָה עָשָׂה
 חֵיל: יז לֹא־אֲמוֹת בִּירְאָתָהּ וְאֶסְפֵּר מַעֲשֵׂיהָ: יח יִסֹּר יִסְרָנִי יְהוָה
 וְלִמּוֹת לֹא נִתְּנָנִי: יט פֶּתַח־לִי שַׁעֲרֵי־צֶדֶק אֲבֹאֲבָם אוֹדָה יְהוָה:
 כ זֶה־הַשַּׁעַר לַיהוָה צִדִּיקִים יָבֹאוּ בּוֹ: כא אוֹדֶךָ כִּי עֲנִיתָנִי וַתְּהִי־לִי
 לִישׁוּעָה אוֹדֶךָ: כב אָבֶן מָאֶסוּ הַבּוֹנִים הִיתָה לְרֹאשׁ פֶּנֶה אֲבִן:
 כג מֵאֵת יְהוָה הִיתָה זֹאת הִיא נִפְלְאוֹת בְּעֵינֵינוּ מֵאֵת: כד זֶה־הַיּוֹם
 עָשָׂה יְהוָה נִגִּילָה וְנִשְׂמַחָה בּוֹ זֶה:

כה אָנָּה יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא: אָנָּה יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא:
 אָנָּה יְהוָה הַצְּלִיחָה נָּא: אָנָּה יְהוָה הַצְּלִיחָה נָּא:

כו בְּרוּךְ הַבָּא בְּשֵׁם יְהוָה בִּרְכֻנֹכֶם מִבֵּית יְהוָה בְּרוּךְ:
 כז אֵל יְהוָה וַיָּאָר לָנוּ אֶסְרוּ־חַג בַּעֲבָתִים עַד קִרְנוֹת

*הא' נסתר.

(א) שגם הש"ץ חוזר ועונה עם הקהל הודו גו'. והוא כמו באמירת ברכו, שנתבאר בשוע"ר
 סי' נז ס"ג (וצריך הש"ץ לחזור ולומר ברוך ה' וכו' כדי שלא יוציא את עצמו מן הכלל שאומר
 להם ברכו והוא אינו מברך).

(ב) שגם האומר הלל ביחיד חוזר ואומר הודו גו' אחר הפסוקים 'אמרו גו', וכמבואר בהיום
 יום לאדר"ח חשוון (כופלין הודו לה', אחר כל אחד מהג' פסוקים 'אמר נא, וגם כשמתפללים
 ביחיד).

והיינו אף שמעצם הדין היחיד צריך לחזור אחר שנים לאמירת הלל, כמבואר בשוע"ר סי'
 תעט ס"ו (מצוה לחזור אחר זימון לאמירת ההלל, כדי לומר הודו בשלשה, דהיינו שהאחד
 יאמר לשנים שעמו הודו לה' וגו', והם יענו אחריו הודו לה' וגו'. וכן באנא ה' וגו'. כמו
 שנתבאר בסי' תכ"ב).

והוא מה שנתבאר ברמ"א סי' תכב ס"ב (ויש אומרים דכשיחיד קורא, אומר לשנים שיאמרו
 עמו ראשי פרקים, דאז הוי כרבים).

מכל מקום לא נהוג כן אצלנו, אלא שגם הקורא הלל ביחיד כופל הודו גו' אחרי אמירת
 הפסוקים 'אמרו גו' (ראה שוע"ר שם הערה לא).

(ג) שכאשר מוסיפים הפסוק הודו גו', אומרים גם את סיום הפסוק (כי לעולם חסדו).

הַמִּזְבֵּחַ אֵל : כַּח אֱלִי אֶתָּה וְאוֹרְךָ אֱלֹהֵי
 אֲרוֹמָמְךָ אֵלִי : כַּח הוֹדוּ לַיהוָה כִּי־טוֹב כִּי
 לְעוֹלָם חֲסִדוֹ הוֹדוּ :

יְהִלְלוּךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ (על) פֶּל־
 מַעֲשֶׂיךָ וְחֲסִידֶיךָ צְדִיקִים

יהללוך כו' הודו לד' גו' נשמת
 כו' ובכן ישתבח כו' יחיד חי
 העולמים. משנה וגמרא שם.
 הדעות בפירוש הגמרא ובנוסח
 ההגדה נקבצו בפרי מגדים
 אשל אברהם רס"י ת"פ תתקסט.
 ונוסחת רבינו היא כמ"ש
 הרא"ש והטור (על פי פירוש

הט"ז סוס"י תפ"ו תתקע), וכ"כ הלבוש בסי' תפ"ו תתקעא, חק יעקב תתקעב ובאר היטב סי'
 ת"פ תתקעג, סידור יעבץ תתקעד, חיי אדם תתקעה.

תתקסט "ראיתי לבאר קצת ... אמור מעתה ד' מחלוקת בדבר, יש אומרים אחר הלל יהללוך
 וחותמין מהולל בתשבחות, ואחר נשמת ישתבח וחותם שנית מהולל בתשבחות,
 וזה דעת הרשב"ם ז"ל, ברא"ש שם. ורבינו חיים כהן והרא"ש סוברים אחר הלל יהללוך עד
 אתה אל ואין מסיימין, ואח"כ נשמת וישתבח עד מעתה ועד עולם ויסיים ברוך אתה י' מלך
 מהולל בתשבחות, שהוא גם כן סיום ברכת הלל. וכן הוא דעת הטור והרא"ש, כמו שכתב
 הב"ח בסימן ת"פ וסימן תפ"א וסימן תפ"ו. אבל דעת הט"ז בסימן תפ"ו שדעת הרא"ש והטור
 שאומר יהללוך עד מעולם ועד עולם אתה אל, ואומר נשמת וישתבח ומסיים הבוחר בשירי
 זמרה כמו בישתבח, ומה שכתב הטור וחותם מלך מהולל בתשבחות, דנוסחת הטור לעיל בסימן
 נ"ד בישתבח ברוך אתה י' מלך מהולל בתשבחות אל ההודאות כו' הבוחר בשירי זמרה, וריש
 הברכה נקיט, יע"ש. ויש אומרים שיאמר אחר הלל נשמת וישתבח עד מעתה ועד עולם ויתחיל
 יהללוך ויסיים מהולל בתשבחות, זהו ברכת הלל, וכן כתב הב"ח בסימן תפ"ו בשם ה"ר מאיר
 ק' ערמאה ז"ל, והוטבו דבריו בעיני הב"י ז"ל).

באור השיטות בשו"ע"ר סי' תפ ס"א (ושם הערות י' כ; כד).

תתקע ברא"ש פ"י סל"ב (ואומר הלל הגדול ונשמת וחותמין שנית ברוך אתה ה' מלך מהולל
 בתשבחות). ובטור סי' תפ (ונשמת וחותם בא"י מלך מהולל בתשבחות), וכן כתב
 בסי' תפו (ונשמת וחותם מלך מהולל בתשבחות).

ופירש בט"ז סי' תפו (וזה כוננו גם כאן שאומר וחותם מלך מהולל בתשבחות, כלומר עד
 בשירי זמרה כו' חי העולמים, אלא דנקט רישא דחתימה ... וזה נראה לי פשוט בדעת הטור
 ... דחתימת נשמת היא עד חי העולמים).

וכן הוא בשו"ע"ר סי' תפ ס"א (דהיינו נשמת כל חי כו' ישתבח כו', וחותם ברוך אתה ה'
 כו' הבוחר כו'). ונתבאר שם (הערה י').

תתקעא "ואומר הלל הגדול ונשמת, וחותם אל מלך גדול בתשבחות אל ההודאות כולו,
 הבוחר בשירי זמרה וכו'".

תתקעב סי' תפ ס"ק ד (ונשמת וחותם בישתבח עד חי העולמים, ועיין בט"ז סוף סי' תפ"ו).

תתקעג ס"ק ג (ונשמת וחותם בישתבח עד חי העולמים. ועיין ט"ז סוף סי' תפ"ו).

תתקעד "וחותם חי העולמים".

תתקעה כלל יב ד"ה הלל (ואחר כך אומר נשמת וישתבח עד מעתה ועד עולם, וחותם עד
 חי העולמים).

יהללוך. נזכר בגמרא
שם תתקעו.

ה' אלקינו כל מעשיך.
ולא: על כל מעשיך
(וכהגהת אדמו"ר הצ"צ
על הסידור של תתקעו) –
וכן הוא בסידור ר' עמרם
גאון תתקעו, ר' סעדי
גאון תתקעו, רמב"ם הל'

עושי רצונך וכל-עמך בית ישראל ברנה
יודו ויברכו וישפחו ויפארו וירוממו ויעריצו
ויקדישו וימליכו את-שמך מלכנו, כי לך
טוב להודות ולשמך נאה לומר כי מעולם
ועד עולם אתה אל:

א הודו ליהוה כי-טוב כי לעולם חסדו:

מגילה וחנוכה פ"ג ה"י, אבודרהם תתקפ, סידור יעבץ תתקפא ועוד. והוא על פי הכתוב
(תהלים קמה, י) יודוך ד' כל מעשיך (אבודרהם).

כי לעולם חסדו. צריך להתיז כי לעולם חסדו (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד) דלא לישתמע
כלעולם, וגם ס' של חסדו (רש"י ברי"ף שם תתקפב).

הודו לד' גר' (תהלים קלו) – נקרא הלל הגדול.

– (הלל סתם נקרא הלל המצרי – ברכות נו, א תתקפג) –

– ולמה, מפני דכתיב ב' נותן לחם לכל בשר והיינו דבר גדול (פסחים קיח, א תתקפד.
וראה ברכות ד, ב תתקפה), יש בו כ"ו פסוקים של הודאה לשם יתברך כנגד מנין שם המיוחד

תתקעו קיח, רע"א (מאי ברכת השיר רב יהודה אמר יהללוך).

תתקעו שנעתקו מכת"ק אדמו"ר הזקן, ונדפסו בסדור תורה אור (יהללוך על כל מעשיך.
נ"ב, תיבת על מוסגר בחצאי עיגול).

וכן הוא בהיום יום לר"ח טבת (הנוסח שאומרים הוא, יהללוך ה"א כל מעשיך, בהשמטת
תיבת "על").

תתקעו בהלל של כל השנה (יהללוך מעשיך).

תתקעט בהלל שבנוסח ההגדה ע' קמח (יהללוך ה' אלהינו עמנו כל מעשיך).

תתקפ בסדר ראש חודש (יהללוך ה' אלקינו כל מעשיך. ע"ש יודוך ה' כל מעשיך).

תתקפא בהלל של כל השנה (כל מעשיך. כצ"ל).

וראה גם לקמן ב"רשימת ציונים על ההגדה" (והערה כו).

תתקפב ברי"ף ברכות ח, ב. רש"י ד"ה צריך.

ובפני משה בירושלמי שם (דלא לישתמע חשדו).

תתקפג "אקריין הללא מצראה בחלמא". וברש"י שם (הלל שאנו קורין בפסח. לפי שיש הלל
אחר הקרוי הלל הגדול, קורין לזה הלל המצרי).

תתקפד "ולמה נקרא שמו הלל הגדול, א"ר יוחנן מפני שהקב"ה יושב ברומו של עולם
ומחלק מזונות לכל בריה". רש"י ורשב"ם שם (דכתיב הודו לאל השמים נותן לחם
לכל בשר, והיינו דבר גדול).

תתקפה "הלל הגדול דכתיב ביה נותן לחם לכל בשר".

ב הוֹדוּ לֵאלֹהֵי הָאֱלֹהִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 ג הוֹדוּ לְאֱדֹנֵי הָאֲדֹנִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 ד לַעֲשֵׂה נִפְלְאוֹת גְּדִלוֹת לְבָדּוֹ
 כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 ה לַעֲשֵׂה הַשָּׁמַיִם בְּתִבּוּנָה
 כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 ו לְרוֹקַע הָאָרֶץ עַל־הַמַּיִם
 כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 ז לַעֲשֵׂה אוֹרִים גְּדִלִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 ח אֶת־הַשֶּׁמֶשׁ לְמַמְשֶׁלֶת בַּיּוֹם
 כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 ט אֶת־הַיָּרֵחַ וְכּוֹכָבִים לְמַמְשֶׁלֶת בַּלַּיְלָה
 כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 י לְמַכֵּה מִצְרַיִם בְּבִכּוּרֵיהֶם
 כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 יא וַיּוֹצֵא יִשְׂרָאֵל מֵמִצְרַיִם כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:

כו' ואפשר כי מזה הטעם נקרא בדברי רז"ל הלל הגדול, על שם כי גדול ד' ומהולל מאד, ורז"ל נתנו בו טעם אחר דגרסינן בפרק ערבי פסחים כו' (אבודרהם תתקפז) – וראה בזה בסידור של"ה (שחרית לשבת). ומסיים שם אשר מ"כ בדברי המקובלים תתקפז שזהו הלל הגדול של מלאכי השרת.

מהודו ועד ויוצא ישראל יכוון ביו"ד של שם הוי' ומפסוק ויוצא ישראל עד למוליך בה"א כו' (פרי עץ חיים ש' השבת פי"ט). וכנראה כוונה זו שייכת לרבים, מדהכניס רבינו בסידורו האותיות יו"ד, ה"א כו' מול פסוקים הנ"ל (בתפלת שבת), אף שבכלל לא כתב הכוונות בסידורו, כיוון שהוא שוה לכל נפש תתקפח.

תתקפו שחרית של שבת (במזמור הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו יש ששה ועשרים פסוקים של הודאה לשם יתברך, כנגד מנין השם המיוחד יו"ד ה"א ו"ו ה"א שעולה לששה ועשרים. ואפשר כי מזה הטעם נקרא בדברי רז"ל הלל הגדול על שם כי גדול ה' ומהולל מאוד. ורז"ל נתנו בו טעם אחר, דגרסינן בפרק ערבי פסחים למה נקרא שמו הלל הגדול אמר ר' יוחנן מפני שהקב"ה יושב ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה).

תתקפז והוא בסדור אור הישר להר"מ פאפירש (ז"ל הרוקח זו הלל הגדול של מלאכי השרת).

תתקפח ובאגרות קודש ח"ב אגרת רכה (אחרי שנדפסה, נולד לי ספק במה שכתבתי שם, על דבר כונת אותיות השם באמירת הלל הגדול שהוא שייך לרבים (שמעטים כמותה בסידור אדמו"ר הזקן), שהרי בודאי לא העתיק אדמו"ר הזקן בכת"י הסידור את הקאפיטל, אלא הורה שכאן בתפלת שבת צריך להדפיסו. ואם כן הרי אפשר (אף שדחוק קצת) שאותיות השם העמיד המדפיס מדעת עצמו (בהעתיקו הקאפיטל עם האותיות מסידור האריז"ל). ועל דרך מה ששמעתי מספרים כגון דא בנוגע לנקוד השמות בשמונה עשרה).

הגדה של פסח

קעה

יב בִּיד חֲזָקָה וּבְזֹרֹעַ נְטוּיָה	בי לעולם חסדו:
יג לְגִזְרֵי יַם־סוּף לַגִּזְרִים	בי לעולם חסדו:
יד וְהָעֶבֶר יִשְׂרָאֵל בְּתוֹכוֹ	בי לעולם חסדו:
טו וְנִעַר פָּרְעָה וַחִילוֹ בַּיַּם־סוּף	ה בי לעולם חסדו:
טז לְמוֹלִיד עַמּוֹ בַּמִּדְבָּר	בי לעולם חסדו:
יז לְמִכָּה מַלְכִּים גְּדֹלִים	בי לעולם חסדו:
יח וַיַּהֲרֹג מַלְכִּים אֲדִירִים	בי לעולם חסדו:
יט לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי	בי לעולם חסדו:
כ וּלְעֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן	בי לעולם חסדו:
כא וַנִּתֵּן אֶרֶץ לְנַחֲלָה	ו בי לעולם חסדו:
כב נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עֲבָדוֹ	בי לעולם חסדו:
כג שֶׁבַשְׁפָּלְנוּ זָכַר לָנוּ	בי לעולם חסדו:
כד וַיַּפְרֹקֵנוּ מִצָּרֵינוּ	בי לעולם חסדו:
כה נֹתַן לָחֶם לְכָל בָּשָׂר	בי לעולם חסדו:
כו הוֹדוּ לֵאלֹהֵי הַשָּׁמַיִם	ה בי לעולם חסדו:

נִשְׁמַת כָּל־חַי הַבֶּרֶךְ אֶת־שִׁמְךָ יְהוָה
אֱלֹהֵינוּ, וְרוּחַ כָּל־בָּשָׂר תַּפְאֵר
 נשמות כל חי (נזכר בפסחים שם תתקפ"ט) יש אומרים ששמעון בן שטח יסד אותו ורמז שמו למפרע: שוכן עד, מי ידמה, עד הנה, ואלו פינו נשמת (פי' סדור כלבו תתקצ) – וראה זהר ח"ב (קלח, אתתקצא) ואבודרהם תתקצב.

תתקפט קיח, רע"א (מאי ברכת השיר ... ורבי יוחנן אמר נשמת כל חי).
תתקצ "מצאתי יש אומרים ששמעון בן שטח יסדו, ורמז בו שמעון, ש' שוכן עד, מ' מי ידמה לך, ע' עד הנה, ו' ואל פינו, נ' נשמת".
 ולנוסח רבינו: "אילו פינו". ובזהר שמצויין כאן: "ואילו פינו מלא שירה". וראה "שערי שלום" סקנ"ז. הערות ובאורים תתנח ע' 46.
תתקצא שם נכתבו חשבונות התיבות שבו. וראה פרדס חב"ד י ע' 143 ואילך.
תתקצב בשחרית של שבת (תמצא בראשי תיבות יצחק רבקה. ישרים צדיקים חסידים קדושים, יצחק. תתרוםם תתברך תתקדש תתהלל, רבקה. ויש אומרים כי החכם שחבר זה היה שמו יצחק ושם אשתו רבקה ועשהו לכבוד יצחק אבינו ורבקה אמנו כדי להזכיר לנו זכותם).

ותרומם זכרך מלפני תמיד, מן העולם ועד־העולם אתה אל,
 ומבלעדריך אין לנו מלך גואל ומושיע פודה ומציל ומפרנס
 ועונה ומרחם בכל־עת צרה וצוקה אין לנו מלך אלא אתה:
 אלהי הראשונים והאחרונים אלוה כל־בריות אדון כל־תולדות
 המהלל ברב התשפחות, המנהיג עולמו בחסד ובריותיו
 ברחמים, ויהוה הנה לא־יגום ולא־יישן, המעורר ישנים והמקיץ
 נרדמים והמשיח אלמים והמתיר אסורים והסומך נופלים
 והזוקף כפופים, לך לבדך אנחנו מודים, אלו פינו מלא שירה
 בים ולשוננו רנה בהמון גליו ושפתותינו שבח במרחבי רקיע
 ועינינו מאירות בשמש וכיכר וידינו פרושות בנשרי שמים
 ורגלינו קלות באילות: אין אנו מספיקים להודות לך יהוה
 אלהינו ואלהי אבותינו ולברך את־שמך על־אחת מאלף אלפי
 אלפים ורבי רבבות פעמים הטובות נסים ונפלאות שעשית
 עמנו ועם־אבותינו מלפנים: ממצרים גאלתנו יהוה אלהינו,
 מבית עבדים פדיתנו, ברעב זנתנו ובשבע כלכלתנו מחרב
 הצלתנו ומדבר מלטתנו ומחלים רעים ונאמנים דליתנו:
 עד־הנה עזרנו רחמך ולא־עזבונו חסדיך, ואל־תמשנו יהוה
 אלהינו לנצח: על־כן אברים שפלגת בנו ורוח ונשמה שנפחת
 באפינו ולשון אשר שמת בפינו: הן הם יודו ויברכו וישבחו
 ויפארו וירוממו ויעריצו ויקדישו וימליכו את־שמך מלפנו: כי
 כל־פה לך יודה וכל־לשון לך תשבע, וכל־עין לך תצפה
 וכל־ברך לך תכרע וכל־קומה לפניך תשתחוה, וכל־הלכבות
 יראוך וכל־קרוב וכל־יזמרו לשמך, בדבר שפתוב כל־
 עצמותי תאמרנה יהוה מי כמוך, מציל עני מחזק מפני ועני
 ואביון מגוזל: מי ידמה־לך ומי ישווה־לך ומי יערך־לך, האל
 הגדול הגבור והנורא אל עליון קנה שמים וארץ: נהללך

וְנִשְׁבַּחְךָ וְנִפְאָרְךָ וְנִבְרַךְ אֶת שֵׁם קְדֻשְׁךָ, כְּאֹמֹר לְדוֹר בְּרָכִי נַפְשִׁי
אֶת־יְהוָה וְכָל־קִרְבִּי אֶת־שֵׁם קְדֻשְׁוֹ:

הָאֵל בְּתַעֲצֻמוֹת עֲזֶךָ, הַגָּדוֹל בְּכְבוֹד שְׁמֶךָ, הַגָּבוֹר לְנֹצָח וְהַנּוֹרָא
בְּנוֹרְאוֹתֶיךָ, הַמֶּלֶךְ הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא רַם וְנִשְׂא:

שׁוֹכֵן עַד מָרוֹם וְקְדוֹשׁ שְׁמוֹ, וְכַתוּב רַנְּנוּ צְדִיקִים בַּיהוָה לַיִּשְׂרָאֵל
נְאֻה תְּהִלָּה: בְּפִי יִשְׂרָאֵל תִּתְרוֹמֵם, וּבִשְׁפָתַי צְדִיקִים
תִּתְפַּרֵּךְ, וּבִלְשׁוֹן חֲסִידִים תִּתְקַדֵּשׁ, וּבִקְרֹב קְדוֹשִׁים תִּתְהַלָּל:
וּבִמְקַהֲלוֹת רַבּוֹת עִמָּךְ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּרִנָּה יִתְפָּאֵר שְׁמֶךָ מִלִּפְנֵינוּ
בְּכָל־דּוֹר וְדוֹר שֶׁכֵּן חֹבֶת כָּל־הַיְצוּרִים, לִפְנֵיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי
אֲבוֹתֵינוּ לְהוֹדוֹת לְהַלֵּל לְשַׁבַּח לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְהַדִּיר לְבָרֶךְ לַעֲלֶה
וּלְקַלֵּם עַל כָּל־דְּבָרֵי שִׁירוֹת וְתַשְׁבְּחוֹת דָּוִד בֶּן־יִשִּׁי עַבְדְּךָ מְשִׁיחֶךָ:

וּבִכֵּן יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מִלִּפְנֵינוּ הָאֵל הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ
בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ, כִּי לֶךְ נָאָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
לְעוֹלָם וָעֶד, שִׁיר וְשִׁבְחָה הֵלֵל וְזִמְרָה עֲזָה וּמִמְשָׁלָה נֹצַח גְּדֻלָּה
וּגְבוּרָה תְּהִלָּה וְתִפְאֶרֶת קְדֻשָּׁה וּמַלְכוּת, בְּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת לְשְׁמֶךָ
הַגָּדוֹל וְהַקְדוֹשׁ וּמַעֲוֹלָם עַד־עוֹלָם אַתָּה אֵל: בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה
אֵל מֶלֶךְ גָּדוֹל וּמְהֻלָּל בְּתַשְׁבְּחוֹת אֵל הַהוֹדָאוֹת אֲדוֹן הַגִּפְּלָאוֹת
בוֹרָא כָּל־הַנִּשְׁמוֹת רַבּוֹן כָּל־הַמַּעֲשִׂים,

הַנוֹהֲגִים לוֹמֵר פְּזוּמוֹנִים.

בבית הרב אין נוהגין לאמרם.

הַנוֹהֲגִים לוֹמֵר פְּזוּמוֹנִים אֵין

להפסיק בהם בין כו' לפי

שאינם אלא מנהג תתקצג

הַבּוֹחֵר בְּשִׁירֵי זִמְרָה, מֶלֶךְ יְחִיד חַי
הָעוֹלָמִים:

הַנוֹהֲגִים לוֹמֵר פְּזוּמוֹנִים אֵין לְהַפְסִיק בָּהֶם בֵּין בְּרַכָּה זוֹ
וּבֵין בְּרַכַּת הַכּוֹס אֵלֶּא מִיד אַח"כ יברך על כוס ד':

תתקצג כמבואר בשו"ע ס' קפט ס"ז (ויש מפקפקים במה שאומרים הרחמן בכמה גוונים,
שהוא הפסק בין ברכת המזון לשתית הכוס. ויש מיישבין, שכיון שנהגו בהם נעשו
כאלו הם מטופס הברכה ואינם חשובים הפסק).

וטעם האוסרים כאן, כי אף "שנהגו בהם", מכל מקום "אינם אלא מנהג".

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
בוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן: וְשׁוּתָהּ בְּהַסִּיכָה:

ברכה אחרונה על הגפן:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
עַל הַגֶּפֶן וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן וְעַל
תְּנוּכַת הַשָּׂדֶה וְעַל אֶרֶץ חֲמֻדָּה טוֹבָה
וְרַחֲבָה שְׂרָצִית וְהִנְחֵלֶתָ לְאַבּוֹתֵינוּ
לֶאֱכֹל מִפְּרִיָּהּ וּלְשַׁבּוֹעַ מִטּוֹבָהּ רַחֵם
נָא יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל-יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ וְעַל-
יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ וְעַל-צִיּוֹן מְשָׁכֶן כְּבוֹדְךָ וְעַל-הֵיכָלְךָ,
וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ וְהַעֲלֵנוּ לְתוֹכָהּ,
וְשִׁמְחֵנוּ בָּהּ וּבְגִבּוֹרָתָהּ וּבְקִדְשָׁהּ וּבְכֻתֶּהֳרָהּ, (בשבת ורצח) וְהַחֲלִיצֵנוּ
בַּיּוֹם הַשֶּׁשֶׁת הַזֶּה: וְזָכְרֵנוּ לְטוֹבָהּ בַּיּוֹם חַג הַמַּצּוֹת הַזֶּה, כִּי אַתָּה
יְיָ טוֹב וּמְטִיב לְכָל וְגוֹדָה לְךָ עַל הָאֶרֶץ וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן: בְּרוּךְ
אַתָּה יְיָ עַל הָאֶרֶץ וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן:

ברכת בנ"ר על שאר משקין:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בוֹרֵא נִפְשׁוֹת רַבּוֹת
וּחֲסִירוֹנָן עַל כָּל מָה שֶׁבָּרָאתָ לְהַחְיֹת בָּהֶם נִפְשׁ כָּל-חַי,
בְּרוּךְ חַי הָעוֹלָמִים:

ואחר כך יאמר לְשִׁנָּה הַבָּאָה בִּירוּשָׁלַיִם:

תתקצד שו"ת סי' פח (ולא כטופסי המחזוריים שכתוב בהן שיברך כוס רביעי אחר אז רוב
ניסים ואומץ גבורתך, שזהו אינו מן הראוי, כי כל הד' כוסות נתקנו על שבח ברכה
שלפניו ... רביעית אברכת הלל דהיינו בסוף החתימה). הובא בב"ח סוף סי' תפ, ובט"ז שם
סק"א.

תתקצה שהפיוטים באים אצלם אחר שתיית הכוס וברכת על הגפן.
תתקצו "יש אומרים שצריך לשתות הכוס מיד לאחר חתימת ישתבח או יהללך שלאחר
ישתבח, קודם אמירת הפיוטים שנוהגין לומר. שהרי תקנת חכמים היתה לגמור ההלל

ואחר כך יאמר לשנה – רק פעם אחת (סידור האריז"ל, יעבץ. ולא כמ"ש בסידור של"ה^{תתקצז} – ג"פ).

מנהג בית הרב: אחר אמירת לשנה הבאה בירושלים, האדמו"ר מחזיר ושוף היין מכוסו של אליהו להבקבוק^{תתקצח}, וכל המסובין מנגנים בשעה זו הנגון שעל הפסוק: אֵלֵי אַתָּה וְאוֹדֶךָ – מעשרת הנגונים של רבינו הזקן.

דער רבי – רבנו הזקן – האָט ניט אריינגעשטעלט אין סידור נאָך דער הגדה די ווערטער „חסל סידור פסח“, ווייל באַ חב"ד ענדיגט זיך ניט דער פסח, נאָר ער ווערט נמשך שטענדיג.

באמת – הארט כל המועדים מאירה בכל יום, נאָר חג הפסח ווערט נמשך שטענדיג (שיחות חה"פ ה'תש"ג מכ"ק מו"ח אדמו"ר^{תתקצט}).

וברכת השיר על כוס ד', ואם כן אין להפסיק ביניהם בפיוטים שאינן מתקנה כלל". וראה שם (הערה לב).

תתקצז הוצאת תרכ"ו ואילך. אבל בהוצאות תע"ז; תק"ב – רק פעם אחת. ראה לעיל (הערה מח).

תתקצח ראה אוצר מנהג חב"ד ע' רב, מרשימת הגר"י לנדא (אחר גמר הסדר, כשהיה [אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע] מרוקן את היין מכוסו של אליהו חזרה לבקבוק, היה מוסיף בו תחילה מעט יין, כדין "פגום", ואמר מפורש: עס איז זיכער "פגום").

והיינו על ידי שפיכת חצי מהכוס של אליהו לכוסו הריקן, והוספת יין מהבקבוק לכל אחד מהם, ואחר כך מרוקן מהם לבקבוק; אלא שהיו בזה עוד כמה שפיכות מכאן לכאן, ובשעת השפיכות ניגנו כל המסובין.

תתקצט ס' השיחות תש"ג ע' 75. וראה הערות ובאורים תשצו ע' 18.

רשימת ציונים על ההגדה

שרשם לעצמו, כ"ק אדמו"ר זי"ע, ממה שנמצא באיזה ספרים על ההגדה, כדי לברר במקורו אם יש בו חידוש, ולחעתיק משם לחיבורו „לקוטי טעמים ומנהגים". ורשם עליו: „כ"ז לברר במקומו"

והחמיצא מגיד דבריו^א מציין לארחות חיים, כל בו, ברכ"י ס' תלד.

סדור הקערה אחר תפלת ערבית ולא קודם^ב ומנהג אבותינו בידנו (מגיד דבריו^ג. ומצטט לס' חיים לראש כט:ט^ד).

א סי' ז (בנוסח הכל חמירא, צריך לומר וחמיצ, כמ"ש מהר"ם והארחות חיים והכלבו וה"ה חיד"א ז"ל בברכי יוסף בסי' תלד, וכן היא סברת הרב ב"ח ז"ל. והוא קצת תימא על הרב ברכי יוסף שלא זכר שר לדברי הרב ב"ח ז"ל הללו).

והוא במהר"ם שהובא בתרומת הדשן סי' קלד (דנמצא כתוב בשם מהר"ם, שצריך לומר בנוסח הביטול, כל חמירא וחמיצא משום דחמירא תרגום דשאור, וחמיצא תרגום דחמץ). ובארחות חיים סי"ז (ואומר כל חמיר וכל חמיצ דאית ברשותי ... פירוש שצריך לומר כל חמיר וכל חמיצ, לפי שחמץ ושאור ב' דברים). ובכל בו סי' מח (ואומר כל חמירא וכל חמיצ ... פירוש שצריך לומר כל חמירא וכל חמיצ, לפי שחמץ ושאור שני דברים).

ובב"ח סי' תלד (נוסח הביטול לפי הנראה לעניות דעתי הוא זה, כל חמירא וכל חמיצא דאיכא ברשותי).

ובברכי יוסף סי' תלד ס"ק ד (מהר"ם (מובא בתה"ד סי' קלד) אמר כל חמיר וכל חמיצ ... דכיון דכל חמירא תקון קדמאי, לא רצה לשנות, אלא שהוסיף חמיצ).

וכן הוא נוסח רבינו הזקן "כל חמירא וחמיצא". והטעם שאין אומרים "כל חמירא וכל חמיצא" נתבאר בלקוטי טעמים ומנהגים, פסקה כל חמירא.

הלכה זו נתבארה בשוע"ר סי' תלד ס"ט (והערה סג).

ב נתבאר בלקוטי טעמים ומנהגים, פסקה יסדר על שלחנו. וכאן מובאים עוד ציונים למנהג זה (שרק אחד מהם הובא שם).

ג סל"ג (אחר תפלת ערבית נהגנו לסדר הקערה, ולא קודם ערבית, כי כך היה נוהג הרב א"א הראש ז"ל, ומנהג אבותינו בידינו. עיין למוה"ר הגדול חיים לראש ז"ל דכ"ט ע"ב אות ח', שזכר עשה למנהגינו).

ד "לפי מ"ש ... נראה דסדור הקערה הוא אחר הקידוש ... וסברה שניה מצאתי בס' עבודה ומורה דרך ובס' באר מים דנראה מדבריהם דהוא קודם קידוש אחר ערבית, וכ"כ בס' משבצות זהב כיעו"ש. והבאתי את הג' מ"ש בס' מורה באצבע אות ר"ו).

המקורות הנ"ל יצויינו לקמן (הערות טז-יח). ומשבצות זהב צויין בלקוטי טעמים ומנהגים (הערה קטז).

ד' כוסות ד' גאולות. קדוש כנגד דוד, הגדה – יעקב, ברכת המזון – יצחק, הלל הגדול – אברהם (זהר חדש פ' כי תשא^ה).

שהחיינו דקדוש פוטר גם יום טוב מצה מרור וכוסות (אבודרהם^י).

מ' שהוא יר"ש ורוצה לעשות הסדר כהלכתו כאשר כתבנו יכתוב בס' ההגדה שלו בכל מקום ומקום הגהה כיצד לעשות ובזה לא יבוא לידי שכחה (קיצור של"ה מס' פסח? להעתיק על דבר זה מרשימות דברים חג הפסח ש"ה^י).

אין אומרים שהחיינו בבדיקת חמץ (להעתיק הטעמים^י משיירי כנסת הגדולה^ט, מטה יהודה^י, בני חייא^א, אברהם יגלי^ב).

ה' "וכדין ארבעה כוסות ארבעה גאולות. קידוש על היין לקבליה דדוד, הגדה לקבליה דיעקב, ברכת המזון לקבליה דיצחק, הלל הגדול לקבליה דאברהם".

בלקוטי טעמים ומנהגים, פסקה ד' כוסות (והערות ריט"רכה), הובאו כמה מארז"ל, כנגד מה הם ד' כוסות, וגם מהזהר. אבל ציון זה לזהר חדש לא הובא.

ו' "והגיענו הלילה הזה, זהו כמו שאומרים והגיענו לזמן הזה. ואם תאמר כיון שבירך שהחיינו למה מברך כאן והגיענו הלילה הזה. ויש לומר מפני שהוא רוצה לומר כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו [י]גיענו למועדים, שהוא לשון בקשה על העתיד, אמר והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור".

דבריו הובאו ונתבארו בלקוטי טעמים ומנהגים, פסקה מוציא מצה (והערות תשסט-תשעא). ז' תיבה זו אינה ברורה בכתי"ק. ואולי הכוונה להנדפס בס' השיחות תש"ד ע' 92 (הוד כ"ק אאמו"ר הרה"ק האט געזאגט אז די נעכט, – הכוונה על ב' לילות הסדרים דחג הפסח – איידער מען טוט עפעס מעניני הסדר דארף מען א קוק טאן אין סידור).

ובאוצר מנהגי חב"ד ע' קכה (בשעת סידור הקערה היה אומר בפיו קודם עשיית כל דבר והנחתו בקערה את הכתוב בסידור (כגון: "לימין – הזרוע", וכד'). אחר סידור הקערה אמר בפיו את כל סימני הסדר "קדש ורחץ" כו' (כפי שהם כתובים בסידור כולם יחד, קודם שנחלקים למקומות). ואחר-כך היה אומר בפיו כל סימן כשמגיע זמנו. וכל האמירות הללו היו בלחש. וכן נראה שהיה שונה בדיבור את כל ההלכות שבהגדה של פסח, בהגיע עת עשייתן. וקודם "רחצה" היה אומר את כל הדינים מ"רחצה" ועד "כורך").

ח' בטור סי' תלב (בעל העיטור כתב איכא מאן דמברך שהחיינו דהא מזמן לזמן קאתי, ואיכא מאן דאמר דלא בריך דהא לא קבע ליה זימנא דהא מפרש בים ויוצא בשיירא ודעתו לחזור אפילו מראש השנה צריך לבדוק. ומסתברא רשות הוא ומאן דבעי מברך. וא"א הרא"ש ז"ל כתב שאין מברך שהבדיקה היא לצורך הרגל וסמכין אומן דרגל).

ובשווע"ר סי' תלב ס"ג (ולמה אין מברכין שהחיינו קודם הבדיקה, והרי היא מצוה הבאה מזמן לזמן. לפי שמצוה זו היא לצורך הרגל לתקן הבית ולבער החמץ מתוכו לצורך המועד, לפיכך היא נפטרת בברכת שהחיינו שמברכין ברגל בקידוש לילה). וראה שם (הערה יז).

על כך כותב כאן לבדוק בספרים אלו אם יש בהם טעמים נוספים, ולהעתיקם. למעשה לא הביא טעמים נוספים בלקוטי טעמים ומנהגים. וראה לעיל פסקה שהחיינו (והערה ו).

ט' סי' תלב בהגהות הטור ס"ק א, שמביא טעם הרא"ש ודן בו, ומסיק (וצריך לעיין לפי דעת הרא"ש ז"ל, אם יכול לברך שהחיינו בשעת בדיקה, ולא לברך על הכוס).

י' למוהר"י עייאש, סי' תלב (עיין בפר"ח שהביא דברי הטור ז"ל שכתב מחלוקת הפוסקים אם

רשימת ציונים

קפג

כרפס א"צ הסיבה (ברכי יוסף תעג"י. שמחת הרגל? י"ד).

סדור הקערה אחר ערבית וקודם קידוש^ט (עבודה ומורה דרך^ט. באר מים^י. חיד"א בס' מורה באצבע סר"י^י כתב דהיא אחר ערבית).

י' מכות כנגד י' ספירות וי"ב שבטים יסוד – יוסף גד. מל' – יודא אשר (ילקוט ראובני שמות י"ט וארא^כ. וטעם ההתאמה דם כתר בנימין וכו' פירש בחפזון פסח^{כא}).

אסור לאכול פרות שהם בחרוסת לא בליל א' ולא בליל ב' (הפר"מ^{כב}).

לאכול ממצה בפסח שני^{כג} ובחג השבועות^{כד} (שלה? כה).

מברכין שהחיינו במצות בדיקת חמץ ... ואיך שיהי' אע"פ שהעלה הפר"ח לברך שהחיינו ולנהוג ולהנהיג כן, ודלא כהשו"ע, מכל מקום אנו אין לנו אלא דעת השו"ע, וכמו שנתפשט המנהג שלא לברך, ואין לשנות ממנהג של ראשונים ז"ל, והוא העיקר).

יא סי' תלב ס"ק ב, שמביא טעם בעל העיטור שהובא בטור (דהכי תקינו מעיקרא לברך זמן אקרא חדתא אם ירצה), ומסיק (ונראה דלא אמרו ספק ברכות להקל אלא בספק אם בירך או לא, וכן אם פליגי בה הפוסקים. אבל היכא דמעיקרא לא הוי אלא רשות, מאי דבעי מברך).
יב סי' תלב (והנהגה מלשון השו"ע שאין לברך שהחיינו, והיינו משום דכיון דרשות הוא כמ"ש ב"י ז"ל, אבל הרא"ש ז"ל כתב דסמכין אומן דרגל). ודן בדבריהם.

יג הובא בלקוטי טעמים ומנהגים, פיסקה יכוין להוציא גם המרור (ושם הערה רצה).
יד היינו שציין לעצמו לבדוק אם גם שם נתפרש הדבר. ושם (כרפס יברך בורא פרי האדמה ויאכל בלא הסבה, וכן מפורש בס' שבלי הלקט ובס' מטה משה, ודלא כהרב בית דוד).

טו מקורות אלו הובאו בספר חיים לראש (להגר"ח פאלאגי^י), שהובא לעיל (הערה ד).
טז סלאוויטא תקפ"ה (בעותק שלפנינו חסרים דפי תחלת ההגדה).
יז מעזיבוז תקע"ז (וכשבא מבית הכנסת ... על שלחנו יסדר קערה).
יח "יסדר קערת הלילה בעצמו".

יט "ראובן בחסד ... שמעון בגבורה ... לוי בת"ת ... יהודה רמז למלכות ... יששכר רמז בבינה ... זבולון בחכמה ... בנימין רמז בכתר ... דן רמז להוד וכו' נפתלי לנצח וכו' גד רמז ליסוד וכו' אשר רמז למלכות".

כ "ומצינו י' מכות נגד י' ספירות, דם נגד מלכות, וכן כולם מלמטה למעלה, עד מכות ברד נגד ספירות חסד).

כא "אלו יו"ד מכות כתוב בילקוט ראובני פ' וארא דיו"ד מכות הם נגד יו"ד ספירות ... ובספר שמות כתב כי יו"ד שבטים רמוזין ליו"ד ספירות).

כב היינו שציין לעצמו לבדוק אם יש משהו מזה בפרי מגדים.
ואולי צ"ל "פס"מ" [פסח מעובין] לבעל הכנסת הגדולה, דהיינו שצויין אליו באיזה ספר, וציין לעצמו לבדוק שם. ושם (כתב רבינו ירוחם ז"ל יש שנהגו שלא לאכול חזרת קודם הפסח וכן היה נוהג הרשב"א ז"ל).

ציטוט זה הביא רבינו בלקוטי טעמים ומנהגים, בהקדמת אומרו "לאחר זמן מצאתי" (וראה בנסמן שם הערות תתפא-תתפב).

כג כמה מקורות למנהגנו זה הובאו באגרות קודש ח"ב אגרת שעא.
כד מנהג זה הובא בס' לב דוד להחיד"א פל"א (ויתכן שזה טעם מנהג קדמון, לפנים בישראל, שהיו אוכלין מצה וחמץ היום הזה).

כה ציין לעצמו לבדוק בשל"ה, אם נמצא שם בענין זה.

יהללוך ד"א כל מעשיך (מחזור וויטרי הל' פסח^{כו}).

אפיקומן זית א' או ב (בחפזון א: כ^ד).

קודם חצות חומרא בעלמא (שם^{כח}).

לשייר מהמוציא בסוף הסעודה^{כט} (מדרש תלפיות^ל, עולת תמיד^{לא} ועבודה

ומורה דרך^{לב}, הכף החיים הנדפס מחדש?^{לג})

מצת מצוה גם קודם חצות^{לד} (ליל שמורים אות ס"ג עקרי הדט סי' יז^{לה}.

פר"ח^{לו}).

כו סי' צז (ה' אלהינו כל מעשיך).

כמה מקורות למנהגינו זה הובאו בלקוטי טעמים ומנהגים, פיסקה ה' אלקינו כל מעשיך (והערות תתקעז-תתקפא).

כז "ודע שהד"מ והב"ח והמ"א והט"ז והחמ"י [אוצ"ל: והמ"י], כתבו דיש ליקח ב' זיתים". הובא ונתבאר בלקוטי טעמים ומנהגים, פיסקה צפון (והערות תתצ-תתצא).

*

גם ארבעת הקטעים הבאים הועתקו מספר בחפזון פסח.

כח "אפילו מאן דנזהר לאכלו קודם חצות, היא חומרה בעלמא".

וראה לקוטי טעמים ומנהגים, פיסקה קודם חצות. ובשוע"ר סי' תעז ס"ו. ונתבאר שם (הערה כח).

כט בחפזון פסח ב, א (אפיקומן הנאכל על השובע, אין לאכול אחריו כלום, שיהי' טעם מצה בפיו. שו"ע סי' תע"ח. ודע שדין זה נאמר גם כן בהמוציא של שאר ימות השנה, דנכון לשייר מעט מהמוציא לאכלו אחר הסעודה, כדי שיהי' טעם המוציא בפיו, כי כתיב ברוך טנאך ומשאריתך. עיין להרב מד"ת דרי"ב, ועיין בס' ע"ת ועבודה ומ"ד ... עיין להכף החיים הנדפס מחדש). וכן הוא בשוע"ר סי' קסז סכ"ב (פרוסת הבציעה ... יש אומרים שטוב לאכלה בסוף הסעודה).

ומקורו בס' החסידים סי' תתפח (ומן המוציא היה משאיר מעט ואוכלו לאחר הסעודה ... שיהא טעם של המוציא בפיו, וכתיב (דברים כ"ח ה') ברוך טנאך ומשאריתך).

שהועתק בשל"ה שער האותיות אות ק (פא, ב).

ל ערך כתיבה (היה משייר מעט מהמוציא ואוכלו לאחר הסעודה כדי שיהיה טעם של המוציא בפיו וכתיב ברוך טנאך ומשאריתך, שירי מאכל).

לא סי' קסז ס"ק כה (וכתב של"ה שגם ישייר מן פרוסת המוציא מעט שיאכל אחר אכילתו, כדי שישאר טעם המוציא בפיו).

לב קה, ד (שהעתיק מדברי ס' החסידים הנ"ל).

לג למהר"ח פאלאג'י, סי' כג סי"ג (ישאר מעט מהמוציא כדי לאוכלו לאחר הסעודה בעבור שיהי' טעם המוציא בפיו, וכתיב ברוך טנאך ומשאריתך. מורינו הרב החסיד שבכהונה

במד"ת דרב"י ריש ע"ג, מרבינו יהודא חסיד, ובספר עול"ת ועבודה ומ"ד).

לד וכן הוא בשוע"ר סי' תנח ס"א-ב (נהגו כל ישראל שלא ללוש המצות של מצוה עד אחר חצות היום בערב פסח שהוא זמן הקרבת הפסח ... וכל זה אינו אלא מנהג לכתחלה,

אבל מעיקר הדין אפילו מצות מצוה שנאפו כמה חדשים לפני הפסח יכול לצאת בהן ידי חובתו לכתחלה).

לא יאכל אחר המרור אפילו תבשיל של מרור כדי שיאכל לתיאבון ב'ליל ב'^ז
(הרב בית דוד?^ח)

וכאן מועתקים הציונים מבחפזון פסח ט, ב (זמן של מצות שמורות לליל פסח יש לו ליזהר לעשותן בשעה ז' ומחצה ... ועיין בעקרי הד"ט חאו"ח סי' יז אות ל ... וכ"כ הרב פר"ח ע"ש). ושם יז, ב (מותר לעשותן קודם חצות בכל השנים, ליל שמורים אות ס"ג).

לה אות ל (ואף דמין כתב בסי' תנ"ח דנוהגים שלא ללוש בערב פסח עד אחר שש שעות, ל[א] לעכובא הוא, והיכא דנהגו נהגו והיכא דלא נהגו לא נהגו. ועיין להרב פר"ח שם שכ"כ בפירוש).

לו סימן תנח ס"ק א (נכון הדבר מה שנוהגין ללוש אחר שש שעות. אבל פשיטא דלא הויא עיכובא).

לז בחפזון פסח כג, א (יכול לאכול תבשיל של מרור אפילו ליל א', אחרונים. ועיין עקרי הד"ט ס"ט אות ג"ל, ועיין להרב בית דוד, דכתב דנכון דלא יאכל אחר מרור אפילו תבשיל של מרור, כדי לאכול לתיאבון ב'ליל ב').

וכן הוא בשוע"ר סי' תעא סי"א (יש נוהגין שלא לאכול מרור בערב פסח כדי שיאכלנו בלילה לתיאבון וכן שלא לאכול ביום ראשון של פסח כדי לאכלו בליל שני לתיאבון). ובלקוטי טעמים ומנהגים, פיסקה שלחן עורך (לאחר זמן מצאתי: יש נוהגים שלא לאכול חזרת קודם הפסח, וכן הי' נוהג הרשב"א (ר' ירוחם נתיב ה' ח"ד)).

וכאן מוסיף שכן הוא גם בתבשיל של מרור.

לח או"ח סי' רמט (בענין אכילת חזרת מבושלת בליל פסח, כמדומה לי שהיה אומר אבא מארי ז"ל שמנהג שלא לאכול).

מפתחות

מפתח ענינים*

א

אב ובן

עֵהָרֹ (עיקר מצות ההגדה היא כי ישאלך בנך, והגדת לבנך). קכח (כנ"ל).
הג: קב (עמלנו, כחו ואונו של האדם).

אבלות

וִי־ז (נהג א. כל שהוא קודם החג. כפיית המטה. הסיבה בליל פסח. קיטל. הלל).
הג: כה (ביצה — לא רק מטעם אבלות). קמט (אוכלים הביצה בתחלת הסעודה זכר לאבלות).

אורות וכלים

הג: כג־ד (במצות, בששת המינים שעל המצות, במוחין דאבא. ז"א ומל').

איטר

יא (הסיבה על שמאל כל אדם).

אין מעבירים על המצות

קא־ב (בג' המצות ובששת המינים). רסח (כשיש לו רק כוס א' יקדש עליו, וכשיש לו ב' כוסות יברך על הב' בהמ"ז, ולא הגדה).

אכילה

עז (א. בזוית). קנד (כנ"ל).

הנאת גרונ

קפה־ו (בליעה והנאת גרון מועלת במצה ולא במרור. הנאת בני מעיו). רג־ד (כשקץ במזונו אינו יוצא).

ארץ ישראל

הג: סד (השגחה תמידית).

ב

בדיקת חמץ

הג: ג־ה (מדינא מקיים המצוה אף שלא מצא. הטעמים שנהגו להניח י' פתיתים. פרטי מנהג הבדיקה). ו (לאור הנר).

ברכת הבדיקה

הג: ה־ו ("על ביעור" כולל הבדיקה והביטול והביעור. "על ביעור" ולא "לבער"). ו (לא ילך מחדר לחדר בין ברכה לתחלת ב.).

בית הבליעה

קנז. קפב.

בית חב"ד

ג.

בכבודו ובעצמו

הג: קד (מל' דא"ס ועצמות דא"ס).

ברב עם הזרת מלך

צח (לצאת בשמיעה).

ברית בין הבתרים

הג: צב־ג (ההבטחה לאאע"ה קודם שעבר בין הבתרים).

ברכות

סה (מעין חתימה סמוך לחתימה).
הג: מח (מעין חתימה סמוך לחתימה).

ברכות הטעונות כוס

קמ־קמא (בפה"ג לפני ברכת המצוה, וצריך לאחוז הכוס בעת הברכה).

להוציא אחרים

רעא (יכול להוציא מי שאינו בקי בקידוש, וגם ברכת בפה"ג, שהיא חובה כמו קידוש). ערב (וכן בפה"א של ירקות בטיבול). רעג (וכן

(* ההגדה מתחלת בכרך שלפנינו מעמוד א. והציונים אלי' באים בהקדמת: **הג**.)

עיי"ע הפטור ממצוה.

נוסח הב. על – ל

קנב (על אכילת מצה). קע (על אכילת מרור).

ברכת הנהנין

בורא פרי האדמה

עח"ט (על הכרפס והמרור. חי ומבושל). פג (מרור ובצל מר, מתי מברכים בפה"א ומתי שהכל). קפד (מרור מר).

ברכה אחרונה

כח (שיעורו רביעית). סט (אף שמפסיק מועלת ב"א אחת לשניהם). ע (עד שיעור עיכול, כשהאצטומכא פתוחה לאכול). קמב"ג (אף שמפסיק מועלת ב"א אחת לשניהם). הג: קכח"ט (אף שמפסיק מועלת ב"א אחת לשניהם).

המוציא

קנח (בליעת הפרוסה בבת אחת). הג: קכט (אורחא דמילתא לברוכי ברישא המוציא). קלה (בעת הברכה לאחזו בימינו, או ב' אצבעותיו).

הפסק

פ"ד (בין כרפס למרור בליל הסדר). קלז (בין כוס א' לב' אינו ה. בהמ"ז הוי סילוק והיסח הדעת). קמג (כנ"ל). קסד (באמצע לעיסה). הג: נד (בסעודת כל השנה, מברך המוציא ואח"כ פורס וטובל במלח, משא"כ בכרפס שבליל הסדר). נה (בין כרפס למרור בליל הסדר). ראה גם לעיל אצל ברכה אחרונה.

סעודה

יט"כ (ברכת הגפן שלפני הסעודה, מתי פוטר יין שבסעודה). סב (כשהי' דעתו שלא לשתות יין בתוך הס.). סז"ח (מתי בהמ"ז פוטר יין שלפני הס.). פד (אם המרור הוא דבר הבא מחמת הסעודה ונפטר בהמוציא, או שהכרפס מוציא המרור, ונפטר בבהמ"ז). ריב (נזכר אחר מים אחרונים שלא אכל עדיין אפיקומן, לא חשיב היסח הדעת שאין הדבר תלוי בו).

שהכל

פא (אם מוציא בפה"א).

ההגדה, ובפה"ג שעל כוס ב'). עדר (וכן על אכילת מצה ומרור, וגם המוציא שהיא חובה, אבל לא בהמ"ז). ערה (אלא יקרא עמם מלה במלה).

עיי"ע שומע כעונה.

ברכת המזון

עיי"ע ברכת הנהנין (הפסק).

ריז (עכשיו סומכים על האומרים שא"צ כוס). רלה"ז (אשה וקטן מוציאים בבהמ"ז, כשהגדול אכל פחות משיעור שביעה). רלט (במקום האכילה דוקא). רמ (אורח מברך, מלבד בליל הסדר שבעה"ב מברך). עדריה (מי שלא אכל אינו מוציא אחרים. מי שאכל פחות מכדי שביעה מוציא מי שאכל כדי שביעה). רעז (אסור לעקור מסעודה קודם בהמ"ז).

הג: קנח (אוחזין הכוס בידו עד סוף בונה ברחמיו ירושלים אמן. וחוזר ונוטלו לבפה"ג). קס (עניית אמן אחר ברכת המזמן ביעלה ויבוא). קסא (אין עונים אמן אחר יחסרנו). קסב (כא"ו אומר אבי מורי כו', אף שאין לו אב ואם).

זימון

רלח (כל השנה מצוה לחזר אחר ז. מלבד בליל הסדר).

ברכת המצות

טז (על המצות שפטורים בהם. נשים בציצית. אנשים בטלית שאולה. גשם בסוכה). קסא (ב. אינן מעכבות). הג: ו ("על ביעור" ולא "לבער"). קלט ("על אכילת" ולא "לאכול").

הפסק

קסד (ה. באמצע המצוה. באמצע אכילת הכזית מצה או המרור). קע (יברך על אכילת מרור אחר הטיבול, לתכופ הברכה למצוה). קעז"ח (אף שמחמירים באמצע מצוה, היינו דוקא שאינו מענין המצוה). קעט (השח שלא מענין המצוה, צריך לחזור ולברך). קפג (ה. באמצע המצוה).

הג: ו (גם השומע לא יפסיק בשיחה ובהליכה מחדר לחדר). קמא (יטבול ואח"כ יברך, כדי לתכופ הברכה למצוה).

מפתח ענינים (ברכת השבח וההודאה – הלל) קצא

ברכת השבח וההודאה

הג: מט"נ (הטעם שאין מברכים שעשה נסים בליל הסדר). ככ"ז (ברכת אשר גאלנו היא במקום שעשה נסים).

ברכת שהחיינו

נב"ג (אחר גמר הקידוש וההבדלה. על קידוש היום, ועל בדיקת חמץ, וי"א גם על אכילת מצה. ואפילו נזכר ביום מברך אפי' בשוק, בלא כוס. וכן אם שכח לברך בליל שני). רסג (אחר הקידוש קודם ברכת על אכילת מצה).

הג: מח (נוסח הברכה). נ (לזמן – בחירק). קל (הטעמים שאין מברכים על מצות מצה. בקריאת המגלה מכוונים על משלוח מנות והסעודה. בבדיקת חמץ). קפב (פוטרי"ט מצה מרור וכוסות. הטעם שאין אומרים בבדיקת חמץ).

ג

גזילה

גזל נכרי

ט (השתמשות בכליו הממושכנים).

גר

הג: יח"ט (גם עבורו היתה יצי"מ, ולכן חייב בקרבן פסח. אם חייב בקריאה בביכורים). פ (גם הוא חייב בהגדה).

ד

דקדוק

הג: נ (לזמן – בחירק). נה (יכוון – בשני ווי"ץ). סד (הבאה – מלעיל ומלרע). סו (אנו בקמ"ץ). צ (עכשו – בלא יו"ד). קנז (כל מעיני, בבהמ"ז בחול"ם, ובתהלים בקמ"ץ). קס (וזכרנו כו' בו – ב' דגושה, ובפקדנו בו – רפוי').

ה

הבדלה

סא (טעימה קודם ה.). סד (מעומד, לכבוד המלך שמלויים).

בורא מאורי האש

הג: נא (הרבה מאורות יש באור).

יקנה"ז

נח (שינה הסדר יצא. הקדים ק. לברכת היין לא יצא). נט (אין מברכין על הבשמים במוצש"ק ליו"ט). סד (אומרים אותה מיושב כמו הקידוש). סד"ו (נוסח הבדלה ביקנה"ז). ריט (ההבדלה אינה הפסק בין קידוש לשתיית הכוס). רסג.

הג: נא (אין מקרבין הנרות ואין מביטים בצפרנים). נב (הבדלת וקדשת).

הבטחה

הג: צב (ה. לאברהם ולנביאים, על גאולת מצרים ועל גאולה העתידה). צה (ה. זו היא שעמדה לנו כו').

הדס

הג: כב (הדס שנתן הה"מ לאדה"ז).

הוספה מחול על הקודש

סכות

ג"ד (אין מועיל לאכילה בסוכה).

פסח

ג"ו (אין מועיל לאכילת קרבן פסח, מצה וד' כוסות).

שבועות

ד"ה (אין להתפלל ולא לקדש מבעוד יום).

שבת

ג (לקדש ולאכול, יש מחמירים לאכול כזית אחר צה"כ).

הלל

עיי"ע סדר של פסח (הלל).

ח (בבית האבל). צז (שומע כעונה). קלב (משה וישראל אמרו). קלג (מעומד. ובליל הסדר מיושב). רלב"ג (מצוה לקרותו בצבור, כדי לענות עמהם הודו ואנא, ועכ"פ יאמר הודו בפני שנים, ויענו עמו ראשי פרקים). רלז"ח (נשים פטורות מכל ה. מלבד ה. של ליל הסדר). **הג:** טו"ז (אמירתו בעת ק"פ ע"י הלויים. אמירתו בעת נטילת לולב). קסח (ל' שבח ובהילו נרו, התגלות אמת ה' שמלמעלמ"ט). קסט"קעא (אופן עניית הודו לה' גו', ואנא ה', ע"י הקהל, והש"ץ, והיחיד). קעג (יהללך כו')

קצב

מפתח ענינים (הלל – יום טוב)

כל מעשיך). קעג'ד (כל"ח צריך להתיז. ה. המצרי וה. הגדול, נותן לחם לכל בשר, גימטרי' שם ה', של מלאכי השרת. אם צריך לכוון לשם הוי' — שמול הפסוקים). קפד (יהללוך כו' כל מעשיך).

הפטרה

הג: ב (כשחל שבת הגדול בע"פ מפטירין וערבה, שהוא זמן ביעור מעשרות).

הר סיני

הג: קטו"ז (הראנו כבודו. פסקה זוהמתן. שמעו עשרת הדברות).

ז

זכירת יציאת מצרים

עיי"ע יציאת מצרים. סדר של פסח (הגדה).

זמני היום

בין השמשות
ג (בליל פסח).

שעות זמניות
הג: י.

חמץ

הג: קיט (פסח מצרים לא נהג אלא לילה ויום).

ביטולו

הג: ו (ב. הלילה והיום). ז"א (נוסח ב. הלילה והיום. בדיקת החמץ של רבינו הזקן). קפא (כל חמירא וחמיצא).

חומרות

הג: יג (הנזהר ממהו ח. מובטח שלא יאונה לו חטא).

שריפתו

הג: י (במדורה בפ"ע). יא (י' פתיתין). יא-ג (יהי רצון שאחר ש.).

ח

חמר מדינה

מדה (במקום שאין היין גדל). מו"ז (לא

במשקין הגרועין. קפה. חלב). סח. עד (קפה).

חנוך

עיי"ע סדר של פסח (קטנים).
לג (מותר להאכילם קודם קידוש). לו"ז (כ"א לפי חורפיה. הגיעו לח. ד' כוסות, הקידוש, הגדה, ברהמ"ז וגמר ההלל. בציצית, תפלין, סוכה, תענית יו"כ). לח (קטנה שהגיע לחנוך דינה כקטן). ערה (כשקורא ברכה עם אינו בקי מלה במלה, ה"ז כמקרא הקטן ומלמדו).

מאכיל איסור בידים

לג"ד (רק כשהמאכל אסור מצד עצמו, ולא כשהוא זמן איסור).

חציצה

קפו (מין במינו אינו חוצץ, בבליעה).

י

יום טוב

הג: קעט (הארת המועדים על כל השנה. א"א חסל סדור פסח).

יום טוב שני של גלויות

קצא-ב (מתי אין לחלק בין ראשון לשני ומתי מקילין בשני). רג (לענין שתי' אחר אפיקומן, ובשאר הדברים). רסט (יש לו רק ד' כוסות, ישתה כולם בליל א').

הג: קנה (גם בליל ב' לא לשתות אחר אפיקומן).

לחם משנה

קמו"ח (גם ביו"ט צריך ל"מ. בליל פסח — מזה ופרוסה, או ב' מצות ופרוסה).

נוסח התפלה והקידוש

הג: מדה (מקרא קודש הזה). מו"ז (בשבת אומרים באהבה). מח (מקדש ישראל והזמנים).

סעודה

קצג"ד (אם הוא מה"ת משום מקרא קודש, או משום שמחת יו"ט, או מד"ס משום וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכובד). קצג (אי סגי במיני מזונות).

הג: קלא"ד (אם הוא מה"ת משום מקרא קודש,

קצג

מפתח ענינים (יום טוב – מאכלים)

קופסת טבק
הג: כב (של אדה"ז).

קלוג גלאז
כט.

קערה
הג: כב (של אדה"ז).

שלחנות
א (בימי חכמי הגמרא ש. קטנים לפני כ"א.
בדורות האחרונים ש. אחד גדול לכל המסובין).
קכבד (כנ"ל).

כללי התלמוד
הג: קיא (מצינו לשון ר' פלוני אומר אף שאין
מחלוקת).

מ

מאד זה המות
הג: מג.

מאכלים

אגוזים
קיד.
הג: כח.

אגסים
הג: כח.

בארשט
מרח.

ביצה

עיי"ע סדר של פסח (ביצה).

דבש
מה (מי דבש).

זנגביל
מו (מי זנגביל). רמט (כנ"ל).

זרוזך
קד.

חומץ
עה.

או משום שמחת יו"ט, או מד"ס משום וקראת
לשבת ענג לקדוש ה' מכובד). קלה (חייב בלחם
משנה).

שמחה
מט (חלוקת קליות ואגוזים לתינוקות).

יום הכפורים

תענית
לו (זמן התחלת חנוך בת).

יין

כבד (י. חזק צריך מזיגה. י. שלנו אינו חזק.
שיעור מזיגה של י. רגיל ויין חרצנים וזגים). מ
(מבושל וקונדיטון, שערבים דבש ופלפליץ).
מ"מד (י. צמוקים כשר לקידוש וד' כוסות,
כשיש עדיין לחלוחיות בצמוקים. חילוקים בין
תסס או רק נשרה. שיעור המים בתסס ובנשרה).
עב (פורתא סעיד). קטו.
הג: לו (חזקים, וי. שלנו).

ימין

הג: לו (כל דבר שמברכים צריך לקחת בימין).

יציאת מצרים

הג: צג (נזכרה בתורה נ' פעמים). קיח (כיון
שהגיע הזמן לא עיכבן כהרף עין, שאם היו
שוהים ישראל עוד רגע לא היו נגאלים). קכ
(בכל דור ודור ובכל יום ויום – כאילו הוא יצא
היום ממצרים).

כ

כוס של ברכה

כג (רביעית. מזוג). כז (שתיתו רוב רביעית, או
טעימה משהו). לה (שלא יהא פגום ושיהא
מלא). ס (אין עושין ב' מצוות על כ. א').
עיי"ע סדר של לפסח (ארבע כוסות).

כלים

כוס
הג: כאב (של קידוש של אדה"ז).

מנורה
הג: כב (של אדה"ז).

מפתח ענינים (מאכלים – מים אחרונים)

קצד

חלב	הג: כח.
מח.	קפה
חסה	מזרח. עד.
קד.	רמונים
חרוסת	קיד.
עיי"ע סדר של פסח (חרוסת).	שכר (בירה)
חרחבינא	מז.
קה.	שקדים
יין	קיד.
עיי"ע יין.	תאנים
ירקות	קיד.
עח (להבדילם מפרי הארץ ומקטניות ומזרעים).	תבלין
קיד.	קטו.
כרפס	תה
עיי"ע סדר של פסח (כרפס).	מז.
כרתי	תמכא
עט.	קה.
לאקרי"ץ	תמרים
מו. רמט.	עב (סועד). קיד.
לפת	תפוחי אדמה
עח.	עח"ט.
מי מלח	תפוחים
עה.	מו (מי תפוחים). צא (זכר לת.). קיד-קטו. רמט
עולשין	(מי תפוחים, ב' סוגים).
קה.	הג: כח.
ענבים	מגלת אסתר
מד (אינן צומחים במדינות הקרות. מביאים לרוסיה ממדינות הדרומיות).	צזח (שומע כעונה, גם באנשים).
קדה	מהדרין
קטו.	הג: קנה (אל יצא עצמו מכלל המהדרין).
הג: כח.	מילה
קוואס	קסג (כסא של אליהו. מעכבת ק"פ). קסד (מלו
מורח.	בליל יצי"מ, כדי שיאכלו בק"פ).
קטניות	מים אחרונים
עח.	הג: קמט (בפסח לא להעביר ידיו על שפתיו).
קנמון	קנורז (לע"ל – על עסק בעניני העולם בטהרה).
קטו.	

קצה

מפתח עניינים (מלאכות שבת – נטילת ידים)

מלאכות שבת

אתעביד בה חדא מצוה כו'
קיח־ט (מיחץ לאפיקומן).

טוחן

קטז (דיכת הפירות לחרוסת).

הידור

קט (בדמים יקרים).

לש

קטז־קיז (בדברים שאינם בני גיבול, בשינוי,
בחרוסת רכה).

כוונה

קפז־קצא (במצה ומרור, כשאכל בלא כ. או
שכפאווה, או שלא ידע שהוא פסח או שהוא
מצה. אם מצות מד"ס צריכות כ.).

מעבד

פו (שלא לעשות מי מלח מרובים).

מצות

שמא יטה

נח (מותר לומר ההגדה לאור הנר).

קנט (דקות וקשות, עבות ורכות). קצב־ג
(מצותה רק בלילה ראשון. בשאר ימים ולילות
אינו מוזהר אלא שלא לאכול חמץ, וזהו שבעת
ימים תאכל מצה ולא חמץ). קצז (כנ"ל).
הג: קפד (אפייתה גם ע"פ קודם חצות).
עיי"ע סדר של פסח (מצות).

מלאכים

הג: קב־ג (חילוק המדרגות מלאך, שרף,
שליח).

מי פירות

מא־ב (יין שתסס נתבטל המים שבו).

מלאכה שאינה לצורך יו"ט

צה (צלילה בליל פסח רק כדי לאכול בו ביום).

מצה עשירה

קכא. קצז (נהגו שלא ללוש במי פירות).
הג: קלא (לסעודת יו"ט).

מלך מלכי המלכים

הג: קיט (מלכים – שלמטה, מלכי המלכים –
שרים העליונים, הקב"ה – ממה"מ).

שרוי

הג: קמד (בטיבול כורך, ביין שמעורבים בו
מים). קמט (נזהרים ביותר).

מלכות שמים

הג: קס (במקום שמבקש על מלכות בית דוד,
אין להזכיר מלכות שמים).

שמורה

קנה.

מן

הג: קיג (ירד באלוש).

מקום

הג: פה (הוא מ. של עולם ואין העולם מקומו).

מנהגים

מקום שנהגו

קצט (בענין אכילת צלי בליל פסח. הפלגה
בע"ש. מלאכה בע"פ. יו"ט שני של גלויות
בחור"ל. הדלקת נרות לכבוד יוהכ"פ).

נדרים

עיי"ע שבועות.

מד (חלים אפילו על המצוה). רעט (כנ"ל).

מצוות

קעד־ו (אין מבטלין זא"ז. דרבנן מבטל טעם
דאורייתא). קפו (כנ"ל).

קבלת הקהל

קצטר (הבא מחוץ לעיר מחוייב לעשות
כתקנתן).

אין עושין מ. חבילות

ס. קנג. ריח־ט (אין עושין ב' מצות על כוס
אחד).

נטילת ידים

עיי"ע סדר של פסח (נטילת ידים).

א. כשבני חבורה ערים אינו הפסק. נתמנם אינו הפסק. לפני שהתחיל לאכול א. אינו הפסק. רלט (אסור לאכול ב' מקומות). רמח"נ (איסור שתי' אחר א. מים וכיו"ב מותר. בליל ב' מהדרין לא לשנות). רעז (יכול לעקור מסעודתו ולאכול א. בבית אחר, ולברך שם בהמ"ז).

הג: נח"ס (כמה מנהגים הובאו בראשונים בכריכת הא. נוהגים לכרכו במפה ולהניחו בין הכרים, שלא יבואו לאכול). ס"סא (אפיקו מן, דברים הנאכלים אחר הסעודה). סא (אין נוהגים בחטיפת הא.). פ"ז. קלח (בעת ברכת המצה יכוין לפטור גם הא. אבל נזהרין מהפסק שיחה). קנא (על השובע – מצוה מן המובחר, כשעדיין מתאוה קצת, ואינה אכילה גסה). קנב (זכר לק"פ, וי"א למצה הנאכלת עמו. ומספק טוב לאכול ב', או שיתנה. ולא תקנו גם מרור, שאינו אלא דרבנן). קנג"ה (איסור שתי' אחר א. אם דעת הרי"ף לאסור אף שאר משקים, כדי לא לבטל טעם הא. נוהגים כדעת המחמירים אף במים ובליל ב'. וישתה קודם שלא יצמא אח"כ). קנה (בהסיבה). קנו (קודם חצות). קפד (כזית או ב' זיתים. קודם חצות – חומרא).

ארבע כוסות

ה"ו (בלילה ממש). י"ח (ד' לשונות של גאולה). כ"כא (כוס ב' פוטר יין שבסעודה, ואינו כמוסיף על הכוסות. כוס א' אם לא התכוין לשנות בין כוס א' לב' צריך לברך, והוי כמוסיף על הכוסות. בין כוס ג' לד' אסור לשנות, והוי כמוסיף על הכוסות). כ"ב (שתה אותם בלא הפסק, נחשבות כוס א'). כ"ד (יין חזק צריך רביעית אחר מזיגה, שתהי' עריבה. שתאן חי לא קיים מצוה מהמובחר). כ"ח (שתיית כל הכוס, רובו, או רוב רביעית). כ"ט (כוס ד' צריך רביעית, לברכה אחרונה). כ"ל (ישתה בשתי' אחת, ועכ"פ לא יפסיק בכדי אכילת פרס, וי"א בכדי שתיית רביעית). לא (ולא ישתה מספק עוד כוס, במקום שיצטרך לברך ויהי' נראה כמוסיף על הכוסות). לא"ב (צריך לדחוק עצמו לשותתם). לא"א (כ"א חייב לשותת). לד"ה (כוס מלא לכל אחד). לט"מ (לחזר אחר יין אדום, זכר לדם שהי' פרעה שוחט בני"). מ"מ (יין צמוקים). מ"ח (על חמר מדינה, ממשקים החשובים). מח (אפילו

נה (לקידוש. בדיקת חמץ. תפלה. ברכות ותלמוד תורה. נקיון בעלמא). פה"ו (לטיבולו במשקה). קמ"ד (הפסק ההגדה. כשנוטל לטיבולו במשקה אינו מועיל לפת. אין להפסיק בין נט"י לסעודה אלא בשעה"ד). ריג (הסיח דעתו וחזור לאכול, צריך נט"י). הג: לו (יקח הכלי ביד ימין ויתננו לשמאלו וישפוך על ימינו תחלה).

נשים

עיי"ע סדר של פסח (נשים).

לח (פטורות ממ"ע שהז"ג. חייבום במצות פסח לפי שאף הן היו באותו הנס. חייבות באכילת מצה מה"ת). רל"ח (פטורות מכל הלל, מלבד הלל של ליל הסדר).

ס

סדר של פסח

הג: יח (במשך הסדר יש לבקש על רוחניות, והקב"ה יעזור). יח (אין דבר ריק בהם). ל (אין מקפידים לאיזה רוח ישב).

אפיקומן

קיט"כ (פורסים חלק הגדול ממצה האמצעית לאפיקומן, שמצניעים תחת המפה, או כורכים במטפחת). קעט"פ (יכוין בברכת על אכילת מצה גם על א. אבל חומרא יתירה היא שלא להפסיק בינם). רג"ד (שלא לאכול מדאי לפני הא. על השובע – מצוה מן המובחר. אינו מתאוה כלל – אינו מן המובחר. נפשו קצה – לא יצא י"ח). רז"ח (זכר לפסח שנאכל על השובע, ולא יאכל אחריו, ונקרא א.). רח"ט (לכתחלה יאכל ב' כזיתים). רט (י"א שצריך לאכול בהסיבה). רט"י (יש כורכים במטפחת ומשלישין על כתפיהם, ונוהגים להוציאו מתחת המפה). רי"ריב (ליזהר לאכול קודם חצות). ריב"ג (נזכר שעדיין לא אכל האפיקומן – אחר מים אחרונים). ריג"ד (נזכר אחר בהמ"ז). ריד"ז (נזכר אחר שבירך על הכוס). ריז"י (נזכר אחר שהתחיל הלל). רי"ח (נזכר אחר שהזכיר השם בחתימה). רכג"ה (איסור אכילה אחר א.). רכ"ד (איסור שתיה אחר א. משקין משכרים אסור. מים מותר. ושאר משקים – ב' דעות). רכה"ו (שינוי מקום באמצע א.). רכ"ח (שינה באמצע

ארבע קושיות

מט (השינויים שעושים כדי שישאלו). עה"ו (סיכום השינויים). ככב"ד (עקירת השלחן והקערה). קכה"ו (אם גם בעה"ב שואל). קכו (אין אנו מטבילין כו'). קכו (אם לועזים).

ביצה

צא"ב (זכר לחגיגה. בעא רחמנא למפרק יתנא). צד (צלו"י או מבושלת. ואוכלים בתוך הסעודה). צו (גם כשחל במוצ"ש, אף שאז אין חגיגה). קא (טיבולה במי מלח). רד (אכילתה בתחלת הסעודה, זכר לאבלות חורבן בהמ"ק, גם בליל ב'. טיבולה במי מלח).
הג: כה (זכר לחגיגה. בעא רחמנא למיפרק יתנא. גם בזה"ב בגבולין, ולא רק מטעם אבלות). כז (מבושלת. גם כשחל ע"פ בשבת).

ברכת אשר גאלנו

רסז (כנגד ברכת שעשה נסים, אף בלא כוס).

ברכת השיר

רמא"ב (יהללך או נשמת). רסז (כשאין לו יין לא יאמר הברכה שבחתימה).

הא לחמא עניא

קכא"ב (הגבהת המצות, ונוסחה).

הגבהה

הג: לח"ט (הגבהת כוס הקידוש ג' טפחים). צג"ה (מה שצריך להגביה הכוס באמירת והיא שעמדה, הוא רק ע"פ הקבלה. כיסוי הפת לפני ההגבהה, שלא יראה בשתו, אף במקום שאין ברכה על היין). קיז (אם צריך להגביה המצה והמרור באמירת מצה זו מרור זה. מנהגינו לאחוז המצות הב' והג', ולהניח ידו על המרור והכוור). קכ"כג (מנהגי ה. הכוס באמירת לפיכך, הלל, ברכת אשר גאלנו וברכת בפה"ג. כיסוי הפת).

הגדה

ב (בתור תשובה לשאלות). כב (הלל וה. של כוס ד'). לב (שמיעתה מאחריים). לד (על לחם עוני). לז (יוצאים בשמיעה). נד (אין לה תשלומין). סד (הלל וה. של כוס ד'). ערו"ז (אם חייב להיות בתור תשובה לשאלות). צ (הטעם שהצריכו אמירת פסח מצה ומרור). צד"ח

עני ילוה או ימכור כסותו לד' כוסות). מט (גר ביתו קודם לד' כוסות). נא (מזיגת כוס ראשון, דרך חירות. שטיפת והדחת הכוס). ס"סד (שכח להבדיל ביקנה"ז, מתי יבדיל שלא יראה כמוסיף על הכוסות). סז"ע (הטעמים שא"צ לברך ברכה אחרונה על כוס א' וב'). ע"עד (באיזה אופן אפשר לשתות בין כוס א' לב', ולא לחוש שמא ישתכר, ושמא יסעד הלב, ושלא יראה כמוסיף על הכוסות. סיכום ההלכה של נראה כמוסיף על הכוסות). קכד"ה (כוס שני קודם ארבע קושיות. א"צ שטיפה והדחה). קלג (אין מברכים על המצוה). קלז"קמא (בין כוס א' לב', לא נחשב הפסק, אבל תקנו לברך על כל כוס. סיכום פרטי ההלכות של ד' כוסות). קמב"ג (אף הסוברים שהוא הפסק, סגי בברכה אחרונה אחת). קנח (שתייתו בבת אחת). רטו (הוצרך לברך שוב בהמ"ז, לא יברך על הכוס, שלא יראה כמוסיף על הכוסות). ריט (כנ"ל. ואין להפסיק בין גמר ההלל לכוס). רכט (יש לעשות מצוה בכל א', וכוס ג' לבהמ"ז). רל (כוס זה צריך לבדוק אם צריך שטיפה והדחה). רל"רלב (בין כוס ג' לד' לא ישתה, חוץ ממים וכיו"ב. ואם הפסיק באמצע כוס ג'). רמא (כוס ד' על גמר ההלל וההגדה). רמד"ה (הפסק בינם באמירת פיוטים). רמט (כוס חמישי). רסב (מי שאין לו יין יקדש על הפת). רסז (יש לו כוס א' יקדש עליו). רסח (יש לו ב' כוסות — קידוש ובהמ"ז על היין. ג' כוסות — קידוש ובהמ"ז והגדה על היין. ד' כוסות — ישתה כולם בליל א').

הג: מ (הקידוש הוא א' מד' כוסות, ולכן צריך לשתות הכוס בעצמו בלילה, וכל דיני ד' כוסות. מצותו מד"ס). מא (אף הן היו באותו הנס של יצי"מ. אין מברכים עליהם, שהם מופסקים). מא"ב (כנגד ד' לשונות גאולה, ד' גזירות פרעה, ד' קליפות, ד' כוסות פרעה, ד' מלכויות, ד' כוסות פורעניות אוה"ע, ד' כוסות נחמה, ד' אותיות הוי"). נב (שורת הכוס כולו ובבת א'). קכח"ט (תקנו לברך על כל כוס בפ"ע, סגי בברכה אחרונה א'). קסה"ו (כוס ד' קודם שפוך חמתך. ד' כוסות נגד ד' כוסות פורעניות, ד' מלכויות). קפב (נגד דוד יעקב יצחק ואברהם). ראה לקמן אצל כוסו של אליהו. עיי"ע יין. חמר מדינה.

מברכים עליו). רמב"ד (גמר ההלל והלל הגדול).
הג: מא (אין מברכים עליו, שאין קורין בפעם א'). כג (אם היא משום שירה). קכד (הטעמים שאין מברכים עליו). קכה (בישיבה). פרקים הראשונים — יצי"מ, ושלאחריהם — בלע"ל). עיי"ע הלל.

הסיבה

ו"ז (באבל). י (דרך חירות כדרך המלכים). י"א (עני יושב על הספסל, או ירך חברו, ולא על ירך עצמו). יא (על צדו השמאלית דוקא, אף באיטר). יב (באשה. אם מצות גם בזה"ז). יג"ד (בפני אביו מסב, ולא בפני רבו בתורה, או מופלג בדור. עבד עברי וכנעני). טו (הפטור ומיסב נק' הדיוט). טז"ט (בשעת אכילת כזית מצה וכריכה ואפיקומן וד' כוסות, שהם זכר לגאולה וחירות. בשאר הסעודה רשות). יט"כא (בדיעבד מעכב במצה וכוס שני, אבל לא בכוסות שצריך לברך עליהם בפה"ג, ויהי נראה כמוסיף על ד' כוסות). יח (מצוה בפ"ע, ותנאי במצות שהן זכר לחירות). יט (בדיעבד. אם מצוה גם בזה"ז). קסח (בעת אכילת הכזית של המוציא). קע"ב (במרור א"צ, ורשאי). קפ"א (בכורך).
הג: נב (ה. ימין, על פניו, על גביו, אינה ה). נג (ויסב אלקים). נו (כרפס א"צ ה). קמד (כורך). קנה (אפיקומן). קפג (כרפס א"צ ה).

זרוע

צב"ג (זכר לקרבן פסח בזמן הבית. בעא רחמנא למפרק יתנא בדרעא מרממא. צואר העוף). צד (נהגו שיהי' צלוי על גחלים). קג"ד (ימין או שמאל. של טלה או צואר תרנגול).
הג: כה (זכר לפסח. בדרעא מרממא). כו (נוהגין לקחת מצואר עוף, ולא לאכלו, הסרת הבשר ממנו).

חרוסת

מ (לרככו במשקה אדום זכר לדם מכה ראשונה). עה (אם אפשר לטבל הכרפס בח.). צ"צא (לפניו בעת אמירת ההגדה, זכר לטיט ולתפוח. סיכום פרטי מצות הח.). קיב"קטו (כמו טיט, ומערכים בו תפוח, ופירות שנמשלו ישראל, ואגסים, ותבלינים קידה וקנמון,

(יוצאין בשמיעה מבעל הבית). קכ (על המצה פרוסה — לחם עני). קכו (אפי' לא שאל אותו הבן כלום). קכח"ט (החזרת הקערה וגילוי המצות). קכט"ל (כשמגיע ללפיכך ואל והיא שעמדה, מכסה המצות ומגביה הכוס). קל"קלא (כשאומר מצה זו, מרור זה מגביה, אבל לא באמירת פסח). קלג (אין מברכים על המצוה). קלו (סומא חייב בה. ומוציא הרבים).
הג: יט (ע"ש והגדת, או ל' הודאה, ויש גורסים אגדה). סא"ב (הגבהת הקערה לפני אמירת הא לחמא. נוהגין רק לגלות מקצת הפת). סה (סילוק הקערה ומזיגת כוס ב', וכאן הבן שואל). סו (הבן שואל מה). ע (מחזירין הקערה והמצות לפני עבדים חיינו). עד (מצות סיפור יצי"מ בליל הסדר). ע"דה (אף הנשים חייבות — מה"ת או מד"ס). עו (הטעמים שאין מברכים על מצוה זו). עז"פ (החילוקים בין מצות הזכרת יצי"מ בכל יום, לסיפור יצי"מ בליל פסח — בלב, בזכירה בעלמא, בינו לבין עצמו, במנין המצות, לימות המשיח, כל הלילה). פ (הטעם שאין מברכים על מצוה זו. החיוב גם על כהנים ליום וגרים). פט"צ (בשעה שיש פסח ומצה ומרור מונחים לפניך, סגי בא' מהם, ואפי' אינו מונח על השלחן). קטז"קז (אם יוצא י"ח בלי אמירת פסח מצה ומרור). קסו (שפוך חמתך — בישיבה).
 ראה גם לקמן אצל נוסח ההגדה.

הלל

ח (באבל). עא (אם אפשר להפסיק). קלב"ג (אין מברכים, מפני שנחלק לב'. קריאתו מיושב). רי (טוב להקדימו קודם חצות). ריז (הפסק באמצע ה.). רלב"ד (מצוה לומר בג', שהגדול יאמר הודו ואנא והם יענו, ואף אם לא אכלו יחד, ומ"מ די באשתו ובניו שהגיעו לחנוך). רלד"ז (יכול ליתן רשות לקטן לומר אנא, אבל לא לאמר הודו, שהוא תחלת פרק הוא ביזוי, אפילו עונה אחריו. ובכל אופן אינו יוצא בשמיעה מהקטן שפטור מהמצות. ואף שמחוייב מטעם חנוך, חיוב החנוך הוא על האב, ובמצות דרבנן נחשב הקטן פטור, ואינו מוציא). רלז"ח (נשים חייבות בהלל זה). רמ (בזימון. אין צ"ל במקום הסעודה. בעה"ב מזמן). רמא (על כוס ד'. אין

אוכלן ביחד, ולחבריו יכול לאכלן בנפרד. בזה"ז צריך לאכול המצה לחוד, ואח"כ, לדעת הלל ביחד, ולדעת חבריו לבד. לצאת ידי שניהם אוכל מצה לבד, ואח"כ מרור לבד, ואח"כ ביחד. קעו"ח (אין לברך על כ. ולכן לא יפסיק בין ברכת על אכילת מצה ומרור לבין אכילת כ. כוונה להוציא הכורך בברכה). קפ (אומרים כן עשה הלל. אם להזכיר גם פסח). קפ-קפא (אם צריך לטבלו בחרוסת. אין לחוש בו לקפא). קפא-ב (אם צריך הסיבה).

הג: קלח (בברכת המצה יכוין לפטור הכ. ולא יפסיק). קמב (בעת ברכת מרור יכוין לפטור המרור שבכורך). קמג"ד (בזה"ב, להלל צריך לאכלן ביחד, ולחבריו — אפשר לחוד. בזה"ז צריך לאכול המצה לחוד, ואח"כ — להלל ביחד, ולחבריו לחוד, ועושים שניהם). קמד (בהסיבה. אופן הטבילה בחרוסת).

כלים נאים

ח"ט (אפילו ממושכנים מנכרי).

כרפס

ראה לעיל אצל טיבול.

ע (בפה"א מוציא המרור, ואין חוששים להפסק). עדה (יטבלנו בחומץ או מי מלח. כדי להתמיה התינוקות). עז (א"צ כזית. אפילו ביחיד). עח (איפ"ך. סלרי. פטרוזיליא). עט (ירק שברכתו בפה"א. בצל). פ (תפוח אדמה מבושל). קפב"ד (אין לו כ. יטבל מרור במי מלח, ויברך על אכילת מרור, וא"צ כזית, ואחר אכילת מצה יאכל מרור בלא ברכה).

הג: כט (ס' פרך. בצל או תפוח אדמה). נג (להתמי' התינוקות). נד (פחות מכזית. יטבול ואח"כ יברך). נו (נוהגים לאכלו שלא בהסיבה. לא מחזירים הנשאר על הקערה). קפג (א"צ הסיבה).

מכות, עשר

הג: קח"ט (סדר המ. בתהלים לא נמנו על הסדר). קי (נ', ר', ר"נ — מהמינים של עשר מכות. כל המכות אצבע אלקים). קיבג (ובכל אלהי מצרים — היינו בכל בכור בהמה, אחרי או קודם מכת בכורות). קפג (כנגד י' ספירות וי"ב שבטים).

ומרככים אח"כ בין אדום). קטז-קיו (הכנתו כשחל בשבת). קסד-ע (להמית הקפא שבמרור, שהיא התולעת שאינה מצויה בינינו, ונשאר הטעם משום מצוה זכר לטיט. ואין מברכים עליו, שבטל למרור). קפ-קפא (אם לטבול בו הכורך).

הג: כזח (זכר לטיט, קיוהא, פירות שנמשלו בנ"י, אח"כ מרככין במשקה אדום, זכר לדם מכה ראשונה, מיני אב"ן ע"ץ, זכר ללבינה). קמא (קודם הטיבול ירכך ביין שבכלי). קמב (הטעם שאין מברכים על מצותה, שהיא טפלה למרור, שאין דבר קשה יותר ממלאכת הטיט). קנ (נזהרין שלא לאכול המינים מבוקר ע"פ). קפג (כנ"ל).

טיבול

הג: נה (במי מלח או חומץ, ולא בחרוסת. בברכת בפה"א מכוין להוציא גם המרור והמרור שבכורך). סט (ב' טיבולים במשך הסדר). קלט-מ (אין טובלין המצה במלח).

יחץ

יחץ-קא (אחרי אכילת כרפס, חלק הגדול לאפיקומן, שמצניעים תחת המפה, או כורכים במטפחת, ומקצתה מחזירים בין שתי השלימות, לומר ההגדה על לחם עוני).

הג: נו (לפני תחלת ההגדה על לחם עוני. מצה האמצעית). נח (פורסין המצה בתוך המפה. חלק הגדול לאפיקומן שהוא במקום הפסח). ס (שוכרים לחמש חתיכות, המתקת ה' גבורות). ראה לעיל אצל אפיקומן.

כוסו של אליהו

רמה"ז (שיבוא לבשר הגאולה, להעיד על קיום מילה).

הג: קסג (מזיגתו אחר בהמ"ז, חוץ מזמנים מיוחדים. רבותינו מזגו בעצמם). קסג"ה (הטעמים — להעיד על המילה המעכבת הפסח, לבשר הגאולה, טעם המזיגה קודם לפני פתיחת הדלת, לפני אמירת סיום ההלל, בעת מזיגת כוס ג'). קעט (אחר אמירת לשנה הבאה, האדמו"ר מחזיר היין מהכוס (שהוא פגום) לבקבוק, והמסובים מנגנים אלי אתה).

כורך

קעה (ממצה שלישית). קעד"ז (בזה"ב להלל

מצות

ה (הוקשה לאכילת פסח. בלילה ממש). יח (והאפיקומן והכריכה, זכר לגאולה וחירות. לכן צריכים הסיבה). ל-ח-ט (נשים חייבות כאנשים). נ-ד-ה (קודם חצות). פ-ז-ח (טעמי מנהג ג' מצות). פ-ח-ט (לחם שעונין עליו. בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור). קא (הפרוסה באמצע). קג (כהן לוי ישראל). קל (מ). הפרוסה האמצעית לחם עני). קמ-ר-ח (לחם משנה — מצה ופרוסה, או ב' מצות ופרוסה). קמט-קנא (הפרוסה בין השלימות). קנב-ה (בעת ברכת על אכילת מצה יאחז הפרוסה והשלימה ויבצע מכ"א כזית, לצאת כל הדעות). קנר-ח (יאכל שניהם יחד). קנט-קסד (ואם קשה, יאכל זא"ז. ובידיעבד אפי' רק כזית א' בכדי אכילת פרס, אפי' השיח באמצע). קסה (הסיבה בשני הכזיתים). קסו (נוהגים שלא לטבל במלח). קסז (לא לטבל במשקים). קעג-ד (בזה"ז מה"ת). קפז-קצא (כשאכל בלא כוונה, או שכפאווה, או שלא ידע שהוא פסח או שהוא מצה). קצח (בכזית יצא. אין לו תשלומין). רנב-ו (מי שיש לו רק כזית מ, יאכלנו בסוף הסעודה. ואם אין לו יין לקידוש, יאכלנו בתחלת הסעודה. ואם יש לו עוד מצה כשרה שאינה שמורה, יאכל השמורה בסוף הסעודה). רנו-ז (מי שיש לו רק ג' מצות שמורות לב' הלילות, יאכל בליל א' הכל ממצה אמצעית, וב' מצות ישארו לליל ב'). רנז-ט (כשיש לו רק ב' מצות יבצע לאפיקומן אחרי המוציא, והכורך יעשה מהשלמה). רנט-ס (אם יש לו עוד מצה שאינה שמורה, יאכל בליל א' ממצה האמצעית וחלק מהעליונה, וישאיר לליל ב' מצה ומחצה שמורות ועוד א' שאינה שמורה ללחם משנה). רס-רסא (אם מצה א' אינה מספקת לליל א', יניח מצה ומחצה לליל ב', ומהשלימה יעשה הכריכה והאפיקומן). רסב-ד (מי שאין לו יין, ומקדש על הפת, יבצע לאפיקומן קודם קידוש, ואחר קידוש יברך על אכילת מצה, ויבצע כזית מזו וכזית מזו, ולא יאכל יותר עד אחר הגדה).

הג: כב (טעם מנהג ג' מ. — ג' סאין שאמר אברהם. זכר לג' אבות). כג (ישראל ועליו הלוי ועליו הכהן. להפסיק בינם במפה. המ. רומזות לכלים. והמינים לאורות). כד (לכן מניחים

המינים על המ. המ. הן מוחין דאבא, כנגד האבות, חג"ת, במלכות). קיז-ח (באמירת מצה זו, מנהגינו לאחוז מ. הב' והג' ע"י המפה שעליהם). קלא-ד (מה מוספת בערב תאכלו מצות, על מצות סעודת יו"ט). קלד (לילה הא' מיכלא דמהימנותא, והב' — מיכלא דאסותא). קלה (הדעה העקרית, שלחם משנה בליל פסח הוא מצות ופרוסה). קלה-ז (המוציא ועל אכילת מצה, איזה על השלימה ואיזה על הפרוסה). קלו (בעת ברכת על אכילת מצה לא יבצע, אבל יניח המצה הג' להשמט, אף שמכין בה לפטור גם מצה זו של כורך). קמ (ויאכלם ביחד). קפג (המנהג לאכול מהם בפ"ש וחה"ש).

עיי"ע מצות.

מרור

פ-פד (אם הכרפס מוציא המ. בברכת בפה"א, או שהמ. דבר הבא מחמת הסעודה ונפטר בהמוציא). פט-צ (בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומ. ; מ. זה כו'). צ-צא (קפא שבו, תולעת או ארס). קד-ה (חמשת המינים. מצטרפים לכזית). קה-ו (בעלים ובקלחים אבל לא בשרשים. מהו שורש). קו (עלים לחים, וקלח אפילו יבש). קז (לא במבושל וכבוש בחומץ וציר. מעל"ע בצוננים ב' דעות). קטי (מצוה לחזור אחר חזרת, שכשושה בארץ מתקשה, זה לפה רך — פרך). קיק-יא (אם אין לו חזרת. אם אין לו ה' מינים). קנח (בליעתו בבת אחת). קסז (מיד אחר מצה. כזית). קע (ברכתו אחר הטיבול). קעב (אם קשה, א"צ לבלוע בבת אחת, וסגי בכא"פ). קעב-ג (בזה"ז מד"ס, זכר למקדש). קפ-קפא (אם לטובלו בחרוסת). קפב-ד (אין לו כרפס, יטבל מ. במי מלח, ויברך על אכילת מרור, וא"צ כזית, ואחר אכילת מצה יאכל מ. בלא ברכה). קפז-קצא (כשאכל בלא כוונה, או שכפאווה, או שלא ידע שהוא פסח או שהוא מרור). ריא (אם אפשר לברך עליו אחר חצות). רנג (כשיש לו רק כזית מצה שמורה, יאכל מ. לפני המצה שמורה). רסה-ו (מן הדין אין לאכול עד אחר ההגדה). הג: כז (בקו האמצעי, כי ע"י המירות מעורר רחמים רבים). כט-ל (ותחת המרור החזרת שעושין כורך. שניהם אותו סוג, והחילוק הוא רק ברמז ע"פ קבלה. ואנו נוהגים בחזרת ותמכא

שומר הבטחתו לישראל, לאברהם ולנביאים, שומר לישראל, חישב — מחשב, בבית בין הבתרים — ולא בין הבתרים. צהו (והיא שעמדה, והיא — ההבטחה, לכלותינו — אם קאי גם על פרעה). צח (ויהי שם לגוי, יש גורסים לגוי גדול). צח"ט (ורב כמ"ש ואעבור עליך, כמה נוסחאות בזה, והטעם לסדור רבינו ע"ד הפשט). צט"ק (ויתנו לנו עבודה קשה כמ"ש ויעבדו ... וימררו, ברוב ההגדות ובספרי אין הפסוק וימררו, ואפשר שנשמט מפני הדומות). קב"ד (לא ע"י מלאך כו', ויש גורסים גם ולא ע"י הדבר, ויש אין גורסים אני הוא ולא אחר). קט (דצ"ך עד"ש באח"ב, הניקוד. רבי יוסי הגלילי כו' אינו בנוסח הרמב"ם, אבל נהג לאמרו). קיא (וכן כמה מעלות כו'). קיב (דינו — ט"ו או י"ד. אין מפסיקין בהם). קיב"ד (התאמתם עם סדר המאורעות). קיד"קטז (המעלה שבכ"א מהם). קיו (פסח שהיו אבותינו אוכלים — הוספת מסדר ההגדה). קכ"ד (לפיכך אנחנו חייבים, ט' שבחים, ושבח עשירי הללו'). קכד (נוסח ונאמר לפניו הללו'). קכ"ז (מקדימים גאלנו לגאל את אבותינו, ומקדימים שעשה לאבותינו ולנו). קכז (למועדים — ר"ה ויוהכ"פ, ולרגלים — פסח שבועות וסוכות. מן הזבחים — חגיגה — ומן הפסחים. במוצ"ש מן הפסחים ומן הזבחים). קכח (קיר מזבחך). קמג (מרור או מרורים). קמ"ז (השמטת "זכר למקדש כהלל", "שבהמ"ק הי' קיים", "הי' כורך פסח מצה ומרור", "בזמן שבהמ"ק הי' קיים"). קמז"ח ("כמש"נ על מצות ומרורים יאכלוהו", שנאמר בפסח שני). קסז (כי אכל את יעקב, שיעקב נטל מאליהו משכון — אות ו'. איזה פסוקים אומרים בשפוך חמתך). קעט (לשנה הבאה — פעם אחת. אין "חסל סידור פסח").

נטילת ידים

נה"ז (אין ליטול ידי קודם הקידוש, רק אחריו, בלא ברכה. אם אין ידי נקיות יטול מעט. היסח הדעת באמירת ההגדה). פד (היסח הדעת באמירת ההגדה). פה (לטיבול כרפס). קמדה"ה (נט"י לסעודה, אף שנטל לטיבול ירקות). הג: לב (אחר הקידוש). נג (לטיבול כרפס במשקה. ואף מי שאינו נזהר, נוטל בליל זה). עיי"ע נטילת ידים.

לשניהם). נה (בעת ברכת הכרפס יכוין לפטור המרור). קיד"ח (באמירת מרור זה, מנהגינו להניח ידוע על המרור והכורך). קמ (בזה"ז מד"ס, גם נשים חייבות). קמא (יטבול בחרוסת ואח"כ יברך. לא ישקע כולו, שאין הקפא מצוי עתה, ולא יבטל טעם המרירות, וינער החרוסת). קנ (נזהרין שלא לאכול מבוקר ע"פ). קנג (אף שהוא מכשיר, ישנו גם כשאין מחוייבים בק"פ). קפה (שלא לאכול אף תבשיל מ. ואף אחר סדר ליל א'). עיי"ע קפא.

נוסח ההגדה

ד (עיקר הנוסח). קכז (כנ"ל). קכח (מתי נוסד מנהג נוסח ההגדה). קלא"ב (נוסח ונאמר לפני שירה חדשה). קלד"ה (מן הפסחים ומן הזבחים, בברכת אשר גאלנו, כשחל במוצ"ש). ראה גם לעיל אצל הגדה.

הג: יח (עיקר נוסחה במשנה ומכילתא תלמוד בבלי וירושלמי. נוסח קבוע בסדור ר' עמרם ור' סעדי' וברמב"ם ומחזור ויטרי. הבאור ע"ד הסוד בפע"ח וסדור הארז"ל). סב (הא לחמא בצירי, ולא "כהא"). סג (הא לחמא בל' ארמי, ולשנה הבאה בלה"ק. יש לועזים הא לחמא ומה נשתנה, ומנהגינו — רק מה נשתנה). סד (ייתי ויפסח פירושו ויעשה סדר הפסח, מצה וכוסות. לשנה הבאה הא' מלעיל והב' מלרע). סו (אומרים תרגום הד' קושיות לאדיש). סז (סדר הקושיות). סח (אם קושית מסובין היתה כבר בזמן בהמ"ק). סט (איחוד מנהגי נוסח ההגדה בזמן הגאונים). ע (הלילה הזה מרור, ולא כולו מרור. בזה"ב — הלילה הזה כולו צלי. אין שואלים על ד' כוסות). עא (מתחיל בגנות כו', הטעם דעבדינן כתריווייהו). עא"ג (דיוקי נוסח עבדים היינו). פא"ב (מעשה ברבי אליעזר כו', מקורו, וסדר הזכרתם). פב"ד (אמר רבי אלעזר בן עזריה כו', אפשר הי' זה במסיבת בני ברק, כבן שבעים ולא בן שבעים, להביא הלילות, אם חכמים חולקים עליו). פה (ברוך המקום, הקדמה לדרשת הפסוקים, מקומו של עולם). פו"צ (חכם מהו אומר, סדר המקראות, אתכם — אותנו, למי אומרים אין מפטירין כו', ולמי — בעבור זה, את פתח, יכול מר"ח — אם הוא מהאמירה לבן, לפניך על שלחנך). צב"ג (ברוך

נשים

לח (חייבות כאנשים, בד' כוסות והלל ואמירת ההגדה, שאף הן היו באותו הנס).
הג: עדה (חייבות בהגדה — מה"ת או מד"ס).
קלא (חייבות במצה). קמ (חייבות במרור).

סידור הקערה והמינים

פריז (לפני התחלת ההגדה. ונהגו להביא מיד אחר הקידוש. ומנהגינו — קודם הקידוש. לפני מי שאומר ההגדה). ק-קא (נהגו להביא מיד אחר הקידוש. ומנהגינו — קודם הקידוש). קא-ד (באופן שלא יצטרך לעבור על המצות. המנהג לסדרם על המצות — בשני סגול).

סימני הסדר

הג: לא-ב (קדש ורחץ, י"א שנערך על רבי שמואל מפלייזא. ונתפרשו ע"ד הקבלה והמוסר. ויש עוד סימנים). לביג (נוסח ורחץ — רחץ. טעמי הוספת ו'. נוסח רחצה — רחץ). קסה (שפוך חמתך, אינו נכלל בסימני קדש כו'). קסז (נרצה לכאורה מקומו בסוף הסדר).

סעודה

קצטר (מקום שנהגו שלא לאכול צלי). ר-רא (בכל מקום אסור לאכול גדי מקולס). רב-ג (במקום שנהגו לא יאכל צלי עגל ועוף, אבל מותר בדגים וביצים. בישול ואח"כ צלי קדר יש להחמיר. צלי ואח"כ בישול מותר).
הג: קמח-ט (מנהגינו שלא שלא בהסיבה. מתחילין באכילת הביצה. נזהרין ביותר ממצה שריו' — עד אחש"פ). קנ-קנא (י"א שבזה"ב היו אוכלים הס. קודם פסח מצה ומרור).

עריכת הסדר

ב (להתחיל מיד כשתחשך). ג-ו (לא להתחיל קודם חשיכה).

עריכת השלחן והקערה

א-ב (ע. השלחן מבעי"ו, והקערה — לפני קידוש. ופריסת המצה — אחר אכילת ירק. בתקופת המשנה וגמרא, מביאים השלחן קטן אחר אכילת ירק, או אחר קידוש. יש מקובלים מסדרים הקערה מבעי"ו).

הג: כ-כא (ע. השלחן מבעי"ו, והקערה — לפני קידוש. בתקופת המשנה וגמרא, מביאים השלחן קטן אחר קידוש. בטוש"ע שגם עתה

מביאים הקערה אחר קידוש. יש מקובלים מסדרים הקערה מבעי"ו). כב (ע"ג קערה או מפה. הקערה — מלכות, כנגד הים). קפא (אחר תפלת ערבית). קפג (כנ"ל). עיי"ע שבת (סעודה).

פיוטים

רמדה (אי הוי הפסק בין ברכת השיר לשתיית כוס ד').

פתיחת הדלת

רמה-ז (באמירת שפוך חמתך. אין נועלים בלילה. שאם יבוא אליהו נצא לקראות במהרה).
הג: יח (בעת פתיחת הדלת יש לבקש על רוחניות). קסו (מנהג בית בפתיחת הדלת, עם נרות דולקים, ואמירת שפוך אצל הדלת). קסו-ז (לזכור שהוא ליל שמורים, ובזכות האמונה יבוא משיח). קסז (שיכנס אליהו).

קטנים

א (להקדים הסדר, שלא ישנו התינוקות). לג-ד (אף שמותר להאכילם קודם קידוש, לא יניחם לאכול הרבה, שלא ישנו. לא יאכילם מצה קודם הגדה). לו-ז (לחכנם בשתיים הכוסות על הסדר, כשהגיעו לחנוך הקידוש, הגדה, ברהמ"ז וגמר ההלל). לח (וכן הקטנות). מט (חלוקת קליות ואגוזים).

קידוש

ראה לעיל אצל ארבע כוסות. עיי"ע קידוש (פסח).

קיטל

ז-ח (באבל).

הג: ל (אין מנהגינו ללבוש ק).

עיי"ע קיטל.

שמא ישתכר

עא-ב (בשתי' בין כוס א' לב'). רכג-ד (בשתי' אחר אפיקומן). רל-רלא. רמח (אחר ד' כוסות).

שפוך חמתך

רמה-ו.

שפיכות

קלה-ו (ס"ה י"ו שפיכות. באצבע או קמיצה, ויש נוהגים מהכוס עצמו).
הג: קר-ט (מהכוס עצמו, ולא מהאצבע. הטעם

קכב (של ר"י טוב עלם). קלב (זולת אי פתרוס).
רכד (פ). אלהי הרוחות לשבת הגדול. רמט
(הנ"ל).

הג: ז (יוצר אלהי הרוחות לשבת הגדול, לר"י
טוב עלם). לא. מט. סב (שם). קכח (אי פתרוס,
זולת לאחש"פ). קנה (אלהי הרוחות הנ"ל). קעז
(אין להפסיק בהם בין ברכה לברכת הכוס).

פסח, חג

הג: מד (חג המצות – חג הפסח).

ערב פסח

ד (מתחלת שעה עשירית).

פרעה

הג: עב (כל מלכי מצרים נקראו פ).

צ

צבעים

מכסוף

קיא (לבן הנוטה לשחרות. בלייך).

צדקה

תמחוי

מח.

ציצית

לריז (זמן התחלת חנוך בצ).

ק

קטנים

רלה"ז (ק). אינו מוציא בהלל ומגילה, אלא
בבהמ"ז, כשהגדול אכל פחות משיעור שביעה).

קידוש

עיי"ע חמר מדינה.

ד (אסור לטעום לפני ק. מבין השמשות). ה"ו
(כוס ק. א' מד' כוסות, בלילה ממש). כ"ח
(שיעור שתייתו כמלא לוגמיו). לב (יציאתו
מאחרים). מו (בליל הסדר – לא על הפת). נד
(תשלומין למחר). סד (לעמוד בשעת ויכולו. אם
לישב בברכת הקידוש). קל (בושת הפת

שמבאר הכוונות. ט"ז שפיכות, בעת אמירת
דצ"ך עד"ש באח"ב).

סוכות, חג

אכילה

ג"ד (בליל א' כזית מה"ת. בלילה ממש). קצ"ז
(אף שגם בלא"ה חיוב בסעודת חג, מועיל חיוב
הנ"ל שיתחייב אף בגשם, או אף בפחות
מכביצה).

גשם

טז (הטעם שאפשר לברך). קצו (בליל א', אם
חייב אף בגשם).

ישיבה בסוכה

לו (זמן התחלת חנוך בס).

סומא

קלו (חייב בכל המצות).

סעודה

עיי"ע יום טוב (סעודה). סדר של פסח (סעודה).
הג: קפד (לשייר מהמוציא לסוף הס).

ספירת העומר

צז (אם שומע כעונה).

ע

עבד

יד (ע. עברי וכנעני בהסיבה).

עינוי

הג: קא (זו פרישות דרך ארץ).

עלילות דם

מ (נמנעו מליקח דם אדום לפסח).

פ

הפטור ממצוה ועושהו נקרא הדיוט

ט"ז (כשהו משום חומרא בלבד, משא"כ משום
הידור או סייג).
עיי"ע ברכת המצות.

פיוטים

עיי"ע סדר של פסח (פיוטים).

כשמקדשים על היין. כיסוי הפת). רסגד (כשמקדש על הפת, יברך על אכילת מצה אחר סיום הקידוש). רעא (ברכת בפה"ג שבק. היא חובה כמו הקידוש, ויכול להוציא מי שאינו בקי).

הג: כב (כוס שקידש בו אדה"ז בשבת האחרונה). לד"ה (בעמידה). לז (לוקחו בימינו ומוסרו לשמאלו ומעמידו על כף ידו הימנית). לח (העמדת הכוס על כף היד כבית קיבול. מוגבה טפח או ג' טפחים). לט (ביו"ט מד"ס, בשבת עיקר מה"ת). מא (אף נשים חייבות בו מה"ת). צד (כיסוי הפת בעת הק.).

יקנה"ז

עיי"ע הבדלה (יקנה"ז).

נוסח הקידוש

הג: לד (אתקינו כו', בשבת וביו"ט). מגד (סברי מרנן. מספר התיבות).

סכות

גד (עם ברכת לישיב בסוכה, בלילה ממש).

פורס מפה ומקדש

פד (אם צריך לחזור ולברך על הפת).

פסח

גיו (בלילה ממש).

הג: לה"ו (אין מדקדקין שימזוג אחר. ממלאים על גדותיו). מ (א' מד' כוסות, ולכן יש לו כל דיני ד' כוסות). נב (שותה הכוס כולו ובבת א').

שבועות

ד"ה (בלילה ממש).

שבת

נו (אמירת ויכולו, להוציא בניו וב"ב).

הג: מב"ג (מתחילין יום הששי, ויכולו השמים, ולא וירא אלקים גו'. יתן עיניו בנרות, ובשעת ק. בכוס).

קידוש החדש, ועיבור השנה

קלה (צ"פ הראי', כשיבנה ביהמ"ק).

קיטל

זח (ב' טעמים, הא' דוגמת מלאכי השרת, ששייך רק ביוהכ"פ, והב' להכניע לבו, ששייך גם בר"ה וליל הסדר. מנהגינו כטעם הא'). עיי"ע סדר של פסח (קיטל).

קיר

הג: קכח (גימטרי' ש"י עולמות).

קפא

קסדע (תולעת שבמרור, שאינה מצוי' בינינו. או ארס שבו).

הג: קמא (בזמננו אינו מצוי).

קרבנות

קרבן חגיגה

צו (אינה נקרכת בשבת, ונאכלת לשני ימים ולילה שבינם). קלד (נאכלת קודם ק"פ. חגיגת י"ד, וחגיגת הרגל).

הג: יד (לא נזכר בסדר אמירת ק"פ).

קרבן פסח

ה (אכילתו בלילה ממש). צב (בזמן בהמ"ק היו מביאים לפני ההגדה). צד (צולין בשפור רמון, וכשר גם ע"ג גחלים). קלד (נאכל על השובע). רר"ז (נאכל על השובע, ואח"כ לא יאכל כלום). רי (מחלוקת התנאים אם צריך לאכול מה"ת קודם חצות). רכה"ו (בבית אחד יאכל, ולא בשני מקומות).

הג: יג (סדר ק"פ בע"פ אחר תפלת מנחה). יד (א"צ לכוון זמן אמירתו בדיוק בזמן הקרבת ק"פ. ה' נשחט בטהורים כו', הפשטו בשבת ובחול, רוב פסחיהם מהכבשים). קסג (המילה מעכבת בו). קסד (כולם נצטוו, אכלו מפסחו של משה, מנה על כולם על פסחו).

מקולס

ר"רא (כרעיו ובני מעיו כמו כובע ממעל לראשו, או בצדו).

קריאת שמע

צז (שומע כעונה, כשט' שומעים).

שעל המטה

ד (בליל פסח). רנ"רנא (כנ"ל).

קריעת ים סוף

הג: קיד (העבירנו בחרבה או ביבשה).

ר

ראש השנה

סעודה

קצד (אם חיוב ס. ביו"ט משום מקרא קדש, אף

מפתח ענינים (ראש השנה – שמירת הגוף והנפש) רה

אלא בבהמ"ז, כשהגדול אכל פחות משיעור שביעה). רעג (מה נשתנה וכל ההגדה והלל).

שופר

תקיעת שופר
צח (שומע כעונה).

שיעורי תורה

אצבע

כה"ו (קודם ואחר חזרה, ושקבעו רבותינו).

בכדי אכילת פרס

קסב (מתחלת אכילה ראשונה עד סוף אכילה אחרונה). קסג (ג' או ד' ביצים, ו"ז או ט ביצים). רפב (ג' או ד' ביצים).

כביצה

כו (ששית הלוג. תלוי בשיעור הרביעית והאצבע).

כזית

כו (תלוי בשיעור הרביעית וכביצה והאצבע). קנו (כחצי או פחות משליש ביצה). רפאג (כנ"ל. ותלוי בשיעורי שתי סעודות ופרס. במצה שמה"ת צריך להחמיר, ובמרור שמד"ס יש להקל). רפד"ה (שיעורו במדות זמנינו). רפו"ז (חלל אינו מצטרף, אבל ספוג א"צ למעך).

כמלא לוגמיו

כו (רוב רביעית באדם בינוני).

רביעית

כד"ו (שיעורו בגודלין ובמדות ימינו, קודם ואחר חזרה, ושקבעו רבותינו).

שיר חדש – שירה חדשה

קלב (גאולה ראשונה וגאולה אחרונה).
הג: קכח (כל השירות – על הנסים שיש אחריהן צער. שיר – גאולה שאין אחרי' גלות).

שירה

הג: טז (ע"י הלויים. אם מותר לישראל במקום שאין יין).

שמירת הגוף והנפש

זוגות

קלט.

בר"ה, או משום שמחת יו"ט, משא"כ ר"ה. אם צריך לחזור ולברך, כששוכח יעלה ויבא. חילוק בין לילה ליום).

תענית

קצד"ה (אם מותר להתענות בר"ה).

ש

שבועה

מג"ד (מועיל על המצוה – רק בכולל, או במצוה דרבנן). רעח"פ (כנ"ל. וראוי לכופו להתיר שבועתו).

שבת

נט (נשמה יתירה).
הג: קיג"ד (ניתנה במרה או באלוש).

כבוד וענג

הג: קלא"ב (מה"ת או מד"ס).

לחם משנה

צט"ק (אם יוצאים בל"מ של בעה"ב, במה ששומעים ממנו הברכה, ובמה שאוכלים מבציעת ל"מ).

נוסח התפלה והקידוש

הג: מו"ז (באהבה מקרא קודש).

נרות שבת

מט (נ"ש קודם לד' כוסות ולקידוש).

סעודה

א"ב (מסדרים השלחן מבעו"י, והלחם משנה – לפני קידוש. בתקופת המשנה וגמרא, מביאים השלחן קטן אחר קידוש). מח"ט (רק כשידו משגת, ולא ילוה). קצג"ד (אם הוא מה"ת או מד"ס).
עיי"ע סדר של פסח (עריכת השלחן והקערה).

שבת הגדול

הג: ב (שנעשה בו נס גדול. גם בשאר הרגלים ור"ה. הפטרה). ג (אמירת עבדים היינו).

שומע כעונה

צז"ח (בהגדה, קר"ש, הלל, ספה"ע, מגילה, תק"ש, תלמוד תורה). רלה"ז (אם תרי דרבנן מוציא חד דרבנן. קטן אינו מוציא בהלל ומגלה,

ת

תערובת

כבוש

קז (נשרה בציר או חומץ חזק בכדי שירתיח, או מעל"ע בצוננים).

תאווה

הג: כב.

תערובת חמץ

חשש פירורי חמץ
מה (במי דבש).

תדיר

קס (כל הת. קודם). רסג-ד (כשמקדש בליל סדר
על הפת, יברך על אכילת מצה אחר סיום
הקידוש).

תפלה

ערבית

ד (אחר צאה"כ).

תולעים

קסח (חשש אכילת שרץ בקפא שבמרור).

תפלין

לז (זמן התחלת חנוך בת.).
הג: כב (כוון תש"ר שיהי' בין העינים).

תלמוד תורה

צח (שומע כעונה).

מפתח פסוקים

נח	א, ייִד	ק.י.
ח, א	הג: עב (רש"י).	הג: צט־ק. קכ.
ח, יג־ד	הג: קטו.	הג: קכ.
לך	ב, כג־ה	מ (רש"י).
טו, יג־ד	ג, ט	הג: קב.
טו, יז	ד, יז	הג: קו.
יז, ה	ה, יג	הג: קב.
וירא	ו, ו	יח. צג.
יח, ו	ז, ז	יח.
ויצא	ח, ח	הג: קסה (בחי).
כט, ו	ח, ו־ז	הג: מא.
לא, ג	ח, טו	קלה.
לא, כט	ט, ג	הג: קי.
וישב	יב, ו	הג: קה.
מ, יא־ג	יב, ח	ה. צד. קיא. קעב.
ויגש	יב, ט	הג: קמח (ורמב"ן).
מז, כז,	יב, יב	ר.
מז, ד	יב, יב	הג: קב־ד (ורמב"ן ובחי).
מז, ו	יב, טו	לט.
מז, כג	יב, יח	נר. קעד. קצג.
מז, כו	יב, כו	הג: פו־ז.
ויחי	יב, כז	הג: פז. קיז.
מט, ג		
שמות		
א, ז		

מפתח פסוקים

רח

יב, כט	הג: קיב.	ויקרא	
יב, לד	קכ.	א, טו	הג: קכח.
יב, לט	הג: קיט.	אמור	
יב, מב	רמו.	כג, כ"ד	קצו (רמב"ן).
יב, מו	רכו.		הג: מז (ורמב"ן ואדרת אלי').
יב, מח	הג: קסג.	כג, לז	הג: מה. מז.
יג, ה	הג: יד.	בהעלותך	
יג, ו	קצג.	ט, יא	ה. קעב. קעה. קפד.
יג, ז	הג: יא.	ט, יד	הג: קמג. קמז.
יג, ח	ב. י. נה. פט (ורש"י). צב (רש"י).	י, ח"י	הג: יז.
	קכו. רסו.	יא, טו	הג: פח (ורש"י).
	הג: יט. עח (מלבי"ם). פו"ט (ורש"י). קכ.	קרח	
יג, יד	עו.	יח, ח	רו.
	הג: פו"ז.	בלק	
בשלח		כד, ד	הג: יא.
יד, כא	הג: קטו.	מסעי	
יד, כט	הג: קטו.	לג, ד	הג: קיג.
יד, לא	הג: קי.	ואתחנן	
טו, ט	הג: צו (ותרגום אונקלוס ות"י).	ד, לד	צג.
טז, א	הג: קיד (ריב"א).		הג: קו (תרגום אונקלוס).
טז, לב	הג: סב.	ה, טו	צג.
יתרו		ה, טז	הג: עא"ב.
יח, י	הג: עב (רש"י).	ה, כא	י.
משפטים		ו, כ	הג: קטו.
כג, טו	קצג.	ו, כא	עו. קכה. הג: פו.
תשא			עו. קכה. הג: עא"ב.
לד, יח	קצג.	ז, יט	
תצוה		ז, כג	הג: קכ.
כח, טז	הג: לט (תרגום ירושלמי).	ז, כה	הג: קיג.

מפתח פסוקים

ח, י	עדר.	לא, יד	הג: קכח.
י, כב	הג: צז.	יחזקאל	
ראה		טז, ו־ז	הג: צח.
טו, טז	י.	טז, מג	הג: סב.
טז, ג	לט. פט. קכא. קמח. הג: פד.	הושע	
טז, ח	קצז.	יא, א	הג: סה.
טז, יב	י.	יואל	
תצא		ג, ג	הג: קו.
כד, יח	י.	תהלים	
כד, כב	י.	ה, ה	הג: י.
תבוא		יז, טו	הג: יא.
כו, ג	הג: יט (תרגום ירושלמי).	לג, א	רמב.
כו,ה—ח		לד, א	הג: עב (רש"י).
כו, ה	צג. קכז. הג: צו.	לז, כ	הג: יב.
כו, ו	הג: צט.	סט, כה	רמו. הג: קסז.
כו, ז	הג: קא.	עח	הג: קח.
כו, ח	צג. קכז. הג: קב. קו (ותרגום אונקלוס ות"י).	עח, מט	הג: קיא.
יהושע		עט, ו־ז	רמה. הג: קסז.
יט, מה	הג: פב.	צח, א	קלב.
כד, ב־ד	הג: צא (רש"י).	קה	הג: קח.
ישעי'		קיג־ד	הג: קכד.
ד, ד	הג: יב.	קטו־קיוח	הג: קסח.
כב, ה	הג: קכח.	קטז, יג	הג: צד.
נח, יג	קצה.	קלח, א	רמב.
ירמיה'		קלו	הג: קעג.
ה, יג	הג: קג.	קלו, א	רמב.
י, יב	קיד.	קלז, א	רמב.
		קמה, י	הג: קעג.

מפתח פסוקים

רי

משלי

ו, ז קיד.

ו, יא קיד.

ז, ט קיד.

ח, ה קיד.

איכה

ג, סו רמו.

הג: קסז.

דניאל

ב, מג הג: סב.

דברי הימים א

ח, יב הג: פב.

כא, טז הג: קה.

יד, כח צח.

כ, כז הג: י.

כב, ט רמ.

כג, לא לט.

לא, ח הג: פח.

איוב

כח, ו הג: ט.

כט, ג הג: קסח (ורש"י ומצו"ד).

שיר השירים

ב, יג קיד.

מפתח מאמרי חז"ל

תלמוד בבלי, ונו"כ

לה, ב יין ... טובא גריר פרתא סעיד: עב.	ברכות ד, ב
לה, ב דבעינן טעם מרור וליכא: קז.	הלל הגדול דכתיב ביה נותן לחם לכל בשר. הג: קעג.
לט, א למה נקרא שמו אגורי ששמנו אגור בתוכו: רפא (ורש"י).	ה, א לוחות אלו עשת הדברים ... שכולם ניתנו בסיני. הג: קטז.
לט, ב הכל מודים בפסח שמניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע: קמח. קנ. הג: נז"ח (ותוס'). קלו (ותוס'). הואיל ואתעביד ביה מצוה חדא נעביד ביה מצוה אחריתי: קיח. תוד"ה הכל: קנא. קנג.	ה, ב בתר גנבא גנוב וטעמא טעים. הג: סא. ו, א ובזרוע עוזו אלו תפילין. הג: עב. י, ב אמרו לו ... שעברת על דברי בית הלל: נח.
מב, א אתכא דריש גלותא סמכינן: ריג (ורש"י ותוס').	יא, א עשה כדברי בית שמאי לא עשה ולא כלום: נח (ותוס').
מג, א תוד"ה הואיל. הג: מד.	יב, ב
מו, ב גדול מסב באמצע, שני לו למעלה הימנו, שלישי לו למטה הימנו. הג: פא.	אמר רבי אלעזר בן עזריה. הג: פב. למען תזכור ... הלילות. הג: עז. עט (וצל"ח). פד (צל"ח).
מט, ב ואכילה בכזית: עז. קנד. לעולם אל יוציא אדם את עצמו מן הכלל: רנ. תוס' רבנו יהודה ד"ה ברכת המזון: קצג. הג: קלב.	כ, ב בן מברך לאביו ... שאכל שיעורא דרבנן, דאתי דרבנן ומפיק דרבנן: רלה. תוד"ה בתפלה: לח. רלח.
נא, א עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה: לה. הג: לרז. מברג. תוד"ה שטיפה: רל.	כח, א ההוא יומא בר תמני סרי שני הוה. הג: פג. ל, א לעולם לישתף איניש נפשיה בהדי צבורא. הג: יא (ורש"י).
נא, ב אין מברכין על כוס של פורענות. הג: קז.	לה, א שאין אומרים שירה אלא על היין. הג: צד. קכג.

בית הלל אומרים בורא מאורי האש. **הג:** נא.
תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם. **הג:** נח. קכט.

נב, ב

הרבה מאורות יש באור. **הג:** נא (ורש"י).

נד, א

ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. **הג:** מח.

נו, א

הללא מצראה. **הג:** קעג (ורש"י).

ס, ב

הנכנס לישן על מטתו אומר משמע ישראל עד
והיה אם שמוע, ואומר ברוך המפיל: רנ-רנא.

סב, א

אמר רבי עקיבא פעם אחת נכנסתי אחר רבי
יהושע. **הג:** פא.

פאה

פ"ח מ"ז

מי שיש לו מזון ... ישכיר את עצמו: מח.

בכורים

פ"א מ"ד

הגר מביא ... לאבותינו. **הג:** יח.

פ"ג מ"ו

רבי יהודה אומר. **הג:** קיא (תוס' יו"ט).

שבת

יד, א

מפני שהידים עסקניות הן: קמה (ורש"י).

טו, א

הלל ... לפני הבית מאה שנה. **הג:** קמו
(ורש"י).

כג, א

כי היכי דלא לזילזולי בה: רסט.

לב, ב

איזה הן מעשה ידיו של האדם הוי אומר בניו
ובנותיו. **הג:** קב.

עז, א

כל חמרא דלא דרי על חד תלת ... יין השירוני
לחוד דרפי: כג.

פז, ב

כאשר צוך במרה ... אשבת איפקוד. **הג:** קיג
(ותוס').

תוד"ה ואותו. **הג:** ב.

פט, ב

ראוי ה' יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות
של ברזל. **הג:** צז.

צא, א

מהו דתימא כל שהוא לאפוקי מגרוגרת, ולעולם
עד דאיכא כזית: רפא.

קיז, ב

חזינא ליה לרב כהנא דנקט תרתי ובצע חדא:
קמט (ורש"י).

הואיל ואתעביד בה חדא מצוה ליתעביד בה
מצוה אחרינא: קיח.

קיט, ב

מצא נר ... מלאך טוב אומר ... לעולם יסדר
אדם שלחנו בערב שבת: קכג. **הג:** כ-כא.

קנו, א

היכי משני ... שתי וערב ... מנערו לכלי: קיז
(ורש"י).

עירובין

ד, א

רש"י ד"ה פרס: רפב.

מ, ב

כיון דמזמן לזמן אתי אמרינן ... אפילו בשוק:
נב.

פ, ב

תוד"ה אגב: רפא.

פב, ב

כמה הוא שיעורו מזון שתי סעודות ... מככר
בפונדיון מד' סאין בסלע ... שתי ידות לככר
משלש לקב: רפב.
למר תשע ולמר תמני: רפב.

פסחים

ב, א

אור לארבעה עשר בודקין את החמץ לאור הנר.
הג: ט"י (פירוש הפנימי).

מפתח מאמרי חז"ל (פסחים) ריג

בשלו ואח"כ צלאו, או שצלאו וא"כ בשלו
חייב: רג.
יוצאין ברקיק השרוי: קסז.

מג, ב

נשים חייבות באכילת מצה ... הואיל וישנן
בכל תאכל חמץ ישנן בקום אכול מצה: לח.
הג: עד. קלא.
כל ... לרבות את הנשים ... ורבנן ... כל לא
דרשי כי כל דרשי: לט.

מד, ב

בשר בחלב ... חידוש הוא ... בשולי אסור:
קח.

נ, א

מקום שנהגו: קצט.

נ, ב

בני ביישן נהוג ... כבר קבלו אבותיכם עליהם:
קצט.

נג, א

מקום שנהגו לאכול צלי בלילי פסחים: קצט
(ורש"י).
רש"י ד"ה מקולסין: רא.

נה, ב

מקום שנהגו: קצט.

סד, א

רש"י ד"ה קראו את ההלל. הג: טו-טז.

סד, ב

שאין מעבירין על המצות: רסח (ורש"י). הג:
יד (ורש"י).

סט, ב

אימתי מביא חגיגה ... בחול ... בשבת: צו.
קלד. הג: יד. קכו.
רש"י ד"ה ובמועט: רו.

ע, א

חגיגה ... נאכלת תחלה, כדי שיהא פסח נאכל
על השבע: קלד. רו (ורש"י). הג: קכו.

עא, א

והיית אך שמח ... ומוציא אני לילי יום טוב
ראשון שאין שמחה לפניו. הג: קלג.

ג, ב

תוד"ה מאל"י. הג: יד.

ד, א

רש"י ד"ה חובת הדר. הג: ז.

ו, ב

שהרי משה עומד בראש החדש ומזהיר על
הפסח. הג: פח.
רש"י ד"ה הבודק. הג: ז.

ז, ב

מאי מברך ... והלכתא על ביעור חמץ. הג: ה.

ח, א

שאור הנר יפה לבדיקה. הג: ו.

ט, ב

תשע ציבורין של מצה ואחד של חמץ. הג: ה.

י, א

הניח י' ומצא תשע. הג: ה.

לב, ב

ואכילה בכזית: עז. קנד.

לו, א

לחם שעונין עליו דברים הרבה: פט (ורש"י
ור"ח). קכא.

לט, א

ואלו ירקות שאדם יוצא ... ובמרור ... ויוצאין
בקלח שלהן: קד"ז (ורש"י). קי (ודקדוקי
סופרים). הג: כט.
ומצטרפין לכזית: קח. קסז.
כל שיש לו שרף ... מכסיפין: קיא (ורש"י).
מצוה בחזרת ... שתחלתו רך וסופו קשה:
קט"י (ורש"י).
אימא מרור חד, מרורים כתיב. הג: קמג.

לט, ב

בעלין לחין אין יבשין לו: קו (ורש"י).
כללו של דבר כל שיש בו טעם מרור יוצאין בו:
קז.

מ, א

בצקות של נכרים ... מצה באחרונה ... עבד
בהו שימור: רכ (ורש"י). רנב (ורש"י). הג: קנ
(ורש"י).

מא, א

איכא ביניהו צלי קדר: רב (ורש"י).

א, ער,

כיצד צולין את הפסח, מביאין שפור של רמון: צד. ר.

איזהו גדי מקולס ...שצלאו כולו כאחד: ר-רא (ורש"י).

נחתך ממנו אבר, נשלק ממנו אבר, אין זה גדי מקולס ... ששלקו במחובר: רא (ורש"י).

ב, עה,

חתכו ונתנו על גבי גחלים ... צלי אש: צד.

א, עו,

כבוש הרי הוא כמבושל: קז (ורש"י).

ב, צב,

תוס' ד"ה עד: ה.

ב, פה,

כזיתא פסחא והלילא פקע איגרא: רמד (ורש"י).

פ, א,

דאכלי בארעא ואמרי באיגרא: רמד (ורש"י).
שתי חבורות שהיו אוכלין בבית אחד ... קופץ את פיו ומחזיר את פניו: רכה-ו (ורש"י).
יכול יהא האוכל אוכל בשתי מקומות, ת"ל בבית אחד: רכו.
רש"י ד"ה אין מפטירין: רו.

צ, א,

דכיון דמכשירין דפסח נניהו כפסח דמי: הג: קנג.

ב, צא,

פסח באנשים חובה בנשים רשות. הג: קנג.

ב, צה,

אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן ואין אומרים הלל. הג: יז (ורש"י).

ב, צו,

כשב לרבות את הפסח לאליה ... לימד על העז שאין טעונה אליה. הג: יד.

ב, צט,

לא יאכל אדם עד שתחשך: רנה (ורש"י ורשב"ם).

אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ... ואפילו מן התמחוי: י (ורש"י ותוס'). הג: מ

(ורשב"ם). נג,

ולא יפחתו לו מארבע כוסות: מח (ורשב"ם).
רש"י ד"ה ארבע: יז.

רשב"ם ד"ה ולא: יז-ח.
תוד"ה לא יפחתו: לב. לה.

ק, ב,

תוד"ה שאין: קכג. הג: כא.

קב, א,

תוד"ה ועקרו: קלח.

קב, ב,

אין אומרים שתי קדושות על כוס אחד ... חבילות: ס. ריח.
ואמר אביי יקונה ורבא אמר יקנה"ז ... והלכתא כרבא: נח"ט (ורשב"ם ותוד"ה רב).

קג, א,

ורבא אמר יקנה"ז. הג: מח.
רשב"ם ד"ה ה"ג משל: נב.

קג, ב,

כיון דאמריתו הב לן וניברין ... דאסחיתו דעתיכו: קלז.
המבדיל בין קודש ... ימי המעשה: סה.
הפוחת לא יפחות מג' והמוסיף לא יוסיף על ז': סו.
תוד"ה רב אשי: עא.

קד, א,

בין יום השביעי ... מעין חתימה: סה-ו (ורש"י). הג: מח.
דחתמינן בין קודש לקודש ... הבדלת: סד. הג: נא-ב (ותוס').
בין קדושת שבת לקדושת יו"ט: סה.
תוד"ה בעי: סו-ז.

קו, א,

זוכרהו על היין. הג: מב (ותוס').
תוד"ה זוכרהו: נו. צט.

קו, א,

קפיד אכסא פגימא: לה (ורש"י).

קז, א,

המקדש וטעם מלא לוגמיו יצא: כז.
רשב"ם ד"ה חמר מדינה: מח.

קז, ב

תוד"ה דילמא: רגד.

קח, א

מצה ... יין ... בעו הסיבה: טז (ותוס'). יח (רש"י ותוס').

מרור אין צריך הסיבה: קעא (ורש"י).

יין ... תרי כסי בתראי לא בעו הסיבה מאי דהוה הוה. **הג:** קסה.

פרקדן ... הסיבת ימין לא שמה הסיבה: יא (ורש"י ורשב"ם ור"ח). **הג:** נב (ור"ח).

אשה אצל בעלה ... חשובה: יב (ורשב"ם).

בן אצל אביו ... תלמיד אצל רבו: יג (ותוס'). זגינן אבירכי דהדדי: יא.

עם הכל ... בשוליא דנגרי ... שמש: יד (ורש"י).

נשים חייבות בארבעה כוסות הללו, שאף הן היו באותו הנס: לח. **הג:** מא.

תוד"ה רב ששת. **הג:** ט.

תוד"ה מאי: רט.

קח, ב

כדי מזיגת כוס יפה, שתאן חי ... רביעית: כב. כד (ורש"י ורשב"ם).

השקה מהן לבניו ולבני ביתו יצא: לה.

שתאן בבת אחת ... לא יצא: כב (ורשב"ם ותוס'). קלט.

והוא דאשתי רובא דכסא: כזח (ותוס'). לה (ותוס').

הכל חייבין בארבעה כוסות הלל ... קליות ואגוזים: לב. לו. מט.

תוד"ה שאף: ה. לח.

תוד"ה היו: ה. לח. **הג:** מ-מא. עד.

קט, א

חוטפין מצות בליל פסחים בשביל תינוקות שלא ישנו: לד (ורשב"ם). **הג:** סא.

עת לעמוד ... בשביל תינוקות כדי שלא ישנו: א-ב (ותוס').

רביעית של תורה ... וחומש אצבע: כה.

תוד"ה רביעית: כו.

קט, ב

היכי מתקני רבנן ... סכנה ... ארבעה כסי תקינו רבנן: ה. לג. קלט. **הג:** מ.

ליל שמורים, ליל המשומר: רמו. רנא.

קיד, א

מזגו לו כוס ראשון ... מברך על היום: נא. **הג:** לד.

ב"ש ... וב"ה אומרים מברך על היין ואח"כ מברך על היום ... והלכתא כדברי ב"ה: נח.

תדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם: רסד.

הביאו לפניו מטבל: עד (ורשב"ם). ק (ור"ח ותוס'). **הג:** כ"כא (ור"ח ותוס'). נג (ורש"י).

הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין: פו (ורשב"ם). פט. צא-ב. קכח (ותוס').

וחרוסת ... מצוה: קסח-ט.

ובמקדש היו מביאין לפניו גופו של פסח: צב. **הג:** כה.

רש"י ורשב"ם ד"ה עד שמגיע: עה. קפד.

תוד"ה מטבל: עה. **הג:** נה.

תוד"ה עד שמגיע: קפד.

תוד"ה הביאו לפניו מצה: פח. צ.

מאירי. **הג:** קמב.

קיד, ב

ובלבד שלא ישהא בין אכילה לחבירתה יותר מכדי אכילת פרס: קסב.

כי היכי דליהוי הכירא לתינוקות: עה (ורש"י). קפד. **הג:** נג (ורש"י).

אכלן בלא מתכוין יצא: קפז.

דג וביצה שעליו ... אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה ... גרמא ובישולא: צב-ה (ורש"י ומהרש"א ור"ח ורשב"ם ותוס').

אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה. **הג:** כה. כז (ותוס').

אפילו גרמא. **הג:** כו.

רש"י ורשב"ם ד"ה פשיטא: פ.

תוד"ה זאת: קפג-ד.

תוד"ה שני: צג.

תוד"ה אחד: צו.

קטו, א

מתקיף ... לאחר שמילא כרסו הימנו חוזר ומברך עליה: עח. קנו. קפג-ד (ותוס'). קטו (תוס'). **הג:** נה.

מעיקרא מברך עליה בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור ואכיל: קפג-ד.

מהדר אשאר ירקות, לאפוקי נפשיה מפלוגתא: עח. קפה.

זכר לטיט ... זכר לתפוח: צא. קיב-קטז (ורש"י ורשב"ם ותוס' ומהרש"א).

צריך לקהויה ... זכר לתפוח: קצא. הג: כד-ח (ותוס').

מזגו לו כוס שני, וכאן הבן שואל אביו. הג: סה (ורש"י ורשב"ם).

ואם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה: קכה.

ולפי דעתו של בן אביו מלמדו: קכז (ורשב"ם).

מה נשתנה. הג: סו.

שבכל הלילות ... הלילה הזה כולו צלי. הג: סג. ע.

מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש מארמי ... מתחלה ... עבדים היינו: צו. קכו. הג: עא-ב (ור"ח ודקדוקי סופרים). צ.

חכם בנו שואלו ... שואל את עצמו שואלין זה את זה: עז. קכה.

אין אנו חייבין לטבל ... אין אנו מטבילין: קכו (ורשב"ם).

פסרתון מלומר מה נשתנה ואמר עבדים היינו: קכו.

רבן גמליאל ה' אומר כל שלא אמר פסח מצה ומרור: קכח. הג: קטז.

רש"י ורשב"ם ד"ה אף כאן: קמט. קנא. הג: קלו.

רש"י ורשב"ם ד"ה וכאן: קכה.

תוד"ה מה: קמז. קנא. קעב. רנט. הג: קלו.

תוד"ה הלילה. הג: ע.

קטז, ב

בכל דור ודור חייב ... יצא ממצרים: י. הג: קכ (מהרש"א).

בעבור זה ... בעבור מצה ומרור: נה. פט.

על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים: קי.

לפיכך אנחנו חייבים כו'. הג: קכג (ותוס' ותוס' יו"ט).

ונאמר לפניו הללויה: קלא.

עד היכן הוא אומר. הג: קכד.

רבי עקיבא אומר ... גאל ישראל. הג: קכו (ודקדוקי סופרים).

צריך שיאמר ואותנו הוציא משם. הג: קיא. קכ.

אמר רבא מצה צריך להגביה, ומרור צריך

לא ניכרוך ... ואתי מרור דרבנן ומבטיל ליה למצה דאורייתא ... השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן: קעדו (ורש"י ורשב"ם ותוס'). הג: קמג. קמז-ח (ורשב"ם והר"ב מרנשבורג ורש"ש).

כורכן בבת אחת ואוכלין: קנו. קעדו (ותוס'). קפ (רש"י). קפב.

השתא דלא איתמר הלכתא לא כהלל ולא כרבנן, מברך ... והדר אכיל מצה וחסא בהדי הדדי: קעז.

כל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידים: פה. הג: נג.

תוד"ה והדר: פג. רסה.

קטו, ב

צריך לשקועיה בחרוסת, משום קפא ... נטילת ידים: קיג. קסז (ור"ח ורש"י ורשב"ם ותוס').

לא נישעי אינש מרור בחרוסת, דלמא אגב חלייה דתבלין מבטיל לי למרוריה: קעא (ורשב"ם). הג: קמא.

נטל ידיו בטיבול ראשון נוטל ידיו בטיבול שני ... דילמא אסוחי אסחיה לדעתיה ונגע: קמד (ורשב"ם).

בלע מצה יצא בלע מרור לא יצא ... בלע מצה ומרור ... כרכן בסיב: קפה-ו (ורש"י ורשב"ם ותוס').

מצה ... מרור ... וחרוסת ... ואין עוקרין את השלחן אלא לפני מי שאומר הגדה: צו (ורשב"ם). צט (רשב"ם). קכג-ד (ורשב"ם ותוס'). הג: יט (ודקדוקי סופרים).

למה עוקרין את השולחן ... כדי שיכירו תינוקות וישאלו ... מעקרי תכא מיקמן: קכג. הג: סה (ותוס').

חזא דקא מדלי תכא. הג: סא-ב (ותוס').

פסרתן מלומר מה נשתנה: קכג (ותוס'). הג: סח (ורשב"ם ותוס').

לחם שעונין עליו דברים הרבה: פט (ור"ח).

עני כתיב, מה עני שדרכו בפרוסה אף כאן בפרוסה: קכא. קמט. הג: נו. ע.

רשב"ם ד"ה ואין: קכב.

תוד"ה למה: קכב. קלא. הג: סב.

תוד"ה כדי: נ.

קטז, א

משום קפא ... מצוה: קסח-ט (ותוס').

ורשב"ם). **הג:** ס (ורש"י ורשב"ם). פו (ורע"ב).
קנב (רש"י ורשב"ם).
ושמואל אמר כגון אורדילאי לי וגוזלייא לאבא:
רו (ורשב"ם).
אין מפטירין אחר מצה אפיקומן: רח. רג.
(ורשב"ם).
הסופגנין והדובשנין והאיסקריטין, אדם ממלא
כריסו מהן, ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה:
רנב (ורש"י).
רשב"ם ד"ה כגון: רו.
רש"י ורשב"ם ד"ה אין מפטירין: קיט. רז. רט.

קכ, א

מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן: קעג"ד.
הג: פט. קלא. קמ. קמו.
מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות: קצז
(ורשב"ם).
יכול אף לילה הראשון רשות ... הכתוב קבעו
חובה: נה. קצב.
ישנו מקצתן יאכלו כולן לא יאכלו: רכה"ז
(ורשב"ם).
תוד"ה באחרונה: קפג. רנג.
תוד"ה מפטירין: רז.

קכ, ב

נתנמנו יאכלו נרדמו לא יאכלו: רכו.
היכי דמי מתנמנם ... נים ולא נים תיר ולא
תיר: רכו.
אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזא דקא נמנם ...
נרדמו לא יאכלו: רכו (ורשב"ם).
רבי אלעזר בן עזריה אומר ... עד חצות. אמר
לו רבי עקיבא ... עד שעת חפזון: רי (ותוס').
הג: פ. פב.
אכל מצה בזמן הזה אחר חצות ... כפסח דמי:
ה (ופרש"י). רי.

ראש השנה

יא, ב

בניסן נגאלו בניסן עתידין ליגאל, מנלן, אמר
קרא ליל שמורים, ליל המשומר: רמו"ז
(ורש"י).

כח, א

כפאו ואכל מצה יצא ... שכפאוהו פרסיים:
קפח.
כפאו שד ... כשוטה לכל דבריו: קצב.

להגביה, בשר א"צ להגביה: קל-קלא (ורש"י
ורשב"ם). **הג:** קיז.
סומא פטור מלומר הגדה ... בעבור מצה ומרור
הוא דאתא: קלו.
לומר הגדה ... סבר מצה בזמן הזה דאורייתא.
הג: פט.
מאן דאמר אגדתא ... קסברי רבנן מצה בזמן
הזה דרבנן: רלו (ורש"י).
רשב"ם ד"ה שלשה דברים. **הג:** קטז.
תוד"ה ונאמר: קלא"ב. קלד. **הג:** קכז.

קיז, א

בעשרה מאמרות ... שם ושבח בכת אחת. **הג:**
קכד.
הלל זה מי אמרו ... על הים: קלב. **הג:** קכד.
אפשר ישראל שחטו את פסחיהן ונטלו לולביהן
ולא אמרו שירה. **הג:** יז.

קיז, ב

מקדש ישראל והזמנים ... דישאל הוא דקבעי
ליה. **הג:** מח.
מזוגו לו כוס שלישי מברך על מזונו: רכט.
רביעי גומר עליו את ההלל: רמא. **הג:** קסח.
ואומר עליו ברכת השיר: רמא. **הג:** קעב.
בין הכוסות הללו אם רוצה לשתות ישתה. בין
שלישי לרביעי לא ישתה: עא"ב (ורשב"ם).
קלו. רכד (ותוס'). רכט"לא (ורשב"ם ותוס').
רמח (ורשב"ם).
ארבע כסי תיקנו רבנן דרך חירות, כל חד וחד
נעביד ביה מצוה: קלט. רסח.
תוד"ה רביעי. **הג:** קנה.

קיה, א

מאי ברכת השיר ... יהללון ... נשמת ... הלל
הגדול ... כנגד כ"ו דורות: רמא"ב (ורשב"ם
ותוס'). **הג:** קעב"ג. קעה.
ולמה נקרא שמו הלל הגדול ... ומחלק מזונות
לכל בריה. **הג:** קעג (ורש"י ורשב"ם).
שיש בו ה' דברים ... רקדו כאלים. **הג:** קכה.
חדושי הר"ן. **הג:** קכג.
חמישי אומר עליו הלל הגדול: רמט (לגירסת
הרי"ף).
מהר"ם חלאוה: רטז.

קיט, ב

אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן: רו (ורש"י

כט, א-ב

כל הברכות כולן אע"פ שיצא מוציא, חוץ מברכת הלחם ... כיון דחובה הוא מפיק: רעא. עדר.

לב, ב

והמתעסק לא יצא: קפז.

לד, א

אתקין רבי אבהו. הג: סט.

יומא

עד, ב

ונילף מואם תענה את בנותי. הג: קא (ורש"י).

עה, א

דברים שתגרי אומות העולם מוכרין אותם להם. הג: קטו.

סוכה

ח, א

כמה מרובע יותר על העיגול רביע: כו.

כז, א

לילה הראשון חובה, מכאן ואילך רשות: נה. קצג (ורש"י). קצז (ורש"י). קצח (תוס'). הג: קלג.

כט, א

בזמן שהחמה לוקה סימן רע לעכו"ם. הג: קיג (ומהרש"א).

לא, א

לא מצא אתרוג לא יביא ... רמון: קיא.

לב, ב

הואיל ונפיק מפומיה דרב כהנא. הג: קנ.

לח, א

מי שהיה עבד או עשה או קטן מקרין אותו: רלד"ה (ורש"י). רלח (ותוס'). ערה. אם היה גדול מקרא אותו עונה אחריו הללויה: צז.

תוד"ה מי. הג: עד.

לח, ב

הוא אומר הודו ... שמצוה לענות ראשי

פרקים: רלג. הג: קסט"ע (ותוס').

הוא אומר אנא ... שאם בא לכפול כופל. הג: קע (ורש"י).

לט, א

מוסיף לכפול מאודך ולמטה. הג: קע.

לט, ב

רש"י ד"ה והכרפס: עח.

מו, א

העושה סוכה לעצמו אומר ברוך שהחיינו ... חזינא ליה לרב כהנא דקאמר להו לכולהו אכסא דקדושא. הג: קלא.

מז, ב

דאי לא בריך האידנא מברך למחר ... אפילו בשוק: נב.

נד, א

רש"י ד"ה ערב הפסח. הג: טר"ז. תוד"ה שייר. הג: טר"ז.

נו, א

סוכה ואחר כך זמן: נב.

ביצה

ד, ב

דשלחו מתם הזהירו במנהג אבותיכם בדיכס: רסט.

יט, א

לא נחלקו ... שלמים ... שקרבין ביום טוב: קלד (ורש"י).

כא, ב

רש"י ד"ה שיורי כוסות: רל.

כב, ב

גדי מקולס ... אוסרים: ר"רא (ורש"י).

כג, א

תודוס איש רומי הנהיג את בני רומי לאכול גדי מקולס ... גוזרני עליך נידוי: ר.

תענית

יב, ב

רש"י ד"ה אהדורי: רכז.

מפתח מאמרי חז"ל (תענית – סוטה) ריט

כד, ב מר סבר רבי טרפון רבו הוה ומר סבר חבירו הוה. הג: פא.	כ, ב כל מאן דצריך ליתי וליכול. הג: סד.
פז, א שאומרין לו עשה סוכה ... מכין אותו: רעח. קה, א תוד"ה דחשיב. הג: פא.	מגילה ד, א לוד ... מימות יהושע בן נון. הג: פב. תוד"ה שאף. הג: עד"ה.
נדריים טז, א שאינן נשבעין לעבור את המצות: רעח (ורש"י). אמר קונם סוכה שאני עושה ... בנדרים אסור: רעט (ור"ן).	יח, א זכור יכול בלב ... זכור בפה. הג: עז. יט, ב תוד"ה ורבי: רלה"ו. כא, א תוד"ה לאתויי: רי. ריב. הג: קנורז.
מט, ב חוגרני צידעי מן הפסח עד העצרת: לב (ורש"י). הג: מ (ורש"י). נ, א ר' עקיבא ... תרתי סרי שנין קמי דר' אליעזר ור' יהושע. הג: פא.	חגיגה ו, ב שלש מצות ... ראייה וחגיגה ושמחה: קלד. יח, א בחולו של מועד שיש בו קרבן מוסף ... שקרוי מקרא קדש. הג: מה.
נזיר ג, ב מניין לאומר שמאל שהיא שבועה, שנאמר ובזרוע עוזה. הג: עב (ורש"י). כג, א אכילה גסה ... דלא קא עביד מצוה מן המובחר: רגיד (ותוס'). לח, א חמשך סומקתא ... יין ... ארבע כוסות: לט.	מועד קטן טו, א אבל חייב בכפיית המטה: ו. כ, א אפילו יום אחד ואפילו שעה אחת: ז. כו, א ואימא עד דהוו כולהו, אמר ל' על על הפסיק הענין. הג: ח.
סוטה יא, ב פרך רבי אלעזר אמר בפה רך: קי (ורש"י). הג: ק. וכיון שמגיע זמן מולדיהן הולכות ויולדות בשדה תחת התפוח: קיד. ל, ב כגדול המקרא את הלל והן עונין אחריו ראשי פרקים: צז.	יבמות עב, ב מר סבר דרשינן וביום. הג: קסד (ותוס'). קד, ב כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו. הג: צ. כתובות ה, ב זו אצבע זה גודל: קלה.

מפתח מאמרי חז"ל (סוטה – חולין)

רכ

עבודה זרה	לב, א
מה, א	תוד"ה קרית: רעג.
תוד"ה אמר. הג: יט. פא.	לח, ב
עה, ב	אין נותנין כוס של ברכה לברך אלא לטוב עין:
אבא משכן ליה עו"כ כסא דכספה, ואטבליה ואישתי בה: ט.	רמ.
אבות	קידושין
פ"ה מ"ד	כט, א
תוס' יום טוב. הג: קט.	וכל מ"ע שהזמ"ג אנשים חייבין ונשים פטורות:
הוריות	לח.
י, ב	לא, ב
משל לשני בני אדם שצלו פסחיהם ... פסח מי לא קאכיל: קפח.	איזהו מורא ואיזהו כיבוד ... מכניס ומוציא:
זבחים	יג.
עט, א	לז, א
כורכן בבת אחת ואוכלן: קעה.	צא ולמד. הג: צו.
מנחות	תוד"ה והרי. הג: מז.
לט, א	לז, ב
כנגד שבעה רקיעים: סז (ותוס').	סלקא דעתך אמינא ... בזמן דאיכא פסח אין בזמן דליכא פסח לא, קמ"ל. הג: קנג.
נה, א	מא, ב
שאני גרוגרות, הואיל ויכול לשולקן ולהחזירן לכמות שהן: מב.	אינו שוחט אלא אחד. הג: יז.
חולין	בבא בתרא
כו, ב	נח, ב
יום טוב ... המבדיל בין קודש לקודש ... בחתימתה: סד.	רשב"ם ד"ה רביעית: יח.
סג, א	צז, ב
צא ולמד. הג: צו.	חמר חזוריין מהו, אמר ליה אל תרא יין כי יתאדם: לט.
פז, א	סנהדרין
כיון דאמר הב ליבריך ... משתא וברוכי בהדדי הדדי לא אפשר: קלח (ורש").	לב, ב
קא, ב	אחר רבי עקיבא לבני ברק. הג: פא.
תלמוד לומר שבת היא. הג: מז.	פו, א
קג, ב	צא ולמד. הג: צו.
הרי נהנה גרונו בכזית: קפה.	שבועות
תוד"ה חלקו: רפא.	כד, א
קלב, ב	תוד"ה אלא הן: רעח-ט.
למשחה לגדולה כדרך שהמלכים אוכלים: רו.	כט, א
	איזו היא שבועת שוא ... נשבע לבטל את המצוה: רעח.

מפתח מאמרי חז"ל (כריתות – תלמוד ירושלמי) רכא

כריתות	כלים
יג, א מתחלת שתיה ראשונה ... כדי אכילת פרס: ל.	פי"ז מ"ח כזית שאמרו ... אגורי: רפא.
יט, ב מתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה: קפח.	עוקצין
תמיד	פ"ב מ"ח פת ספוגניות ... ממעך את חללה: רפו"ז ושני כהנים ... תקעו והריעו ותקעו. הג: יח. (ורמב"ם ור"ש).

תלמוד ירושלמי

ברכות	פ"ב ה"ב
פ"א ה"ו הג: פב.	הג: ז.
פ"ב ה"ד הג: קעג (ופני משה).	פ"ב ה"ה קו. קי.הג: ק.
פ"ג ה"ג עדר.	פ"ד ה"ד רב (וקרבן העדה).
פ"ד ה"א הג: פג.	פ"ו ה"א יד.
שביעית	פ"ט ה"ג הג: קמג.
פ"ט ה"א עח.	פ"י ה"א יז. לב. לט"מ. הג: מב. קסו.
חלה	פ"י ה"ג צב. קיג (וקרבן העדה ופני משה). הג: כה. כח"ט (וקרבן העדה ופני משה).
בכורים	פ"י ה"ד הג: פה. צ.
פ"א מ"ד הג: יח.	פ"י ה"ה הג: צא. קמג.
שבת	פ"י ה"ו עב. רל.
פסחים	יומא פ"ב ה"א קנד.

רכב

מפתח מאמרי חז"ל (תלמוד ירושלמי – מכילתא)

הוריות	ביצה
פ"ג ה"א	פ"ב ה"א
הג: קד.	הג: קיד.
ליקוטים	סנהדרין
צג (הובא בכל בו ובאבודרהם). הג: כה (הובא בכל בו ובאבודרהם).	פ"א ה"ב
	הג: פא.
	שבועות
	פ"ג ה"ד
	רעח.

תוספתא

פ"ב הכ"ב	ברכות
ה.	פ"ה ה"ה
פ"ד ה"ט	הג: פא.
הג: טו.	תרומו
פ"י ה"ח	פ"ז הי"ב
רמח. הג: פא.	קסח (ותוספתא כפשוטה).
יומא	פסחים
פ"ד ה"ד	פ"ב הט"ו
ל-לא.	הג: קנג.

מסכת סופרים

פי"ט
הג: מד.

מכילתא

יב, כט	בא
הג: קיב-ג.	יב, ח
יב, מא	הג: קיט. קמח.
הג: קיח.	יב, טו
יג, ב	הג: קיט.
הג: פג.	יב, יז
יג, ח	הג: קיט.
נה. פט. רטו. הג: פח. צ.	יב, יט
יג, יד	הג: קיט.
קכו. הג: עד. פ. פב. פה.	

רכג

מפתח מאמרי חז"ל (מכילתא – מדרש רבה)

טו, כה
הג: קיד.
טז, כו
קמ"ז (ורש"י).

בשלח
יד, לא
הג: קט.
טו, א
קלב. הג: קכח.

תורת כהנים; ספרא

בחקותי
כו, ג
הג: עז.
כו, מב
הג: קסז (רש"י).

אמור
כג, ב
קצו.
כג, ג
הג: מז.

ספרי

תבוא
כו, ה
הג: צרז. ק. קד.

פרקי דרבי אליעזר

פמ"ח
קלו.

פכ"ט
הג: קסג.

מדרש רבה

פפ"ח, ה
יז. הג: מא.

שמות

פ"א, יב
הג: קא.

פ"א, כז
הג: קמב.

פ"א, לד
מ.

בראשית

פ"ט
הג: מג.

פ"ב, טו
הג: עב.

פל"ג, ג
הג: עב.

פס"ח, ט
הג: פה.

רכד מפתח מאמרי חז"ל (מדרש רבה – פסיקתא דרב כהנא)

פ"ו, ד	במדבר
הג: מא.	פ"א, ב
פ"ט, ט	י. הג: נג.
הג: קה.	פי"ג, יד
פי"ט, ה	הג: כב.
הג: קסד.	דברים
פ"כ, יח	פ"ג, א
הג: נג.	הג: קיד.
פכ"ה, ה	שיר השירים
הג: קיג.	פ"א, יב
	הג: קסד (ורש"ש).

מדרש תנחומא

בא	פקודי
הג: קיג.	הג: מד.

אבות דרבי נתן

פל"ג
הג: קי.

מדרש תהלים, שוחר טוב

קבט. קלה. רלב. הג: קז. קכא.

מדרש שכל טוב

בא
הג: צ. קיא.

סדר עולם

הג: צג.

פסיקתא דרב כהנא

פי"ב
מ.

ילקוט שמעוני

בשלח	לך
קמז (רמז רסא) הג: עג (רמז רל).	הג: צג (רמז עז).
יתרו	בא
הג: עב (רמז רסט).	הג: פג (רמז רטז).

זהר

זח"ג	זח"א
נו, ב	קז, א
הג: ל.	הג: קד.
צה, א	קז, ב
הג: מז.	הג: קג.
צה, ב	רכח, ב
הג: מב.	הג: כח (וניצוצי אורות).
צח, ב	רסה, א
הג: צא (ומקדש מלך).	הג: סד.
קטו, ב	זח"ב
הג: סו (וניצוצי זהר).	יח, א
רמה, א	הג: קיג.
הג: לח.	מ, ב
רעג, ב	הג: עד.
הג: לח.	מא, א
רחצ, ב	הג: עד. קלד.
הג: צא.	פח, א
תקוני זהר	הג: לד (וניצוצי זהר).
הג: מר (תקון כד). נא (תקון כא). צג (תקון לב).	קלח, א
זהר חדש	הג: קעה.
הג: סו (תיקונים שבסופו). צג (ר"פ יתרו). קפב (פ' תשא).	קנר, ב
	הג: לז.
	קנח, ב
	הג: קיח-ט. הג: לח.

מפתח ספרים

רמב"ם, ונו"כ

הלכות תשובה	הלכות יום טוב
פ"ח ה"ח הג: סד.	פ"ו הט"ז הג: קלב.
הלכות קריאת שמע	הלכות חמץ ומצה
פ"א ה"ג הג: עז.	מנין המצות הג: עח.
הלכות ברכות	פ"א ה"ו קסג.
פי"א הט"ו הג: ו. קלט (ראב"ד ומגדל עז).	פ"ו ה"א קעד. קצג. קצח.
סדר תפלות מכל השנה הג: מד"ה.	פ"ו ה"ג קפח.
הלכות שבת	פ"ו ה"י לח.
פכ"ט הי"ז מא.	פ"ו הי"א רז.
פכ"ט הי"ט הג: מד"ה.	פ"ז יב (הג"מ). יז. קה. קי (שם).
פכ"ט הכ"ב סד.	הג: קנה (הגמ"י).
פ"ל ה"א הג: קלב.	פ"ז ה"א הג: עד. עח"ט (ומגדל עז וס' המנוחה).
פ"ל ה"ט קמז.	פ"ז ה"ב קכו. הג: עח.
הלכות עירובין	פ"ז ה"ג מט. קכה.
פ"א ה"ט רפא.	פ"ז ה"ד קכו. הג: עא (מ"מ). צ.
הלכות שביתת עשור	פ"ז ה"ה קכח.
פ"ב ה"ד ל.	

רכו

פ"ח הי"א	פ"ז הי"ז
קצט. רא"ב.	י. יט. לב. קכח.
פ"ח הי"ב	פ"ז הי"ח
הג: קלט (מ"מ). קמג.	יא. יג. יד-טו (רבנו מנוח וכ"מ). טז. קפא. רט.
פ"ח הי"ג	הג: נב. קנה.
רטו (מ"מ). רנב. רנד.	פ"ז הי"ט
פ"ח הי"ד	כג-ד (ומ"מ).
רכוז.	פ"ז הי"י
פ"ח נוסח ההגדה	רכט.
קנג (הג"מ). הג: יח. לא. סב-ג. פב. פה. צב.	פ"ז הי"א
צה. צד-ח. קד. קט-י. קטז. קכ (הג"מ). קכג (הג"מ). קכד. קלויז (הג"מ).	צא. קטו. קסט. הג: קמב (ולח"מ).
הלכות שופר	פ"ז הי"ב
פ"ב הי"ד	קעג. הג: קנג (וצפע"נ).
קפז (מ"מ וכ"מ).	פ"ז הי"ג
הלכות קידוש החדש	קיא.
פ"ה הי"א	פ"ח
קלה.	עז (הג"מ). פה. צג. קפ-קפא. קפה. רלא. רמא (שם).
הלכות מגילה וחנוכה	פ"ח הי"א
פ"ג הי"י	צב. ק.
הג: קעג.	פ"ח הי"ב
פ"ג הי"ד	ער. עח. פב (מ"מ). הג: סויז. קמג. קנג.
רלה.	פ"ח הי"ד
הלכות תרומות	קלא. הג: קמג.
פ"י הי"ג	פ"ח הי"ה
ל (וראב"ד).	קלח.
הלכות בכורים	פ"ח הי"ו
פ"ד הי"ג	קמד. קמוז. הג: קלט. קמג. קמו (ומ"מ ולח"מ).
הג: יח.	קנא.
הלכות קרבן פסח	פ"ח הי"ח
פ"א הי"א	קע. הג: קמג.
הג: טרוז.	פ"ח הי"ט
פ"א הי"ד	צד. ררוז. רט. הג: קנא. קנה.
הג: יד.	פ"ח הי"י
	צד. רמד. רמט.

רכח מפתח ספרים (הלכות קרבן פסח – שלחן ערוך)

הלכות חגיגה

פ"א ה"א
קלד.

הלכות שגגות

פ"ב ה"ו-ז
קפח-ט.

פ"ח ה"ג
רו.

פ"ח ה"ח
רב-ג (וכ"מ).

פ"ח ה"ט
ריא.

פ"י ה"ב-ג
צו.

שלחן ערוך, ונו"כ

אורח חיים

מו, א
הג: יב (מ"א).

נד
רמב-ג (טור).

ס, ד
קצ (מ"א).

סב, א
רעג (מ"א).

סג, א
הג: נב.

סז
הג: עט (ערוך השלחן).

קמו, ח
ריח (מ"א).

קסז
קעט (ב"י).

קסז, ה
הג: קמ (מ"א).

קסז, ו
קעט (רמ"א).

קסז, כ
הג: קפד (עולת תמיד).

קע, ז-ח
קנח.

קעד

הג: מד (טור).

קעד, ז
סט (מ"א). קמב (מ"א).

קעד, ח
הג: מג (מור וקציעה).

קעז, א-ב
הג: נה.

קפב, ב
מה-ו (מ"א וט"ז). מח (ומ"א).

קפג, ב
הג: לו (רמ"א).

קפג, ד
הג: לז (ט"ז).

קפו, ב
רלו (מ"א ומחה"ש).

קפט, א
הג: קסא (משב"ז).

קצ, א
קמא (מ"א).

רב, א
מ.

רב, יא
מא (מ"א).

רד, ה
מב.

רכט

מפתח ספרים (שלחן ערוך)

שכב, ד	רו, ד
רכב.	הג: קלה.
שמג	רי, א
לו (מ"א).	ל (מ"א).
תט	רלה, א
רפב (טור וב"י וב"ח).	רנא.
תכב	רעא
קלג (ב"י). הג: קסט (טור).	קל (טור). הג: צה (טור).
תכב, ב	רעא, ח
רלב (רמ"א). רלד (רמ"א). רלח (מ"א). הג:	נד (וא"ר).
קעא (רמ"א).	רעא, י
תכב, ג	הג: לד"ה. מב (רמ"א). מג (מ"א).
הג: קסט (מ"א).	ערב
תכב, ז	כד (טור). לט (ב"י). מד (טור). סח (טור).
קלג (וט"ז ופר"ח).	ערב, ה
תל	כד (רמ"א).
הג: ב (ובאה"ט). ג (רמ"א ולבוש).	ערב, ו
תלב	מא (ורמ"א ומ"א). מג (תוספות שבת).
הג: ו (טור וב"י). קפב"ג (טור ושיירי כנה"ג	ערב, ט
ומטה יהודה ובני חיי ואברהם יגל).	מה (מ"א). מח (ברכ"י ושע"ת ומשנ"ב).
תלב, ב	ערב, י
הג: ג (ח"י).	סח.
תלג, ב	רעג, ד
הג: ה.	ערב.
תלד	עדר
הג: ז"י (ד"מ וב"ח). קפא (ב"ח).	ק (אשל אברהם).
תלד, ב	רצא, א
הג: ז"ט (ח"י ובאה"ט). קפא (ברכ"י).	נד (מ"א).
תמג, א	רצו, ו
הג: י (רמ"א).	הג: לה (ט"ז).
תמד, י	רחצ, א
א (פר"ח).	נח"ט (ומ"א).
תמה	רצט, ח
הג: י (טור וב"י).	סח (מ"א).
תמה, ב	שכא, טז
הג: י (מ"א).	קטז (שער הציון).

תעב, ה	תמה, ג
יג (ולבוש וט"ז ומ"א ופר"ח וח"י). יד (ורמ"א וח"י). טו (מ"א). יט (עולת שבת).	הג: ג (רמ"א).
תעב, ו	תמו, א
יד (וח"י ופר"ח וא"ר). טו (ט"ז). כ (רמ"א ומ"א).	הג: יג (באה"ט).
תעב, ז	תמו, ה
יז (ח"י). יט (ורמ"א ופר"ח). כ"א (רמ"א ומ"א).	קז (מ"א).
תעב, ח	תנה
יז"ח (לבוש). כא"ב (וט"ז ומ"א ופר"ח).	קסו (טור).
תעב, ט	תנח, א
כב. כג"ה (רמ"א ולבוש). כז"ח (ופר"ח ומ"א וט"ז וח"י). כט"לא (רמ"א ומ"א). לה (ופר"ח). רלא (רמ"א ומ"א). הג: נב (מ"א).	רכא (מ"א). הג: קפד"ה (פר"ח).
תעב, י	תנט, ב
לא. מא (ח"י). מד (עולת שבת וח"י).	קיא (ח"י).
תעב, יא	תס, ו
לט (ורמ"א וט"ז). מ (ט"ז ומ"א וח"י).	הג: קמט (שע"ת).
תעב, יב	תסא, ד
מ.	קסז (ומ"א וח"י).
תעב, יג	תעא
טו (ט"ז). מד (ט"ז). מח"ט (ומ"א וח"י). רסט (מ"א וח"י).	עב (ב"ח). רג (ב"ח).
תעב, יד	תעא, א
לח (ולבוש). הג: מא (לבוש).	עב (ט"ז).
תעב, טו	תעא, ב
כט. לה"ו (וח"י ופר"ח).	רסו (מ"א).
תעב, טז	תעב
מט.	ג (טור). ה (טור). ו (ב"ח). יב"ד (ב"י וד"מ וב"ח). טו (הגהות מהרש"ל ודרישה). יט"כא (ד"מ). כג"ה (טור). כז (ב"ח). כח (טור). לט (ב"י). מד (כנה"ג). הג: נב (ב"י וב"ח).
תעב, יז	תעב, א
רפה.	א"ג (וח"י ומשנ"ב). ה (לבוש). ו (מ"א). הג: כ. סא (ח"י).
תעג	תעב, ב
נא (ד"מ). נז (הגהות רש"ל). סד (טור). סו (טור). עד"ה (טור). עז (ב"ח). פ (ערוך השלחן). פב (טור וד"מ וב"י וב"ח). פג (טור). פה (טור וב"י). צ (טור וב"ח). צג (ב"י). צה	ח"יא (ורמ"א ומ"א וט"ז וח"י).
	תעב, ג
	יא (ורמ"א ולבוש ומ"א). הג: נב (וח"י).
	תעב, ד
	ר"ז (ט"ז ומ"א וח"י ובאר היטב). יב (ורמ"א ופר"ח).

ומחה"ש ופר"ח). **הג:** צד (מ"א וח"י). קז
(ח"י). קיח (רמ"א). קכ. קכב (לבוש).

תעד

סט. קלז-קמג (ורמ"א ומ"א). קמב (טור
ורמ"א). **הג:** קכט (טור).

תעה

פב"ג (טור). פה (טור). קמה (ב"י וב"ח). קמח
(ב"י וד"מ וב"ח). קנא (טור וב"ח). קנדה
(פרישה וב"ח). קנו (ב"י וד"מ). קסז (טור). קע
(טור). קעא (ב"י). קעח (ב"ח). קפ (טור). קפא
(ב"י וב"ח). קצ (ב"ח). רנח (טור). רס (ב"י).
רפו (ד"מ). **הג:** סז (ב"י וב"ח). סט (ב"י). קמב
(טור).

תעה, א

יז. קמדה (ומ"א וח"י). קמט"נ. קנגיד (וח"י).
קנהיז (ופר"ח וט"ז ומ"א). קס-קסב (ומ"א
וח"י). קסהעב (ורמ"א ולבוש וט"ז ומ"א וח"י
ופר"ח ומחה"ש). קעו"ז (פר"ח). קעח (וט"ז
ומ"א). קעט-קפב (ורמ"א וט"ז ומ"א וח"י
ופר"ח ועולת שבת). רה (ט"ז). רנח (משב"ז).
רנט (ט"ז). **הג:** נד (ח"י). סז (פר"ח). סט (ט"ז).
קלו (משב"ז). קמ. קמא (פר"ח). קמב (לבוש).
קמה (וח"י ובאה"ט ומשב"ז ומשנ"ב). קמז
(ח"י).

תעה, ב

פג (מ"א). פג (פר"ח). פה (פר"ח). קפ (לבוש).
קפגה (ומ"א).

תעה, ג

קעה (ט"ז). קפ (ט"ז). קפה"ו (ולבוש וט"ז
ומ"א ופר"ח). **הג:** קמה (ט"ז).

תעה, ד

קפז-קצא (ומ"א וח"י ופר"ח).

תעה, ה

קצב. רנד (פר"ח).

תעה, ו

קסב (ומ"א וח"י).

תעה, ז

נה. קנא (לבוש). קצב"ג (ולבוש). קצו (מ"א).
קצז (לבוש). קצח (וח"י).

(ד"מ). צו (טור וב"ח). צט (טור ולבוש). קטו
(ב"ח). קיט (ב"ח). קכד (ב"ח). קכו (טור וב"י).
קכו (ד"מ). קלא (הגהות רש"ל). קלד (טור
וב"ח). קלה (ד"מ וכנה"ג ושיירי כנה"ג). קלו
(ב"י והגהות רש"ל וב"ח). קנא (טור). קסט
(ברכי"י). **הג:** כז (ב"ח). כח (טור). לב"ג (ב"ח).
נח"ט (ב"י וב"ח). סז (טור). קז (ד"מ). קכא
(טור). קכג (טור ולבוש וערוך השלחן).

תעג, א

נא"ח (ורמ"א ולבוש וט"ז ומ"א וח"י ומור
וקציעה). ס (ומ"א). סא (ח"י). סב (מ"א). סד
(לבוש ומ"א וח"י). סו (לבוש). עד (מ"א). ק.
קב (באר היטב). **הג:** לב (ט"ז וח"י). לו
(רמ"א). מא (ח"י). קל (ברכי"י). קפג (ברכי"י).

תעג, ב

סט (וט"ז).

תעג, ג

עא (ופר"ח וח"י). עג"ד (ח"י ובגדי ישע).

תעג, ד

נח. עח"ט (מ"א ועולת שבת). פב (מ"א). פו
(ט"ז ומ"א וח"י). צא"ז (ורמ"א וט"ז ומ"א
ופר"ח וח"י). ק. קא (מ"א). קב (רמ"א ומ"א
וח"י). קפדה (מ"א). **הג:** כ. כו (פרמ"ג וכף
החיים). כז (פר"ח). כט (מ"א).

תעג, ה

קד-קז (ורמ"א ולבוש ומ"א וט"ז וא"י וח"י
ופר"ח ובאר היטב וא"א). קסט (פר"ח). קעא
(פר"ח). **הג:** כט.

תעג, ו

נ (פר"ח). עה (פר"ח). עו (לבוש). עז"ט
(ולבוש). פא (וט"ז). פב (מ"א וט"ז וח"י). פה
(ומ"א וח"י). צו (רמ"א ועולת שבת). קיח-קכד
(וט"ז ומ"א וח"י וא"ר). קכו (רמ"א). קלא
(ט"ז). קלד (ט"ז). קנא (לבוש). קע (מ"א). קפג
(פר"ח). **הג:** נג (ח"י). נד (ומ"א). נו (ברכי
יוסף). נח"ט (וט"ז ומ"א). סא. סב (מ"א). עד"ה
(ברכי יוסף).

תעג, ז

קכד (ח"י). קכה"ו (ורמ"א ולבוש ומ"א וט"ז).
קכח"לו (ורמ"א ולבוש ומ"א וח"י וא"ר).

רלב

מפתח ספרים (שלחן ערוך)

תעו (ח"י). קעב (ח"י ובאה"ט וא"א). קעח (ב"ח וט"ז).

תעו ר (טור). הג: קנא (טור).

תפא

רכגיד (טור). רכה (ב"י). רמא (טור). רמח (ב"י). רמט (ד"מ וב"ח). רנ (ב"י). הג: קנד (ב"י).

תפא, א

עד (פר"ח). רכד (נחלת צבי). רכה (רמ"א). רמד (ט"ז). רמח (ורמ"א ונחלת צבי וח"י). רמט (רמ"א וט"ז ומ"א). הג: קנד (רמ"א).

תפא, ב

רמו (מ"א). רנ-רנא (רמ"א ומ"א וח"י).

תפב

קמח-ט (מ"א וח"י). רנב-רסא (וב"י ורמ"א ולבוש ופרישה וט"ז ומ"א ופר"ח וח"י).

תפג

מה (ד"מ ורמ"א ומ"א וח"י). מו (טור ורמ"א ומ"א). רסב-ח (וב"י וד"מ וב"ח ורמ"א ולבוש ומ"א וח"י ופר"ח ופרמ"ג).

תפד

רכח (ט"ז ומ"א). רכט (פר"ח). ער-רעז (וט"ז ומ"א).

תפה

נד (עולת שבת ומ"א). רעח-פ (ורמ"א ולבוש וב"ח וט"ז ועולת שבת ומ"א וח"י ופר"ח והגהות מהרש"ל ושיירי כנה"ג).

תפו

כח (טור וט"ז). מד (פר"ח). פא (משב"ז). ק (טור). קג (טור). קכד (ד"מ). קס (טור). רל (טור ודרישה). רמא (טור וב"י וט"ז). רפא. רפו (רמ"א ומ"א). הג: כא (משב"ז). קעב (טור ולבוש וט"ז).

תפז, א

הג: מדה (ורמ"א). מו (לבוש וא"ר).

תפט, ב

קצ (מ"א ומחה"ש).

תפט, ד

קצ (פר"ח).

תעו, א

צה (ח"י). קצטרד (ורמ"א ולבוש ומ"א וט"ז וח"י ונחלת צבי).

תעו, ב

צד (ט"ז). קג (ט"ז). רא (לבוש). רב (ומ"א וט"ז). רד (רמ"א ומ"א וח"י ופרמ"ג א"א). רח (לבוש).

תעז

רח-ט (ד"מ וב"ח). ריג (טור). ריד (ב"י). רכ (ד"מ). הג: קנב (ב"ח ודרישה ופרישה).

תעז, א

יז. קיט. רזי (וט"ז ומ"א ופר"ח). ריא (דגול מרבבה ופרמ"ג א"א ומשנ"ב ופר"ח). ריב (רמ"א). הג: נח-ט. קנב. קנה (ופר"ח). קנו (רמ"א).

תעז, ב

ריג (ומ"א). ריד (ורמ"א ושער הציון). רטור-ריט (מ"א וח"י). רכ-רכא (ורמ"א ולבוש וח"י).

תעז, ד

יז.

תעח

רח (ב"י). רכו-ז (טור בשם רבינו יונה). רלא (ד"מ).

תעח, א

רח (ולבוש). רכג (ולבוש). רכד (מ"א וח"י ופרמ"ג א"א). רכו-ח (רמ"א ומ"א). הג: קנג-ד (ומ"א וח"י וא"א).

תעח, ב

רכו-ז (ורמ"א ופר"ח וט"ז ומ"א). רכח (רמ"א).

תעט

רכח-לה (וד"מ ורמ"א וב"ח וט"ז ומ"א וח"י ופר"ח ומאמר מרדכי). רלח-מ (ד"מ ורמ"א וב"ח ומ"א וט"ז וח"י ופר"ח).

תפ

ח (ח"י). רמא-ז (ורמ"א ולבוש וב"ח ועולת שבת וט"ז ומ"א וח"י). הג: קכו (לבוש). קסג

תרנו, א	תפט, ט
קט.	רנ (לבוש).
תרעו, א	תצ
הג: יג (מ"א ופר"ח). נ.	הג: מה"ו (טור ובאור מהרש"ל וב"ח).
תרפב, ג	תצ, ג
הג: יג (ט"ז).	הג: מה (וט"ז ומ"א).
תרפט, א"ב	תצ, יב
צח (ורמ"א).	נג.
תרצב, א	תצא
הג: קלא (מ"א).	ס (ט"ז ומ"א).
יורה דעה	תק, ג
יט, ח	רכא (מ"א).
קלח.	תקכט, א
סט, יח	קמז. הג: קלה.
קז.	תקמח, ז
פד, ד	ז (מ"א).
קסח.	תקנב, ה
קד, א	הג: כז.
קז.	תקפג, ד
קה, א	קצד.
קז"ח.	תקצז, א
קכ, ט	קצד.
ט (ב"ח וט"ז וש"ך).	תקצז, ה
קכג, כ	קצה.
מא (ט"ז).	תריב, י
ריד, ב	ל.
קצט.	תרלט, ג
רטו, א	ד (מ"א).
רעט (רמ"א וש"ך).	תרלט, ז
רלו, ד"ה	טז (ברכ"י).
רעח.	תרלט, ח
רלט, ו	הג: קל-קלא.
רפ (וש"ך).	תרלט, יז
רמ	הג: קלג.
הג: סו.	תרנא, ה
	קפז (ט"ז ומ"א).

רלד מפתח ספרים (שלחן ערוך – שלחן ערוך אדמו"ר הזקן)

רצז (הא'), טו	שצט, א
קפה.	ז.
שלא, קמד	ת, א
הג: ב-ג.	ז.
שפ, א	אבן העזר
ו.	
שפז, ב	סב, ט
רז (וש"ך).	ס (ורמ"א).

שלחן ערוך אדמו"ר הזקן

אורח חיים	טז, א
נסמנו רק במקום שצויין עליהם בסימנים אחרים.	לו.
כללי	יז, א
הג: א (הלכות פסח הן הראשונות שנכתבו ושנדרפסו. הקדמת בני הגאון המחבר, והקדמת רבינו האמצעי).	לח.
	יז, ד
	לו.
א, מהדו"ב ז	יח, ג
נה.	ח.
ב, מהדו"ב ד	כא, א
הג: לז.	קיט.
ד, מהדו"ק ג	כה, יז
נו. קמה.	קעא.
ד, מהדו"ק י	כה, יח
הג: לז.	קעט.
ד, מהדו"ב א	כה, כ
נו. קמה.	קעט.
ז, ג	לא, ב
קמג.	קסא.
ח, יא	לב, ח
צח.	טו.
ח, כא	לב, סג
הג: קלח.	כה. קלה.
יא, ו	לג, ו
כה.	קסא.
יד, ד-ה	לו, ב
טז.	רסח.

רלה

מפתח ספרים (שלחן ערוך אדמו"ר הזקן)

סא, כה	לז, ג
צז.	לז.
סב, א	לט, א
רעג.	רלז.
סג, א	מ, ט"י
קלג. הג: נב.	קמה.
סג, ב	מו, ה
טז. נט.	נח.
סו, יב	מו, יא
קסא.	הג: יב.
סז, א	מז, ז
הג: עז. פד.	קעט.
סח, א	נא, ג
רמה.	הג: קס.
סט, ב	נג, יג
רלה.	רלה.
ע, א	נג, יח
טז.	קלו.
פט, א	נג, כב
הג: י.	הג: יח.
צב, ה	נד, א
נה. קמה.	רמב.
צב, ו	נז, ג
נו.	הג: קעא.
צז, ג	נח, ג
נו.	הג: י.
צט, ב	נט, ד
עב.	צז.
צט, ד	נט, ו
כד. הג: לו.	סה.
קו, ב	ס, ב
רלח.	קסא.
קו, ג	ס, ג
לד.	נח.
קי, ד	ס, ה
הג: יא.	קפז. קצ.

מפתח ספרים (שלחן ערוך אדמו"ר הזקן)

רלו

קסז, כג	קיד, ח
רעא. עדר.	סה.
קסח, א	קלא, ה
קב. הג: נד.	ח.
קסח, ו	קנח, ב
קב.	פו. ריד. רנו.
קסח, ז	קנח, ג
קנד. קסד.	נו. פה. הג: נג.
קסח, ח	קנח, יג
רפג.	קמה.
קסח, קו"א ד	קסב, ה
קצג. הג: קלג.	קמה.
קע, ח	קסד, א
כט.	קמה. ריד.
קעד, ג	קסד, ב
סג.	קמד. ריג-ד.
קעד, ד	קסז, ג
עד.	הג: נד.
קעד, ה	קסז, ד
כ. סב. עג. פ.	קנד. קנח.
קעד, ו	קסז, ו-ז
סז-ט.	קנ. קעא. רסג. הג: לז. קכא. קלח.
קעד, ז	קסז, ח
סז-ט. קמג.	קסו. הג: קמ.
קעד, ח	קסז, ט
סז-ט.	קעט.
קעד, יא	קסז, י
הג: מג.	קסא.
קעד, קו"א ז	קסז, טו
סט.	הג: סז.
קעז, א	קסז, יח
סז-ט. פד. רסד-ה.	צט.
קעז, ב	קסז, כ
פב. רסד-ה.	קמז.
קעז, ו	קסז, כב
קכג.	הג: קפד.

קפג, ז	קעח, ד
רסג. הג: לז.	רלט. רעז.
קפג, ח	קעח, ו
הג: לח. קכ.	רלט. רעז.
קפג, ט	קעח, ז
כט.	פד. קלז-ח. קמד. ריג.
קפג, יא	קעט, ב
הג: קס.	ריב.
קפג, טו	קעט, ד
רמ.	ריב.
קפד, א	קעט, ה
סז. ע. קמג. רלט. רעז.	קמג. ריב-ג.
קפד, ב	קעט, ו
רפג.	ריג.
קפד, ג	קפ, ד
ע. פא.	קכג.
קפה, ב	קפא, א
רעג.	קע.
קפו, א-ב	קפב, א
רלו.	רטז. ריז. רכט-ל. רסח.
קפו, ג	קפב, ב
לז. רלה-ז.	מה. פ. רסח.
קפה, א	קפב, ג
הג: קנח.	מז-ח.
קפה, ג	קפב, ד
הג: קס. קסא.	כג. לה. הג: לו.
קפה, י	קפב, ז
קצג-ז. הג: קלב.	הג: לח.
קפט, ז	קפג, א
רמה. הג: קסא. קעז.	לה. ככד. הג: לויז.
קצ, א	קפג, ב
קלח. קמ-קמא.	רל.
קצ, ב-ד	קפג, ג
כו. לב.	כג-ד.
קצ, ה	קפג, ד
לב. לה.	לה. הג: לו.

מפתח ספרים (שלחן ערוך אדמו"ר הזקן)

רלח

רו, ח	קצ, ו
קנ. הג: קלה.	כח"ט. קנח.
רו, ט	קצז, א
הג: קלח.	רלח.
ריב, ג	קצז, ו
קע. הג: קמב.	עדר.
ריג, א	קצז, ט
מז. קכג. הג: לה. סז.	קפה. רד.
ריג, ו	קצט, ד
צח.	הג: יט.
רטו, ב	ר, ג
ערה.	ריג.
רטו, ד	רא, א
פה.	רלג.
רמב, א	רא, ד
מח. קצג"ה. הג: מה. מז. קלב.	רמ.
רמב, קו"א א	רב, יב
הג: קלב.	מא.
רמח, ב	רג
קצט.	עח.
רמח, קו"א א	רד, ב
קצט.	קז.
רמט, קו"א ג	רד, ח
עב.	מ.
רסב, א	רד, ט
א. הג: כ.	כג"ד. מב.
רסג, ד	רד, י
מט.	כג"ד. מב. הג: לו.
רסז, ג	רד, יא
ד.	מב.
רסח, יב	רד, טו
נז.	קפח.
רסט, ג	רה, א"ב
לג. לז. רעו.	עח"ט. פג. קפד.
רעא, א	רו, ג
הג: לט.	הג: נד.

ערב, ד	רעא, ב
מ.	קא.
ערב, ו	רעא, ד
כד. הג: לו.	הג: לט.
ערב, ז	רעא, ה
מא. מג.	הג: מא.
ערב, ט	רעא, ז
מ.	רלה. רעג.
ערב, י	רעא, ט
מה. מז.	ד. סא. רסו. רעו.
ערב, יא	רעא, יא
מו. רסב"ג. רסח.	פד.
ערב, יב	רעא, יב
לב. ריב.	ס. ריח.
ערב, יג	רעא, טז
סז. סט. קמג.	נד.
ערב, קו"א א	רעא, יז
מה.	א. ק"קא. קכב. הג: כ"כא.
ערב, קו"א ב	רעא, יח
לב.	לה. נא. קכד. ער. הג: לורח. מג.
רעג, א	רעא, יט
רעו.	נז. הג: לה. מב.
רעג, ה	רעא, כ
קא. רנג.	כג.
רעג, ו	רעא, כג
ערב. רעו.	נו.
רעג, ז	רעא, כד
רנג.	כו. כח.
רעג, ח	רעא, כה
כט. יה	לב.
רעג, ט	רעא, כו
רנג.	נט.
עדר, ב	רעא, כח
קב. קמט"נ. רסח.	כג. לה. ער.
עדר, ג	רעא, כח"ט
קנד. קנח.	לג.

מפתח ספרים (שלחן ערוך אדמו"ר הזקן)

רמ

רצו, קו"א ב	ערד, ד
ערב.	צט"ק.
רחצ, א	ערה, י
נח.	נח.
רחצ, ד"ו	ערה, קו"א ג
הג: נא.	נח.
רחצ, ח	רפב, ה
צח.	רלה.
רצט, א	רפד, קו"א א
סא.	קסא.
רצט, ב	רפט, ב
סג.	נד.
רצט, ד	רעד, ז
סב.	ריח.
רצט, ו	רצו, ב
ריז.	הג: לז.
רצט, ז	רצו, יא
סא. רטז.	נח. רסג.
רצט, י	רצו, יג
קכט.	ס. סג. ריז.
רצט, יא	רצו, טז
נח.	הג: קלה.
רצט, יד	רצו, יז
הג: צד"ה.	רעו.
רצט, קו"א ג	רצו, יט
קסא.	טז. לח.
רצט, קו"א ד	רצו, קו"א א
רטז.	רסד. רסח.
שיד, יא	רצו, קו"א ב
רכב.	ריט.
שיח, יא	רצו, א
רב.	נט.
שכא, טז	רצו, ו
קטז-קיו.	קיט.
שכד, ג	רצו, ח"ט
קטז.	ערב.

תלב, ז	שכו, ט
קסד. קעז.	קטז.
תלב, ח	שמג, ב
הג: ו.	לח.
תלב, יא	שמג, ג
הג: ג-ד.	לו.
תלב, יב	שמג, ה-ו
נה.	לג.
תלב, קו"א א	שסו, יח
קלג.	קסא.
תלג, א	שסח, ג
הג: ו.	קסג. רפא-ב.
תלג, ח	שסח, ד
הג: ה.	קסא.
תלג, לב	שצג, ג
רמז.	קיט.
תלד, א-ב	שצט, יג
הג: ה.	כו.
תלד, ז	תכט, מנין המצות
הג: ט.	לט. עז. קסג. קעד. הג: עד. עח.
תלד, ח	תכט, ט
הג: ז.	סו. הג: ט.
תלד, ט	תל, א
הג: ח. יא. קפא.	הג: ב.
תלד, י	תל, ב
הג: ט.	הג: ג.
תלד, יג	תל, ג
סו. הג: ו.	הג: ב.
תלח, ד	תלב, א
קע.	קלג. הג: ו.
תלז, א	תלב, ג
הג: יא.	נב. הג: קל. קפב.
תמ, קו"א יא	תלב, ד
ט.	קנב. קע. הג: ו.
תמב, א	תלב, ו
קסג. רפב.	קסא. קעט.

מפתח ספרים (שלחן ערוך אדמו"ר הזקן)

רמב

תמב, ז	תנג, א
קע.	לט.
תמב, כז	תנג, ג
רפו.	עח.
תמב, ל	תנג, יד
רפו.	רס.
תמג, ד	תנג, טו
הג: י.	רנה.
תמד, ב	תנד, ו
קכא.	קעג.
תמד, יט	תנג, ו
רפו.	עח. קצא.
תמה, ז	תנג, יד־טו
הג: ד־ה.	רכ־רכא.
תמה, יא	תנג, יט
הג: י.	רכ.
תמה, יב	תנד, ב
קיט.	קכא.
תמז, כז	תנה, יא
קח.	רכא.
תמז, כט	תנה, לג
קז.	קסו.
תמז, לו	תנז, טו
קצא.	קנה.
תמז, מג	תנח, א־ב
קצא.	ה. ריא־ב. הג: קפד.
תמז, מז	תנח, ד
קצא.	ב. עו. פט.
תמז, ס	תנח, ז
קצא.	פח. קב־ג. קנ. קנב. קנד־ה. קעב. רנט. הג: קכט.
תנא, ד	תנח, ט
ח־ט.	קג.
תנא, מג	תנח, י
סו.	קנה. קנט. רז.
תנא, ס	תנח, יב
קט.	פח. קכא. רכא.

תסט, א	תנט, יג
קלא. קצט.	קיא.
תסט, ד	תס, א
ר.	רכא.
תעא, א"ב	תס, י
ד. עב. רנה.	קנט.
תעא, ט	תסא, ז
קכא.	קכא.
תעא, י	תסא, יב
לד. לז"ח. פט. רסו.	קסז. קפו.
תעא, יא	תסא, כז
הג: קפה.	קצט.
תעא, יב	תסב, ב
צ"צא. קסח. הג: קנ.	קכא.
תעא, יד	תסב, ה
קמ.	מא. הג: קמד.
תעב, א	תסב, ו
עו. פז. הג: כ.	פט.
תעב, ב	תסב, ז
ריב. הג: מ.	קצז.
תעב, ד	תסב, ח
הג: ל.	קסז.
תעב, ז	תסב, יא
נב. קלג. הג: נג.	מב.
תעב, ט	תסב, יב
הג: נב.	כג. מב"ג.
תעב, י	תסז, יד"טז
הג: סז.	מה.
תעב, יג	תסז, יז
נט.	קצא.
תעב, יד	תסז, יט
קלט. קסה. קעא. קפב. רט. רעט. הג: מא. קמד.	קצא.
קמח.	תסח, ט
תעב, טו	קצט"ר.
סב"ג. עג. פ. קפב. רל. רלב. רמח.	תסח, י
	ר.

רמד

מפתח ספרים (שלחן ערוך אדמו"ר הזקן)

תעב, טז	תעג, ה
קכה. קלט. רטו. רכט. רמא. רסו. ערה. הג: יט.	הג: מב.
תעב, יז	תעג, ו
הג: לו. קמד.	טז. קמ. הג: מח.
תעב, יט	תעג, ז
רלא-ב. הג: מ. נב.	כ. כב. קלט. רלב.
תעב, כ	תעג, ח
עג. רלא. הג: נב.	הג: לה.
תעב, כא	תעג, ט
הג: מ.	הג: מח. נא-ב.
תעב, כב	תעג, י
צח. הג: מ.	כט. מה. קמב-ג. הג: קכט.
תעב, כג	תעג, יא
עו.	כ. קלז. ריז. רלא. הג: קנא.
תעב, כה	תעג, יב
עו. קכה. קלט. רכט. רלח. הג: מא. עד-ה. קלא.	כ-כא. לא. ריד. רטו. רלב.
קמ.	תעג, יג
תעב, כו	מה. רלב.
קיד.	תעג, יד
תעב, כז	ב. נ. קסח. קפב. קפד. רסד. רעג. הג: נד-ה. סה.
רפ.	עח.
תעב, כח	תעג, טו
סט. קלט. רסב. רסז. הג: מ.	נ. קנה. רעג. רפו. הג: נד.
תעב, כט	תעג, טז
הג: כב.	הג: כט.
תעב, ל	תעג, יז
רסט. הג: מ.	כ. קמב. קסז. קפד. רסד-ה. הג: כט. נה.
תעב, לא	תעג, יח
עה.	קפב-ג. רסה. הג: נד-ה.
תעג, א	תעג, יט
י. לב. לז. רכט. הג: לז. לו.	קמד. הג: נג.
תעג, ג	תעג, כ
קצג. קצח. ריא. הג: פט.	א. לז. קסט. רב. רסו. הג: כב. כה-ו. עא. צ.
תעג, ד	קיו.
קמד. ריג. הג: לב.	תעג, כא
	קצט-ד. רד. הג: כה-ז.

רמה

מפתח ספרים (שלחן ערוך אדמו"ר הזקן)

תעג, מד	תעג, כב
לז. רכט. הג: ע. צד-ה. קכ. קכא.	הג: כו.
תעג, מה	תעג, כג
הג: קיד-ח.	הג: כז.
תעג, מו	תעג, כד
הג: קכד. קכח.	לב. קמז.
תעג, מז	תעג, כה
רמא. הג: מא. קכד-ה.	א-ב. רנג. הג: כ. נו.
תעג, מח	תעג, כו
י. הג: לה. קמה.	קעט. רסח. הג: יט. כג-ד. כו. כט.
תעג, מט	תעג, כז
הג: קכז.	קפב. הג: כט-ל.
תעג, נ-נא	תעג, כח
הג: קז-ח.	רפג.
תעג, נב	תעג, ל
הג: פט.	הג: כט. ק.
תעד, א	תעג, לא
עא. פא. קפג. ריז. רל. הג: נה.	לב. קפב. הג: כט.
תעד, ב	תעג, לב
לג. מו. נט. סא. עד. פג. ריט. רכט. רמה. רסז.	מ. קסח. קעא. הג: כז-ח. קמא.
עדר.	תעג, לד
תעד, ג	הג: קמא.
כט. סז. סט. פג. קפג.	תעג, לה
תעה, א	ב. רו. רנו. רס. רסג. הג: נז. נט.
נו. פד. ריג.	תעג, לו
תעה, ג	ב. קמח. רנח-ט. הג: נז. סא-ב.
פח-ט. צט. קכא. רנג. רנח-ט. רסא. רסב. הג:	תעג, לח
כב. קלה.	א. נ. רסה. הג: יט. סה.
תעה, ד	תעג, לט
קא. קג. קכ-קכא. רנו-ח. רסג. רפג. הג: נז-ח.	לז. רכט-ל.
קכט. קלה.	תעג, מ
תעה, ה	ב. נ. רעג. הג: סד. סח.
עז. רנד. רנח-ס. רסב. רסד. רפג. הג: נח. קלר-ז.	תעג, מב
קלט.	ב. לז. רעג. הג: סג. עה.
תעה, ו	תעג, מג
יז. כט. הג: קמ.	ד. רעג.

רמו

מפתח ספרים (שלחן ערוך אדמו"ר הזקן)

תעה, ז	תעה, ל
הג: נח. סט. קלו.	רנ. הג: קמט.
תעה, ח	תעה, לב
רכו. רנז. רפב. רפד.	נה. רנה"ו. הג: קלא"ג.
תעה, ט	תעה, לג
יז. קב. הג: קלו.	נד"ה. ריא.
תעה, י	תעו, א
הג: קלט.	צה.
תעה, יא	תעו, ג
עה. פד. צ"צא. קב. קיב. קכו. רנד"ה. רסה. הג:	צד. רכו. הג: כו.
נה. קמא"ב. קנ.	תעו, ה
תעה, יב	הג: קנא.
צ. הג: נד. קמא.	תעו, ו
תעה, יג	צג"ד. רנ. הג: כה. קמט. קפד.
יז.	תעז, א
תעה, טו	י. יח. קלד. קצח. רג.
רח"ט. רנה. רעט. רפג. הג: פט. קלא. קמ. קמה.	תעז, ב
קמז. קנג.	רכג. הג: סא. פז.
תעה, טז	תעז, ג
רנד. הג: קמד. קמז.	יח. קיט. רג. רכג. רנג. הג: ס. קנא"ב.
תעה, יז	תעז, ד
הג: קמה"ו.	יט. קפב. הג: קנה.
תעה, יח	תעז, ה
פד. רח. רנה. הג: נו. קמד"ו.	קיט"כ. רנג. הג: נט.
תעה, יט	תעז, ו
צ"צא. רד. הג: קמד.	ב. ה"ו. נה. קצח. הג: קנר"ז.
תעה, כ	תעז, ז
טו. יח"ט. הג: סח. קמד"ה.	הג: קנב.
תעה, כב	תעז, ח
עו. עח. רנה.	סא. עג. רל.
תעה, כג	תעז, ט
פג.	כב. נח. עא. עג. קלז. קמ. רל. רמג. רמה.
תעה, כד	תעז, י
עח. פ.	רכג. רנה.
תעה, כה	תעח, א
קי. רד.	רח. רכ. רלא. רלט. רמח. רנג. רנה. רעא. הג: ז.
	קנד.

תפכ, א	תעח, ב
קעד. קעו. רח. רכג. הג: קנא.	רלט. רעא.
תפכ, ב	תעח, ג
קעח. רכ. רכג.	קסד.
תפכ, ג	תעח, ו
מהר"ו. קמח. קצח. ריד. רכג. רסב.	רלט. רעז.
תפכ, ד	תעט, א
פח. קכא. קמז. קמט. קנה. קעב. רסב.	כא. לב. לו. לח. קלט. רמה. רסח.
תפכ, ו	תעט, ב
קנה.	נא. קכד.
תפכ, ז	תעט, ג
קמז. קמט. רסב.	כא. עא. קלז. רכד"ה. רעא.
תפג, א	תעט, ה
מהר"ו. מט. נח. קנ. קצב. רנו.	כח. מה. עג"ד.
תפג, ב	תעט, ו
לד. מט. פג. פט. רעג.	ערה. הג: קסט. קעא.
תפג, ג	תעט, ז
כב. מט. קמ. רמג. הג: מט. קכו.	לח. צז.
תפג, ד	תעט, ח
מהר"ו. מט. הג: מ.	רכו. רכח. רמד. רעז.
תפג, ה"ו	תפ, א
מט.	כב. לח. קלג. ריח. רכט. רסז. הג: קסו. קסח.
תפד, א	קעב.
רל.	תפ, ב
תפד, ב	רלג. רמ. ערה.
עז. קכו.	תפ, ג
תפד, ג	לח. קמא. ריט. רכט. הג: קעח.
צז. רסה.	תפ, ד
תפד, ד"ה	הג: קסז.
כב. רמד.	תפ, ה
תפד, ו	רנא. הג: קסג"ד.
רכח. רלט.	תפא, א
תפה, א	כא. מז. סד. ריא. רכד"ה. רלא. רמג. ערה. הג:
הג: עט.	ז. קנד"ה.
תפה, ב	תפא, ב
מג"ד. הג: עט.	ד. רמו.

מפתח ספרים (שלחן ערוך אדמו"ר הזקן)

רמח

תפח, ג	תצו, ד
מג"ד. קעג.	קצב.
תפו, א	תצו, ז
קיב. קנו. קסא. קסג"ד. קעג.	קצט"ר.
תפו, ב	תצו, ט
קנט.	ר.
תפז, א	תק, יא
סה.	רכא.
תפז, ג	תקד, ב
סה.	קטז.
תפז, ו	תקיג, טו
הג: מה.	קצא.
תפז, ז	תקטו, ד
מח. רסב.	קצא.
תפו, ח	תקכו, ו"ז
רמא.	קצב.
תפח, ג	תקכז, יב
רלב. הג: קסט.	קז.
תפט, א	תקכז, כה
צז.	קיט.
תפט, ב	תקכז, קו"א א
טז.	קסא.
תפט, יב	תקכט, ה
קצ.	קצד. הג: מה. קלא"ב.
תצ, א	תקכט, ו
נג. קצא.	קצה. הג: קלג.
תצא, א	תקכט, ז
נט.	מט.
תצד, ב	תקכב, ו
ד. סה.	ריח.
תצד, ז	תקפו, טו
רמה.	קפו.
תצה, ה	תקפח, ו
קיד"ח.	רלה.
תצו, א	תקפח, ח
קצא.	קלו.

תרכג, ב	תקפט, ב
הג: לה.	טז.
תרכד, ג	תקפט, ה
נט.	קפז.
תרלט, יא	תקצ, טו
קנז.	קעז.
תרלט, יב	תקצב, ד
מז. הג: קלא.	הג: סט.
תרלט, יז	תקצב, ז
ג. קצג. קצוֹז.	קסד. קעז. קעט.
תרלט, כ	תקצט
ג. ריא.	נח.
תרלט, כג	תר, ד
טוֹז.	קצא.
תרמ, ב	תר, ה
טז.	נג.
תרמ, ג	תרי, א
לז.	קצט.
תרמא, א	תרי, ט
נב. הג: קל.	ז־ח.
תרמג, א	תריב, ג
ד. נב.	קסב.
תרמג, ב	תריב, ד
סד.	קסג. רפב.
תרמג, ה	תריב, ו
נב־ג.	רד.
תרמו, ח	תריב, יד
קו.	קז.
תרמח, א	תריב, טו
קו.	ל.
תרמח, כה	תרטז, ה
קז.	לז.
תרמט, כא	תריט, ז
קצב.	נב־ג.
תרנא, ח	תריט, ח
קפו.	צח.

רנ **מפתח ספרים** (שלחן ערוך אדמו"ר הזקן – אבודרהם)

יורה דעה	לוח ברה"נ פ"ב קמג (ה"ב). רפג (ה"ב). סדר ברכת הנהנין הג: א (נדפס ע"י רבינו בעצמו). סדר ברה"נ פ"א סז (הי"ז). עב (שם). פא (ה"ו). סדר ברה"נ פ"ב קסג (ה"ב). סדר ברה"נ פ"ד סזט (ה"ח"ב). קמג (שם). סדר ברה"נ פ"ה ריב (ה"ג). סדר ברה"נ פ"ו עט (הי"ב). סדר ברה"נ פ"ח כח (ה"א). ל (ה"ו). קסבג (ה"ב). רפה"ו (ה"א). סדר ברה"נ פ"ט פ (ה"ה). קסד (ה"א). סדר ברה"נ פ"י קב (ה"א"טו). סדר ברה"נ פ"יג רסז (ה"א). שחרית לשבת סה. דיני לולב הג: קע. קידוש לשלש רגלים הג: מה. הנהגות של פסח לא נסמן לרוב המצאו.	ב, ב קצט. קצ, יג כה. הלכות תלמוד תורה הג: א (נדפס ע"י רבינו בעצמו). פ"א מט (ה"י). רלז (ה"א). פ"א, קו"א ב הג: סג. פ"ב צח (הי"ב). חושן משפט גזילה וגניבה ד ט. גזילה וגניבה כג ט. פסקי הסדור סדר הנטילה נו. הלכות ציצית לו. הלכות קריאת שמע הג: קס. סדר ברכת המזון קצד. סדר נט"י לסעודה קסב (סי"ח).
-----------------	--	--

ספרים

אבודרהם יג (סדר ההגדה). עח. צג (בשם הירושלמי). (שם).	קלא. קע (סדר ההגדה). רמה. רנו. עדר. רעז
---	---

הג: יט. כא. כה. כז. כט. לא. מג. מד. מו. סב.
סז. עא"ב. עו. פג. פה"ח. צב. צה"ח. קא"ג. קו.
קח"ט. קיב"קטו. קיז. קיט. קכד. קכ"ז. קל.
קמב. קעג"ה. קפב.

קד. קיב. קטו. ריז.
הג: כח. לד. צ.

אוצר טוב
הג: לא.

אוצר מנהגי חב"ד

תשרי
ח (תשרי).
הג: קלג.

ניסן
הג: ד. כב. כו. כח. ל. לד. לו. לט. סב. קלה.
קנא. קנח. קעט. קפב.
קטו. קכט. קמו. קנ. קנט. קצג. רפג.

אור זרוע
ס (ח"ב סי' צב). קלג (ח"א סי' מג). קסו (סי'
רנב). רכ (סי' רמט). רמו (סי' רלד).
הג: לא (סי' רנו). מט. נו. ס (שם). קכד (ח"א
סי' מג).

אור החמה
הג: לח.

אור ישראל, קובץ
ד (חכ"ג).

הג: ב (ח"כ). פד (ח"ט).

האורה לרש"י
ס"סא (סי' צ). עג (שם).
הג: קכו.

אלשיך (על הגש"פ)
הג: לב. קג"ד.

אמרי שפר (על הגש"פ)
הג: עא. פב. ק.

אנציקלופדיה תלמודית
ז.
הג: כט (ערך חרסת).

ארחות חיים

כו. לה. מז. ס"סא. עג. רסז.
הג: מט (ליל פסח סכ"א). עו (סי"ח). קל (הלי'
ברכות סע"ג). קפא (סי"ז).

אבן העזר; ראב"ן
יב. קנג. קנו. קס.
הג: קכט. קלו.

אגודה
יט (פ"י סי' צב). קה (פ"ב סי' לה). קטז (פ"י
סי' צז). רלה (סוטה סי' כא). רמ (פ"י סי' צז).

אגור
קה (סי' תתג). קכט (סי' תשצח). רלד (סי'
תתטו). רנ (סי' תתיט).
הג: צה (סי' תשצח).

אגרות קודש
אדמו"ר מוהריי"צ נ"ע
הג: קטו (ח"א קפג). קסב (ח"א ק).

אדמו"ר זי"ע
כב (ח"ב שפג). מח (ח"ט ב'תרעה). צב (ח"ב
רצה). צט (ח"ד ד'תשעט). קצג (ח"ט ז'רלט).
רעו (ח"ג תקג).
הג: ב (ח"א ג'תקסו). י (ח"ב שפג). יד (חכ"ט
יא"קג). טו (ח"ב רצה). טז (ח"ב שח). יט (ח"ב
שפג). כד (ח"א ג'תקנט). ח"ט ז'רטז. חכ"א
ח'מט). כה (ח"ב רצה. שח). כו (ח"ב רכט). לג
(ח"ב שפג). מו (שם ושם). נ (ח"ח ב'תקפח
וח"ט ב'תשור). סד (ח"א ג'תקסו). סו (ח"ב
רצג). ע (ח"ב שג). קל (חט"ו ה'שס). קמג
(ח"א ג'תקסו). קנ (ח"ח ב'תקעב). קנג (חט"ו
ה'שס). קסא (ח"ז ב'פט). קסד (ח"א ג'תקסו).
קעד (ח"ב רכה). קפג (ח"ב שעא).

אהל יוסף יצחק (על תהלים)
הג: לט.

אהלי שם
א (ח"ז ע' קעז).

אוצר ההלכות
לו. נה. נט. סט"ע. עד"ו. עח. פט"צ. צד. צט.

רנב מפתח ספרים (אשכנתא דרבי – הלכות ליל הסדר)

אשכנתא דרבי מז.	דברי נגידים (על הגש"פ) הג: צו.
באר חיים הג: קפג.	דברי נחמי' לג (סי' תרנא בקו"א).
באר שבע טו (סי' כא).	דובר שלום רלה. רלז.
בחי הג: מח (בא).	דיני איטר הג: לז.
בחפזון פסח (על הגש"פ) הג: צט. קפג"ה.	הגדה של פסח הג: סז (שוניצניו רמ"ה. ואדי אל חג'ארא רמ"ב).
בית אב קיא (חיי אברהם סי' עה).	הגדה של פסח עם מנהגים והנהגות קכט.
בית דוד הג: נו (סי' רנ). עה (סי' רנו). קפה (סי' רמט).	הגדה שלמה הג: ב. יח. לא. סו. סט. קיז.
ב"ח, שו"ח פירוש הב"ח – ראה מפתח השלחן ערוך.	הגדת דרמשטדט הג: סו.
החדשות ו (סי' ה).	הגהות לסדור רבינו הזקן הג: יב.
בית מועד טז.	היום יום ב (לט"ו ניסן). רי (לט"ו ניסן). רנ (לט"ז ניסן). הג: ט (לכ"ב חשוון). לד (לי"ט ניסן). קנז (לי"ז אד"ש). קנח (לי"ד כסלו). קסב (לט"ז בניסן). קצא (לאדר"ח חשוון). קעג (לר"ח טבת).
ברטנורא קה (פ"ב מ"ו). הג: קט (מנחות פ"א מ"ד).	הלכות גדולות; בה"ג ערב (הל' קידוש). עדר (שם). הג: ז (הל' פסח).
ברית הלוי הג: ה (פט"ו). עג.	הלכות ומנהגי מהר"ש מה (סי' שפ). קל (סי' רפז). קלה (סי' שצח). קנב (שם וסי' ת). רלג (סי' שמח). רמ (שם). הג: קלז (סי' שצח וסי' ת). קמט (סי' רפז).
ברכת אליהו הג: קסג.	הלכות ליל הסדר טו. יח. כב. ל-לא. לג. לז. מט"נ. נג. נח"ט. סא. סג. ע. עב. עד. פ. פה"ו. ק. קא. קכא. קנז. קסא. קסח. קעג. קעה. קפד"ה. קצג. ריח"ט. רנג"ד. רסג. רסה. ער. רעג. רפג. הג: קכג. קמ.
גבורות ה' (על הגש"פ) רלט (פס"ג). הג: ע. צב. קג"ד. קיד. קכג. קמב.	
הגר"א (על הגש"פ) הג: קג.	

הלכות קטנות

מז (ח"א סי' ט).

הערות ובאורים, ירות'

חלק ב

פד.

הלכות רב אלפס (רי"ף), ונו"כ

הערות ובאורים, קובץ

יד (רלד. רלט. רמ. תשעב). מט (תשנה"ז). נד (תתקצו). סט (רלה"ז). פו (א'קו). פט (תתקצו). קא (תתטו). קנח (תשעג). קע (תתקנט). קעג (תתקיו). רפה (א'עד).
הג: ג (תשעב. א'לג. א'קו). ד (תשעג). ה (תתקעז). ו (א'טז. א'קו). ח (א'יח. א'פו). י (תתקלו). יב (תשעה). יג (תתלה. תתקצו). יז (א'פו). יט (תשעג. א'קד). כא"ב (תתטו). כג (תתקיו. תתקצו). כד (א'פו). כה (תשכח. תשע). א'לג. א'קד. כח (תתצח). כט (תשעה. תשעו). ל (תתלה. א'קו). לא (תתטו). מ (תשנ. א'קד"ה). מב (תתטו). מג (תתפא). נ (תתקלו). נא (תתטו). נב (תשכח). נג (א'קו). נד (תתצח. תתקנט). נה (תשנ). נו (תשעה"ו. א'קו). נח (תתטו). נט (תתקל"ז). ס (תשעה. תתקיו. תתקל"ז). סא (תתקיו). סב (תשנ. תתטו). סג (תשעה"ו). סד (תתקלו). סה (תתטו. א'קד). ע"עא (תתקנט. תתקס). עה (תתקיו. א'טז. א'יח. א'עא). עח (א'עא). עט (תתנט). פ (א'קו). פב (א'קו. א'קד). פג"ד (תתטו). פח (א'יז). פט"צ (תתלה. תתקעז). צא (א'פו). צה (א'לג). ק (תתטו). קא (א'לג). קה (א'לד). קט (תתטו). קיג (תתצח"ט). קיט (תתקלו). קכד (תשה. תתקיו). קכה (א'קד). קלא (תתלו). קלב (א'עא. א'פו). קלג (תתקעז). קלח (א'טז. א'פו. א'קו). קמא (תתקנט. א'לד). קמג (א'יח). קמו (תתקיו). קמז (תתעט). קנא (א'נב. א'עא). קנב (תתטו). קנג (תשנ. א'קו). קנד (תתצח). קנו (תתטו). קסד (א'נב. א'פו). קעה (תתנח). קעט (תשעו).

הערות לשלחן ערוך אדמו"ר הזקן

פו. קפח.

הערות הת' ואנ"ש

התועדויות

עיי"ע תורת מנחם.

התקשרות, קובץ

הג: לה (צד). נ (תסב).

כד (ר"ן כג, א). כז (ר"ן כב, ב). כח (ר"ן כג, א). מא (כב, ב). מט (כג, ב). נב (י, ב). סה"ו (כא, א ור"ן שם). סט (כד, א ומלחמות ור"ן). עא (המאור כד, א). עב (כו, א). צב (ר"ן כה, א). צה (שם). קה (יא, ב). קיא (שם). קכ (ר"ן כה, ב). קכז (כה, ב). קלח"ט (כד, א). קמא (ר"ן שם). קמב"ג (שם). ומלחמות. קמור"ז (כה, ב). קעה"ו (כה, א ור"ן). קפו (ר"ן כה, ב). קפז (ראב"ד כה, א ור"ן ר"ה ז, ב). קפח (ר"ן ר"ה ז, ב). קצו (ר"ן סוכה ב, ב). רד"ח (כו, א). ריב (ר"ן כז, ב ומגילה ז, א). ריז (מלחמות ור"ן כד, א). רכד (כו, א). רמה (ר"ן יט, א). רמח (כו, א). רנב"ג (שם). רנד (המאור כה, א). רנח (כה, ב). רסב"ד (ור"ן כז, א). ער (כו, א). רעא"ב (כו, ב). עדר"ו (שם). רעח"ט (ר"ן כז, ב).
הג: ז (ג, א). כו (ר"ן כה, א). נו (ר"ן כה, ב). סז (הגהות הב"ח כה, ב). עא (כה, ב). עו (רי"ף — ריא"ף). קטז (ר"ן כה, ב). קיז (רי"ף — ריא"ף). קיט (ר"ן כה, ב). קכו (כו, א). קכט (כד, א ור"ן). רלא (סוכה יב, ב). קנג (פסחים כז, א). קנו (ר"ן כז, ב ומגילה ז, א). קסה (ר"ן יט, א). קעג (רש"י לברכות ח, ב).

העמק שאלה

הג: ק (סי' עג).

הערות התמימים ואנ"ש

קיג (ירושלים כה).

הג: ג (מוריסטאון תשפו). ט (מוריסטאון, תשמא). יב (ירושלים ז. מוריסטאון רט). יג (ירושלים א). כה (מוריסטאון שה). לו (ירושלים כג). לז (מוריסטאון תתה). מג (מוריסטאון תשמא). נ. נד (שם). נה (מוריסטאון תשמב). נו (מוריסטאון תרנו). סד (מוריסטאון שה). סז (מוריסטאון תתו). פב (שז). פד (מוריסטאון תרנו). צב (מוריסטאון תשטו). צו (מוריסטאון תרנו). קיט (מוריסטאון תרצו). קכה (מוריסטאון תשנח. תשסז). קכט"ל (מוריסטאון תשפו. תי). קלה (מוריסטאון תשסז). קמד (ירושלים כד).

רנד מפתח ספרים (ויגד משה – לקוטי שיחות)

ויגד משה לג (סי' טו). צט (סי' ב). קיב (סי' ד).	כחו דרבי אלעזר ברשב"י הג: כד.
זבח פסח (על הגש"פ) הג: סז. עג. פד. פורח. צב. צה"ו. צח. קב"ה. קט"יב. קיד. קטז. קיט. קכה. קסז.	כינוס תורה, קובץ קפד (חי"ז).
זכור לאברהם (אלקלעי) יד (מהדו"ב ח"ג או"ח קיט).	כל בו יב"ג (סי' נ). לה. עא. צג"ד. קכ. קכז (שם). קעט (סי' כד). קצח (סי' נ). רד. רלג (שם). הג: ג (סמ"ח). כה (סי' נ). מא (שם). מד (לקוטי שו"ת הגאונים שבסופו). נר"ז (סי' נ). סג"ד (שם). קו. קח (סנ"א). קפא (סמ"ח).
חדושי רבינו יונה קעא (סדר ליל פסח). רמח. רנב. רנד.	כנסת יחזקאל קלה (סוף או"ח).
חדושים ביאורים ופסקים למהר"ז בינגא רמז (פסחים פ"א סי"א).	כף החיים (פאלאגי) הג: קפד (סכ"ג).
חוקת הפסח הג: יז. קיג.	כתר שם טוב (גאגין) הג: ב (ח"א"ב וח"ג). ה (ח"ג). קל (ח"ג).
חיי אדם עט (כלל קל). הג: קעב.	לב דוד הג: קפג.
חיים לראש (על הגש"פ) הג: קל. קפא.	לחם הפנים (על הגש"פ) הג: עה.
חכם צבי קד"ה (סי' קיט). קי (שם).	לקוטי דבורים ריא (תא, א).
חנוך הג: עד (מצוה כא). עח (שם).	לקוטי מהרי"ח רה.
החסידיים הג: קפד (תתפח).	לקוטי טעמים ומנהגים לא נסמן לרוב המצאו. הג: סט.
חתם סופר הג: מג (או"ח ס"י). קכז (פירושו להגש"פ).	לקוטי לוי יצחק הג: ל (זהר פרי' אחרי'). לג (אגרות).
יגדיל תורה, קובץ ג.י. טו (חכ"ב). כו (ח"ס). לא (חכ"א). קז (חל"ה).	לקוטי שיחות י (חי"ב ע' 39. חל"א ע' 56). יח"ט (חי"א ע' 14-19). כד (שם). מד (חל"ז ע' 14). נט (חל"א ע' 191). צא (חל"ב ע' 45). קב. קיג (שם). קכב (ח"ז ע' 260). קכה (חי"ב ע' 43). קמז (חל"ו ע' 77). קסט (חל"ב ע' 45). רו (חל"א ע' 58). רלז (חי"ז ע' 234). קסד (חכ"ז ע' 52). הג: לח (חי"ט ע' 450). מב (חכ"ב ע' 283). מה
יד מלאכי הג: טז.	
ילקוט ראובני הג: קפג.	
הישר, לר"ת סו (תשובות סי' סח).	

מגיד דבריו (על הגש"פ)

הג: עה. צט. קפא.

(חכ"ט ע' 407). סב (ח"ז ע' 81). קלג (ח"ב ע' 425, וחכ"ד ע' 247). קסד (חכ"ז ע' 52).

מדרש תלפיות

הג: קפד (ערך כתיבה).

מהרי"ל

ו (סדר ההגדה). ח"ט (שם). ט (הל' הגעלה). יא (סדר ההגדה). יד. נה"ו (שם והל' בדיקת חמץ). עח"ט (סדר ההגדה). קב. קה. קיט"כ. קכו. קל. קלה. קנא"ג. קסב. קסו. קעב. רג"ד. רח"ט. ריב. רכא. רלא. רלג"ד. רלז. רמג (שם). רמו (סדר ליל שני). רפא (סדר ההגדה). רפו (שם).
הג: י (הל' ערב פסח). יח (סדר ההגדה). כט. נ. נז"ח. קכו. קלז. קלט. קמט (שם).

מוסף הערוך

הג: סא.

מורה באצבע

הג: קפג (סר"ו).

מוריה, קובץ

רפה (חל"ז).

מחזור

הג: ב (רומא. בולוניא).

מחזור ויטרי

קיד (סי' נ). קפ (סי' סה). רלג. רמא (סי' עג).
הג: ז (סי' א). יח (סי' צה"ז). כח (סי' נ). לא (סי' סה). מט (סי' סח וסי' צו). סב"ג. עב. פג (סי' צה). פו (שם). צב. צה"ח. (על ההגדה). קב. קה"ו. קט. קיז (סי' צה. נא). קכג"ד (על ההגדה). קלט. קסז (סי' צז). קפד (שם).

מחזור רומא

הג: פב.

מחזור שונצינו

הג: קיב.

מטה משה

סד (סי' תריח). רכא (סי' תקצט).
הג: מו (סי' תרה). נ (סי' תתקפא). נו (סי' תרכו). קכג (סי' תרמא).

מטפחת ספרים

הג: לח.

לקוטי תורה

הג: יא (מטות פה, ב). כז (שה"ש יד, ד). מז (צו יב, א). קג"ה (צו יב, ג). קיט (צו יא, ד. יב, ב. יג, א). קלד (צו יג, ד). קמ (ויקרא ו, ג). קסח (שמע"צ פג, א).

הלכותים

הג: קא.

לקט יושר

פט. קלא.

הג: כח. לז. נט"ס. צה.

מאורי אור

הג: כב (מערכת קערה).

מאיר עין (על הגש"פ)

הג: פב.

מאמר חמץ להרשב"ץ

פט. קכה. קפט

הג: צ. קט. קיז. קסו.

מאמרי אדמו"ר הזקן

הג: קמ (הקצרים ע' תק).

המאמרים**אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע**

הג: קד (עאת"ר ע' עה. תער"ב ח"ב ע' תקכד).

אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע

הג: י (ה'ש"ת ע' 37). פו (שם ע' 44). קלד (תש"ט ע' 142).

מבית הגנזים

קפט.

מגדל אור, קובץ

ק (ח"ח). קמז (שם).

הג: ג (ח"ב וח"ח). כב (ח"ז). לד (ח"ח). נ. נב. נז"ח. קלז (שם).

המגיד, עתון

הג: לא (תרכ"ב).

רנו מפתח ספרים (המלך במסיבו – משנה שלמה)

המלך במסיבו

רמוז (ח"א ע' רפה).

הג: לו. ס.

המנהגים – חב"ד

ח (ע' 56). לז (ע' 87). קסג (ע' 45).

הג: כב (ע' 38). מג (ע' 28). קלג (ע' 66).

המנהגים – טירנא

הגהות מנהגים

פו (הל' ליל הסדר). קו. קלה. רמ (שם).

המנהגים – קלויזנר

קיא. קלו.

המנהיג

יז (סי' פג). קעח (סי' פד). קפא (סי' פג). רמוז

(סי' ב). רנו (סי' פב).

הג: מט. ס. סג. קלח.

מנחת חנוך

הג: טז (מצוה שצד). עה (מצוה כא). עז"ט

(שם).

מנחת יעקב

קח (כלל ג). קט (כלל כד).

מנחת פתים

נט (הוספות).

מעבר יבק

קלה (מאמר ג פ"ט).

הג: קז.

מעגלי צדק

הג: כח (דיני חרוסת).

מעיל צדקה

כה (סי' כז). קט (סי' לה).

מעשה נסים (על הגש"פ)

הג: ל. עורח. פח. צז. קב.

מעשה נסים (למוהר"א בן הרמב"ם)

הג: יז (סי' א).

מעשה רוקח (למוהר"א)

פו (סנ"ח). קמט (שם).

הג: כב.

מעשה רוקח (למוהר"ר מסעוד)

הג: קט.

המצות להרמב"ם

קכו (מ"ע קנז).

הג: עג (מ"ע קנז).

המצות להרס"ג (עם באור מהרי"פ פערלא)

הג: יז (מ"ע נט"ס). עט (מ"ע לג). צ (שם).

מצות גדול (סמ"ג)

רמא (עשין מא).

הג: עד (מ"ע מא). קלו (שם).

מצות קטן (סמ"ק); עמודי גולה, והגהות

יד (סי' קמד).

הגהות

צו (סי' קמד). קט (סי' רכ). קיג (סי' קמד). קכח

(שם). ריג (סי' ריט).

מקראי קדש

לז (ח"ג סי' לט).

מראי מקומות וצינונים

א. ז. מט"נ. סא. עד. עו. קיט. רלב. רנג.

מרדכי

י (לד, ג). יב"ג (שם. לז, ד). כג (שם). נה"ו (לז,

ב). עב (לז, ד). קטו (לד, ב). קלא (לח, ב). קלד

(שם). קמה (לד, ב). קנז (לח, ג). קפב (שם). רז

(לג, ד. לח, א). רלב (שבת רמז רפו). רמט (לד,

א). רנג (לג, ד). רפא (לח, ג).

הג: כח (לד, ב). קלה (לח, א). קנ (לג, ד. לח,

א). קנדה (לח, ב).

משאת בנימין

ז (סי' עד). קו (חדושי דינים ס"ג).

משכנות יעקב

ריא (סי' קלט).

משמרת שלום

רמד (סי' לה).

משנה שלמה

סט (סי' יג).

משנת חסידים

קבט (סדר ליל פסח). קלו (שם).

הג: ד (ניסן פ"א מ"ב). יא (פ"ב מ"ג). יג (פ"ג מ"ד). לב (פ"ג). לדה (ליל שבת פ"ב). סב (פ"ה). סז. עא (פ"ו). עג (פ"ד מ"ו). צד (פ"י מ"ב). צט (שם). קרח (פי"א מ"א-ד). קיב. קנא (פי"ג מ"ב).

נתינה לגר

הג: מז.

סדור האריז"ל

כאשר הוא כולל את 4 המהדורות הבאים

הג: ח. יא. יג. טו. יט. כג. לדה. לט. מח. סב. סז. עג. צבה. צח. קג-ד. קז. קט. קיח. קכב. קסז. קעח-ט.

סדור האריז"ל (ר' שבת מרשקוב)

קג. קכט. קלו.

הג: ד-ה. ט. יב. כא. כד. כח. ל. לב. מדה. עא. פה. צא. צח-ט. קיב. קיח. קכג. קמז. קסז.

סדור האריז"ל (קול יעקב)

קכט. קלו.

הג: ט. כ. לב. עא. צא-ב. צח-ט. קג. קט. קיח. קכב. קמה. קמז.

סדור האריז"ל (זאלקווא תקמ"א)

קכט. קלו.

הג: ד. עב.

סדור האריז"ל (ר' אשר)

קל. קלו.

הג: ד. עב. צג.

סדור מהרי"ד

הג: עח. קסה. קסז.

סדור רש"י

הג: לא (סי' תלה). קיז (סי' שצד. שפד).

סדור רבינו הזקן (עם דא"ח)

הג: עב. קא-ב (קאפוסט תקע"ו).

סדור רבינו הזקן עם ציונים והערות

הג: יג. מג. קנז. קס. קסא-ב.

סדור אור הישר (למהר"מ פאפירש)

הג: קעד.

סדור דרך החיים

ריא (סי' קכג).

סדור כל בו

הג: קעה.

סדור עמודי שמים להיעב"ץ

עה. קל.

הג: ח. יג-יז. מג. נה. ס. פה. צב-ג. צה. צח-ט.

קג-ד. קט. קכב. קכד. קכח. קלז. קמז. קנא.

קסז. קעב-ג. קעח-ט.

סדור שער השמים להשל"ה

עה. קל.

הג: ח (מהדורות הסדור). מב. נ (הוצ' הא'). נה.

פדה. פט. צב-ג. צה. צח. קד. קז-ח. קכב. קמ

(הוצ' הג'). קמז. קסז (והוצ' הג'). קעד (שחרית

לשבת). קעט (הוצ' הג').

סדור תורה אור

קמא (הגהות הצ"צ). קפב (שם).

הג: לה-ו. קכא (הגהות הצ"צ). קכב-ג (הגהות

אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע). קסא (שם). קעג

(הגהות הצ"צ).

סדור תפלה למשה

הג: ק.

סדר רב סעדי' גאון

הג: יח. סג. סז. פה. צב. צה. צח. קג-ד. קט.

קיא. קעג.

סדר רב עמרם גאון

קמט. קנא. רמה.

הג: יח. מד. מט. סב. סז (כת"י בריטיש

מוזיאון). עא. פא. צב. קד. קט. קיא. קכט. קלט.

קסה. קסז. קעג.

סדר הדורות

הג: יז. פא.

סדר היום

נא.

הג: יג. טו. לה. קמט.

סדר הכנסת שבת, עם באור

הג: י.

קעו (פ"י סכ"ז). קפ-קפא (שם). קפד (פ"י סכ"ו). קצגד (ברכות פ"ז סכ"ג). רזט (פסחים פ"י סל"ד ופ"י ס"כ). רי (פ"י סל"ח). רכג (פ"י סל"ג וסל"ה). רכו (פ"י סל"ד). ותענית פ"א סי"ד). רלב (פ"י סל"ב). רלד. רמא-ג (שם). רמח (פ"י סל"ג). רנד-ה (פ"י סל"ה). רנט (פ"י ס"ל). רסה (פ"י סכ"ו). עדר (ברכות פ"ז סכ"א). הג: ז (פ"א ס"ט). מד (ברכות פ"ו סל"ד). נה (פסחים פ"י סכ"ה). נו (פ"י ס"ל). נח (פ"י סל"ד). סא (הל' פסח). עא (פ"י ס"ל). קכו (שם). קלב (ברכות פ"ז סכ"ג ומעדני יו"ט). קלה-ו (פסחים פ"י ס"ל). קנב (פ"י סל"ד). קנה (פ"י ס"כ). קעב (פ"י סל"ב).

רוקח

לט-מא (סי' רפג). עה. עח (שם). קטו (סי' רפד). קיט (סי' רפג). קכט (הובא בסדור האריז"ל). קלה (הובא במהרי"ל). קסו (סי' רפג). רכ. רלב (שם). הג: כח (סי' רפג). מא (שם). מח (סי' שעא). מט (סי' רפג). נט (שם). צד-ה (על הגש"פ). קכג (הובא במטה משה). קעד (הובא בסדור אור הישר).

ריטב"א (על הגש"פ)

הג: צח. קיב.

הרמב"ם והמכילתא דרשב"י

הג: עט.

רשב"ם (על הגש"פ)

הג: צח. קח. קטז.

רש"י (על הגש"פ)

הג: קו.

רשימות שיעורים

יב (פסחים ח"ב סי' מט). יח (סי' מח). כב (סי' נג).

רשימת היומן

טז. פ.

הג: יח (ע' תיט). כב (ע' קצט). לה (ע' קעח וע' שעא). נה (ע' מג). נח (ע' קעח). סא (ע' שעג). סב (ע' קעח וע' שעב). סד (ע' קעט-פ). קסא (ע' שפו). קסו (ע' כא).

קדושת לוי

הג: מד (פר' בא).

קהלת משה

הג: לד.

קונטרס הסדור

הג: ג.

קונטרס השלחן

יא. רנה.

קצור הלכות

כו.

קצור של"ה

הג: קפב.

קצות השלחן; בדי השלחן

לא (סי' נט). מז (סי' צו). ק (סי' לו וסי' פב). קא (סי' פא). קיז (סי' קל). הג: קס (סי' מד).

ראבי"ה

יב (סי' תקכה). עג. קכט. קלב. קנג. קסו. קפ. רד. ריד. ריט. רלא (שם). רפו (סי' קז). הג: סג (סי' תקכה). קלז.

ראב"ן (על הגש"פ)

הג: קה.

רא"ש, ונו"כ

ב (פ"י סכ"ב). ה (פ"י ס"ב, וברכות פ"ד ס"ו). יא-ג (פ"י ס"כ). יז. יט (שם). כז (פ"י סכ"א). לב. לה-ו (שם). מא (ב"ב פ"ו ס"י). מד (פסחים פ"י סי"ז). מח (שם). מט (פ"י סכ"א). נו (פ"י סט"ו). נט (פ"י ס"ט). סו (פ"י סי"א). סט (פ"י סכ"ד). הל' פסח בקצרה קלח, ב). עה (פ"י סכ"ה). עז (שם). פא (פ"י סכ"ו). הל' פסח בקצרה קלה, ג). פג (פ"י סכ"ו). פח (פ"י ס"ל). צא (הל' פסח בקצרה קלה, ב). צו (פ"י סכ"ה). קז (חולין פ"ח סמ"ט). קח (ע"ז פ"ה סי"א). קיא (פ"ב סי"ט). קטו (פ"י ס"ל). קיח-ט (שם וסל"ד). קכ (פ"י ס"ל). קכז (שם). קלב (הל' פסח בקצרה קלה, ב). קלז-ח (פ"י סכ"ד). קמד (פ"י סכ"ו). קמח (פ"י ס"ל). קנ-קנא. קנג-ד. קנו (שם). קסז (פ"י סכ"ה-ו). קעב (פ"י ס"ל).

שאגת אר"י

הג: עז (סי' יג). פד (סי' יב). קלג (סי' סח).

שו"ת מהר"ש הלוי

מאדד (יו"ד סי' יב).

שו"ת אדמו"ר הזקן

ד (סי' ז). קנט (סי' ו). קצא (סי' מו).

שאלות

יב (צו עז). יד (שם).

הג: יג (סי' ו). קמט (שם).

שארית יהודה

כה (יו"ד סי' יא). ל (אור"ח סי' טו). סבג (אור"ח

סי' ו). עט. רטז. רלה (שם).

שו"ת הרא"ם

צז (סי' מא).

שו"ת הרא"ש

להדו (סוף כלל יד). נה (כלל יד ס"ה). סט. פו

(שם). קבא (כלל יד ס"ו). קלב (כלל יד ס"ה).

רכא (שם). רפ (כלל יא ס"ג).

הג: עח (כלל כד ס"ב).

קלו.

הג: עה"ח. קז. קמד.

שבט יהודה

הג: יז.

שבלי הלקט

ממא (סי' ריח). צ. צב. קיד (שם). קלג (סי'

קעג). קסז (סי' ריח). קפד. רלב. רנ (שם).

הג: ב (סי' רה). ג (סי' רו). מט (סי' ריח). נו

(סי' סד). נט (סי' ריח). סב. סד. עז. פב"ג. פה.

פט. צב. צה"ז. קב. קד"ו. קח"ט. קיב. קטו. קיט.

קכד. קכה (סי' קעג). קכז (סי' ריח). קנד (שם).

שו"ת הגאונים – שערי תשובה

סט (סי' קא). קלח. קמב (שם).

הג: קכח (סי' קא).

שו"ת מהרי"ל

פה (סי' כה וסי' נח). קכט (סי' נח).

שו"ת מהרי"י ווייל

צה (סי' קעג). קה. קל. קלד. רג. רכה. רלד.

רמב. רנ (שם).

הג: ג (סי' קעג). קיז (שם).

שדי חמד

קסג (פאת השדה מערכת אכילה).

השיחות

אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע

הג: ט (תרח"ץ ע' 265). כב (תש"ב ע' 89). כג

(תרח"ץ ע' 260). כו (תש"ב ע' 93). ס (תש"ה

ע' 83. תרח"ץ ע' 261). סה (תש"ד ע' 77). סו

(תש"ג ע' 54). פ (תרח"ץ ע' 219). קז. קלד

(תש"ט ע' 312. תש"ב ע' 94). קנז"ז (תש"ב ע'

92). קסב (תרח"ץ ע' 262). קסג (תש"ג ע' 58).

קסו (שם. תש"ד ע' 81). קעט (תש"ג ע' 75).

קפב (תש"ד ע' 92).

שיעור מקוה

כה.

שיעורי הלכה למעשה

לד (ח"א ע' תכ"ח). נב (ח"א ע' תנא"ג).

שיעורי ציון

רפג"ד.

שו"ת ריב"ש

מא (סי' ט).

שו"ת מהרלב"ח

מא (סי' מא).

שו"ת רעק"א

הג: קלד (סי' א).

שו"ת הרשב"א

לא (ח"א סרל"ח). עז (המיוחסות סי' רב). פ

(ח"א סי' עב). פב (שם וסרמ"א). קז (סי'

תקיד). רי (סי' תמה). ריב (שם). רטו (סי' רלז).

רסד (סי' עב).

שו"ת מהרש"ל

מו (סי' כג). נו (סי' פח). קיט"כא. קכד. קלא.

קפא. רל. רמד (שם).

הג: י (סי' פז). נח"ס (סי' פח). קעח (שם).

מפתח ספרים (שיעורי תורה – תרומת הדשן) רסא

שיעורי תורה

כה. רפא. רפג"ד.

שלחן המלך

י. יח"ט. נט. צד. קכב. קל.

הג: יא (ח"ב ע' מב). קנב (ע' קח). קסד (ע' קיב).

שלטי הגבורים

קו (יא, ב). רמט (כו, ב).

שמחת הרגל (על הגש"פ)

הג: לב"ג. פ. פד"ח. צט. קה. קיז"ח. קכט. קפג.

שמירת שבת כהלכתה

הג: נא (פס"ב).

שני לוחות הברית (של"ה)

קו (מס' פסחים). קכט. קלא. קלג. קעח"ט (שם).

הג: יג (מס' פסחים). טו. כ"כא (שם). מג (מס' שבת). נט"ס (מס' פסחים). סג (מצה שמורה). צב. צד. קיד. קיח. קלא (מס' מגילה). קלח (מס' פסחים). קפד (שער האותיות).

שערי הלכה ומנהג

הג: קס (ח"א ע' ריא).

שער הכולל

סה (פמ"ב סי"א). קיח (פמ"ח סט"ו).
הג: ג (פמ"ח). ה (שם). יב (שם ופ"א). ל (פמ"ח). לו (שם). מג (פי"ח). סב (פמ"ח). סה. עג. קז. קכב. קכח (שם).

שער המצות

הג: קמ (עקב).

שערי שלום

ב (סי' כה). יד"טו (סי' לד). ריב (פסחים סי' לב).
הג: ג"ד. יג. מב"ג. נ. נב. נד"ה. נח. ס. סב. סד. סח. עה. פב. צב"ג. קא. קיח. קלח. קמח. קנ. קסד. קעה.

שערי שמחה להרי"ץ גיאת

קלב"ג. קלח. ערה.
הג: קלט.

תהלה לדוד

נט.

תולדות אדם וחוה; רבנו ירוחם

יב (נ"ה ח"ד). נה. רטו. רכח (שם).
הג: עו (נ"ה ח"ד). קיז. קנ (שם).

תולדות חב"ד ברוסיא הצארית

הג: א (פ"ו ופט"ו ופכ"א).

תולעת יעקב

הג: מא.

תוספות חיים (על חיי אדם)

הג: כג (סי' קל).

תורה אור

הג: קטו (בשלח סב, א). קסח (ל, א).

תורה שלמה

הג: ב (ח"א).

תורת אהרן (קרול)

נט.

תורת מנחם

קכו (תשמ"ג ח"ג ע' 1226). קמז (תשמ"ז ח"ב ע' 594).

הג: ב (תשמ"ט ח"ג ע' 1). לו (תשמ"ב ח"ג ע' 1692). לט (שם). סו (תשמ"ג ח"ג ע' 1230). קלג (תשכ"ד ע' 111). קמא (תשמו ע' 181). קמט (תשמ"ח ח"ג ע' 111). תשי"ב ח"ח ע' 146). קסה (תשמ"ט ח"ג ע' 8).

תמים דעים

רטו (סי' לב).

תניא רבתי

י (פמ"ז).

הג: נט (סי' מז). עג.

תפארת ישראל; יכין ובוועז; הלכתא גבירתא

הג: כג (סוף פסחים).

תפלה למשה

הג: קי (בפירוש ההגדה).

התרומה

קטז (סי' ריט"כ).

תרומת הדשן

ג (סי' קלז). ו (שם). יא (סי' קלז). יד (סי' קלח).

רסב מפתח ספרים (תרומת הדשן – תשב"ץ קטן)

תשב"ץ יז (ח"ב סי' קנב). קנז (סי' קלט). קעב. קפב
(שם). רסו (סי' קכה). רפא (סי' קלט).
מב (ח"א סי' נז).
תשב"ץ קטן הג: מ (סי' קלז). פט (שם). קפא (סי' קלד).
תשבי עג (סי' צט). פה. רמה (שם).
הג: נה. סא. צ.

מפתח אנשים

אברהם, בן הרמב"ם	הידנהיים, וואלף
הג: קט.	הג: לג.
אזולאי, רבי אברהם	הלל הזקן
טז.	קעה.
אליהו	הלל, מפאריטש
קסג (מלאך הברית).	קסג.
עיי"ע סדר של פסח (כוסו של אליהו).	ויטאל, חיים (הרח"ו)
אליהו, הגר"א	קלו.
הג: סז (פירושו להגדה). עג.	הג: כח. קז.
אליעזרוב, שלמה יהודה ליב	זיון, שלמה יוסף
הג: קסב.	הג: קנג.
אלעזר בן עזריה, רבי	זלמנסון, חיים
הג: פ (כהן). פא (משפחה מיוחסת ונשיא).	הג: קסא.
בנימין (שבשבלי הלקט)	חיים שבתי (מהרח"ש)
קלג.	מד.
הג: פה. צב. קה. קח. קכז.	רבנו חננאל
גינזבורג (שניאורסאהן), דבורה לאה	קנג.
הג: סא.	הג: קלז.
דובער, הרב המגיד ממעזריטש	טרפון, רבי
קנט. רלה.	הג: פ (כהן). פא (רבו של ר"ע, ואח"כ חברו).
הג: כב. קלד.	יהודה, רבי
דובער, אדמו"ר האמצעי	הג: קח"ט (נותן סימנים).
הג: פ. קלד.	יהודה ליב, בעל השארית יהודה
רב האי גאון	קצו.
מו. סט. פג. קכ. קלג. קלח. קמב. רסז.	יהושע, רבי
הג: ג. מה"ו. נז. סט. קכג"ד. קכח"ט.	הג: פ (לוי). פא (רבו של ר"ע).
הוטנר, יצחק	יום טוב
קפט.	קמז.
הורביץ, שמואל	יוסף טוב עלם
הג: קסא.	ראה מפתח ענינים ערך פיוטים.

מפתח אנשים

רסד

יחיאל, בן הרא"ש

קפא.

הג: קלח.

יצחק בצלאל

קלא.

ישראל, מהר"י ברונא; ברין

נא. קכד. קכו. רלא. רמו.

ישראל, הבעש"ט

הג: ה. כב. קלד.

הר"י מלונדריש

קכו.

כהן, חיים

רמג.

לוי, ישראל (מנעויל)

הג: ג.

לוצאטו, שמואל דוד (שד"ל)

הג: לא.

לנדא, יעקב

הג: קעט.

מאיר (מהר"ם מרוטנבורג)

קלג.

הג: לא. קכ.

מולין, משה

ט (סג"ל. אביו של מהרי"ל).

מולכו, יעקב

הג: קל.

מנחם מיוני

קמז.

רב משה גאון (ריש מתיבתא)

הג: קכט.

רב נטרונאי גאון

קכח. קלח. רסו.

הג: יח. סט. צב.

רב נסים גאון

רמו.

רב סעדי' גאון

הג: יט.

רב עמרם גאון

קכח. קלח. רכד.

עקיבא, רבי

הג: פ (בן גרים). פא (מרא דאתרא בני ברק).

עראמה, רבי מאיר ׳ עראמה

רמג.

פורמיגיני, יעקב

הג: לא.

צבי, בעל החכם צבי

הג: צח.

רב צמח גאון

קלג.

הג: קכד.

צמח (מגורי האריז"ל)

קלו.

קמחי, יוסף

הג: קיט.

רבקין, דובער

ח.

שימחאוויץ, אלטער

הג: ג.

שלמה יצחקי (רש"י)

הג: לא.

שלמה מפלייזא (מבעלי התוס')

הג: לא. מט.

שלמה (רשב"א)

הג: עו.

רבי שמואל מאוירא

הג: קנדר"ה.

שמואל מפלייזא

עח.

שמעון בן שטח

הג: קעה.

שניאורסאהן, מרדכי (בהרב"ש) הג: קסב.	שניאור זלמן (אדמו"ר הזקן) מג. מז"ח.
שניאורסאהן, שלום דובער (אדמו"ר מוהרש"ב נ"ע) ח. כו. מז"ח.	הג: ט. כא"ב (כוס של קידוש שלו, קערה, מנורה, הדס שנתן לו הה"מ, קופסת טבק). נ. פ. קלד.
הג: ג"ד. כד. כו. לו. נה. סד. פ. קכ"ג. קמט. קסא.	שניאורסאהן, יוסף יצחק (אדמו"ר מוהרי"צ נ"ע) ח. קכו.
שניאורסאהן, שמואל (אדמו"ר מוהר"ש נ"ע) פ. הג: סא. פ. קכ"ג. קנ.	הג: ד. כב. כו. לו. נ. סא. פ. קמט. קסא. שניאורסאהן, ישראל נח (אדמו"ר מהרי"ן מניעזין) קסג.
שפירא, חיים אלעזר (מנחת אלעזר) הג: כד.	שניאורסאהן, מנחם מענדל (אדמו"ר ה"צמח צדק") ראה מפתח ספרים ערך סדור תורה אור.
שפירא, שמעון קט.	הג: ד. כב. פ. קסא"ב.
רב שרירא גאון פג. פז. קלח. קמב. הג: כב. קכח"ט.	שניאורסאהן, מנחם מענדל (אדמו"ר זי"ע) ח. קיח. קנ. קנט. קפט. ריח. רפג. הג: ל. לה"ו. לט. נד. קלה. קמא. קנח.

ISBN 978-0-8266-5045-0

9 780826 650450